

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

НАУКОВІ ШКОЛИ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

Колективна монографія

Харків
2014

УДК 378.124(477.54)
ББК 74.580.268
Н 34

Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
(протокол № 3 від 30.05.2014 р.)

Авторський колектив:

О. А. Андрущенко, Л. І. Білоусова, В. Я. Білоцерківський, О. Г. Волкова, О. А. Гнізділова, В. І. Євдокимов, Н. Г. Жукова, С. Т. Золотухіна, В. Д. Зоря, О. А. Кузнецова, М. Д. Култаєва, О. О. Маленко, М. П. Маслов, О. М. Микитюк, О. А. Олексенко, А. І. Прокопенко, І. Ф. Прокопенко, О. І. Процевський, Т. В. Слюсарська, Т. П. Танько, І. В. Тимченко, Л. П. Ткаченко, А. В. Троцько, Л. П. Харченко, Т. Б. Хомуленко, О. М. Худолій.

За загальною редакцією
академіка НАПН України І. Ф. Прокопенка

Наукові школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди : колективна монографія / за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка ; авт. колектив О. А. Андрущенко, Л. І. Білоусова, В. Я. Білоцерківський та ін. – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. – 324 с.

У книзі викладені передумови формування наукових шкіл Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, процес їх становлення та сучасний стан розвитку. Подається докладна інформація про наукових лідерів, їх досвід, напрями, які вони очолили, висвітлені здобутки їх послідовників, окреслений внесок кожної із цих шкіл у розбудову освіти й науки в Україні.

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University Schools of Scientific Thought : Collective Monograph / Ed. by I. F. Prokopenko ; co-authors : O. A. Andrushchenko, L. I. Bilousova, V. Ya. Bilotserkivs'kyi etc. – Kh. : H. S. Skovoroda KhNPU, 2014. – 324 p.

The book covers preconditions for the formation of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University schools of scientific thought, the process of their development and their current state. It provides detailed information about scientific leaders, their experience, researches they supervise and their followers' achievements as well as each school's contribution to the development of education and science of Ukraine.

©Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ISBN 966-8196-09-2

Зміст

Переднє слово.....	4
Наукові школи.....	5
Педагогічна школа.....	12
Психологічна школа.....	78
Економічна школа.....	93
Історична школа.....	101
Мистецька школа.....	122
Природнича школа.....	129
Фізико-математична школа.....	156
Філологічна школа.....	174
Філософська школа.....	266
Школа з фізичного виховання та спорту.....	278
Юридична школа.....	285
Почесні професори університету.....	293
Ректори університету.....	304

Шановний читачу!

Перед Вами – унікальне за задумом, а головне – за змістом видання.

Для університету, який відзначає 210 років із дня свого існування, наукові школи – це його золотий фонд, гордість та найвизначніше надбання. Протягом десятиліть постать Учителя, науковця, громадянина гуртувала навколо себе талановиту молодь, визначала напрями розвитку вітчизняної науки.

У наукових школах продукуються нові знання, зберігається спадкоємність наукових та суспільних традицій між різними генераціями дослідників і генетичний зв'язок між творчою спадщиною попередників та пошуками сучасників. Особливо значущими є наукові школи вищих педагогічних закладів освіти, покликаних готувати вчителя – архітектора дитячого розуму і душі, вихователя і наставника прийдешніх поколінь, за якими – майбутнє України. Така творча особистість учителя може сформуватися тільки під впливом творчої особистості викладача вищої школи, який, вдало поєднуючи академічну й університетську науку, несе дух новаторства і свободи мислення, запалює розум жагою дослідництва, відкриває нові таланти, плекаючи фахову майстерність майбутнього вчителя.

Наукові школи педагогічних вищих навчальних закладів, окрім своєї суто наукової функції продукування і поширення нових ідей, відіграють особливу роль як осередки духовності, що впливають на освітній процес в університеті, бо істинний учений – людина з власною думкою, толерантна, самокритична, з чіткою громадянською позицією. Вона не боїться «мозкових атак», опонентів, наукової полеміки, відстоювання власної думки.

За роки існування університету в ньому склалися й успішно працюють одинадцять наукових шкіл, на чолі яких стоять видатні, всесвітньо відомі вчені. Історія цих наукових шкіл не була простою, залежала і від особистої долі фундатора, і від плідності його наукових ідей, і від особливостей розвитку нашої держави. Проте ця історія є справжнім літописом становлення та розвитку самої української науки, яка потерпала від революцій і воєн, від надмірного тиску внаслідок хибних уявлень про зміст наукової діяльності, але розвивалася стрімко та динамічно, набувала фундаментальної ваги.

Особиста мужність та цілеспрямованість, талановитість, закоханість у свою справу та самовідданість, любов до людей, яку випромінювали видатні вчені, захоплюючи своїх учнів, дозволили їх ідеям стати основою діяльності видатних наукових шкіл і надбанням вітчизняної та світової науки. Вона здатна розвиватися лише за умов збереження спадкоємності, сприяння несподіваним ідеям та ризикованим пошукам, підтримки прагнень до наукових шукань та відкриттів. Саме такий підхід сповідуємо і ми.

Історія наукових шкіл Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди від найстаріших – педагогічної та філологічної – до тих, що лише складаються, та їх сьогодення свідчать, що у вітчизняної науки велике майбутнє. Вони не лише забезпечують високий рівень фундаментальних розвідок, а мають і різноманітні та плідні зв'язки з практичною діяльністю. Надбання наукових шкіл, які нерідко перевищують досягнення світового рівня, є надійною основою для збереження міцності та модернізації сучасної української науки.

академік І.Ф. Прокопенко

НАУКОВІ ШКОЛИ

У процесі реформування соціально-економічної системи України відкриваються нові шляхи розвитку науки, підготовки кадрів, здатних забезпечити гідне місце держави у світовому просторі. У сучасній системі вищої школи першочергового значення набуває розвиток фундаментальних наукових досліджень, залучення до них талановитої молоді, виховання в неї методологічної культури, підвищення вимог до результатів дослідницької праці, забезпечення високої ефективності й конкурентоспроможності наукової продукції. Такі зміни зумовлюють потребу в якісно новому підході до організації науково-дослідної діяльності вищих навчальних закладів, а саме: відтворенні, розвитку та примноженні наукових шкіл як осередків ефективної підготовки носіїв і творців науково-технічного прогресу в сучасних умовах.

Словосполучення «наукова школа», як відомо, використовується в різних значеннях. У ряді випадків його використовують як синонім вищого навчального закладу (інституту, академії, університету). Інше значення поняття «наукові школи» позначає напрям у науці: іноді пов'язується з іменем засновника чи з провідною ідеєю, а то і з місцем знаходження наукового центру. У третьому значенні під науковою школою розуміють кооперативну форму організації наукової діяльності, у якій дослідники об'єднуються на основі дослідницької програми навколо визнаного лідера¹.

Традиційним є підхід до розгляду наукової школи як історично зумовленої форми організації наукової діяльності групи дослідників, оскільки ця діяльність припускає «виробництво» не тільки наукових ідей, а й учених, без чого неможливе саме існування науки як соціально-історичної системи. Це поняття введено до наукового обігу в 70-х роках ХХ ст. Складність проблеми визначення «наукової школи» зумовили розмаїття підходів до неї, велику кількість потрактувань самого поняття.

Розуміння й тлумачення вченими, педагогами-практиками одного з ключових понять – «наукова школа» – об'єднує досить широкий спектр думок і поглядів на його сутність. Так, за своїм змістом наукова школа є тією динамічною одиницею науки, яка забезпечує наступність наукового знання й наукових поколінь, інтеграцію науково-дослідної та навчальної діяльності, виступає особливою формою об'єднання вчених, підготовки науково-педагогічних кадрів, наукового співробітництва. Крім того, вона – такий соціальний феномен науки, який дозволяє розглянути когнітивні й соціальні характеристики наукової діяльності суб'єктів у їхній єдності та взаємозумовленості. Отже, наукова школа – це інтелектуальна,

¹ Див., наприклад, Зербіно Д.Д. Научная школа как феномен. – К.: Наукова думка, 1994. – 134 с.; Зербіно Д.Д. Наукова школа: лідер і учні. – Львів: Євросвіт, 2001. – 208 с.; Научные школы: проблемы теории и практики / [В.И. Астахова, Е.В. Астахова, А.А. Гайков и др.], под ред. В.И. Астаховой, Е.В. Астаховой. – Х.: Изд-во НУА, 2005. – 331 с.; Храмов Ю.А. Научные школы в физике. – К.: Наукова думка, 1987. – 399 с.; Шестак Н.В. Роль научных школ в подготовке молодых ученых / Н.В. Шестак, С.Ю. Астанина [электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.muh.ru/.Docs/niipo/30_2006.htm?user=caae910f81eflcb713432f41a19096fa.; Школы в науке / [науч. ред. Микулинский С., Ярошевский М., Кребер Г., Штейнер Г.]. – М.: Наука, 1977. – 523 с.

емоційно-ціннісна, неформальна, відкрита спільнота вчених різних статусів, які розробляють під керівництвом лідера запропоновану ним дослідницьку програму, здійснюють її презентацію, захищають мету й результати, а також готують науково-педагогічні кадри.

Суб'єктами взаємодії в наукових школах виступають: учені-основоположники та засновники наукових шкіл (наукові лідери); учені, які увійшли до складу наукових шкіл і поділяють наукову доктрину лідера та виявили бажання продовжити розвиток її певного напрямку (прихильники та послідовники); учні основоположника наукової школи, які під керівництвом наукового лідера підвищують свою наукову кваліфікацію². Поряд із цим об'єктами діяльності вчених та створюваних ними наукових шкіл доцільно вважати матеріальні й духовні блага (цінності, надбання), на які скерована діяльність учених та їхніх наукових шкіл³.

Отже, наукова школа є вищою формою мимовільного інтелектуального об'єднання. У науковому світі цей термін прижився й уживається впродовж сторіч як щодо цілих галузей наукового знання, що зародилися завдяки діяльності вітчизняних дослідників й отримали всесвітнє визнання, так і стосовно скромніших за масштабами й результатами діяльності наукових співтовариств, чиєю основною відмінною ознакою, а головне, цінністю, є наявність особливої духовної спільності між членами корпорації.

Для наукової школи характерна єдність способу думок, мети і дій. Це дійсна, абсолютно неформальна, творча спілка дослідників, яку не можна створити за наказом, за адміністративними рішеннями. Будь-яка жорстка регламентація може поставити під удар закономірності, що склалися в межах наукової школи, традиції, ієрархію. Наукова школа – це і особливий мікроклімат, що забезпечує можливість спілкування з колегами-однодумцями. У науковій школі існує постійний, багаторічний пошук за допомогою нових методик, підходів, адекватних завдань, невичерпний дух творчості, прагнення йти вперед, підкорювати нові вершини.

Важливою функцією наукової школи є турбота про наукову зміну. Учений-керівник і його колеги прагнуть сформувати з числа дослідників-початківців (студентів, аспірантів, докторантів) наукових, а багато в чому й світоглядних, однодумців. Тому функція відтворення полягає в підготовці обдарованих вихованців, здатних зберігати й примножувати традиції та цінності наукової школи на всіх етапах її становлення й розвитку; у формуванні науково-педагогічних дослідницьких кадрів, здібних до інноваційної діяльності в освіті, а також конкурентоспроможних на ринку праці.

Найістотнішою засадою будь-якого наукового дослідження є творча співпраця наукового керівника й дослідника. Науковий керівник значною мірою супроводжує й надихає творчий розвиток науковця-початківця, їхня взаємодія відбувається на справді творчому рівні, коли молоді дослідники цілеспрямовано

² Андрейцев В. Концепція законопроекту про наукові школи вчених // Вища школа. – 2009. – № 1. – С. 23-48; Зербино Д.Д. Научная школа как феномен. – К.: Наукова думка, 1994. – 134 с.; Зербино Д.Д. Наукова школа: лідер і учні. – Львів: Євросвіт, 2001. – 208 с.

³ Андрейцев В. Концепція законопроекту про наукові школи вчених // Вища школа. – 2009. – № 1. – С. 29.

долучаються до процесу наукового пошуку, що впливає на розвиток їхнього творчого потенціалу. Відтак рівень творчого стимулювання науково-дослідної діяльності з боку наукового лідера лежить у площині актуалізації наукових знань, у спонуканні науковця-початківця до самостійно-евристичного опрацювання матеріалу в лаконічному вигляді. У результаті такого творчого процесу підвищується методологічна культура дослідника, формується його професійна й наукова компетентність.

Наукова школа є таким об'єднанням учених, в якому органічно зливаються спілкування й пізнання, науковий пошук і навчання дослідницькій майстерності, генерування нових ідей, їх дбайливе збереження і відстоювання та постійне відтворення поколінь учених.

Основні ознаки «наукової школи» – це наявність очільника, визнаного науковою спільнотою вченого, який володіє педагогічною майстерністю і має науковий авторитет; розробка прогресивної або інноваційної наукової ідеї та продуктивної дослідницької програми, існування яких виступає провідним чинником консолідації ієрархічно структурованої наукової спільноти; єдність тематики наукового пошуку керівника та учнів; традиція наступності й передачі світосприймання, наукових цінностей, технологій науково-дослідної роботи; оригінальність наукових пошуків та характерний стиль роботи наукового колективу; наукова значущість розробок певної школи; наявність системи підготовки науково-педагогічних кадрів, органічних форм спілкування та взаємного впливу членів співтовариства один на одного. Характерною рисою наукової школи є те, що одночасно реалізуються такі функції: освітня, дослідницька, виховна, відтворення, комунікативна, аксіологічна. Це зумовлює активізацію та збереження творчого характеру, інноваційної спрямованості наукової діяльності.

На думку старшого наукового співробітника Інституту фізіології імені І. Павлова АН СРСР К. Ланге, неформальні наукові колективи, що формуються навколо визнаних учених і справляють істотний вплив на розвиток науки, умовно можна поділити на класичні та сучасні наукові школи. В основу поділу він поклав динаміку розвитку закладів підготовки науково-педагогічних кадрів. Згідно з його поглядами, «класична наукова школа» є неформальним науковим колективом, що формується навколо визнаного вченого, який володіє видатними педагогічними здібностями, з метою навчання експериментальної майстерності й вирішення актуальних наукових проблем. Цей колектив пов'язаний єдністю принципів і методичних основ вирішення наукових завдань, забезпечує для своїх членів постійний розвиток і вдосконалення їхніх знань, створює умови, необхідні для вільного творчого вияву індивідуальних здібностей кожного члена колективу⁴.

Будь-яка «класична» або «сучасна» наукова школа відрізняється від звичайного наукового колективу: а) спільністю принципів і методичних основ вирішення наукових проблем; б) великим впливом на прогрес і тенденції розвитку науки шляхом підготовки висококваліфікованих наукових кадрів, здібних до самостійної

⁴ Ланге К.А. Классические и современные научные школы и научно-исследовательские объединения // Школы в науке / под ред. С. Микулинского, М. Ярошевского, Г. Кребера, Г. Штейнера. – М.: Наука, 1977. – С. 265-274.

дослідницької діяльності; в) спадкоємністю наукових знань, яка забезпечується властивою для справжніх наукових шкіл здатністю зберігати «життєдіяльність», тобто впливати на розвиток науки тривалий час, іноді впродовж життя декількох поколінь⁵.

Школи такого типу, як свідчить аналіз досвіду наукової діяльності вищих навчальних педагогічних закладів, переважають на території Східної України, де створилися й розвиваються передусім «класичні наукові школи», що мають великий вплив на прогрес і тенденції розвитку педагогічної науки шляхом підготовки висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів, здатних до самостійної дослідницької діяльності. Такі наукові колективи характеризуються спільністю принципів і методичних основ вирішення наукових проблем, спадкоємністю наукових знань і традицій. Розвиток таких шкіл відбувається в стінах вищих навчальних закладів, де відносна широта постановки наукових завдань зумовлена навчальним процесом, де керівник наукової школи може вибирати собі учнів із середовища найбільш здібних до дослідницької роботи студентів. Поряд із повноцінним функціонуванням «класичних наукових шкіл» на території Східної України існують і «сучасні наукові школи».

Важливим критерієм класифікації наукових шкіл є ступінь інституалізації, бо інституальне оформлення, як правило, наукова школа отримує, коли нова ідея й науковий напрям, що формується на її основі, офіційно визнаються більшістю вчених певного профілю та є актуальними для розвитку теорії й практики, а керівник школи володіє значним науковим авторитетом і тому має можливість працювати над проблемами, що цікавлять його, у межах науково-дослідних установ.

У визначеннях наукових шкіл зазвичай згадують, що це неформальні об'єднання вчених. Неформальність школи вказує на те, що в соціальному плані школа може бути не оформлена, її члени працюють не тільки на різних кафедрах, але й у різних організаціях і навіть країнах. Статус і становище членів школи визначається не рівнем їхньої освіти, ученими ступенями й званнями, а тим реальним внеском, який вони роблять у систему знань, що розвивається школою. У той же час школа виступає як автономний науковий колектив, як єдине ціле, зумовлене спільністю наочно-логічного змісту робіт і замкнутістю колективу співавторів.

Рівень формалізації наукових шкіл може бути різним і залежить від тих умов, у яких формувалася школа, особливостей її розвитку й міри її визнання науковим співтовариством. Тому за ступенем інституалізації можна виділити неформальні об'єднання, гуртки, інституальні школи (кафедри, лабораторії, інститути тощо). Відсутність будь-якої формальної організації характерна, як правило, для початкових етапів формування наукової школи, хоча відомі школи, що зберігали свою цілісність навіть тоді, коли їхні члени жили й працювали в різних містах, а то й країнах. За ступенем інституалізації наукові школи педагогічного простору Східної України можна схарактеризувати як інституальні школи, тобто ті, які

⁵ Ланге К.А. Классические и современные научные школы и научно-исследовательские объединения // Школы в науке / под ред. С. Микулинского, М. Ярошевского, Г. Кребера, Г. Штейнера. – М.: Наука, 1977. – С. 270

існують при кафедрах, науково-дослідних лабораторіях або інститутах тощо.

Для педагогічного простору Східної України характерним є існування наукових шкіл типу угруповання. Об'єднувальним початком для школи як угруповання є людина, яка володіє унікальним способом діяльності (способом теоретичного мислення або експериментального дослідження), технологія передачі якого може бути тільки «з рук у руки». Оскільки унікальний спосіб діяльності лідера наукової школи включає світогляд, традиції, культурні аспекти, менталітет, ціннісні орієнтації особистості вченого, він не може передаватися традиційним шляхом при звичайному навчанні. Усе це зовсім не означає, що в науковій школі як угрупованні відсутня науково-дослідна програма. Але вона не завжди й не обов'язково чітко сформульована й оформлена, принаймні, на початкових етапах формування та існування наукової школи.

Як специфічну ознаку, що відрізняє наукове угруповання від течії, можна виділити наявність у ній організатора й керівника, який здійснює функцію управління дослідженням. Течія не обов'язково має свого лідера й цілком обходиться без єдиного керівного початку. Керівну функцію тут виконує науково-дослідна програма та парадигма, яка була закладена засновником течії. Основні орієнтири діяльності прихильників течії визначаються програмою, найважливіші елементи якої містяться в ключових публікаціях засновника течії. Стосунки в науковій течії зазвичай будуються за типом «засновник – послідовники».

Очевидним також є те, що наукова школа як угруповання може дати початок новій науковій течії. У кожному разі становлення школи як наукової течії здійснюється, коли теорія чи концепція, що розробляється школою або окремим ученим, уже достатньо оформлена, щоб бути поданою на суд наукового співтовариства, довела своє право на існування й набула певної популярності в науковому світі. Тобто теорія починає існувати й розвиватися незалежно від свого творця, утверджується як наукова традиція. Норми й методологія дослідницької діяльності освоюються послідовниками шляхом реконструкції і розпредметнення текстів, у яких зафіксована теорія.

На думку О. Грезньової, за типом відносин між поколіннями можна виокремити однорівневі та багаторівневі наукові школи⁶. В однорівневих школах існує одне покоління учнів. Коли вони стають самостійними і з'являються їхні послідовники, то учні створюють власні наукові школи. Але безпосереднє керівництво дослідниками-початківцями здійснюють, як правило, старші й більш досвідчені члени школи. Останні, у свою чергу, створюють дочірні наукові школи, у результаті чого відбувається структурне розчленування предметної галузі на декілька нових напрямів досліджень. Таким чином, наукова школа відкриває шлях у науку кільком поколінням учених – і в цьому її довголіття й життєва сила.

Інший можливий підхід до класифікації наукових шкіл пов'язаний із способами взаємодії між членами школи й організацією проведення досліджень. За способом організації діяльності учнів і проведення досліджень наукові школи поділяються на школи з індивідуальними і колективними формами роботи. З одного боку, утвердилася думка, що для наукових шкіл притаманний

⁶ Грезнева О.Ю. Научные школы (педагогический аспект) / О.Ю. Грезнева. – М.: Институт теории образования и педагогики РАО, 2003. – 69 с.

саме колективний стиль роботи, коли мета кожного члена збігається з метою всього колективу. Це відбувається тому, що дослідження кожного члена школи здійснюється в плані вирішення проблеми, визначеної програмою, а вага отриманого результату визначається тим, наскільки він впливає на розвиток програми. Навіть якщо дослідження членів школи безпосередньо не пов'язані, формами організації спілкування й взаємодії в школах є різного роду семінари, що найчастіше мають неформальний характер. Наукові семінари виконують подвійну функцію: забезпечують взаємозв'язок й узгодженість досліджень, що проводяться, дозволяють відстежувати й узагальнювати отримані результати, тобто здійснювати управління колективним дослідженням, а також вирішувати педагогічні завдання з навчання учасників семінару.

З іншого боку, існують варіанти, коли керівник школи індивідуально працює з кожним членом школи, проводячи своє власне дослідження. При ідентифікації сучасних наукових шкіл часто використовуються такі показники, як кількість докторів і кандидатів наук (зокрема підготовлених у межах певної школи), кількість статей, книг, доповідей, премій, частотність цитування в науковій літературі, ступінь актуальності досліджень і можливість застосування результатів тощо.

О. Устенко за історико-еволюційними критеріями виділяє такі типи шкіл: школа як визнана наукова система (наприклад, сучасна економічна теорія) у розумінні сукупності накопиченого соціально значущого знання, що характеризує наукову складову суспільної свідомості й може бути названа школою класичного наукового мислення; науково-освітня школа, яка, крім розробки оригінальної дослідницької програми й декількох відповідних їй теорій і концепцій, здійснює підготовку молоді до науково-дослідної діяльності в чітко визначеному, змістово-парадигмальному діапазоні колективного мислення й самостійного пошуку; школа як дослідницький колектив – одна з найбільш поширених і водночас продуктивних форм організації колективної наукової творчості, що обов'язково реалізує авторську дослідницьку програму. Остання значною мірою є вагомим внеском особистості вченого, тому що в ній знаходить відображення результат, який у разі успішного виконання дослідницької програми з'явиться перед суспільством у вигляді відкриття, що дасть підставу внести ім'я автора до літопису наукових досягнень; школа як напрям у певній галузі знань, що є найбільш довершеною формою колективної пізнавальної творчості, та характеризує, перш за все, зрілий період розвитку конкретної науки⁷.

Можливий також розподіл наукових шкіл на основі їх парадигмальної цілісності (П. Довбня, І. Доброскок). Школи, що формуються і розвиваються на підставі єдиної парадигми, яку поділяють усі члени колективу, називаються моноконцептуальними. Відомі школи, які визнають кілька концепцій і користуються кількома теоретичними моделями, що іноді підходять до розуміння одного й того ж предмета з несумісних точок зору – поліконцептуальні.

М. Карімов пропонує поділити школи на загальновизнані, визнані, відомі та молоді. На його думку, якщо спостерігається довготривале успішне функціонування лідера (академіка чи члена-кореспондента) на світовому або

⁷ Устенко О. Наукові школи як фундамент вищої освіти // Психологія і суспільство. – 2002. – № 3–4. – С. 15–16.

державному рівні та діяльність його численних учнів (докторів і кандидатів наук з унікальними досягненнями в галузі теоретичних, методичних і практичних досліджень, які працюють зі своїми учнями в системі вищої освіти), то цю сукупність творчих особистостей можна віднести до загальноновизнаної наукової школи.

Водночас, якщо досвідчений учений, що вирішує фундаментальні завдання пізнання або перетворення дійсності, стає заслуженим лідером для своїх учнів – молодих докторів і кандидатів наук, які викладають навчальні дисципліни у вищій школі згідно з розробленими ними методиками, то відбувається поява на рівні всієї країни визнаної наукової школи, що гарантує наявність науково-технічного прогресу в ній.

Отже, наукові школи можна класифікувати за рядом критеріїв: динамікою розвитку закладів підготовки науково-педагогічних кадрів; типом наукової ідеї, покладеної в основу дослідницької програми; широтою досліджуваної предметної галузі; типом зв'язків між поколіннями; функціональним призначенням продукуваних знань; формою організації діяльності учнів; типом зв'язків між членами наукової школи; ступенем інституалізації; рівнем локалізації; рівнем наукової ієрархії, історико-еволюційними критеріями.

Дослідження сутності та особливостей феномена наукових шкіл, проведене в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, свідчить, що наявність різних наукових шкіл, їх взаємодія та взаємовплив виступають запорукою повноцінного розвитку та процесу пізнання, що виявляється у висуненні альтернативних підходів до розв'язання дослідницьких проблем та створенні рівних можливостей для вчених проводити апробацію власних концептуальних побудов, вільних від ідеологічного контролю. Існування наукових шкіл різного типу дає можливість здійснювати спадкоємність наукових і суспільних традицій між різними генераціями дослідників, зберігати генетичний зв'язок між творчою спадщиною попередників та сучасників.

ПЕДАГОГІЧНА ШКОЛА

Педагогічна наукова школа в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди має коріння, що сягає початку виникнення і становлення Харківського університету і педагогічного інституту при ньому, вона пов'язана з іменами Х.П. Роммеля, А.О. Валицького, М.О. Лавровського, І.О. Срезневського, М.Н. Протопопова, М.М. Архангельського та ін.

Навчально-методичні матеріали першої половини XIX ст., які видавалися в Харківському університеті, свідчать, що професори педагогічного інституту з перших років його діяльності здійснювали творчі пошуки змісту, форм і методів роботи, спрямованих на підвищення наукового рівня викладання дисциплін педагогічного та методичного циклів, спецсемінарів, педагогічної практики, стажування майбутніх учителів та викладачів вищих навчальних закладів.

У цьому сенсі передусім привертає увагу педагогічна й організаційна діяльність першого ректора (директора) Харківського педагогічного інституту Христофора Пилиповича Роммеля (1781 – 1859 рр.). Доктор філософії, професор словесності й римської давнини Х.П. Роммель написав близько 40 наукових праць, деякі з них використовувалися як підручники і посібники в університеті, педагогічному інституті та гімназіях. Зокрема його перу належить навчальний посібник «Дидактика и методика», створений спеціально для студентів і викладачів педагогічного інституту, де викладені міркування вченого щодо форм та засобів проведення занять і змістового їх наповнення.

Серед принципів побудови навчального процесу в педагогічному інституті особливого значення надавалося науковості викладання. Розглядаючи її суть, професори педінституту, які паралельно викладали і в університеті, зазначали, що зміст освіти в цілому, якість оволодіння студентами науковими знаннями значною мірою залежить від особистості наставника, рівня його наукової підготовки, моральних якостей, педагогічної майстерності. Професори Х.П. Роммель, М.О. Лавровський неодноразово наголошували, що викладач вищої школи повинен постійно «йти в ногу з наукою», а професор І.О. Срезневський уважав, що справжнім наставником може бути лише той, хто сам є високоосвіченим, обдарованим, морально чистим.

Розробляючи педагогічні вимоги до процесу навчання, харківські вчені замислювалися над засобами доцільної організації науково-пошукової діяльності майбутніх учителів, розвитком їх самостійного мислення, виробленням умінь та навичок дослідницької роботи. Наприклад, професори М.Н. Протопопов, М.М. Архангельський, П.П. Гулак-Артемівський з метою розвитку пізнавальної активності та самостійності студентів, вироблення вмінь і навичок науково-пошукової діяльності рекомендували під час лекцій проводити «короткі диспути», «діалоги», практикувати «задавання питань», «елементи бесіди», «історичні екскурсії». Вони радили надавати студентам можливість частіше «говорити вголос», висловлювати свої сумніви, заперечення, побажання, що сприятиме перетворенню лекцій на «духовну гімнастику розуму», стимулюватиме самостійну діяльність майбутніх учителів.

Поглибленню науково-педагогічної спеціалізації студентів, розвитку в них мотивації до пошукової діяльності, формуванню необхідних у дослідній роботі знань, умінь і навичок сприяли також педагогічні спецсемінари, що їх започаткував Х.П. Роммель, а пізніше успішно проводили А.О. Валицький та М.О. Лавровський. Студенти готували для занять наукові реферати, доповіді, письмові роботи з проблем дидактики, теорії виховання та історії педагогіки, як правило, на дискусійні теми, аналізували й рецензували статті, що друкувалися на сторінках педагогічних журналів, виступали з науково-методичними доповідями перед широким загалом. «Приучить студентов к свободному изложению мысли» мали на меті й співбесіди, так звані репетиції, скеровані на індивідуальну роботу зі студентами.

Історичні джерела свідчать, що Харківський педінститут у першій половині XIX ст. накопичив цінний досвід ефективної науково-педагогічної підготовки викладацьких кадрів для вищої школи. Науково-методичні основи цієї підготовки були закладені в роботі Х.П. Роммеля «План и правила обучения и преподавания в педагогическом институте» і отримали подальший розвиток у доповненні до статуту 1835 р. «Проект педагогического института», розробленого ректором університету професором І.Я. Кронебергом.

Професори Х.П. Роммель, А.О. Валицький, І.Я. Кронеберг та інші своїми теоретичними розробками і практичною діяльністю заклали підґрунтя наукового підходу до проблем педагогіки, окреслили головні напрями вивчення питань дидактики, виховання, історії педагогічної науки, організації керівництва навчальним процесом. Їхніми ідеями захопився і творчо розвинув перший завідувач кафедри педагогіки Харківського педагогічного інституту **Микола Олексійович Лавровський** (1825 – 1899 рр.). Кафедра була створена в 1852 р., упродовж 1853 – 1862 рр. М.О. Лавровський був директором Харківського педагогічного інституту. Заслужений професор, філолог-славіст, член-кореспондент (1878 р.), ординарний академік (1890 р.) Петербурзької академії наук, він зробив значний внесок у розвиток педагогіки, зокрема теорії навчання, історії виникнення і вивчення педагогічних ідей, теорії виховання.

Оцінюючи зміст та методичні особливості викладання в інституті педагогічних дисциплін, учений наголошував на тісному зв'язку між теорією та історією педагогіки, зазначав, що вивчення дисциплін педагогічного циклу позитивно впливає на професійну підготовку студентів.

М.О. Лавровський залишив цінний спадок – роботи з історії розвитку вітчизняної педагогічної думки та шкільної освіти. Серед них – монографія «О древнерусских училищах» (1854 р.), статті «О педагогических беседах в уездных училищах» (1861 р.), «Обозрение учительских съездов в Харьковском учебном округе» (1863 р.), «По вопросу об устройстве гимназий» (1867 р.) та ін. Матеріали цих робіт використовувалися в практичній діяльності тогочасних

освітян, вони науково вартісні й дотепер, оскільки дають уявлення про джерела розвитку педагогічних ідей у вітчизняній науці, зокрема про підґрунтя виникнення наукових педагогічних шкіл у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди.

Новий етап розвитку науково-педагогічних шкіл у нашому навчальному закладі пов'язаний з історією країни 20 – 40 років ХХ ст. Саме тоді започатковано діяльність вищих педагогічних навчальних закладів (інститутів народної освіти, а потім педагогічних інститутів), закладено основи державної системи підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів через аспірантуру. Цей етап мав певні особливості, що позначилися на ефективності науково-дослідної роботи і створили умови для започаткування дидактичної та історико-педагогічної наукових шкіл в Україні, зокрема в тодішній її столиці – Харкові. Тут був відкритий Український науково-дослідний інститут педагогіки, що сприяло розробці під керівництвом найбільш видатних учених наукових проблем, а також підготовці до наукової і педагогічної діяльності осіб, які виявили інтерес до цього і мали необхідні знання та здібності.

Зокрема саме Український НДІ у Харкові став тим науковим закладом, де закінчив у 1929 р. аспірантуру **Степан Андрійович Литвинов** (1898 – 1982 рр.), який став відомим ученим-педагогом, доктором педагогічних наук, професором, заслуженим діячем вищої школи УРСР. Після аспірантури він працював асистентом, викладачем, завідувачем кафедри педагогіки, заступником директора з навчально-наукової роботи Харківського інституту народної освіти, на базі якого в 1932 р. унаслідок реформування вищої школи було відновлено діяльність Харківського педагогічного інституту.

С.А. Литвинов виступав проти виявів ідеалізму в педагогіці, обстоював матеріалістичний характер навчально-виховного процесу, вивчав питання естетичного виховання школярів. У своїх перших роботах у 1928 – 1931 рр. він викриває сутність сектантства, релігійних забобонів, розглядає питання громадянського виховання учнівської молоді. Понад 50 років С.А. Литвинов викладав курс історії педагогіки у вищих педагогічних закладах України, із них 10 років (1929 – 1939 рр.) – у Харківському педінституті. Йому належать близько 200 наукових праць, зокрема вчений брав участь у підготовці монографії «Народное образование и педагогическая наука в Украинской ССР 1917 – 1967 гг.», за його редакцією надруковані «Хрестоматия по истории отечественной педагогики», посібник для студентів і викладачів педагогічних інститутів, учителів і вихователів шкіл-інтернатів «Методика воспитательной работы в школе-интернате». У 1967 р. вийшла його робота «Педагогика и жизнь», у якій професор аналізує погляди Г.С. Сковороди, Я.А. Коменського, А.С. Макаренка, Н.К. Крупської та інших педагогів.

Науково-педагогічна діяльність С.А. Литвинова стала суттєвим внеском у розбудову педагогічної науки в Україні, зокрема в Харківському державному

педагогічному інституті ім. Г.С. Сковороди, де естафету вченого підхопили А.І. Зільберштейн, М.О. Григор'єв, І.Т. Федоренко та їх послідовники.

Педагогічна наука в університеті розвивалася за двома провідними і фундаментальними напрямками, що тісно взаємопов'язані: дидактичним, який започаткував професор А.І. Зільберштейн, та історико-педагогічним, значний внесок у розвиток якого зробив професор М.О. Григор'єв.

Науковою основою для підготовки науково-педагогічних кадрів не тільки в Харкові, а й на теренах усієї країни була впродовж багатьох років наукова дидактична школа **Андрія Ілліча Зільберштейна** (1897 – 1984 рр.) – талановитого педагога, визнаного в науці авторитета, який своєю відданістю професії, життєдайною енергією впливав на долі багатьох людей, скеровував їх наукову творчість.

У 1917 р. А.І. Зільберштейн закінчив Харківське реальне училище, працював заступником голови Пролетарського культурно-просвітницького центру. У 1926 р. закінчив правовий факультет Харківського інституту народного господарства, одночасно прослухавши два курси математичного відділення в Інституті народної освіти. У цей же час (із 1919 р.) працював на різних посадах у Харківському губернському відділенні народної освіти та в Наркомпросі УРСР. Упродовж 1921 – 1934 рр. А.І. Зільберштейн був співробітником Науково-дослідного інституту педагогіки, а у 1935 – 1937 рр. – завідувачем відділу Української психоневрологічної академії. Від 1933 р. його життя пов'язане з Харківським педагогічним університетом (тоді – інститутом), де він викладав педагогіку. Із 1939 р. до 1974 р. професор А.І. Зільберштейн очолював кафедру педагогіки, потім до 1981 р. – кафедру педагогіки і психології, а далі до останніх днів життя (1984 р.) був професором-консультантом цієї кафедри.

Його перу належить близько 100 наукових праць. Найбільш відомі роботи – «До питання про суть та значення принципу наочності в радянській дидактиці», «Об осуществлении индивидуального подхода к учащимся в проблемном обучении», «Проблема розвитку пізнавальної активності в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського». За плідну науково-педагогічну діяльність А.І. Зільберштейн був нагороджений знаком «Відмінник народної освіти УРСР», медаллю А.С. Макаренка.

Під керівництвом професора А.І. Зільберштейна підготовлено й успішно захищено 26 кандидатських дисертацій.

Консолідуючими чинниками активної діяльності наукової школи А.І. Зільберштейна стали такі пріоритетні напрями творчого пошуку, як розробка питань наочності в навчанні, активізація пізнавальної діяльності учнів в умовах проблемного навчання. Під його керівництвом досліджено шляхи формування самостійності учнів у навчальній роботі, особливості використання підручника як засобу стимулювання пізнавальної діяльності учнів, специфіку використання проблемних питань і завдань для перевірки засвоєних учнями знань, застосування

засобів наочного навчання та впровадження індивідуального підходу в умовах проблемно-пошукової діяльності тощо.

Проблеми з'ясування можливостей використання засобів наочності знайшли своє вирішення в роботах учнів А.І. Зільберштейна – О.М. Ясько, Л.С. Нечепоренко, М.О. Хімець, Х.М. Боброва та ін. Особливості організації проблемного навчання досліджували його послідовники – В.І. Лозова, А.М. Доценко, В.І. Євдокимов, В.П. Барабаш, Н.О. Воскресенська та ін. Намагання професора та його учнів з'ясувати сутність поняття «проблемна ситуація» та обґрунтувати умови успішної організації проблемного навчання привели до концептуальних висновків. Саме наочність у поєднанні зі словом учителя, доцільно поставленими проблемними питаннями виявилася найефективнішим засобом створення проблемних ситуацій у навчанні школярів.

Плідному розвитку проблеми формування пізнавальної активності учнів сприяли і дослідження особливостей підручникотворення, використання в них ілюстрацій як ефективного засобу реалізації принципу наочності. Ідеї А.І. Зільберштейна, скеровані в цьому напрямі, знайшли розвиток у наукових працях його учнів О.В. Попкова, О.Я. Боданської, Т.М. Дударенко, стали поштовхом до ряду педагогічно-експериментальних досліджень цієї проблеми. Підвищення ефективності та якості навчальної й виховної роботи в 70-ті роки було пов'язане з покращенням забезпечення шкіл технічними засобами, що вимагало вдосконалення відповідних методів навчання і виховання. Ці проблеми знайшли своє вирішення в кандидатських дисертаціях М.О. Лазарева та М.В. Гадецького.

Результати діяльності представників школи А.І. Зільберштейна були репрезентовані в колективних монографіях «Питання наочності в навчанні», «Питання проблемного навчання», перша з яких отримала найвищу нагороду того часу в галузі педагогіки – премію імені К.Д. Ушинського.

Подальшому розвитку дидактичної школи сприяла створена на кафедрі педагогіки під керівництвом доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри педагогіки (1978 – 1982 рр.) Івана Тимофійовича Федоренка лабораторія експериментальної дидактики (1979 – 1982 рр.). Комплексною проблемою лабораторії були пошуки шляхів розвитку пізнавальної активності та самостійності учнів у навчанні, формування в них загальнонавчальних умінь і навичок.

Одночасно з Ю.К. Бабанським І.Т. Федоренко досліджував проблему оптимізації процесу навчання й наукового обґрунтування сукупності дидактичних умов, що детермінують оптимальність підготовки учнів до засвоєння знань: умови здійснення навчального режиму учнів у школі й вдома; умови забезпечення загальної культури пізнавальної активності учнів; умови, пов'язані з актуалізацією набутих раніше знань, умінь і навичок, на основі яких формуються нові поняття. Учений уперше репрезентував теорію розвитку в школярів зорового та слухового сприйняття текстової навчальної інформації, створив і апробував систему посильних вправ, пов'язаних із навчальним матеріалом; визначив потенційні можливості учнів різного віку в розвитку обсягу оперативних одиниць слухового та зорового сприйняття; установив ступінь впливу розвиненості цих типів сприйняття на усвідомлення знань, мимовільне запам'ятовування, успішність

учнів; помітив наявність кореляції між цими видами сприйняття, визначив вплив сприйняття тексту на формування інших навчальних навичок. Результати цих досліджень збагатили педагогічну науку і стали основою докторської дисертації І.Т. Федоренка та 3 кандидатських дисертацій, захищених під його керівництвом.

А.І. Зільберштейн приділяв неабияку увагу і проблемам педагогіки вищої школи, зокрема такому актуальному питанню, як удосконалення контролю та оцінки знань і вмінь студентів, що знайшло своє віддзеркалення в дисертації та ряді публікацій учениці професора – Т.Д. Солдатової. Провідним принципом перевірки знань він уважав об'єктивність, обґрунтованість оцінки та єдність вимог. Професор виходив з того, що в умовах нетривалого зв'язку «викладач – студент» оцінювання знань може мати випадковий результат, тому викладач повинен організувати навчальний процес упродовж семестру так, щоб відповідь на екзаміні можна було оцінити всебічно й точно.

До кола наукових зацікавлень школи А.І. Зільберштейна потрапляють різні аспекти професійної підготовки майбутнього вчителя. Аспіранти та пошукачі професора вивчали питання формування особистості вчителя фізичної культури (С.Ю. Балбенко), специфіку підготовки студентів вищих педагогічних закладів до позакласної роботи з навчального предмету в школі (В.П. Андрусенко), методи викладання природничих дисциплін у початковій школі (Л.П. Хітяєва), особливості підготовки майбутніх педагогів до профорієнтаційної роботи з учнями (С.Т. Золотухіна).

Дослідження, проведені під керівництвом професора А.І. Зільберштейна, були вагомими для тогочасної науки, вони зберігають своє значення і дотепер. Професійний шлях його послідовників є переконливим свідченням великої особистої ролі лідера цієї школи у формуванні наукових кадрів України.

Понад двадцять років забезпечує підготовку висококваліфікованих спеціалістів освітянської ниви наукова школа, лідером якої є визнаний в Україні та й за її межами вчений-педагог **Валентина Іванівна Лозова** (нар. 1937 р.).

Наукова школа В.І. Лозової – явище унікальне, зумовлене особистістю очільника, який вирізняється високим науковим статусом, здатністю усвідомлювати соціальні потреби в розвитку освіти, генерувати ідеї, концептуально мислити, скеровувати діяльність наукового співтовариства на розробку проблем освітянської теорії й практики.

Після закінчення філологічного факультету Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди вона десять років учителювала в школах м. Харкова, а потім вступила до аспірантури при кафедрі педагогіки і психології рідного інституту. Науковим керівником став професор А.І. Зільберштейн. У 1972 р. вона успішно захистила дисертацію «Использование проблемных вопросов и заданий для проверки знаний школьников». Від того часу її життя пов'язане з викладацькою й науковою роботою на кафедрі педагогіки Харківського педінституту.

Життєвий досвід, організаторські здібності, високий інтелектуальний потенціал закономірно висунули В.І. Лозову в коло лідерів трудового колективу. Протягом 1982 – 2002 рр. вона обіймала посаду завідувача кафедри педагогіки, а у 2002 – 2006 рр. була директором новоствореного Інституту педагогіки і психології ім. В.О. Сухомлинського при ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

У 1990 р. вона захистила докторську дисертацію «Целостный подход к формированию познавательной активности школьников». У 1992 р. В.І. Лозову обрано членом-кореспондентом АПН України (тепер НАПН України). Протягом тривалого часу (з 1989 р. і донині) вона є членом, заступником голови спеціалізованих учених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій у Харкові, Луганську, Белгороді.

За редакцією професора В.І. Лозової з 1997 р. виходить фаховий збірник наукових праць «Педагогіка та психологія», вона член редакційних колегій науково-педагогічних збірників «Теорія та методика навчання і виховання», «Засоби навчальної та науково-дослідної роботи».

Упродовж 2008 – 2011 рр. професор В.І. Лозова була членом експертної ради Вищої атестаційної комісії України з педагогічних наук. Вона підготувала 12 докторів та 50 кандидатів педагогічних наук.

За досягнення в царині педагогічної науки і практики В.І. Лозова нагороджена знаком «Відмінник народної освіти» (1976 р.), медаллю А.С. Макаренка (1987 р.), медаллю Н.К. Крупської (1990 р.), знаком «В.О. Сухомлинський» (2005 р.), знаком «К.Д. Ушинський» (2007 р.). Указом Президента України їй присвоєно звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (1997 р.). Вона – іменний стипендіат із гуманітарних наук Харківської обласної державної адміністрації (2005 р.), переможець обласного конкурсу «Вища школа Харківщини – кращі імена» у номінації «Науковець» (2010 р.), нагороджена Почесною грамотою Харківської обласної держадміністрації та Харківської обласної ради за вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки (2012 р.).

В.І. Лозовій належить обґрунтування цілісного підходу до формування активної особистості, вона розробила системну теоретико-експериментальну дидактичну концепцію сутності інтеграційних засобів, методів, динаміки й психолого-дидактичних умов формування пізнавальної активності школярів у різних видах їхньої діяльності, що, за оцінками В.А. Андрєєва, Ш.О. Амонашвілі, В.К. Буряка, І.Я. Лернера та інших науковців, вирізняється науковою новизною, є істотним внеском у теорію розумового виховання школярів і має практичне значення для навчально-виховного процесу в школах. Запропоновані В.І. Лозовою прийоми, способи активізації діяльності учнів стали програмою самоосвіти й самовиховання вчителів, удосконалення якості їхньої діяльності (використання проблемних питань і завдань у навчально-пізнавальній діяльності, організація спілкування дітей, навчання їх прийомів інтелектуальної діяльності, стимулювання позитивних мотивів тощо).

Наукова концепція В.І. Лозової викладена в численних (близько 200) працях, серед яких монографії, посібники, статті в журналах і наукових збірниках. До найбільш відомих належить посібник «Теоретичні основи виховання і навчання», написаний у співавторстві з А.В. Троцько (2002 р.). У ньому репрезентовані основні

положення теорії виховання й дидактики курсу педагогіки на основі сучасних освітніх технологій: поняття про процес виховання, його принципи; фактори, що суттєво впливають на формування особистості школяра (сім'я, класний колектив); методи і зміст навчально-виховного процесу, що аналізуються з урахуванням змін, які відбуваються в системі суспільних відносин, свідомості особистості.

У монографії «Формирование познавательной активности школьников» (співавтор О.М. Камишанченко) (2000 р.) обґрунтовується сутність пізнавальної активності як педагогічної категорії, її види і критерії виділення. У роботі наведені експериментально перевірені способи формування активності особистості школярів у їх навчально-пізнавальній, урочній, позаурочній, громадській діяльності, обґрунтовуються умови успішного їх використання. Цій же проблемі присвячена і монографія «Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів» (2002 р.), де розглядаються теоретичні питання формування пізнавальної активності як стійкого особистісного утворення з позицій цілісного підходу до об'єкта дослідження, розкриваються конкретні способи активізації пізнавальної діяльності школярів.

Особливої популярності серед викладачів, аспірантів, магістрантів набув навчальний посібник «Лекції з педагогіки вищої школи» (2006 р.), написаний колективом науковців під керівництвом В.І. Лозової, де в систематизованому вигляді викладені загальні питання педагогіки, дидактики вищої школи, питання організації наукової і виховної роботи зі студентами, а також історія становлення і розвитку вищої освіти в Україні та за кордоном. В.І. Лозова є також одним із провідних авторів колективної праці – навчального посібника «Історія педагогіки» (2008 р.).

За її редакції побачила світ колективна монографія «Наукові підходи до педагогічних досліджень» (2012 р.), де викладено сутність системного, синергетичного, культурологічного, аксіологічного, антропологічного, ресурсного, компетентнісного, особистісно-діяльнісного, персоналізованого, акмеологічного, технологічного, історико-педагогічного підходів до педагогічних досліджень. Цього ж року опублікована монографія у співавторстві з С.Т. Золотухіною та О.Д. Пташним «Контроль учебно-познавательной деятельности студентов (историко-педагогический аспект)», у якій узагальнено теорію і практику здійснення контролю за навчально-пізнавальною діяльністю студентів вищих навчальних закладів у другій половині XIX ст.

Історія наукової школи професора В.І. Лозової є частиною історії кафедри педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Часом виникнення школи можна вважати 1988 рік, коли захистила дисертацію перша учениця В.І. Лозової – Л.М. Калашникова. Предметом її дослідження стала організація міжособистісної взаємодії учнів із ровесниками (у гуртковій роботі) та молодшими школярами (шефська робота) у позаурочних формах діяльності з метою розвитку їх пізнавальної активності.

Навчання прийомів експериментально-дослідницької діяльності як один із аспектів формування пізнавальної активності школярів дослідив В.І. Смагін (1990 р.).

Розроблена Б.В. Фурманом (1991 р.) технологія застосування навчальних опор дозволила враховувати реальні навчальні можливості школярів, що сприяє

підвищенню якості знань, розвитку самостійності й творчої активності учнів, використовувати їх для контролю, корекції, самоконтролю знань, їх узагальнення й систематизації та закріплення.

Н.А. Лобко-Лобановська розробила й теоретично обґрунтувала дидактичну систему диференціації навчання як способу прогнозування, корекції й розвитку пізнавальної активності школярів. До проблеми диференціації навчання звернулася пізніше (2006 р.) й аспірантка В.І. Лозової Т.І. Дейніченко, яка розглянула її в ракурсі групової форми організації диференційного навчання.

Л.І. Нечволод (2002 р.) дослідила педагогічні умови впровадження робочих зошитів із друкованою основою в процес індивідуалізації навчання школярів, експериментально довела, що така діяльність зумовлює приріст учнівських знань за різними якісними показниками, позитивні зміни в оволодінні школярами вмінням визначати основні поняття, головну думку в інформативному матеріалі, порівнювати, узагальнювати й конкретизувати факти.

Із плином часу межі наукового пошуку лідера школи В.І. Лозової розширювалися, діапазон порушених нею та її учнями проблем зростав. Вона обґрунтувала новий напрям вивчення проблеми як цілісної системи, у якій пізнавальна активність є інтегральним виявленням стійкої якості особистості, її пізнавальних потреб та інтересів, що забезпечують ефективність будь-якого виду діяльності. На основі варіативних експериментів наукова школа В.І. Лозової розробила конкретні способи організаційно-процесуального й мотиваційного забезпечення цілісності процесу формування пізнавальної активності в процесі різних видів діяльності школярів.

Так, представник цієї наукової школи М.Е. Пісоцька (1992 р.) довела, що виконання випереджальних завдань дозволяє школярам не тільки підвищити рівень засвоєння знань та вмінь із навчального предмету, але й змінити свій статус у колективі. Така навчальна діяльність також впливає на рівень професійної майстерності вчителя: формує його перспективне бачення теми, розділу, допомагає вивченню індивідуальних особливостей школярів.

Учні наукової школи В.І. Лозової встановили кореляційну залежність між виявом особистістю пізнавальної активності в громадській і навчально-пізнавальній діяльності, визначили якості учнів, розвитку яких сприяє формування пізнавальної активності в громадській діяльності та гуртковій роботі. У цьому сенсі науковий інтерес становить дослідження О.В. Попової (1990 р.), у якому розроблено теоретичну концепцію формування пізнавальної активності підлітків у процесі їх громадської діяльності, а також експериментально виявлено особливості використання різних методів такої роботи.

Проблемі формування ініціативності особистості школяра в умовах колективної творчої діяльності присвячене дослідження Г.І. Сороки (1996 р.), у якому визначено суть і місце ініціативності в системі особистісних якостей учнів, названо її суттєві ознаки: новаторство у справах, особистий почин, здатність до самостійних вольових виявлень, творчість, активність. Експериментально перевірено різні способи формування ініціативності.

І.М. Соколова (1997 р.) науково обґрунтувала значення методів і способів організації проблемного навчання, експериментально перевірила педагогічні

умови, що забезпечують успішність здійснення проблемного навчання в спеціалізованих і профільних класах.

У дисертаційній роботі В.М. Тихонович (1994 р.) теоретично визначені завдання і функції допомоги учням у навчально-пізнавальній діяльності, окреслені напрями її організації. На основі експериментальних досліджень встановлено, що формування пізнавальної активності в процесі навчання виступає як домінуюча передумова активності, яку виявляють школярі в інших видах діяльності.

Дослідницький пошук представників наукової школи В.І. Лозової визначив також основні умови успішного формування пізнавальної активності дітей шкільного віку. Серед них – позитивне ставлення учнів до діяльності, що досягається стимулюванням у них змагальних мотивів; оволодіння вміннями пізнавальної діяльності, що сприяє реалізації інтелектуальних дій у різних сферах навчання; чітко організоване спілкування школярів.

У контексті дидактичних інтересів наукової школи В.І. Лозової варті на увагу педагогів дослідження видів нетрадиційних форм навчання залежно від історії їх розвитку, способів організації взаємодії вчителя та учнів і педагогічних умов, що забезпечують позитивний вплив нетрадиційних форм навчання на якість навчального процесу. Ці проблеми вивчала Н.І. Стяглик (1994 р.). З огляду на реалізацію основних компонентів навчання при розв'язанні його дидактичних завдань вона узагальнила види нетрадиційних уроків, виокремивши їх типи (урок-змагання, урок-аукціон, бінарні, міжпредметні уроки, вечорниці, прес-конференції, театралізовані уроки тощо).

Окрім того, представник цієї наукової школи Л.С. Рибалко (1995 р.) розглянула питання організації самоконтролю школярів у процесі навчання, обґрунтувала дидактичний цикл самоконтролю, його способи, педагогічні умови, що забезпечують успішність організації самоконтролю. Вона встановила, що алгоритми як вид загальнодидактичного способу здійснення самоконтролю допомагають подоланню стихійності засвоєння знань, оскільки орієнтують учнів на оволодіння вміннями переносити загальні вимоги на відтворення конкретного матеріалу, спонукають до послідовності дій, уміння розкривати причиново-наслідкові зв'язки, що забезпечує розвиток логічного мислення.

О.С. Масалітіна (1999 р.) обґрунтувала педагогічні умови застосування тестів для контролю навчально-пізнавальної діяльності старшокласників, зокрема врахування провідного компонента навчального предмету залежно від його основної функції, альтернативність тестування для забезпечення вільного вибору тестів старшокласниками відповідно до їх потреб, мети, інтересів, реальних навчальних можливостей.

Н.О. Пономарьова (1998 р.) розкрила особливості пізнавальних задач з інформатики, розробила їх типологію за ступенем розгорнутості задачі, науково обґрунтувала умови використання пізнавальних задач у навчанні інформатики.

Представник наукової школи В.І. Лозової К.В. Яресько (1999 р.) дослідила проблему управління навчально-творчою діяльністю учнів в умовах інформатизації освіти, визначила етапи такої діяльності в процесі розв'язання дослідницьких завдань, виявила сутність, структуру та функції систем евристик як засобів управління діяльністю учнів.

Концепція цілісного підходу до формування пізнавальної активності дозволила В.І. Лозовій виявити недосліджені аспекти проблеми, що стали предметом вивчення в подальших дисертаційних роботах її послідовників.

І.Л. Вікторенко (2002 р.) з огляду на зазначену концепцію свого вчителя, обґрунтувала технологію педагогічно скерованої організації спілкування батьків із молодшими школярами, експериментально визначила компоненти підготовки батьків до пізнавального спілкування з дітьми, довела взаємозв'язок виховного потенціалу сім'ї й показників рівня сформованості пізнавальної активності молодших школярів, виявила основні фактори, які слід урахувувати в процесі формування пізнавальної активності, зокрема виховний потенціал сім'ї, успішність школяра в навчанні, вихідний рівень пізнавальної активності, характер мотивів пізнавальних інтересів, концентрацію та якість уваги, фактор вікового розвитку, міжособистісні взаємини в класі тощо.

О.Г. Шалар (2002 р.) науково обґрунтував сукупність взаємозумовлених етапів підготовки підлітків до самостійних занять фізичною культурою. Дослідник виявив фактори, що суттєво впливають на процес підготовки підлітків до самостійних занять фізичною культурою: місце проживання школяра, початковий рівень фізичного розвитку дитини, статеві відмінності, що виявляються в мотивах, змісті й характері занять, майстерність і фахові інтереси вчителя фізичного виховання, фізкультурно-спортивні традиції шкіл тощо. Унаслідок цього науковець виокремив ряд педагогічних умов успішної підготовки підлітків до самостійних занять фізичною культурою з урахуванням факторів впливу на ефективність підготовки школярів.

Вагомим внеском у педагогічну науку є дослідження О.М. Лазаревої (2003 р.), яка окреслила дидактичні можливості модульної технології навчання в організації творчих самостійних робіт учнів, а також дидактичні умови оптимальної організації творчих самостійних робіт учнів старшої школи в модульному навчанні.

Із особливою увагою професор В.І. Лозова ставиться до дидактичних досліджень учителів-практиків. Так, під її керівництвом учитель початкових класів З.І. Шилкунова (2005 р.) вивчила педагогічні умови формування конструктивного ставлення до себе в молодших школярів у процесі навчальної діяльності. Вона на практиці довела, що сприятливими умовами формування такого ставлення є організація навчання, скерованого на розвиток рефлексії молодших школярів, які стають суб'єктом розуміння самих себе; з'ясування того, як інші знають і розуміють його самого – його особливості, емоційні реакції й когнітивні уявлення.

Помітний внесок у розвиток дидактики зробила й І.М. Толмачова (2008 р.), яка науково обґрунтувала розроблену нею дидактичну систему формування навчальної дії контролю, мета якої полягає в забезпеченні сформованості в молодших школярів операцій цієї дії, що досягається шляхом вирішення накреслених автором завдань.

Дидактику початкової школи збагачено результатами досліджень учителя початкових класів О.М. Кондратюк (2009 р.), яка займалася питаннями організації навчального діалогу учнів 6 – 8-річного віку. Діалог вона розглядає як особливу за змістом форму спільної діяльності учнів і вчителя, взаємодії смислових позицій

суб'єктів навчання щодо визначення, прийняття і розв'язання навчального завдання, результатом якого є нове знання як власний погляд.

Учитель-дослідник О.В. Кузьменко (1997 р.) розробив дидактичний цикл організації навчальної взаємодії школярів на уроці-семінарі, що одночасно позитивно впливає на якість знань, характер стосунків школярів, сформованість загальнонавчальних та комунікативних умінь, пізнавального інтересу, самостійності, активності.

Особливе місце в дослідженнях наукової школи В.І. Лозової посідає тематика, пов'язана з питаннями дидактики вищої школи. Зокрема О.В. Рогова (1992 р.) вивчала шляхи формування пізнавальної активності студентів у процесі організації їх самостійної роботи. С.М. Трипольська (1992 р.) досліджувала технологію організації навчальної діяльності студентів із високим рівнем навченості. Н.М. Савельєва (1997 р.) розглянула групові форми навчальної діяльності студентів як засоби підвищення ефективності загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів. У роботі Н.Д. Карапузової (1997 р.) обґрунтовані дидактичні умови організації екзамену у вищих навчальних закладах із метою забезпечення регулярності підготовки студентів до іспитів, міцності знань, умінь і навичок, зменшення впливу хвилювання під час екзамену. О.В. Рябініна (1994 р.) сконцентрувала дослідницьку увагу на вивченні стильового аналізу музичних творів як засобу формування естетичної культури майбутніх учителів, що дозволило активізувати їхню навчально-пізнавальну діяльність, формувати позитивну мотивацію естетичної діяльності, упливати на оцінно-ціннісну сферу естетичної свідомості студентів.

До актуальних досліджень належить і розробка В.Й. Гриньовим (2003 р.) моделі дидактичної культури майбутнього вчителя, що включає особистісно-мотиваційний, дидактико-компетентнісний, аналітико-рефлексивний модулі, системоутворювальними елементами яких є індивідуальний стиль, компетентність і рефлексія.

Важливим напрямом розвитку школи В.І. Лозової стало звернення до порівняльної педагогіки. Зокрема О.Ю. Озерська (2006 р.) здійснила глибокий аналіз системи професійної підготовки вчителя в японських вищих навчальних закладах, які тісно співпрацюють зі школами, муніципальними, префектурними й національними органами освіти з питань вибору абітурієнтів – майбутніх учителів; створила професійний портрет японського «ефективного вчителя», найсуттєвішими характеристиками якого є такі компоненти, як наявність високих моральних якостей, професіоналізм, покликання до вчительської професії, вміння виховувати колективізм, комунікабельність, розвивати потяг до самоосвіти, повагу до закону й прав людини, патріотизм та активну громадянську позицію та ін.

У контексті дидактичних наукових пошуків важливу роль відіграло дослідження Л.В. Герасименко (1998 р.), яка обґрунтувала новий напрям вивчення проблеми вибору як цілісної системи, у якій пізнавальна активність є інтегральним виявом стійкої якості особистості, її пізнавальних потреб, інтересів, що забезпечують ефективність будь-якого виду діяльності.

Наукова школа В.І. Лозової також розглядає питання управлінської діяльності в спеціальних і загальноосвітніх навчально-виховних закладах.

В.Д. Мороз (1989 р.) розробив систему взаємозв'язку середніх спеціальних навчальних закладів із виробництвом з метою вдосконалення професійної підготовки спеціалістів у заочних технікумах. Реалізація цієї системи сприяла підвищенню ефективності роботи викладачів, уточненню переліку спеціальностей, за якими здійснювалася підготовка фахівців, внесенню змін у програми предметів, збільшенню кількості вступників до технікумів за рекомендаціями підприємств.

У дослідженні О.Л. Сидоренка (1996 р.) обґрунтовано науково-методичну роботу з учителями як цілісну педагогічну систему. А.М. Єрмола (1998 р.) вивчив зміст, форми й методи науково-методичної роботи інформаційно-методичних центрів з учителями загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

Дослідження Т.В. Рогової (1997 р.) поглибили теорію управління загальноосвітньою школою. Вона розробила програму атестації школи та механізм оцінювання результатів навчально-виховної діяльності педагогічного колективу, виокремила способи проведення атестації, визначила фактори, що мають враховуватися під час проведення контролю, унаслідок експериментальної роботи дійшла висновку про те, що найважливішими при виборі способу атестації є етапи функціонування навчального закладу, стиль керівництва та рівень розвитку самоуправління.

Уміння В.І. Лозової виокремити найвдаліші творчі знахідки науковців, побачити в роботах своїх учнів перспективи подальшої розробки проблеми, підтримати й надихнути їх на продовження успішної дослідницької роботи дозволяють її послідовникам виходити на наступний щабель наукового зростання.

Першу докторську дисертацію під керівництвом В.І. Лозової захистила С.Т. Золотухіна (1995 р.). Робота була присвячена проблемі розвитку та практики виховуючого навчання в історії вітчизняної педагогічної думки XVIII – XIX ст.

Далі – захисти докторських дисертацій І.Ф. Прокопенка («Теоретичні та методичні основи економічної освіти в загальноосвітніх і професійних навчальних закладах», 1996 р.), А.В. Троцько («Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах», 1997 р.), О.М. Іонової («Науково-педагогічні основи навчально-виховного процесу в сучасній школі за ідеями вальдорфської педагогіки», 2000 р.), В.М. Гриньової («Формування педагогічної культури майбутнього вчителя», 2001 р.), О.В. Попової («Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в XX столітті», 2002 р.), О.М. Камишанченка («Теоретичні і методичні основи змісту економічної освіти старшокласників», 2002 р.), М.П. Васильєвої («Теоретичні основи деонтологічної підготовки педагога», 2004 р.), Т.В. Рогової («Теоретичні і методичні основи персоналізованого підходу в управлінні педагогічним колективом середньої загальноосвітньої школи», 2006 р.), Н.П. Волкової («Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів до професійно-педагогічної комунікації», 2006 р.), Л.С. Рибалко («Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя», 2008 р.), О.І. Гури («Формування психолого-педагогічної компетентності викладача навчальних закладів в умовах магістратури», 2008 р.). Більшість із цих докторів педагогічних наук утворила

в Харківському педуніверситеті свої наукові школи, які гідно продовжують і розвивають ідеї школи В.І. Лозової, про що мова йтиме далі.

Наукова школа дидакта В.І. Лозової характеризується широким спектром досліджуваної проблематики – від вивчення питання здійснення контролю знань учнів до цілісного дослідження особливостей процесу формування активності та самостійності школярів, підвищення ефективності навчально-виховного процесу в школі та вищих навчальних педагогічних закладах. Саме комплексний підхід до досліджуваних проблем дав змогу відкрити нові факти й закономірності, досягнути нові глибини досі невідомого. Це свідчить про різнобічність інтересів, масштабність наукового мислення професора В.І. Лозової. Її наукові доробки вирізняються глибиною думки, інтелектуальністю пошуку, гуманістичністю змісту.

Ім'я В.І. Лозової – символ високої працелюбності, вимогливості до рівня виконання педагогічних досліджень. Захищені під її керівництвом дисертації є зразком високого стилю написання змістовних робіт, що поєднує науковість, глибину думки та доступність.

Наукова школа В.І. Лозової інтенсивно розвивається завдяки, з одного боку, активній науково-педагогічній діяльності лідера школи, а з другого, – завдяки входженню в науково-дослідницький простір вихованців професора, що самі стають керівниками наукових проектів, тим самим примножуючи традиції й цінності цієї педагогічної школи.

Видатним ученим, новатором у науковій творчості й практичній діяльності, відданим інтересам освіти і науки України, є доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, академік РАО, відомий громадський діяч, ректор ХНПУ імені Г.С. Сковороди **Іван Федорович Прокопенко**, який захистив докторську дисертацію під керівництвом В.І. Лозової.

Відповідальна робота на керівній посаді протягом понад тридцяти років не стала на заваді значних досягнень у його дослідницькій та викладацькій діяльності, а навпаки – допомогла зібрати навколо себе учнів і послідовників. Він має надзвичайно широке коло наукових інтересів, а результати його наукових пошуків вирізняються особливою глибиною і багатогранністю. Надзвичайно вимогливий до себе, він зумів запалити енергією увесь педагогічний колектив університету, надихнути його на плекання педагогічних талантів.

Наукова робота завжди була і є важливою складовою професійної діяльності І.Ф. Прокопенка. До сфери наукових уподобань ученого належать питання історії економічної думки в Україні, економічної освіти й виховання учнівської молоді, пошуки нових технологій навчання й виховання майбутніх учителів, різні аспекти підготовки вчительських кадрів у педагогічній ретроспективі, які розробляються в дослідженнях його учнів, послідовників та однодумців.

Темпи розвитку технологій та світової інтеграції сучасної вищої освіти зумовлюють появу досліджень, дотичних проблемам, що породжуються вимогами сьогодення на теренах педагогіки. Школа І.Ф. Прокопенка, яка посідає одне з провідних місць в авангарді педагогічної науки, не могла обійти увагою актуальні проблеми теорії й практики вищої освіти. Докторська дисертація Л.Е. Гризун (2009 р.) присвячена педагогічному проектуванню як принципово новому

засобу реалізації стратегічних змін в освіті в умовах динамічних перетворень у суспільстві. Нове вирішення наукової проблеми виявилось в теоретичному обґрунтуванні дидактичних основ проектування модульної структури навчальної дисципліни на засадах інтеграції наукових знань та проведенні емпіричного дослідження, яке довело високу якість готового проекту (технології) та позитивний вплив такого проектування на планування й результативність навчального процесу ВНЗ.

Одним із важливих напрямів педагогічної діяльності науковців-педагогів є виховання патріотизму в системі духовних цінностей майбутніх педагогів, покликаних формувати освічених громадян держави. Завдяки особистій ініціативі ректора при ХНПУ імені Г.С. Сковороди створено перший в Україні Інститут Українського козацтва імені Г.С. Сковороди, який очолив І.Ф. Прокопенко. Пізнавальний інтерес ученого до історичного коріння українського народу стимулював наукові пошуки його учнів. Ці аспекти знайшли віддзеркалення в дисертації О.Г. Доценко (2008 р.), яка розробила та впровадила технологію формування пізнавального інтересу в майбутніх учителів до освітньо-виховного досвіду козацької доби. Поетапна реалізація технології забезпечила посилення позитивної мотивації щодо оволодіння знаннями з козацької педагогіки, усвідомлення студентами вищих педагогічних закладів ролі козацтва як історико-культурного феномена, стимулювала самостійний пошук інформації в контексті цієї проблеми, сприяла формуванню стійкого пізнавального інтересу, а також дозволила максимально реалізувати можливості студентів.

Історико-педагогічне скерування ідей розвитку науково-дослідної роботи досліджено в докторській дисертації О.М. Микитюка (2004 р.), у якій автор обґрунтував теоретичні засади і визначив особливості практичної організації науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах освіти України в ХІХ столітті. Сьогодні чільне місце в науковій творчості доктора педагогічних наук, професора Олександра Миколайовича Микитюка (нар. 1948 р.) посідає дослідження питань історії розвитку педагогічної думки та освіти України, зокрема науково-дослідної діяльності у вищій школі, а також проблеми професійної підготовки вчителів у парадигмі сучасної педагогічної освіти.

О.М. Микитюк – автор понад 260 науково-педагогічних праць. Важливим напрямом його наукової діяльності є розвиток екологічної складової змісту педагогічної освіти, скерованої на формування здоров'язберігаючої компетентності молодого покоління. Ці напрями покладені в основу досліджень його учнів – молодих учених, серед яких 2 доктори і 15 кандидатів педагогічних наук.

Докторська дисертація О.Г. Колгатіна (2011 р.) присвячена вивченню й обґрунтуванню теоретико-методичних засад проектування комп'ютерно орієнтованої системи педагогічної діагностики майбутніх учителів природничо-математичних спеціальностей. У докторській дисертації В.В. Ворожбіт (2012 р.) проаналізовано й узагальнено питання становлення вітчизняної теорії та практики духовно-морального виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів від середини ХІХ до початку ХХ ст.

О.А. Коваленко (2000 р.) у кандидатській дисертації проаналізувала історичні, соціально-економічні й педагогічні передумови виникнення наукових

товариств, установила динаміку їхнього розвитку на Слобожанщині в другій половині XIX ст., окреслила зміст і напрями діяльності провідного наукового товариства Слобідської України – історико-філологічного. У дисертації Л.М. Шаповал (2000 р.) визначені особливості підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів України до природоохоронної роботи в школі (50 – 80-ті роки XX ст.). О.О. Осова (2008 р.) дослідила специфіку організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у вищих навчальних закладах освіти на Слобожанщині в другій половині XIX ст. В.І. Плахтєєва (2008 р.) здійснила цілісний аналіз проблеми формування громадянської свідомості майбутніх учителів у процесі професійної підготовки. Дисертація О.В. Єгорової (2009 р.) присвячена теоретико-експериментальному дослідженню проблеми розвитку пізнавальної активності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі науково-дослідної роботи. У дисертації С.В. Єфремова (2010 р.) визначено передумови організації професійно спрямованої науково-дослідної роботи студентів у вищих навчальних закладах, обґрунтовано й схарактеризовано етапи її розвитку в Україні в II половині XX ст. А.Д. Балацінова (2011 р.) дослідила питання педагогічної підтримки обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл України другої половини XX ст. В.А. Манько (2011 р.) сконцентрував увагу на вивченні особливостей формування пізнавальної ініціативності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу. У дисертації Я.В. Денисенко (2012 р.) здійснено теоретичне обґрунтування становлення і розвитку змісту географічної освіти у вищих навчальних закладах Слобожанщини в XIX ст. – першій половині XX ст. У роботі М.О. Портян (2012 р.) досліджена проблема формування ділових якостей студентів педагогічних університетів у процесі професійної підготовки.

І.Ф. Прокопенко не тільки стимулює історико-педагогічні дослідження, а й сам долучається до вивчення проблем загальнопедагогічної підготовки вчителя в ретроспективі. За його ініціативи та наукового редагування побачили світ посібники історико-педагогічного та краєзнавчого спрямування «Рідний край» (1994 р., 1999 р.), «Харків – моя мала Батьківщина» (2003 р.), «Педагогічна Харківщина» (1997 р.), «Професори Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди» (2006 р.). Різні аспекти підготовки вчительських кадрів регіону відображені в навчально-методичних посібниках, написаних колективом авторів на чолі з І.Ф. Прокопенком, зокрема «Історія становлення і розвитку народної освіти на території Харківщини (XIX – поч. XX ст.)» (1990 р.), «Розвиток народної освіти і педагогічної науки на Харківщині» (1992 р.), «Підготовка вчительських кадрів у Харкові в радянський період: концептуальні підходи, практичний досвід (1917–1991 рр.)» (1992 р.), «Соціально-економічні проблеми переходу до ринку і розвиток системи освіти» (1992 р.), «Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди» (2001 р.).

Учені, шлях яких у науці визначився під впливом ідей академіка І.Ф. Прокопенка, продовжують теоретичну і практичну розбудову своїх концепцій.

Серед них – доктор педагогічних наук, професор Микола Кіндратович Подберезський (нар. 1943 р.). Коло його наукових інтересів: питання розвитку правової педагогіки, зокрема фахової культури майбутнього вчителя

правознавства. Докторська дисертація присвячена пошукам оптимальних шляхів, методів, способів і засобів формування правової культури майбутнього вчителя (1997 р.). Науково-педагогічний доробок професора М.К. Подберезського – понад 150 робіт. Він підготував 8 кандидатів педагогічних наук.

Так, І.А. Романова (2001 р.) дисертаційну роботу присвятила вивченню проблеми формування правової свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів. У дисертації О.В. Картавих (2001 р.) уперше теоретично розроблені й експериментально перевірені педагогічні умови вдосконалення загальної культури особистості, які постійно розвиваються і залучаються до джерел вітчизняної і світової культури. М.А. Костенко (2004 р.) здійснила теоретико-експериментальне дослідження проблеми професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя. О.О. Островерх (2005 р.) захистила дисертацію, що становить собою теоретико-експериментальне дослідження проблеми педагогічного моніторингу як засобу гуманізації освітнього процесу у вищому навчальному закладі. У роботі Д.Ю. Грубіча (2008 р.) встановлено особливості застосування інноваційних освітніх технологій у процесі загальноправової підготовки майбутніх учителів. Дисертаційна робота В.В. Колісніченка (2009 р.) присвячена вивченню проблеми підготовки майбутніх правоохоронців МВС України до роботи з підлітками «групи ризику». В.М. Ільїна (2011 р.) скерувала своє дослідження на визначення сутності правової культури майбутніх правоохоронців – випускників ліцею, змісту її структурних компонентів, розкрила значення освітнього середовища для формування такої культури. У дисертації Я.Г. Гриньової (2011 р.) проаналізовано сутність, структуру та функції правової культури майбутніх фахівців транспортної галузі, обґрунтовано модель її формування у процесі вивчення правових дисциплін.

Продовжує розробку наукових ідей І.Ф. Прокопенка доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри правознавства, проректор з науково-педагогічної роботи **Анатолій Васильович Губа** (нар. 1962 р.). У річницю педагогіки управління він виконав дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, у якій дослідив теоретико-методичні засади формування управлінської культури вчителя – майбутнього менеджера освіти (2010 р.). Дослідження А.В. Губи спрямовані на формування в майбутніх учителів громадянської компетентності в процесі опанування змісту правових і юридичних дисциплін. Основні результати його наукових пошуків відображені в понад 100 публікаціях, серед яких 7 монографій і 15 навчально-методичних посібників, зокрема «Культура управління освітнім процесом» (2006 р.), «Підготовка вчителя правознавства. Теорія і методика» (2006 р.), «Модульна технологія загальноправової підготовки студента» (2008 р.), «Формування управлінської культури вчителя – майбутнього менеджера освіти (теоретико-методичний аспект)» (2009 р.). Наукова концепція А.В. Губи вплинула на вибір дослідницького напрямку його учнів, дослідженнями яких він опікується.

До представників наукової когорти, очолюваної В.І. Лозовою, належить доктор педагогічних наук, професор Олена Володимирівна Попова (нар. 1960 р.). Її науковий доробок близько 100 праць. О.В. Попова підготувала 11 кандидатів педагогічних наук.

Учні професора досліджують інноваційні процеси в системі освіти України в ретроспективі, зокрема розвиток експериментальної педагогіки в Україні в 20 – 30-ті роки ХХ ст. (В.А. Лук'янова, 2003 р.) та питання теорії та практики естетичного виховання школярів в Україні в 1917 – 1937 рр. (Т.М. Тюльпа, 2005 р.).

В останні роки сфера наукових інтересів О.В. Попової та її учнів розширюється внаслідок зацікавленості проблемами професійної підготовки майбутнього вчителя та розвитку особистості учня загальноосвітнього навчального закладу. Це й підготовка майбутнього вчителя початкової школи до інноваційної діяльності в позааудиторній роботі (Л.О. Петриненко, 2007 р.), й організація контролю навчальної діяльності студентів вищого технічного навчального закладу в умовах кредитно-модульного навчання (М.П. Сукнов, 2007 р.), і формування політичної культури майбутнього вчителя в навчально-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу (С.М. Грицай, 2009 р.), і розвиток мультимедійних засобів навчання в загальноосвітній школі (О.А. Міщенко, 2010 р.), й інтегрований урок як засіб формування загальнокультурної компетентності учнів основної школи (С.А. Мельник, 2010 р.), і підготовка майбутніх учителів правознавства до роботи з підлітками девіантної поведінки (І.М. Островська-Бугайчук, 2011 р.), і формування інформаційної компетентності старшокласників у процесі навчання (А.С. Ткачов, 2011 р.), і формування риторичної культури майбутніх фахівців дошкільних навчальних закладів (В.В. Тарасова, 2012 р.).

Яскравим представником наукової школи професора В.І. Лозової є доктор педагогічних наук, професор Олена Миколаївна Іонова (нар. 1954 р.). Основні напрями наукових досліджень науковця: координаційно-організаційне сприяння, науково-методичне забезпечення розвитку і впровадження вальдорфських освітніх технологій в Україні, теорія і практика педагогічної конфліктології, науково-методичні засади підготовки майбутнього вчителя, здоров'язберігаючі технології виховання і навчання учнів, розвиток природничо-математичної освіти: історія і сучасність.

Наукові ідеї О.М. Іонової викладені в кількох монографіях, навчальних посібниках і в понад 100 інших науково-методичних працях. Вона підготувала одного доктора та 18 кандидатів педагогічних наук.

Її послідовники вперше обґрунтували та експериментально перевірили технологію використання вальдорфських засобів розвитку пізнавальної активності школярів в умовах української початкової школи (С.Є. Лупаренко, 2008 р.) та дослідили проблему формування інтелектуальних умінь молодших школярів у навчальному процесі вальдорфської школи (В.В. Партола, 2012 р.).

Проблеми професійної педагогічної підготовки були предметом дослідження аспірантів і здобувачів. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до застосування інтегрованих форм організації навчального процесу в початковій школі вивчала Н.М. Сінопальникова (2010 р.). Питання організації зовнішнього

стандартизованого тестування навчальних досягнень учнів загальноосвітньої школи дослідив В.А. Ландсман (2005 р.). Проблему формування професійно-менеджерської культури майбутнього вчителя вивчила І.А. Прокопенко (2008 р.). Особливості формування управлінської компетентності керівника дошкільного навчального закладу проаналізував Р.В. Шаповал (2009 р.).

Чільне місце в дослідницькому полі професора О.М. Іонової та її учнів посідають питання теорії та практики педагогічної конфліктології, зокрема педагогічні засади запобігання й розв'язання конфліктів у навчально-виховному середовищі вищого навчального закладу (Г.В. Антонов, 2006 р.) та формування конфліктологічної компетенції учнів загальноосвітнього навчального закладу (Т.В. Дрожжина, 2007 р.).

У дослідженнях О.М. Іонової та її учнів розробляються питання забезпечення здоров'язберігаючого навчально-виховного процесу («здоров'я через освіту»), зокрема цьому питанню присвячені роботи О.В. Омельченко (2008 р.), Т.С. Єрмакової (2010 р.), Ю.С. Лук'янової (2012 р.).

До кола інтересів послідовників професора входять і питання еколого-валеологічної освіти, передусім це проблеми, пов'язані з формуванням екологічної компетентності майбутніх інженерів-фахівців цивільного захисту (А.Л. Хрипунова, 2009 р.), а також розробка теоретико-методичних засад формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя, що стала метою докторської дисертації Ю.Д. Бойчука (2010 р.).

Під керівництвом О.М. Іонової підготовлено й захищено ряд історико-педагогічних робіт, присвячених проблемам становлення та розвитку ідей проблемного навчання (Н.Д. Янц, 2008 р.), природничої освіти (Т.М. Собченко, 2008 р.; В.М. Левашова, 2010 р.; Н.М. Смолянук, 2010 р.), правового виховання (І.В. Криштак, 2008 р.), діяльності вітчизняної початкової школи крізь призму антропологічних ідей (О.П. Кот, 2013 р.).

Процес формування наукової школи професора О.М. Іонової засвідчує поява в межах школи третього покоління науковців – доктор педагогічних наук, професор Ю.Д. Бойчук підготував свого першого кандидата наук, ним стала Т.А. Шмоніна (2012 р.), яка дослідила педагогічні умови природничо-наукової підготовки іноземних студентів на підготовчих факультетах вищих навчальних закладів.

Уся наукова й викладацька діяльність професора О.М. Іонової та її учнів – це гідне продовження й творчий розвиток традицій наукової школи професора В.І. Лозової, міцна гілка її наукового роду, що корінням сягає в підґрунтя, закладене професором А.І. Зільберштейном.

Одним із перспективних послідовників професора В.І. Лозової є доктор педагогічних наук, професор Тетяна Володимирівна Рогова (нар. 1958 р.). Провідним напрямом діяльності дослідниці є розробка проблем управління загальноосвітніми навчальними закладами. Наукові ідеї Т.В. Рогової викладені в понад 80 працях. Професор Т.В. Рогова підготувала 3 кандидати та одного доктора педагогічних наук.

В.І. Павленко (2007 р.) у кандидатській дисертації дослідив організацію науково-методичної роботи в школах сільської місцевості. В.Л. Ялліна (2011 р.)

вивчала проблему розумового виховання старшокласників у вітчизняній педагогічній науці першої половини XX ст. О.В. Фісун (2011 р.) проаналізувала особливості формування фасилітуючої позиції вчителя в системі науково-методичної роботи загальноосвітнього навчального закладу.

У докторській дисертації А.І. Прокопенка «Теоретико-методичні засади перспективного управління у вищому навчальному закладі» (2012 р.) обґрунтовано концепцію перспективного управління у вищому навчальному закладі, осмислено сутність і принципи перспективного управління у ВНЗ, уточнено критерії й показники ефективності розробленої системи управління.

Наукові здобутки професора Т.В. Рогової та її учнів – серйозна заявка на власну педагогічну школу як логічне продовження наукового напрямку, вказаного професором В.І. Лозовою.

Ще один представник наукової школи В.І. Лозової – доктор педагогічних наук, професор Людмила Сергіївна Рибалко (нар. 1957 р.). Вона очолює групу науковців, які досліджують акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя.

Професор Л.С. Рибалко підготувала 4 кандидати педагогічних наук. Н.А. Іванькова (2009 р.) дослідила педагогічні засади застосування автоматизованої системи в умовах кредитно-модульного навчання студентів вищих медичних навчальних закладів. Н.В. Мараховська (2009 р.) вивчила педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного профілю. А.О. Пожидаєв (2009 р.) проаналізував особливості формування організаторських здібностей курсантів у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу системи МВС України. Н.В. Руденко (2012 р.) визначила характер формування міжособистісних взаємин студентів вищих технічних навчальних закладів у позанавчальній виховній роботі на засадах гендерного підходу.

Представники наукової школи професора В.І. Лозової не оминають увагою і питання осучаснення змісту педагогічної освіти, скерованого на формування професійної компетентності майбутніх освітян.

Зокрема, доктор педагогічних наук, професор Марина Петрівна Васильєва (нар. 1972 р.) теоретично обґрунтувала необхідність виокремлення в структурі професійної компетентності педагогів нової її грані – деонтологічної.

Провідні напрями наукових досліджень професора М.П. Васильєвої такі: розробка теоретичних засад професійної деонтології, деонтологічна підготовка педагога, проблеми нормативності поведінки педагога; морально-правова компетентність фахівця, виховання культури професійної діяльності фахівців; актуальні проблеми соціальної педагогіки, методологічні засади соціальної педагогіки, проблеми професійної підготовки соціального педагога; формування комунікативної культури представника педагогічної професії. М.П. Васильєва – автор близько 80 наукових праць, серед яких одноосібні й колективні монографії, навчальні посібники, наукові статті.

Професор М.П. Васильєва має своїх наукових послідовників, під її керівництвом захищено 6 кандидатських дисертацій.

Зокрема, Д.В. Коваленко (2006 р.) визначив сутнісні характеристики етико-правової підготовки курсантів у вищих військових навчальних закладах як

складника їх професійної підготовки; розробив, науково обґрунтував й апробував модель етико-правової підготовки курсантів – майбутніх офіцерів, що включає мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний і нормативно-рефлексивний компоненти.

Л.Л. Васильченко (2007 р.) виконала теоретико-експериментальне дослідження проблеми формування основ духовності молодших школярів у процесі навчання образотворчого мистецтва. Н.Ю. Шемигон (2008 р.) теоретико-експериментальним шляхом дослідила проблему формування ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки. Н.О. Єсіна (2008 р.) визначила суть, зміст і способи формування творчих умінь майбутнього вчителя, розробила, теоретично обґрунтувала та експериментально перевірила технологію формування таких умінь в інтелектуально-ігровій діяльності. Д.І. Демченко (2010 р.) вивчила проблеми формування професійної іншомовної компетентності майбутніх юристів у фаховій підготовці. В.О. Павленко (2012 р.) теоретично обґрунтував та експериментально перевірів дієвість організаційно-педагогічних умов формування готовності студентів інженерно-педагогічних навчальних закладів до фізичного самовиховання.

Проблеми організації спілкування учнів у процесі навчання і виховання продовжує досліджувати вихованка професора В.І. Лозової – перша її аспірантка кандидат педагогічних наук, доцент Любов Миколаївна Калашникова (нар. 1957 р.). Коло її наукових інтересів: формування пізнавальної активності студентів та учнів у навчальній і позанавчальній діяльності, самореалізація студентів у процесі навчання, формування системних знань студентів та учнів, організація взаємодії тих, хто навчається, у різних видах діяльності, комунікативної культури викладача, студента, учня.

Результати наукових пошуків ученого викладені в понад 60 публікаціях. Під її керівництвом підготовлено й захищено 5 кандидатських дисертацій.

Це робота Л.С. Філатової (2002 р.), у якій досліджені особливості підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації спілкування учнів у процесі розвивальних ігор. Дисертація К.М. Слесик (2003 р.) присвячена питанням формування вмінь молодших школярів спілкуватися під час позакласної навчально-виховної роботи. Т.І. Дементьєва (2005 р.) дослідила процес формування комунікативної компетенції студентів-іноземців підготовчих факультетів у процесі навчання. Т.С. Вакуленко (2010 р.) досліджувала формування системних знань у студентів вищих педагогічних навчальних закладів схемографічними засобами навчання.

Генерація вчених, про наукові пошуки й здобутки яких тут згадано, – це друге й третє покоління наукової педагогічної школи професора В.І. Лозової. Окремо мова піде далі про тих послідовників ученого-лідера, які, належачи до другого покоління школи В.І. Лозової, виховали не тільки третє, а й четверте покоління науковців, самі стали лідерами наукових педагогічних шкіл.

Серед послідовників А.І. Зільберштейна одне з чільних місць посідає **Віктор Іванович Євдокимов** (нар. 1942 р.), який разом із учнями продовжив дослідження, розпочаті вчителем щодо питань обґрунтування теоретичних основ наочного навчання, пошуків ефективних шляхів, форм і методів використання

принципу наочності, визначення ролі й місця наочності в навчальній роботі вищої та середньої школи. Із часом обрії наукової роботи професора В.І. Євдокимова розширилися – до основних напрямів належать проблеми ефективності навчання

та нових педагогічних технологій, зокрема інноваційні технології організації самостійної роботи студентів в умовах особистісно орієнтованого навчання, інші питання розвитку пізнавальної діяльності учнів і студентів.

В.І. Євдокимов пройшов шлях від викладача, доцента до професора, завідувача кафедри теорії і методики професійної освіти (з 1994 р.), проректора з навчальної роботи (1975 – 1994 рр.) та першого проректора (з 1994 р. і донині) Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

У 1990 р. В.І. Євдокимов захистив докторську дисертацію «Наукові основи підвищення ефективності навчання засобами наочності». У 1991 р. йому присвоєно звання професора, а у 1994 р. – обрано членом-кореспондентом АПН України (тепер НАПН України). В.І. Євдокимов має почесне звання «Заслужений працівник народної освіти України».

Результати його наукових пошуків відображено в близько 400 наукових і науково-методичних роботах. Серед видань останніх років – навчальний посібник «Ефективність навчання студентів» (2004 р.), написаний у співавторстві з однодумцями. У ньому розкривається поняття ефективності й аналізуються нові педагогічні технології, що дозволяють підвищити ефективність навчання студентів.

У 2006 р. побачив світ навчальний посібник «Підготовка вчителя в умовах євроінтеграції» (у співавторстві), де увага зацентрована на високій соціальній цінності підготовки вчителя в контексті входження України в європейський освітній простір.

У навчальних посібниках «Педагогічні завдання в системі професійної підготовки вчителя» (2009 р.) та «Педагогічні завдання і тести» (2011 р.), написаних разом із відомими педагогами Харківщини, пропонується система різноманітних завдань із педагогіки, спрямованих на розвиток у студентів активності й самостійності, критичності й лабільності розуму, творчості в педагогічній діяльності. Мета цих посібників – сприяти вдосконаленню процесу навчання та підвищенню якості освіти майбутніх учителів.

Сутність самостійної роботи студентів, система принципів її організації та основні форми реалізації відображені, зокрема, у плануванні самостійної роботи студентів із курсу «Загальна педагогіка» та у вимогах до виконання студентами курсових і дипломних робіт із цього курсу, розкриті в навчальному посібнику «Організація самостійної роботи студентів» (2010 р.). Ці праці широко використовуються в процесі професійної підготовки майбутніх учителів і вихователів не тільки Харківщини, а й усієї України.

За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти, і, відповідно, розпочався складний процес її модернізації з урахуванням потреб сучасного інформаційно-технологічного суспільства. Це актуалізує завдання підготовки нової генерації вчителів, які добре володіють сучасними педагогічними технологіями. Дослідження цих проблем окреслює шляхи вирішення багатьох назрілих суперечностей сучасної освіти. Вагомим внеском у розробку технологічного підходу в освіті сьогодення є навчальний посібник «Педагогічні технології», написаний у співавторстві з ректором ХНПУ імені Г.С. Сковороди, доктором педагогічних наук, професором, академіком НАПН України І.Ф. Прокопенком. Цей посібник витримав уже декілька видань і залишається одним із найпопулярніших серед освітян України. У ньому викладена теорія педагогічних технологій навчання, розкрита сутність технологій особистісно-професійного розвитку майбутніх учителів, технологій розвитку критичного мислення, комп'ютерних технологій у професійній підготовці вчителя, інтерактивних технологій навчання, деталізовані технології організації самостійної роботи студентів та технології кредитно-модульного навчання, висвітлені технології зовнішнього стандартизованого тестування і технології дистанційного навчання. Значна увага приділена авторським педагогічним технологіям Г.С. Сковороди, К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, В.Ф. Шаталова, Ю.К. Бабанського, М.О. Балабана та інших, здобутки яких становлять невичерпне джерело для розвитку сучасних технологій підготовки вчителя нового покоління.

Професор В.І. Євдокимов підготував 4 доктори та 14 кандидатів педагогічних наук.

Так, Т.П. Агапова (1996 р.) присвятила кандидатську дисертацію вивченню процесу формування творчої активності студентів за посередництва творів живопису, а Т.В. Єніна (1997 р.) дослідила шляхи формування способів навчальної діяльності учнів середньої школи під час використання засобів наочності.

У роботі В.В. Луценко (2002 р.) розроблені й науково обґрунтовані особистісні стратегії навчання студентів, що передбачають їх педагогічне діагностування, а Н.Г. Вольська (2004 р.) дослідила проблеми формування організованості в навчально-пізнавальній діяльності старшокласників академічного ліцею.

Формування технологічної культури майбутніх учителів інформатики в процесі професійно-педагогічної підготовки дослідив С.М. Прийма (2006 р.). Ю.Д. Шаповал (2007 р.) присвятила дисертацію актуальним питанням формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до особистісно орієнтованого навчання молодших школярів.

На особливу увагу заслуговують докторські дисертації, виконані під керівництвом В.І. Євдокимова, у яких порушуються сучасні проблеми модернізації вищої педагогічної освіти. Їх дослідження є результатом пошуків нового змісту, методів, форм навчання й технологій реалізації змін у професійній підготовці майбутніх учителів.

Так, В.Г. Моторіна (2005 р.) проаналізувала дидактичні й методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів математики в нових соціально-економічних умовах, уперше запропонувала структурно-змістовну модель

професійної підготовки вчителя математики та обґрунтувала доцільність її функціонування в умовах модернізації освіти України.

Провідним завданням і ознакою модернізаційних перетворень у галузі педагогічної освіти є формування вчителя з високим інноваційним потенціалом. З огляду на це в центрі уваги І.В. Гавриш (2006 р.) є питання формування готовності майбутніх учителів до інноваційної педагогічної діяльності. Науковець виявила теоретико-методологічні й практичні засади формування готовності майбутніх учителів до створення, впровадження і розповсюдження освітніх нововведень.

І.І. Костікова (2009 р.) дослідила теоретико-методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов засобами інформаційно-комунікаційних технологій, виробивши свою концепцію. Вона розробила й перевірила на практиці модель такої підготовки, обґрунтувала сутність інформаційно-навчального середовища як необхідної умови успішного функціонування запропонованої моделі.

Докторська дисертація В.Е. Луначека (2012 р.) присвячена дослідженню теоретико-методологічних засад професійної підготовки керівних кадрів в умовах магістратури до управління якістю освіти. Він запропонував новий теоретичний і методологічний підхід до цієї комплексної соціально-педагогічної проблеми.

Доктори педагогічних наук В.Г. Моторіна, І.В. Гавриш та І.І. Костікова проводять науково-педагогічну діяльність у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, розвиваючи свої концепції в монографіях, підручниках, посібниках, статтях. Вони діляться науковими ідеями зі своїми учнями, формуючи вже власні педагогічні школи.

До наукових інтересів доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри математики Валентини Григорівни Моторіної (нар. 1938 р.) належать технології навчання математики, формування творчої особистості майбутнього вчителя математики, методика навчання математики. Результати її наукових досліджень відображені в понад 120 працях.

Навчально-методичні посібники, написані у співавторстві з колегами по кафедрі та вчителями-методистами, «Векторна алгебра» (1993 р.), «Тригонометрія 9. Рекомендації по изучению и формы контроля» (1996 р.), «Вивчення функцій в основній школі з використанням НІТ» (2011 р.) мають на меті суттєво допомогти вчителям шкіл та студентам природничо-математичних спеціальностей педагогічних ВНЗ в опануванні майстерності викладання математики.

Навчальний посібник «Диференціальні рівняння» (2012 р.), створений колективом авторів, орієнтований на викладачів і студентів фізико-математичного факультету. У ньому викладені методичні рекомендації щодо вивчення змістовних модулів (I – IV) з курсу «Диференціальні рівняння», подані розробки планів-конспектів лекцій, практичних та індивідуальних завдань і модульних контрольних робіт. У навчальному посібнику для студентів-математиків «Індивідуальні навчально-дослідні завдання з курсу елементарної математики в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу» (2007 р.) подано тематичні завдання творчого характеру зі зразками виконання з курсів геометрії, алгебри і тригонометрії.

Виокремлюється за характером змісту і спрямованістю на читача колективна праця «Харківські математики» (2012 р.). Цей навчальний посібник має на меті об'єднати відомості про найбільш визначних математиків-механіків Харкова ХІХ – ХХІ ст., висвітлити їх життєвий та творчий шлях, проаналізувати їх наукові школи та здобутки. Посібник містить аналіз основних творчих надбань таких визначних учених-математиків, як М.В. Остроградський, О.М. Ляпунов, В.А. Стеклов, О.В. Погорелов, Н.І. та О.І. Ахієзери, В.Л. Рвачов, Л.В. Курпа, Ю.О. Крашаниця, І.Б. Сіроджа, Ю.В. Гандель, О.А. Борисенко, Я.М. Жовнір, І.О. Наумов, М.А. Жихар, М.І. Мироненко. Книга адресована студентам, аспірантам ВНЗ Харкова, які вивчають навчальну дисципліну «Історія математики», та всім, хто захоплюється історією науки та історією Слобожанщини.

Професор В.Г. Моторіна підготувала 3 кандидати педагогічних наук (С.Є. Вольянська, Н.В. Шульга, М.Г. Симонова). Їх дослідження спрямовані на розвиток ідей, викладених у працях наукового керівника, вони засвідчують появу нової педагогічної школи – школи професора В.Г. Моторіної.

Наукові пошуки доктора педагогічних наук, професора кафедри теорії й методики професійної освіти Ірини Володимирівни Гавриш (нар. 1955 р.) зорієнтовані на вирішення комплексної соціально-педагогічної проблеми формування готовності майбутніх учителів до створення, впровадження і розповсюдження освітніх нововведень. Вона розробила концепцію та створила теоретичну модель підготовки майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності, апробувала технологію формування готовності майбутніх учителів до створення, впровадження та поширення освітніх інновацій, експериментально довела її ефективність.

Науково-педагогічна активність професора І.В. Гавриш виявилася і в значній кількості публікацій за напрямом своїх досліджень та дотичними проблемами професійної педагогіки – вона опублікувала понад 160 наукових і навчально-методичних робіт, зокрема 2 монографії, 4 навчальні посібники, написані у співавторстві зі своїми послідовниками: «Математика. Навчальний посібник з математики для 1-го класу» (2012 р.), «Українська мова. Навчальний посібник для 2-го класу» (2012 р.), «Я і Україна. Навчальний посібник для 2-го класу» (2012 р.), «Читання. Навчальний посібник для 2-го класу» (2013 р.). Ці посібники є частиною навчально-методичного забезпечення реалізації науково-педагогічного проекту «Інтелект України», спрямованого на педагогічну підтримку академічно здібних та обдарованих дітей і учнівської молоді, рекомендовані Міністерством освіти і науки України.

Професор І.В. Гавриш підготувала 2 доктори і 2 кандидати педагогічних наук.

Під її керівництвом О.А. Коваленко (2011 р.) захистила докторську дисертацію, яку присвятила аналізу сутності навчання академічно обдарованих учнів початкової школи й обґрунтуванню його теоретичних і методичних основ. Л.В. Волик (2011 р.) у своїй дисертації виклала власну концепцію теоретико-методичних засад підготовки майбутніх педагогів до анімаційної діяльності.

У кандидатській дисертації Г.І. Назаренко (2002 р.) вивчено актуальну проблему – організаційно-педагогічні умови успішного забезпечення наступності в навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. С.В. Пехарева

(2009 р.) присвятила свою роботу комплексній проблемі управління інноваційним розвитком дошкільного навчального закладу.

Професор Ілона Іванівна Костікова (нар. 1973 р.), яка у 2009 р. під керівництвом доктора педагогічних наук, професора В.І. Євдокимова захистила докторську дисертацію, нині обіймає посаду завідувача кафедри теорії та практики англійської мови ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Її науковий доробок становить понад 100 наукових робіт. Серед публікацій вирізняється монографія «Теоретико-методичні засади комп'ютерної лінгводидактики» (2007 р.), у якій розкрито історичні передумови формування й розвитку комп'ютерного навчання, процес інтеграції комп'ютерних технологій у навчальну діяльність, визначено дидактичні принципи використання цих технологій.

Наукові здобутки професора І.І. Костікової мають свій розвиток у роботах її аспірантів.

Отже, педагогічні ідеї та досвід науково-дослідницької, навчально-виховної діяльності професора В.І. Євдокимова розвиваються та примножуються у творчості багатьох учнів, послідовників, колег, які глибоко шанують цього визнаного вченого і кваліфікованого викладача вищої школи.

На формування наукового світогляду, фахової майстерності, любові до педагогічної праці професора Світлани Трохимівни Золотухіної (нар. 1953 р.) значною мірою вплинула діяльність старших колег і наставників А.І. Зільберштейна, І.Т. Федоренка, Л.Д. Попової, В.І. Лозової та інших.

Значний творчий потенціал, аналітичне мислення, уміння заглиблюватися в проблему, бачити її перспективу, розглядати знайомий об'єкт у новому контексті, здатність до самовдосконалення, активна життєва позиція стали запорукою успіху С.Т. Золотухіної на теренах педагогічної науки, вивели її на рівень знаного науковця, очільника власної наукової школи.

У 1975 р. вона закінчила фізико-математичний факультет Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди і з 1978 р. викладає педагогіку в Харківському педуніверситеті. Із 2003 р. вона обіймає посаду завідувача кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, гідно продовжуючи славетні традиції попередніх талановитих керівників цього структурного підрозділу Харківського педуніверситету – С.А. Литвинова, А.І. Зільберштейна, Л.Д. Попової, І.Т. Федоренка, В.І. Лозової.

У 1984 р. С.Т. Золотухіна захистила під керівництвом професора А.І. Зільберштейна кандидатську дисертацію «Підготовка майбутнього вчителя до профорієнтаційної роботи в школі», у 1995 р. – докторську дисертацію «Розвиток теорії та практики виховуючого навчання в історії вітчизняної педагогічної думки XVIII – XIX ст.» (науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент України В.І. Лозова).

Професор С.Т. Золотухіна бере активну участь в атестації вищих педагогічних кадрів як член спеціалізованих учених рад у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди та Луганському національному університеті ім. Тараса Шевченка.

Вона є членом редакційних колегій фахових збірників із різних проблем вітчизняної освіти, її минулого та сучасного: «Теорія та методика навчання

і виховання» (Харків), «Педагогіка та психологія» (Харків), «Гуманізація навчально-виховного процесу в середній і вищій школі» (Слов'янськ), «Засоби навчальної та науково-дослідної роботи» (Харків), «Педагогіка, психологія та методико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту» (Харків), «Історико-педагогічний альманах» (Київ) та ін. С.Т. Золотухіна – член Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні, член державної атестаційної комісії при МОН України. За плідну педагогічну діяльність, значний внесок у справу виховання майбутнього вчителя С.Т. Золотухіна нагороджена Почесною грамотою ЦК ВЛКСМ України (1978 р.), Почесною грамотою Міністерства освіти Української РСР (1983 р.), знаком «Відмінник освіти України» (2004 р.), знаком «Антон Макаренко» (2005 р.), знаком «Ушинський К.Д.» (2006 р.). За особисті досягнення в галузі науки їй було призначено в 2007 р. іменну стипендію імені В.Н. Каразіна Харківської облдержадміністрації.

Чільне місце в науковій діяльності С.Т. Золотухіної відведено дослідженню такої актуальної і водночас складної та суперечливої педагогічної проблеми, як виховуюче навчання. Провідна ідея концепції лідера наукової школи полягає в тому, що виховуюче навчання – це об'єктивно існуючий процес, що сприяє цілеспрямованому формуванню особистості: її світогляду, активності й позитивного ставлення до навчання, морально-вольових якостей, позитивних соціальних і пізнавальних інтересів. Згідно з цією концепцією виховуючий потенціал навчання об'єктивно стимулює оволодіння змістом попереднього соціального досвіду в процесі формування творчої особистості, розвитку її активності.

Обстоюючи провідну ідею своєї наукової концепції, С.Т. Золотухіна звернулася до багатовікового національного педагогічного досвіду: джерел народної педагогіки, шкільної практики, спадщини видатних просвітян, педагогів, громадських діячів і письменників минулого, оскільки вважає, що саме історико-педагогічні дослідження допомагають детально розкрити більшість функціональних і прикладних аспектів освіти й виховання за допомогою вивчення їх у динаміці на різних етапах історичного розвитку. Визначення тенденцій розвитку наукового вчення про виховуюче навчання у вітчизняній педагогічній теорії й практиці IX – XIX ст. дало підстави науковцю для узагальнень, що покладені в основу перспектив подальшого вивчення цієї проблеми.

Наукові педагогічні ідеї професора С.Т. Золотухіної викладені в понад 150 працях, серед яких значна кількість монографій, підручників, навчально-методичних посібників, що викликають зацікавлення в широких колах освітян. Першою опублікованою монографією стала праця, написана за результатами докторської дисертації, «Тенденції розвитку виховуючого навчання» (1995 р.), у якій висвітлені етапи розвитку й характерні риси виховуючого навчання від часів Київської Русі до XX ст., відображена специфіка становлення теорії та практики виховуючого навчання в Україні XIX століття.

У монографії «Громадянське виховання студентів вищих навчальних закладів України в другій половині XIX – на початку XX ст.» (2007 р.), написаній у співавторстві з О.А. Рацул, викладені історико-теоретичні проблеми виховання

громадянської позиції студентів. Цінне для майбутніх учителів у ній – матеріал розробленого спецкурсу для вивчення у вищих педагогічних навчальних закладах. Разом зі своєю ученицею О.І. Онипченко професор С.Т. Золотухіна видала книгу «Педагогічна рада: історія і досвід» (2008 р.), у якій розкриті особливості діяльності педагогічних рад в ретроспективі, зокрема характер змісту, форм і методів навчання та виховання, а також управління в тогочасних освітніх установах, що знайшло своє відображення в роботі педагогічних рад.

У монографії «Професійно-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: історико-педагогічний аспект» (2007 р.) (співавтор Л.Д. Зеленська) висвітлена генеза становлення й розвитку такої педагогічної категорії, як «компетентність», окреслені умови й виявлені закономірності активізації творчого потенціалу педагогів-науковців та напрями його реалізації в різних видах діяльності з огляду на історію формування професійно-педагогічної компетенції викладачів вищих навчальних закладів Слобожанщини.

Книга «Теорія і практика підготовки домашніх наставників: історико-педагогічний аспект» (2006 р.) написана разом із послідовником С.Т. Золотухіної – О.В. Корх-Чербою. У цій праці розглянуто становлення й розвиток ідеї домашнього наставництва у світовій педагогічній думці, репрезентовано зміст, форми і методи підготовки домашніх наставників у другій половині XIX ст. У 2012 р. опубліковано монографію «Контроль учебно-познавательной деятельности студентов (историко-педагогический аспект)», написану у співавторстві з В.І. Лозовою та О.Д. Пташним, де узагальнено теорію і практику здійснення контролю за навчально-пізнавальною діяльністю студентів вищих навчальних закладів другої половини XIX ст.

Колектив науковців-педагогів, до складу якого увійшла й С.Т. Золотухіна, видав монографію «Наукові підходи до педагогічних досліджень» (2012 р.), у якій репрезентовано методологічні підходи (системний, синергетичний, культурологічний, аксіологічний, антропологічний, ресурсний, компетентнісний, особистісно-діяльнісний, персоналізований, акмеологічний, технологічний, історико-педагогічний) до педагогічних досліджень.

Професор С.Т. Золотухіна – автор багатьох навчальних посібників, а також статей і розділів підручників із педагогіки. Зокрема її перу належить навчальний посібник «Беседа и ее место в системе воспитательной работы классного руководителя: классный час» (1988 р.), де розглянуто методику підготовки й проведення бесід, диспутів, усних журналів, конкурсів, прес-конференцій у межах класної години з урахуванням психологічних особливостей учнів різного віку. Професор С.Т. Золотухіна входить до складу авторських колективів, якими написані підручники «Лекції з педагогіки вищої школи» (2006 р.), «Історія педагогіки» (2008 р.), а також навчальний посібник «Хрестоматія з педагогіки вищої школи» (2011 р.).

Формування власного напрямку в науці, вироблення свого наукового стилю С.Т. Золотухіна розпочинає в 90-ті роки. Вона стала вчителем і наставником для 4 докторів і 37 кандидатів педагогічних наук. Послідовники С.Т. Золотухіної досліджують різні аспекти процесу становлення й розвитку освіти й виховання в Україні XIX – початку XX ст. Зокрема вони, здійснюючи розробку регіонального

компонента в історико-педагогічних дослідженнях, підготували й захистили дисертації, у яких вивчалася творча спадщина педагогів минулого та їх внесок у розвиток освіти на Слобожанщині.

Дослідження прогресивних традицій в освіті й вихованні Слобідської України спрямовані на виявлення ознак загального й своєрідного в розвитку педагогічної думки, інноваційного досвіду, регіональної освітньої структури, що, з одного боку, завжди вирізняли Слобожанщину як передовий освітній, науковий і культурний центр, з другого – були ланкою єдиної системи України.

Особливе місце в науковій діяльності професора С.Т. Золотухіної і цілої плеяди її учнів посідає вивчення спадщини видатної постаті XIX – початку XX ст. – ученого, педагога, методиста-харків'янина Сергія Іринійовича Миропольського (1842 – 1907 рр.). Працюючи над проблемою виховуючого навчання, С.Т. Золотухіна встановила, що саме з ім'ям С.І. Миропольського пов'язане введення до наукового обігу у вітчизняній педагогічній теорії терміна «виховуюче навчання» (1871 р.) та впровадження ідей такого навчання в практику народних і недільних шкіл. Подальше ознайомлення з першоджерелами вразило дослідницю величиною цієї постаті «маститого педагога», спадщина якого з ідеологічних міркувань у радянські часи фактично була під заборонаю. Під науковим керівництвом С.Т. Золотухіної започатковано цикл дисертаційних робіт, присвячених дослідженню творчого шляху С.І. Миропольського та його внеску в освітню справу.

Першу спробу цілісного аналізу педагогічної спадщини С.І. Миропольського здійснила представниця школи С.Т. Золотухіної М.М. Головова (1994 р.). Вона розкрила основні положення його авторської концепції народної школи, визначила своєрідність поглядів педагога на особистість учителя, його підготовку та самоосвіту. Ш.Р. Рзаєв (1998 р.) та Л.О. Журенко (1998 р.) дослідили внесок С.І. Миропольського в розробку теоретико-практичних засад виховання. Ш.Р. Рзаєв проаналізував погляди педагога на проблему естетичного виховання, обґрунтував своєрідність його поглядів на психолого-педагогічне значення мистецтва та взаємозв'язок естетичного з моральним, розумовим, релігійним вихованням, визначив шляхи реалізації теоретичних ідей С.І. Миропольського в практиці роботи тогочасних навчальних закладів. Л.О. Журенко розглянула форми роботи в сім'ї, узагальнила досвід практичної діяльності С.І. Миропольського в педагогічному класі при Харківській духовній семінарії, визначила шляхи реалізації його ідей у практиці народної школи.

О.А. Тишик (1998 р.) розкрила особливості підходу С.І. Миропольського до сутності процесу навчання, систематизувала завдання навчання, виявила етапи засвоєння навчального матеріалу й адекватні їм структурні елементи засвоєння, а також функції вчителя в процесі викладання, здійснила критичний аналіз принципів, методів і форм організації навчально-пізнавальної діяльності, визначила внесок педагога в розробку окремих методик. У дисертації Л.О. Голубничої (2000 р.) набули подальшого розвитку ідеї С.І. Миропольського щодо загальної освіти народу, його морального, економічного, правового виховання, гуманного підходу до здійснення навчально-виховного процесу в школі.

Гідним продовжувачем досліджень педагогічних персоналій регіону стала О.М. Кін (2001 р.), яка розкрила динаміку розвитку педагогічних ідей та громадсько-просвітницької діяльності М.Ф. Сумцова, висвітлила сутність його концепції національної школи, визначила специфіку поглядів на процеси навчання та виховання.

Проблема змісту освіти в педагогічній спадщині вчених-істориків Слобожанщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Д. Багалія, В. Бузескула, А. Лебедева, М. Максимейка, М. Петрова, Є. Редіна, О. Єфименко та ін.) стала предметом дослідження Н.В. Петренко (2009 р.). Вона довела, що вчені-історики Слобожанщини цього періоду, вважаючи проблему змісту освіти надзвичайно актуальною, заклали її теоретичні засади у вигляді чітко визначеної культурологічної парадигми змісту освіти, схарактеризували його компоненти, обґрунтували вимоги до формування, сприяли їх реалізації в практиці вищих і середніх навчальних закладів.

Потужним напрямом досліджень наукової школи С.Т. Золотухіної є вивчення процесу розвитку вищої освіти в Україні ХІХ – початку ХХ ст.

У цьому контексті привертає увагу робота О.М. Друганової (Мартиненко) (1999 р.), яка вивчила процес організації науково-дослідної роботи викладачів вищих навчальних закладів України ХІХ ст. на чотирьох основних етапах і виявила основні напрями діяльності викладачів Харківського та Київського університетів, розкрила механізм чинної на той час системи підготовки та атестації наукових кадрів в Україні.

Дидактичні проблеми вищої школи ХІХ ст. досліджував О.Д. Пташний (2003 р.). Він систематизував погляди тогочасних вітчизняних науковців на проблему контролю й оцінки знань учнівської молоді, визначив провідні тенденції й динаміку організації контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ, висвітлив специфіку здійснення підсумкового контролю, виявив та узагальнив заходи стимулювання студентів у процесі навчання.

Історико-педагогічну науку збагатили дослідження О.В. Барибіної (2007 р.), яка виявила внесок видатних зарубіжних та вітчизняних педагогів-науковців і громадських діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст. у теоретичну розробку проблеми формування навчально-інтелектуальних умінь у студентів, дослідила динаміку розвитку ідеї формування таких умінь, схарактеризувала умови, що сприяють ефективній роботі в цьому напрямі зі студентською молоддю.

С.О. Микитюк (2007 р.) вивчила особливості викладання правових дисциплін у процесі читання лекцій, проведення практичних занять, складання іспитів; з'ясувала внесок вітчизняних педагогів, громадських діячів, викладачів університетів у розробку теоретичних засад викладання правових дисциплін.

Увагу О.А. Рацул (2005 р.) привернула проблема формування громадянськості в студентів вищих навчальних закладів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Науковець узагальнив прогресивні ідеї громадянського виховання в зарубіжній і вітчизняній педагогічній думці минулого, розкрив особливості напрацювань вітчизняних педагогів у цьому напрямі, систематизував форми, методи, прийоми і засоби формування громадянськості студентської молоді ВНЗ України того часу.

У кандидатській дисертації І.О. Елліс «Образ учителя в суспільно-культурному житті пізньорадянського суспільства 70 – 80-х років ХХ століття» (2011 р.) представлено цілісний аналіз проблеми образу вчителя в суспільно-культурному просторі пізньорадянського періоду, визначено сутність поняття «образ учителя», його структуру, особливості, що знайшли вияв у суспільно-культурному житті досліджуваного періоду.

Теоретичні питання становлення й розвитку фізичного виховання студентів у вищих педагогічних закладах України 1917 – 1941 рр., досвід його організації розглядалися в кандидатській дисертації Г.П. Шепеленко (2002 р.). Вона проаналізувала мету, завдання, зміст фізичного виховання студентів, схарактеризувала форми його організації в навчально-виховному процесі, визначила особливості спортивно-масової роботи студентської молоді.

У кандидатській дисертації С.В. Бондаренко (2013 р.) представлено цілісне дослідження розвитку проблеми формування професійного інтересу у студентів вищих технічних навчальних закладів України в другій половині ХХ ст. Систематизовано теоретичні ідеї науковців досліджуваного періоду щодо формування професійного інтересу майбутніх інженерів, обґрунтовано етапи розвитку теорії формування професійного інтересу у студентів ВТНЗ, схарактеризовано особливості кожного з них, визначено шляхи творчого використання позитивного досвіду минулого на сучасному етапі розвитку вищої технічної школи.

У кандидатській дисертації І.А. Хотченко «Організація контролю навчальних досягнень студентів у вищих закладах освіти Китаю в другій половині ХХ століття» (2014 р.) з'ясовано передумови становлення і розвитку окресленого феномена, систематизовано теоретичні ідеї науковців, педагогів та громадських діячів Китаю на суть, роль, форми, методи та функції організації контролю навчальних досягнень студентів у вищих закладах освіти Китаю, узагальнено досвід організації контролю навчальних досягнень студентів вищих закладів освіти Китаю в практиці вищої школи України.

До кола наукових інтересів представників школи С.Т. Золотухіної належать дослідження вітчизняної педагогічної журналістики ХІХ – початку ХХ ст. як мобільного інформаційного засобу з питань фізичного виховання особистості та підготовки батьків до розумового виховання дітей. Цим проблемам присвячені роботи Г.І. Приходько (1999 р.) та Н.М. Гордій (2000 р.).

У кандидатській дисертації Г.В. Ткач «Відображення передового педагогічного досвіду засобами масової комунікації (друга половина ХХ ст.)» (2013 р.) з'ясовано значення ЗМК у досліджуваній період, обґрунтовано етапи відображення ЗМК теорії і практики передового педагогічного досвіду, визначено прогностичні тенденції розробки даної проблеми: вивчення, узагальнення позитивного й негативного в досвіді авторських шкіл ХХІ ст.

Учні наукової школи професора С.Т. Золотухіної звертаються також до розгляду питань професійної підготовки педагога в ретроспективі. Зокрема, О.В. Корх-Черба (2005 р.) у дисертаційній роботі систематизувала теоретичні погляди зарубіжних і вітчизняних педагогів на значення й суть підготовки домашніх наставників в Україні означеного періоду та узагальнила досвід її

організації, схарактеризувала зміст і форми педагогічної просвіти цієї категорії освітян.

Л.Д. Зеленська (2006 р.) розкрила особистісний компонент професійно-педагогічної компетентності вчених Харківського університету кінця XIX – початку XX ст., установила традиційні та виявила нові форми, методи навчання й виховання, що використовувалися в цьому навчальному закладі під час викладання дисциплін гуманітарного спрямування, уточнила механізм регулювання порядку набуття наукових ступенів та вчених звань у процесі підготовки науково-педагогічних кадрів досліджуваного періоду.

Дисертацію О.В. Радзівєвської (2010 р.) присвячено проблемі формування творчої активності майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах України другої половини XIX ст. Дослідниця розкрила місце і роль викладача вищого навчального закладу в системі факторів, що впливають на цей процес у студентів, визначила можливості навчально-допоміжного комплексу на формування творчого, активного вчителя.

Специфіку організації педагогічного процесу в навчальних закладах різного типу досліджували Т.І. Попова, О.В. Васильєва, О.М. Лук'янченко, О.І. Онипченко, Т.М. Кошечкіна, О.А. Єрьоменко, О.О. Черкашина. Зокрема, Т.І. Попова (2007 р.) виявила і схарактеризувала педагогічні умови організації виробничої практики в професійно-технічних училищах швейного профілю в Україні в другій половині XX ст. та узагальнила досвід їх реалізації в досліджуваний період.

Наукові інтереси О.В. Васильєвої (2006 р.) охоплюють проблеми морально-естетичного виховання та мистецької освіти учнівської молоді засобами хорового мистецтва на Слобожанщині в діяхронії.

У дисертації О.М. Лук'янченко (2005 р.) систематизовано погляди педагогів другої половини XIX – початку XX ст. на роль і місце педагогічної практики в системі підготовки вчителів і форми її організації, встановлено провідні тенденції організації педагогічної практики та етапи її розвитку в досліджуваний період.

О.І. Онипченко (2003 р.), досліджуючи динаміку розвитку педагогічних рад початкових і середніх освітніх закладів України другої половини XIX ст. як колегіального органу вчительських колективів, визначила передумови виникнення, мету, зміст, форми та пріоритетні напрями навчально-виховної й методичної діяльності цих утворень.

Дослідження проблеми взаємозв'язку навчання й виховання у творчій спадщині вчених Слобідської України другої половини XIX – початку XX ст. становить коло наукових пошуків Т.М. Кошечкіної (2008 р.). Вона узагальнила досвід упровадження педагогами-науковцями такого взаємозв'язку, встановила прогностичні тенденції подальшого розвитку ідеї взаємозв'язку навчання й виховання в сучасних умовах реформування освіти в Україні.

Учні професора С.Т. Золотухіної звертаються й до педагогіки XX ст. Так, О.А. Єрьоменко (2008 р.) здійснила цілісний аналіз теорії та практики демократичних стосунків «учитель – учень» у середніх закладах освіти України другої половини XX ст. Вона виявила провідні тенденції в розвитку таких взаємовідносин з урахуванням загального рівня демократизації в країні, політичної ситуації, економічних, громадянських та духовних процесів у суспільстві в досліджуваний період.

У кандидатській дисертації О.О. Черкашиної «Розвиток навчально-методичної роботи в навчальних закладах професійно-технічної освіти в Україні (друга половина XX ст.)» (2014 р.) з'ясовано передумови організації навчально-методичної роботи в закладах профтехосвіти, обґрунтовано етапи і визначено тенденції розвитку цієї роботи, проаналізовано особливості розробки теоретичних питань та узагальнено досвід навчально-методичної роботи в досліджуваній період

Аналіз теорії та практики формування педагогічної культури батьків у вітчизняній думці другої половини XX ст. здійснено в дисертації Ю.В. Грицькової (2009 р.). Особливу увагу автор приділяє активній участі шкіл у процесі педагогізації сімей, ролі масового відкриття народних університетів педагогічних знань, широкому використанню засобів педагогічної комунікації та різноманітності форм роботи з батьками.

О.В. Лях (2014 р.) дослідила особливості інтернаціонального виховання старшокласників у загальноосвітніх школах України у 60 – 80-ті роки XX ст., проаналізувала досвід інтернаціонального виховання в радянській школі, його завдання, зміст і форми, з'ясувала умови, за яких процес виховання був більш ефективним.

Важливу роль у формуванні наукової школи професора С.Т. Золотухіної відіграла дослідницька діяльність п'ятьох докторантів – В.П. Шпак, О.М. Друганової, Л.Д. Зеленської, О.А. Гнізділової, А.В. Соколової, які продовжили й розвинули ідеї свого наукового наставника.

В.П. Шпак (2007 р.) дослідила в широких хронологічних межах проблему теорії і практики реабілітаційної діяльності виправно-виховних закладів України. Вона визначила етапи становлення й розвитку цієї діяльності в межах XIX – початку XX ст.; простежила еволюцію ідеї педагогічної реабілітації «важких у виховному розумінні дітей»; проаналізувала й систематизувала законодавчі основи такої роботи світових і вітчизняних виправно-виховних закладів; виявила специфіку діяльності дитячих судів у захисті й охороні прав знедолених дітей; узагальнила практику регіональної роботи виправно-виховних закладів у цьому напрямі.

Докторська дисертація О.М. Друганової (2009 р.) спрямована на цілісне вивчення в ретроспективі процесу розвитку приватних навчальних закладів різних типів і рівнів та приватної доброчинної діяльності наприкінці XVIII – початку XX ст. Авторка розкрила соціально-педагогічні та духовно-освітні передумови динаміки приватної ініціативи в освіті України; визначила внесок прогресивної вітчизняної інтелігенції того часу в розробку теоретичних засад цього феномена; науково обґрунтувала етапи й особливості розвитку тоді приватної ініціативи в освіті України; узагальнила досвід діяльності приватних навчальних закладів, систематизувала й виділила основні їх типи; схарактеризувала тенденції розвитку приватної благочинної діяльності в тогочасній Україні; виявила прогностичні тенденції розвитку приватної ініціативи в сучасних умовах розбудови системи національної освіти.

Цінними для історії педагогічної науки є результати роботи О.А. Гнізділової (2012 р.), яка в дисертації узагальнила й обґрунтувала теоретичні засади й

практику діяльності наукових шкіл вищих педагогічних закладів Східної України ХХ ст. Вона вивчила досвід провідних наукових шкіл регіону, акцентуючи увагу на науковому доробку вчених (фундаторів наукових шкіл на теренах педагогіки), їх ролі у створенні освітнього й розвивального простору цього регіону, де культивується особистісне і професійне зростання фахівців, здатних зберігати та примножувати наукові традиції, «відточувати» майстерність наукового пошуку. Автор визначила внесок відомих науковців у розробку теорії та практики виховання й навчання студентської та учнівської молоді, висвітлила здобутки лідерів педагогічних наукових шкіл та їх послідовників у розвитку освіти в Україні.

Докторська дисертація Л.Д. Зеленської (2012 р.) теж присвячена вивченню «білих плям» історії педагогіки. У ній подано цілісний ретроспективний аналіз організаційно-теоретичних засад та практики діяльності вчених рад університетів України в ХІХ ст. На основі вивчення історико-педагогічних джерел розкрито роль і місце загальноуніверситетських колегіальних органів в організаційно-управлінській структурі університетів Західної Європи ХІІ – ХІХ ст., простежено їх генезу в контексті становлення вітчизняної школи ХVІ – ХVІІІ ст. Узагальнено практику роботи вчених рад Харківського, Київського та Новоросійського університетів із реалізації ряду функцій (навчальної, наукової, громадсько-просвітницької, фінансово-господарської, судово-поліцейської), змістове наповнення яких мало певні особливості на кожному з визначених етапів. Окреслено напрями творчого використання практики діяльності вчених рад університетів України ХІХ ст. у сучасних умовах.

Уже під керівництвом професора Л.Д. Зеленської виконано дисертацію Т.О. Разуменко (2013 р.), де подано цілісний ретроспективний аналіз організаційно-педагогічної діяльності факультетських рад університетів України впродовж другої половини ХІХ ст., розкрито історіографію зазначеної проблеми, висвітлено діяльність рад за такими напрямками: організація навчально-виховного процесу, проведення наукової атестації, стимулювання викладачів і студентів до наукових знань, формування професорсько-викладацького складу факультету.

Аналіз теорії та практики формування дитячої хорової культури в Східній Україні (20 – 80-ті роки ХХ ст.) здійснено в докторській дисертації А.В. Соколової (2013 р.). На основі потужної джерельної бази розкрито передумови та обґрунтовано етапи формування дитячої хорової культури Слобожанщини, висвітлено практичний досвід відомих учителів-музикантів, керівників дитячих хорових колективів регіону з формування хорової культури школярів. Зазначено, що 20 – 80-ті роки – період піднесення дитячої хорової культури, зростання уваги педагогічної та музикознавчої громадськості до хорової освіти та виховання як до дієвої сили формування гармонійно розвиненої особистості, розвитку її інтелектуально-емоційної сфери й особистих здібностей.

Під керівництвом професора С.Т. Золотухіної захищено 50 дисертацій, із яких 5 – на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Сьогодні це – інтелектуальна, емоційно-ціннісна, відкрита спільнота вчених, які досліджують різні аспекти процесу становлення й розвитку освіти та виховання в Україні, об'єднання вчених, у якому органічно зливаються спілкування й пізнання,

науковий пошук і навчання дослідницької майстерності, генерування нових ідей, їх дбайливе збереження, обстоювання та постійне відтворення поколінь науковців.

Доктори педагогічних наук, професори В.П. Шпак, О.М. Друганова, О.А. Гнізділова, Л.Д. Зеленська, А.В. Соколова, продовжуючи традиції школи С.Т. Золотухіної, ведуть самостійну підготовку нових поколінь дослідників.

Гідне місце в плеяді послідовників професора В.І. Лозової посідає її вихованка – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, завідувач кафедри історії педагогіки та порівняльної педагогіки, проректор з науково-педагогічної роботи **Анна Володимирівна Троцко** (нар. 1947 р.), яка працює над розробкою основ теорії виховання учнівської молоді та дослідженням питань підготовки вчительських кадрів до виховної роботи, а також вивченням різних аспектів навчально-виховної діяльності в ретроспективі розвитку освітянства, суспільства.

Із 1983 р. і дотепер А.В. Троцко працює в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, пройшовши всі сходинки викладацької кар'єри – від старшого викладача до професора, завідувача кафедри. У 1991 р. їй присуджене вчене звання професора. У 1997 р. під керівництвом професора В.І. Лозової А.В. Троцко захистила докторську дисертацію «Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих навчальних закладах». У 1999 р. обрана членом-кореспондентом АПН України. Вона – голова спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій із педагогіки в ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Упродовж 2004 – 2008 рр. професор А.В. Троцко була членом експертної ради Вищої атестаційної комісії України з педагогічних наук, із 2008 р. і дотепер вона є членом Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук НАПН України. За редакцією професора А.В. Троцко з 1997 р. виходить фаховий збірник наукових праць «Теорія та методика навчання та виховання».

Ідеї А.В. Троцко знайшли своє відображення в понад 250 наукових працях, серед яких 3 монографії, 69 навчальних посібників. Найбільш відомі: «Основные вопросы дидактики» (1992 р.), «Питання теорії виховання» (1994 р., у співавторстві), «Педагогічна майстерність» (1995 р., 2006 р.), «Професійно-педагогічна підготовка студентів до виховної роботи в школі» (1995 р.), «Теоретичні основи виховання і навчання» (1997 р., у співавторстві), «Основи школознавства» (1998 р., у співавторстві), «Педагогіка» (розділ «Дидактика», 1998 р.), «Педагогічна майстерність учителя» (1999 р., у співавторстві), «Контури європейської освіти: єдність і багатоманітність» (2003 р.), «Теорія і практика підготовки майбутніх учителів у позааудиторній роботі у вищих навчальних педагогічних закладах» (2005 р., у співавторстві), «Педагогічне спілкування:

учитель – учень (історичний аспект)» (2005 р., у співавторстві), «Курс лекцій із порівняльної педагогіки» (2007 р., за редакцією), «Соціологія глобалізації» (2008 р., у співавторстві), «Історія педагогіки» (2008 р., за редакцією), «Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку» (2009 р., у співавторстві), «Лекції з педагогіки вищої школи (розділ «Пізнавально-виховна діяльність студентів»)» (2010 р.), «Гуртки та клуби як форма виховної роботи зі студентами» (2011 р., за редакцією), «Хрестоматія з історії педагогіки» (2011 р., за редакцією), «Кафедра історії педагогіки та порівняльної педагогіки: минуле, сучасне, майбутнє» (2012 р., за редакцією), «Валентина Лозовая: Судьбы крылатые страницы» (2012 р.), «Педагогічні погляди В.М. Бехтерева та його послідовників» (2013 р.).

Професор визначила концептуальні засади, структурні компоненти професійно орієнтованої системи підготовки студентів вищих навчальних закладів до виховної діяльності, визначила закономірності підготовки студентів до цієї діяльності, окреслила науково-методичні основи реалізації функційних компонентів системи, обґрунтувала технологію методичного забезпечення професійної підготовки студентів, орієнтовану на участь кожного студента в різних формах виховної діяльності в педагогічних навчальних закладах III – IV рівнів акредитації. Надзвичайно важливим є те, що означені теоретичні засади виховання студентства – не абстракція, а практична програма діяльності, що втілюється в життя системою конкретних заходів не тільки в Україні, а й за її межами, зокрема, у Росії. Розроблена нею «Система виховної роботи в педагогічному ВНЗ» одержала схвалення Міністерства освіти і науки та президії НАПН України, була репрезентована на міжнародних виставках та семінарах і отримала диплом I ступеня та золоту медаль «Сучасна освіта України – 2001».

Ім'я Анни Володимирівни Троцько – символ в університеті високої творчості, ініціативності, організації роботи зі студентами. Це 5 активно діючих спілок (студентів та молоді, студентів-сиріт, студентів-чорнобильців, студентів-правників, студентів-інвалідів); 76 творчих колективів, із яких 7 мають звання «народний»; 15 клубів і команд КВК; Міжнародні акції, дебати, дискусії, конкурси, змагання і життя під девізом «Мій університет – моя гордість!».

За успіхи в педагогічній та науковій діяльності А.В. Троцько нагороджена знаками «Відмінник народної освіти УРСР» (1980 р.), «Отличник просвещения СССР» (1982 р.), Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1982 р.), орденами «Знак Пошани» (1978 р.), Княгині Ольги III ступеня (2004 р.), медалями «К.Д. Ушинський» (2007 р.), «Василь Сухомлинський» (2007 р.), «Григорій Сковорода» (2012 р.). У 1997 р. їй присвоєне почесне звання «Залужений працівник народної освіти України». На IV обласному конкурсі «Вища школа Харківщини – кращі імена» вона стала переможцем у номінації «Викладач гуманітарних дисциплін» (2002 р.). У 2012 р. – стипендіат у галузі науки ім. В.Н. Каразіна (з гуманітарних наук).

Науковими ідеями професор А.В. Троцько щедро ділиться зі своїми учнями – аспірантами й докторантами. А.В. Троцько підготувала 2 доктори і 22 кандидати педагогічних наук. Вона пишається своїми вихованцями – науковцями, які продовжують традиції наставника.

У докторській дисертації Т.П. Танько (2004 р.) обґрунтовано педагогічні умови та шляхи впровадження на факультетах дошкільного виховання програми з музичного виховання, розроблено організаційно-методичну систему підготовки студентів до музично-естетичного виховання дошкільників, визначено сутність музично-педагогічної компетентності майбутнього вихователя. Докторська дисертація О.В. Гончар (2011 р.) присвячена дослідженню теоретичних питань та практичних здобутків, накопичених вищою вітчизняною школою в другій половині ХХ ст. щодо розвитку ідеї педагогічної взаємодії учасників навчального процесу.

У кандидатській дисертації Л.В. Лисенко (1998 р.) визначено роль і місце студентської групи як суб'єкта системи професійної підготовки майбутнього вчителя до виховної роботи, обґрунтовано педагогічні умови функціонування ефективної системи виховної роботи в студентській групі та окреслено шляхи підготовки майбутнього вчителя до виховної діяльності.

У дисертаційній роботі Т.О. Довженко (2002 р.) цілісно репрезентована генеза словесних методів навчання в початковій школі України в другій половині ХІХ ст., виявлені тенденції їх розвитку в історії педагогічної думки України зазначеного періоду.

А.В. Стаканков (2004 р.) на основі першоджерел визначив і обґрунтував засади правового виховання; розкрив зміст офіційної політики в галузі правового виховання та еволюцію ставлення суспільства до проблеми такого виховання в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

У роботі О.О. Довженко (2004 р.) виявлено засади становлення та розвитку проблеми спілкування вчителя з учнем у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.; визначено внесок українських педагогів у розвиток проблеми педагогічного спілкування; узагальнено досвід реалізації цієї проблеми у практику навчальних закладів тогочасної України.

В.О. Микитюк (2004 р.) систематизував погляди педагогів Слобожанщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на сутність, складники професійно-педагогічної майстерності; виявив і сформулював умови, що сприяють ефективному формуванню фахової майстерності викладачів вищих освітніх закладів.

У дисертації М.В. Донченко (2004 р.) проаналізовано досвід професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів у позааудиторній роботі вищих педагогічних навчальних закладів України в другій половині ХХ ст.

І.В. Кравченко (2004 р.) обґрунтувала особистісно орієнтовану технологію формування моральних вчинків у підлітків у позакласній роботі загальноосвітньої школи; удосконалила принципи конструювання особистісно орієнтованої технології формування морального вчинку в дітей підліткового віку.

Ю.В. Бекетова (2005 р.) у широких хронологічних межах (1945 – 1985 рр.) відтворила історію розвитку теорії та практики музично-педагогічної підготовки учнів у педагогічних училищах України; визначила й теоретично обґрунтувала етапи становлення й розвитку системи музично-педагогічної підготовки фахівців у післявоєнний період; узагальнила зміст, форми та методи такої підготовки фахівців шкільних та дошкільних відділень педучилищ зазначеного періоду.

У роботі Ю.М. Корнейко (2007 р.) проаналізований і узагальнений внесок К.Д. Ушинського у вивчення і розповсюдження зарубіжного педагогічного досвіду у вітчизняному шкільництві; визначені й схарактеризовані особливості організації порівняльно-педагогічних досліджень ученого на сторінках педагогічної преси відповідно до етапів його науково-педагогічної діяльності.

А.О. Поляков (2008 р.) у кандидатській дисертації визначив сутність мотивації професійного зростання студентів у процесі неперервної освіти; теоретично обґрунтував й експериментально перевінив педагогічні умови, що сприяють позитивному розвитку мотивації.

Дисертаційна робота К.Є. Каліної (2008 р.) присвячена вивченню теоретичних надбань видатних вітчизняних педагогів щодо сутності, форм та методів формування моральності студентської молоді кінця XIX – початку XX ст.

А.О. Денисенко (2008 р.) науково обґрунтувала та експериментально перевірила педагогічні умови організації моніторингу виховної системи вищого педагогічного навчального закладу, розробила відповідні методики їх реалізації, визначила поняття «моніторингова компетентність педагога вищого навчального закладу».

Наукова робота Н.Г. Білоцерківської (2009 р.) присвячена вивченню сутності поняття «соціокультурна компетентність учителя», виокремленню його структурних компонентів та обґрунтуванню їх змісту, розробці та експериментальній перевірці технології формування соціокультурної компетентності під час вивчення гуманітарних дисциплін.

В.О. Курашова (2010 р.) у дисертації проаналізувала та визначила засади, науково обґрунтувала провідні етапи розвитку принципу самостійності в історії вітчизняної гімназичної освіти (XIX – початок XX ст.).

О.Г. Ткаченко (2010 р.) дослідила проблему стимулювання навчально-пізнавальної діяльності учнів у другій половині XIX ст., сформулювала вимоги до процесу стимулювання та схарактеризувала його функції, обґрунтувала етапи розвитку проблеми стимулювання навчально-пізнавальної діяльності учнів.

У роботі В.О. Євтушенко (2011 р.) здійснено ретроспективний аналіз теорії та практики підготовки вихователів до естетичного виховання дітей дошкільного віку в навчальних закладах України кінця XIX – початку XX ст.; схарактеризовано зміст, форми й методи підготовки дошкільних педагогів до вирішення завдань естетичного виховання; розкрито особливості організації педагогічної практики в навчальних закладах України цього періоду.

В.С. Ульянова (2011 р.) у дисертації розкрила суть поняття «емоційна сфера», теоретично обґрунтувала й експериментально перевірила умови виховання емоційної сфери молодших школярів засобами театрального мистецтва, довела на практиці їх ефективність.

У дисертаційній роботі В.І. Пенькова (2012 р.) уточнено поняття «міжособистісні взаємини курсантів», з'ясовано причини виникнення міжособистісних конфліктів у курсантському колективі, теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування гуманних міжособистісних взаємин курсантів МВС України.

У дослідженні О.В. Стадника (2012 р.) розкрито суть провідних дефініцій наукового аналізу – «адаптація», «професійна адаптація», з'ясовано особливості

професійної адаптації співробітників ДАІ, схарактеризовано її етапи; теоретично обґрунтовано педагогічні умови адаптації цієї категорії осіб до професійної діяльності; уточнено критерії й показники такої адаптованості.

Л.В. Никитюк (2012 р.) у кандидатській дисертації науково обґрунтувала етапи розвитку природничої освіти в гімназіях України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.; узагальнила зміст, форми та методи навчання природничих дисциплін у гімназіях цього періоду; визначила перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей, концепцій та досвіду організації природничої освіти в сучасних умовах.

Наукова робота О.І. Поп (2013 р.) висвітлює питання теорії та практики організації соціального виховання підлітків на Закарпатті у 20 – 30-ті роки ХХ ст., розкриває перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей і досвіду тогочасного соціального виховання на Закарпатті в сучасних умовах розвитку української держави.

У науковому дослідженні Ю.С. Касютіна (2013 р.) проаналізовані педагогічні погляди В.М. Бехтерева. На основі вивчення науково-педагогічної, історичної літератури й архівних документів визначено фактори, що впливали на формування світогляду вченого, досліджено його педагогічну концепцію з питань виховання особистості дитини, обґрунтовано етапи науково-педагогічної діяльності діяча психолого-педагогічної науки.

Кандидатська дисертація А.В. Боярської-Хоменко (2013 р.) присвячена становленню та розвитку вищої математичної освіти в Україні у ХІХ – поч. ХХ ст. У роботі проаналізовано зміст вищої математичної освіти й схарактеризовано методи й організаційні форми, визначено вимоги до викладача вищої математики досліджуваного періоду, виявлено педагогічно цінний історико-педагогічний досвід діяльності фізико-математичних факультетів університетів й окреслено перспективи його творчого впровадження в сучасну систему вищої освіти.

Професор А.В. Троцько – знаний науковець, досвідчений педагог, ініціативний організатор, генератор ідей, що перетворюються на реальність зусиллями як лідера наукової школи, так і його послідовниками – талановитими, високопрофесійними, відданими справі педагогічної науки особистостями, кожен із яких здатен творчо розвивати думки свого наставника і породжувати власні ідеї розбудови освіти в Україні.

До таких яскравих представників школи А.В. Троцько передусім належить доктор педагогічних наук, професор Тетяна Петрівна Танько (нар. 1955 р.).

Після захисту у 1988 р. кандидатської дисертації «Система підготовки музикально-педагогічних кадрів в педвузах Української ССР (1917 – 1981 рр.)», написаної під керівництвом професора Л.Д. Попової, вона працювала доцентом кафедри музичного виховання, протягом 14 років завідувала кафедрою естетичного виховання, була деканом факультету дошкільного виховання. У 2010 р. призначена деканом факультету мистецтв та дошкільної освіти і завідувачем кафедри музично-теоретичної та художньої підготовки. Із 2012 р. – директор Інституту мистецтв ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Основний напрям наукової діяльності професора Т.П. Танько: музично-педагогічна підготовка вчителя, вихователя дошкільного закладу в історичному

й теоретичному аспектах. Її наукові ідеї викладені в понад 100 наукових працях. Особливу увагу фахівців привертають монографії науковця, зокрема «Музично-педагогічна освіта в Україні» (1998 р.), «Музично-педагогічна компетентність майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу» (2003 р.).

Навчально-методичні посібники є результатом спільної роботи професора Т.П. Танько та її колег по кафедрі й аспірантів, що спрямована на підвищення якості музично-педагогічної підготовки фахівців, зокрема «Музично-інструментальна підготовка майбутніх музичних керівників дошкільних закладів» (2011 р.), «Естетичне виховання дітей дошкільного віку в педагогічній думці України (кінець XIX – 20-ті роки XX ст.)» (2011 р.), хрестоматія «Композитори Харкова – дітям» (2011 р.), «Хрестоматія вокально-педагогічного репертуару» (2012 р.).

Під керівництвом професора Т.П. Танько захищено 4 кандидатські дисертації.

І.О. Ларіна (1996 р.) дослідила зміст, форми й методи музично-педагогічної підготовки дошкільних працівників у навчально-виховному процесі педагогічних навчальних закладів у 20-х – на початку 30-х рр. XX ст., сформулювала перспективні напрями цієї діяльності в сучасних педагогічних закладах. У дисертації О.В. Донченко (2005 р.) проаналізовано та систематизовано теоретичні ідеї естетичного виховання дітей дошкільного віку в педагогічній спадщині вітчизняних освітян кінця XIX – початку XX ст. М.В. Чернявська (2011 р.) виконала цілісне дослідження проблеми естетичного виховання дітей у дошкільних закладах освіти України другої половини XX ст.: розкрила засади ідей естетичного виховання дошкільників у світовій педагогічній думці, обґрунтувала етапи його розвитку, узагальнила набутки педагогів минулого та визначила перспективи їх використання в естетичному вихованні дітей у сучасних умовах. Робота Н.Г. Тарарак (2008 р.) присвячена актуальній проблемі визначення міжпредметних зв'язків вокально-хорових дисциплін у фаховій підготовці майбутніх учителів музики.

Напрямок, який обрала професор Т.П. Танько, ґрунтований, з одного боку, на ідеях історико-педагогічної школи професора Л.Д. Попової, а з другого, – на концепції А.В. Троцько щодо підготовки майбутніх учителів до виховної роботи, нероздільного зв'язку навчання з вихованням.

До плеяди висококваліфікованих учених, здатних створювати потужні наукові школи, що своєю діяльністю сприяють успішному розвитку педагогічної науки і практики в нових умовах становлення незалежності України належить і доктор педагогічних наук, професор Валентина Миколаївна Гриньова (нар. 1949 р.), яка, досліджуючи проблеми розвитку педагогічної культури, професійної освіти і професіоналізму майбутнього вчителя та викладача ВНЗ, гідно продовжує і розвиває наукові ідеї свого наставника професора В.І. Лозової.

Випускниця природничого факультету Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди, В.М. Гриньова з 1975 р. працює в рідному навчальному закладі спочатку на посаді старшого лаборанта, завідувача лабораторії експериментальної дидактики, потім – викладача, доцента, професора кафедри педагогіки, директора Навчально-наукового інституту педагогіки і психології ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Нині вона обіймає посаду заступника директора з наукової роботи цього інституту.

У 1984 р. В.М. Гриньова захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук «Дидактические условия обеспечения действенности знаний учащихся», а у 2001 р. – докторську дисертацію «Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти)».

Професор В.М. Гриньова – член двох спеціалізованих учених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій у ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Вона активно працює як член редколегії фахових збірників наукових праць «Педагогіка та психологія» й «Актуальні питання навчання та виховання особистості», що видаються в Харківському педуніверситеті.

В.М. Гриньова відома своєю просвітницькою роботою серед учителів, учнів, батьків, керівників загальноосвітніх навчальних закладів, вона опікується діяльністю обласної спеціалізованої школи-інтернату II – III ступенів «Обдарованість». За високий професіоналізм у викладацькій та науковій діяльності В.М. Гриньова нагороджена Грамотою Міністерства освіти України (1993 р.), знаком «Відмінник освіти України» (1997 р.), Почесною грамотою Міністерства освіти України (2001 р.), медаллю імені А.С. Макаренка (2006 р.).

Заслугою професора В.М. Гриньової є розроблена нею концепція формування педагогічної культури майбутнього вчителя як особистісного утворення, що характеризує його досягнення в оволодінні педагогічною професією, як діалектичну інтегровану єдність педагогічних цінностей: цінностей-цілей і цінностей-мотивів, цінностей знань, технологічних цінностей, цінностей-властивостей, цінностей-відношень. Вона окреслила суть педагогічної культури як відкритої системи і водночас як елемента інших систем; довела, що сформованість педагогічної культури є провідною метою професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя у процесі вивчення всіх курсів педагогічних дисциплін. Учена розробила й визначила теоретичну модель педагогічної культури, що забезпечує єдність загальнонаукової, культурологічної, психолого-педагогічної та прикладної підготовки майбутнього вчителя; науково обґрунтувала структуру педагогічної культури, що включає сукупність відносно статичних (структурних) і процесуальних (функціональних) компонентів, які розкривають різноманітність зв'язків і відношень між ними; встановила, що структурні компоненти є сукупністю стійких педагогічних цінностей професійно-педагогічної діяльності, оволодіння якими забезпечує особистісну їх значущість; розробила технологію формування дієвої педагогічної культури студентів.

Ці ідеї професора В.М. Гриньової викладено в понад 140 наукових працях. Так, у монографії «Педагогічна культура майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти)» (1998 р.) розглянуто теоретико-методологічні проблеми формування культури особистості взагалі та педагогічної культури студентів зокрема. Обґрунтовано сутність, структурні та функціональні компоненти, розкрито функції, критерії та рівні сформованості педагогічної культури, визначено педагогічні умови та способи формування педагогічної культури майбутнього вчителя. У монографії «Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний аспект)» (1998 р.) на основі аналізу філософської, культурологічної, психолого-педагогічної літератури розкрито

сутність понять «культура», «духовна культура особистості», «професійна культура»; теоретично обґрунтовано сутність, структурні та функціональні компоненти педагогічної культури вчителя; розроблена модель їх формування.

У колективній монографії «Викладач вищого навчального закладу: культура, діяльність, професіоналізм» (2010 р.), що вийшла за редакцією В.М. Гриньової, розглянуто зміст і характер діяльності викладача ВНЗ, суть його педагогічної і дидактичної культури та передумови успішності професійної діяльності, проаналізовано адаптацію викладача-початківця до професійної діяльності, а також особливості професійного зростання викладача вищого навчального закладу. У монографії «Проектування розвивального освітнього середовища для обдарованих учнів» (2011 р.), написаній у співавторстві з Л.Г. Карповою, наведена інформація про суть, види і принципи обдарованості, характерні особливості обдарованих дітей, схарактеризовані особливості середовища існування, освітнього середовища, розвивального середовища та визначені шляхи проектування розвивального освітнього середовища для обдарованих дітей.

Перу В.М. Гриньової належить також розділ «Культурологічний підхід» у колективній монографії «Наукові підходи до педагогічних досліджень» (2012 р.). Окрім того, науковець брала активну участь у створенні навчальних посібників із педагогіки. Це і написаний у співавторстві з Л.Г. Карповою посібник «Професійна компетентність учителя: суть, структура, умови формування» (2011 р.), і розділ «Суб'єкти педагогічного процесу» в посібнику «Лекції з педагогіки вищої школи» (2010 р.), і кілька розділів у навчальному посібнику «Педагогічна майстерність учителя» (2006 р.) та в «Хрестоматії з історії педагогіки» (2011 р.) та ін.

Під науковим керівництвом професора В.М. Гриньової підготовлено й захищено 3 докторські та 54 кандидатські дисертації. Учні професора здійснюють пошук за таким спрямуванням:

- формування культури особистості: С.Д. Омельченко (1995 р.) досліджує формування педагогічної техніки як компонента педагогічної культури майбутнього вчителя; М.П. Васильєва (1997 р.) – формування комунікативних умінь як компонента педагогічної культури майбутнього вчителя; Н.П. Єфіменко (2000 р.) – особливості формування екологічної культури студентів вищих технічних закладів освіти; Т.В. Ткаченко (2000 р.) – формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя музики; І.В. Кузнецова (2005 р.) – педагогічні умови формування емпатійної культури студентів вищих медичних навчальних закладів; Г.О. Дегтяр (2006 р.) – формування рефлексивної культури студентів педуніверситетів; Ю.О. Соловійова (2006 р.) – формування аксіологічної культури майбутнього вчителя; О.Б. Кравченко (2014 р.) – формування професійної культури фахівців правоохоронних органів;

- становлення професіоналізму викладачів вищих навчальних закладів: предметом наукової уваги С.М. Хатунцевої (2005 р.) стали педагогічні умови адаптації викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності у ВНЗ; В.Б. Коновалової (2005 р.) – педагогічні умови успішності професійної діяльності викладача ВНЗ; О.О. Жигло (2006 р.) – педагогічні умови професійного зростання викладача ВНЗ; Т.М. Лебединець (2008 р.) – педагогічні засади організації науково-методичної діяльності викладачів медичного училища;

– професійна підготовка майбутнього вчителя: Н.Б. Сопнева (2003 р.) дослідила педагогічні умови формування навчальної етичної діяльності майбутнього вчителя; І.Я. Глазкова (2004 р.) – підготовку майбутнього вчителя до організації навчального діалогу в професійній діяльності; О.О. Матвеева (2008 р.) – формування творчої уяви майбутніх педагогів-музикантів у процесі професійної підготовки; О.В. Маріна (2010 р.) – формування міжособистісних відносин студентів-першокурсників у навчально-виховному процесі педагогічного університету; Л.І. Ярославська (2011 р.) – дидактичні умови подолання педагогічних бар'єрів у процесі навчального співробітництва викладачів і студентів; Н.В. Чен (2011 р.) – дидактичні умови організації інноваційного навчання у вищих педагогічних навчальних закладах; В.В. Лебедева (2011 р.) – формування професійного статусу майбутнього вчителя в процесі навчально-пізнавальної діяльності; Р.В. Дорогих (2011 р.) – формування професійних якостей майбутніх учителів у процесі педагогічної взаємодії; О.Г. Гусак (2011 р.) – педагогічну технологію створення ситуацій успіху майбутнього вчителя в професійній підготовці; Г.С. Топчій (2011 р.) – ігрові педагогічні технології як умову професійного саморозвитку майбутнього вчителя; Т.С. Розумна (2012 р.) – підготовку майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей до організації інтерактивної взаємодії з учнями; С.Л. Седашева (2012 р.) – підготовку майбутнього вчителя в педагогічному університеті до особистісно-центрованої взаємодії з учнями; В.А. Коробейнік (2012 р.) – педагогічні умови валеологічного самовдосконалення майбутніх учителів фізичної культури у процесі фахової підготовки; Л.А. Чередниченко (2012 р.) – формування полікультурної компетентності майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки; І.В. Самойлова (2013 р.) – формування гнучкості педагогічних знань у студентів педагогічного коледжу в процесі професійної підготовки; І.І. Наумова (2014 р.) – педагогічні умови становлення професійної ідентичності майбутніх учителів; О.Б. Рябова (2014 р.) – формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки;

– професійна підготовка вчителя: Л.Г. Карпова (2004 р.) розглянула проблеми формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи; М.В. Андреев (2009 р.) – формування толерантності вчителя загальноосвітньої школи; В.М. Маркова (2012 р.) – педагогічні умови успішної педагогічної діяльності вчителя;

– професійна підготовка фахівців: П.Б. Єфіменко (2003 р.) вивчав педагогічні умови забезпечення різнорівневої професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури; В.В. Романова (2006 р.) – формування комунікативної компетентності в майбутніх фахівців соціально-культурної діяльності; О.Ф. Євсюков (2007 р.) – педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі вищого військового навчального закладу; В.В. Кулешова (2007 р.) – формування пошуково-дослідницьких умінь майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки; О.О. Резван (2008 р.) – педагогічні умови розвитку пізнавальних потреб іноземних студентів у процесі навчання; Т.О. Брик (2009 р.) – формування вмінь іншомовного професійного спілкування майбутніх офіцерів у вищих

військових навчальних закладах; О.А. Жерновникова (2009 р.) – дидактичні умови стимулювання самостійної навчальної діяльності студентів медичного коледжу; О.О. Романовська (2011 р.) – організаційно-педагогічні умови підготовки конкурентоздатного фахівця в інженерно-педагогічних навчальних закладах; Г.П. Грохова (2011 р.) – формування реактивної культури майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки; Ю.А. Мох (2011 р.) – формування професійно значущих якостей майбутніх офіцерів засобами дидактичних ігор у процесі фахової підготовки; О.А. Шаповал (2012 р.) – формування професійно-пізнавального інтересу майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах; О.О. Якимів (2013 р.) – формування милосердя як професійної якості студентів медичного коледжу в процесі фахової підготовки;

– розвиток особистості учня загальноосвітнього навчального закладу: Н.Т. Гурець (1994 р.) дослідила педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів у гуртковій роботі; Т.М. Лазарева (1995 р.) – формування пізнавальної активності школярів у процесі екскурсій; Т.А. Смирнова (1997 р.) – систему пізнавальних завдань для формування естетичних оцінних суджень підлітків; Н.М. Голуб (2006 р.) – використання пізнавальних завдань випереджального характеру в процесі навчання дітей 6-річного віку; О.Е. Макагон (2007 р.) – організаційно-педагогічні умови створення сприятливого навчально-виховного середовища в загальноосвітньому навчальному закладі; Л.Є. Перетяга (2008 р.) – дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів; О.Ю. Іванова (2008 р.) – педагогічні умови забезпечення якості освіти старшокласників ліцею в особистісно орієнтованій системі навчання; А.Г. Колова (2010 р.) – дидактичні засади формування вмінь ділового спілкування учнів у навчальному процесі старшої школи; О.Л. Бухало (2011 р.) – формування емоційної культури молодших школярів у процесі психолого-педагогічної взаємодії; О.С. Бескорса (2013 р.) – формування стилю навчальної діяльності старшокласників загальноосвітньої школи;

– довузівська підготовка: С.М. Сошенко (2011 р.) проаналізувала професійно орієнтовану освітню діяльність у процесі довузівської підготовки абітурієнтів.

Докторська дисертація Н.Т. Тверезовської (2013 р.) присвячена вивченню теоретичних та методичних основ створення і використання навчальних експертних систем у підготовці фахівців вищих навчальних закладів; І.Я. Глазкова (2013 р.) дослідила теоретико-методичні засади формування в майбутніх учителів компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів у процесі професійної підготовки; Я.Е. Левченко (2013 р.) проаналізувала теоретико-методичні засади формування професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

Наукові розробки, здійснені професором В.М. Гриньовою та її вихованцями, стали вагомим внеском у розбудові змісту професійно-педагогічної освіти.

Історичний підхід у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях має вагоме значення через свій надзвичайно потужний науково-теоретичний та інформаційно-емпіричний потенціал. Історія педагогіки життєво необхідна для точніших прогнозів, визначення надійних перспектив майбутньої соціальної політики в галузі педагогічної освіти. Історико-педагогічні дослідження сприяють

більш повному, глибокому розумінню сьогоденних освітньо-виховних проблем, формують світоглядні структури загалу.

Зародження харківської наукової школи історико-педагогічного спрямування відбулося в стінах Українського науково-дослідного інституту завдяки активній педагогічній та науковій діяльності **Миколи Олександровича Григор'єва** (1886 – 1968 рр.), який у 1930 – 1937 рр. був завідувачем секції історії педагогіки цього закладу та професором кафедри педагогіки Харківського педагогічного інституту.

У цей час наукові інтереси професора М.О. Григор'єва були зосереджені на історії вітчизняної педагогіки, дослідженні педагогічної спадщини революціонерів-демократів, діячів народної освіти і педагогів радянського періоду. Науковець зробив значний внесок в оцінку педагогічної спадщини М.І. Пирогова, Л.М. Толстого, К.Д. Ушинського, М.Ф. Бунакова, В.І. Водовозова, систематизував досвід виховної діяльності А.С. Макаренка.

Аналіз наукового доробку М.О. Григор'єва 30-х років свідчить, що основою його теоретичної праці «Нариси марксистської педагогіки» стали питання організації та змісту роботи шкіл України. Автор, обґрунтовуючи сутність педагогічного процесу, зупинився на характеристиці педагогічних течій того часу, водночас розкривши такі проблеми, як сутність і складові педагогічного процесу, методологія педагогіки, взаємовідношення між соціальними та біологічними чинниками, що зумовлюють педагогічний процес. Особливу увагу він приділив вивченню сутності категорії «методи навчання», однастайності в розумінні якої на той час не було. Важливим аспектом розробки теорії методів навчання М.О. Григор'єв уважав проблему класифікації методів. Він пропонує власну класифікацію, ґрунтуючись на принципі їх історичного розвитку. Науковець визначає такі методи: догматичний, ілюстративний, евристичний, дослідницький та метод проектів. Він наголошував, що методи педагогічної роботи залежать від певної історичної доби, методології педагогічної науки та соціально-класового замовлення, даного педагогіці.

У другій половині 30-х – на початку 40-х років зусилля вченого були спрямовані на подальше вивчення та узагальнення творчої спадщини і педагогічних поглядів видатних вітчизняних педагогів і просвітителів Г.С. Сковороди, М.Г. Чернишевського, Л.М. Толстого, М.О. Добролюбова. М.О. Григор'єв разом із А.І. Зільберштейном наголошував на необхідності ґрунтовного й усебічного вивчення історії вітчизняної школи й педагогічної думки. Вони радили у своїх статтях вивчати й використовувати класичну педагогічну спадщину, ґрунтуватися на творчих здобутках та досвіді видатних вітчизняних педагогів М.В. Ломоносова, Г.С. Сковороди, К.Д. Ушинського, Л.М. Толстого, П.Ф. Лесгафта, М.Ф. Бунакова, В.П. Вахтерева.

Результатом плідної праці з узагальнення спадщини вітчизняних педагогів стала захищена М.О. Григор'євим у 1947 р. кандидатська дисертація «Класична російська педагогіка 60-х років XIX ст.».

Як окремий напрям вивчення історії педагогічної думки кінця XIX ст., учений розглядав розвиток передової української культури, що відбувався в складних соціально-політичних умовах, під впливом реакційних заходів царського уряду Росії. У своїх статтях учений розкрив вплив творчості Т.Г. Шевченка, П.А. Грабовського, М.М. Коцюбинського, Панаса Мирного, І.Я. Франка, Марка Вовчка, Лесі Українки на розвиток освіти українського народу.

У 40 – 50-ті роки професор М.О. Григор'єв зі своїми учнями розглядав проблеми використання наочності в історико-педагогічному аспекті. Аналізуючи спадщину К.Д. Ушинського та його послідовників, учений узагальнив їхні дидактичні погляди, визначив внесок у теоретичну розробку наочного навчання у вітчизняній педагогіці другої половини XIX ст. Він також наголошував на ролі педагогічної спадщини М.Ф. Бунакова та В.І. Водовозова для розробки теорії й практики наочного навчання у тогочасній школі. Разом із цим учений висвітлював питання використання наочності в навчанні, яке досліджували М.Х. Весель, Є.К. Кемниць, Н.К. Перевлеський та інші представники педагогічного руху 60-х років XIX ст.

У 50-х роках відбувся процес первинного формування наукової школи М.О. Григор'єва, коли навколо лідера згуртувалися учні: Т.О. Бачинська, Г.П. Гребінна, Н.Д. Харченко, М.Н. Павлій, Л.Д. Попова, Л.Є. Логінова та ін.

Під керівництвом професора М.О. Григор'єва було захищено 9 кандидатських дисертацій на історико-педагогічну тематику.

Наукове дослідження Т.О. Бачинської (1953 р.) присвячене аналізу історико-педагогічних праць Н.К. Крупської, у яких здійснено оцінку педагогічних ідей Ж.-Ж. Руссо, Дж. Беллєрса, Й.Г. Песталоцці, Р. Оуєна. Значна увага в роботі приділена висвітленню думок Н.К. Крупської щодо педагогічної спадщини К.Д. Ушинського та Л.М. Толстого.

Г.П. Гребінна (1959 р.) виконала роботу, у якій було систематизовано педагогічні погляди Г.С. Сковороди. Вона розкрила вплив соціально-економічних, ідеологічних чинників на процес формування педагогічних поглядів відомого філософа, схарактеризувала його вчення про мету виховання й навчання, висвітлила ідеї про фізичне, розумове, моральне, естетичне виховання, розкрила вимоги Г.С. Сковороди до особистості вчителя.

Н.Д. Харченко (1959 р.), яка розкрила прогресивне виховне та освітнє значення творів навчальної літератури К.Д. Ушинського та Л.М. Толстого для початкової школи, з'ясувала їхній вплив на подальший розвиток підручникотворення для початкової освіти, здійснила методичний аналіз навчальних підручників зазначених авторів.

Особливим напрямом досліджень, проведених учнями професора М.О. Григор'єва в 60-ті роки XX ст., було вивчення проблеми наочного навчання, результатом чого стали захищені дисертації Л.Є. Логінової (1961 р.), Л.Д. Попової (Привалової) (1964 р.), М.М. Павлія (1967 р.). Послідовники М.О. Григор'єва обґрунтували наочний метод навчання в історико-педагогічному аспекті.

Зокрема Л.Д. Попова проаналізувала досвід К.Д. Ушинського та його послідовників у сфері обґрунтування та використання принципу наочності в навчальному процесі, розкрила значення педагогічного доробку В.І. Водовозова та М.Ф. Бунакова в розвитку теорії та практики наочного навчання.

М.М. Павлій здійснив аналіз діяльності Наркомпросів і науково-педагогічних закладів, які сприяли впровадженню наочного навчання в школах у 1917 – 1931 рр., і довів, що їх робота в цьому напрямі значно вплинула на розвиток вітчизняної дидактики, оскільки полягала в науковій експертизі наочних посібників, розробці питань методики використання наочності в навчанні, у розширенні виробництва наочних посібників для шкіл, пропаганді наочного навчання, підготовці вчительських кадрів до використання наочності в навчально-виховному процесі.

Наукові пошуки М.О. Григор'єва в галузі історії педагогіки продовжили його учні, зокрема кандидат педагогічних наук, професор кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди Людмила Данилівна Попова (1923 – 2014 рр.), яка, гідно підтримуючи традицію наступності в підготовці науково-педагогічних кадрів, створила власну наукову школу.

Головною ознакою цієї школи є ефективне засвоєння і дослідження її членами актуальних проблем, окреслених лідером – Л.Д. Поповою: проблеми становлення та розвитку теоретичних ідей і практичної діяльності у сфері навчання й виховання школярів і студентів у світовій та вітчизняній історико-педагогічній думці XIX – XX ст.; аналіз та узагальнення проблем загальнопедагогічної підготовки вчительських кадрів різного профілю у вищих педагогічних закладах України, Росії, Великої Британії та США; дослідження науково-педагогічної спадщини видатних педагогів-демократів, гуманістів, прогресивних діячів освіти й культури минулого; вивчення питань сімейного виховання в педагогіці другої половини XIX – 20 – 30-х років XX ст.; аналіз проблем природоохоронної освіти школярів і студентів педагогічних закладів України 50 – 80-х років XX ст.; історія підготовки музично-педагогічних та творчих кадрів в Україні, зокрема на Слобожанщині тощо.

У 1953 р. Л.Д. Попова після закінчення з відзнакою історичного відділення історико-філологічного факультету Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди навчалася в аспірантурі (1954 – 1957 рр.) при кафедрі педагогіки.

Із 1961 р. працювала у ХНПУ імені Г.С. Сковороди, пройшовши всі сходинки викладацької діяльності: асистент, старший викладач, доцент, професор кафедри педагогіки. У період із 1973 р. до 1978 р. очолювала кафедру педагогіки.

У 1975 р. Л.Д. Попова захистила кандидатську дисертацію «Проблема наглядного обучения в педагогическом наследии В.И. Водовозова и М.Ф. Бунакова». Учене звання професора присвоєне у 1986 р.

У 1990 – 2002 рр. професор Л.Д. Попова – член спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій із педагогіки, історії педагогіки та психології.

Л.Д. Попова – учасниця Великої Вітчизняної війни. За бойові заслуги, визначні досягнення в трудовій діяльності Л.Д. Попова нагороджена орденом Великої Вітчизняної війни II ступеня, орденом «За мужність», 16 медалями (зокрема «За відвагу», «За бойові заслуги», ім. А.С. Макаренка, ім. Н.К. Крупської), нагрудними знаками «Відмінник народної освіти України», «Отличник народного образования СССР». Вона була довічним стипендіатом Президента України.

Л.Д. Попова – автор понад 250 наукових і науково-методичних праць історико-педагогічної спрямованості, зокрема п'яти навчальних посібників (із них

три – плоди колективної праці). Наукові погляди висвітлено в розділах нарисів «Розвиток народної освіти і педагогічної думки в Україні» (1991 р.), у монографії «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Харківщині» (1992 р.), у посібниках із народознавства «Рідний край» (1994 р., 1999 р.) та навчальних посібниках «В.О. Сухомлинський про особистість учителя та його загальнопедагогічну підготовку» (1999 р.), «Педагогічна спадщина Гната Хоткевича: теоретичні здобутки та досвід» (2003 р.), «Харківська науково-педагогічна школа: теоретичні здобутки та досвід (20–70-ті роки ХХ ст.)» (2007 р.). Л.Д. Попова є також автором довідників, значної кількості статей, науково-методичних рекомендацій і порад для студентів, викладачів, учителів, батьків, де аналізуються проблеми становлення й розвитку народної освіти та педагогічної думки в Україні в цілому і на Слобожанщині зокрема, розкриваються різні аспекти педагогічної спадщини Г.С. Сковороди, К.Д. Ушинського, Х.Д. Алчевської, Б.Д. Грінченка, Г.М. Хоткевича, В.О. Сухомлинського, А.С. Макаренка та інших вітчизняних і зарубіжних педагогів, діячів науки, освіти та культури.

Професор Л.Д. Попова підготувала 43 кандидати педагогічних наук.

Одне з чільних місць у наукових дослідженнях лідера школи та її учнів посідають проблеми навчання дітей у вітчизняній школі ХІХ – ХХ ст. В основу цього напрямку досліджень покладено вивчення науковцями змісту, форм та методів навчання в зазначених хронологічних межах.

Так, проблема контролю знань, сформованості вмінь і навичок учнів загальноосвітніх шкіл 1917 – 1931 рр. була предметом дослідження І.П. Внукової (1979 р.). Актуальні питання формування пізнавальної активності учнів у процесі навчальної роботи початкової та середньої школи в педагогічній спадщині послідовників К.Д. Ушинського розкрито й систематизовано в дослідженні Л.А. Штефан (1990 р.). Теоретичні ідеї та практичний досвід організації освіти учнів у чоловічих та жіночих гімназіях Харкова другої половини ХІХ – початку ХХ ст. проаналізовано в дослідженнях Т.В. Лутаєвої (1998 р.). Вона довела, що вагомий внесок у розробку теоретичних питань гімназичної освіти зробили харківські педагоги В. Данилевський, І. Нетушил, М. Сумцов і П. Тимошенко, що за метою та змістом гімназійна освіта в Харкові мала гуманітарний характер, але була недостатньо пов'язана із національною українською культурою. Проблема навчання дітей в історії дошкільної педагогіки 1945 – 1960 рр. знайшла відображення в дослідженні С.С. Слюніної (1981 р.).

Цілісний аналіз динаміки розвитку факультативних занять сільськогосподарського, фізіологічного та екологічного профілів у загальноосвітній школі України 60–80-х років подано в дисертації Л.П. Старікової (1994 р.). Дослідниця визначила основні етапи становлення та функціонування біологічних факультативів у зазначений період, схарактеризувала методику їх проведення, особливу увагу звернула на висвітлення основних форм організації цих факультативів і на особливості дослідницької діяльності школярів у процесі таких занять, показала їх вплив на розвиток в учнів пізнавальних інтересів, здібностей, навичок самоосвіти.

Аналіз теорії та практики виховання в учнів свідомого ставлення до природного середовища в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. було здійснено в дослідженні

Н.О. Борисенко (2006 р.). Вона розкрила внесок видатних вітчизняних педагогів М.Ф. Бунакова, В.П. Вахтерова, К.М. Вентцеля, В.І. Водовозова, Б.Д. Грінченка, П.Ф. Каптерева, М.О. Корфа, С.Ф. Русової, Д.І. Тихомирова, Л.М. Толстого, К.Д. Ушинського в розробку зазначеної проблеми. Окрема увага в роботі була приділена ролі відомих учених-природознавців (А.М. Бекетова, О.Я. Герда, В.В. Докучаєва, А.М. Краснова) у розробці інтегрованих курсів природознавчого циклу з метою свідомого засвоєння конкретних знань та розуміння необхідності раціонального природокористування.

Потужним напрямом досліджень наукової школи Л.Д. Попової є вивчення змісту, форм і методів загальнопедагогічної підготовки вчительських кадрів різного профілю у вищих педагогічних закладах України.

Зокрема, питання розвитку ідей педагогіки вищої школи в Харківському університеті першої половини ХІХ ст. розглянула Л.П. Юрченко (1981 р.). Структура, зміст та різні напрями діяльності студентських громадських організацій педагогічних навчальних закладів України в 1917 – 1932 рр. стали предметом дослідження Н.М. Якушко (1992 р.). І.Т. Сіра (2002 р.) здійснила цілісний аналіз теоретичних ідей та досвіду практичної діяльності вчених харківської науково-педагогічної школи у 20 – 70 роки ХХ ст. Вона виявила основні етапи формування теоретико-методичних ідей харківських учених, уперше систематизувала науково-педагогічну спадщину професорів М.О. Григор'єва, А.І. Зільберштейна, С.А. Литвинова та І.Т. Федоренка, окресливши традиційні й нові форми та методи роботи педагогів-науковців, що використовувалися в процесі викладання дисциплін педагогічного циклу.

Т.М. Кравчук (2005 р.) системно проаналізувала теорію і практику педагогічної підготовки вчителів фізичного виховання у ВНЗ України у 20 – 80-ті роки ХХ ст. В основу виділення етапів такої підготовки вона поклала динаміку розвитку типів навчальних закладів, що готували вчительські кадри з фізвиховання, якісні зміни мети, завдань і змісту педагогічної підготовки таких учителів з огляду на потреби тогочасного суспільства.

Проблемі підготовки майбутніх учителів фізичної культури до позаурочної роботи в школі в другій половині ХХ ст. присвячена дисертаційна робота І.А. Рядинської (2008 р.), яка виокремила основні етапи, проаналізувала структуру та зміст підготовки вчителів до позакласної і позашкільної фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи з учнями, розкрила особливості підготовки студентів до такої діяльності під час проходження педагогічної практики.

Питання підготовки педагогічних кадрів у Харківській та Київській художніх школах України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. розкриті в дисертації І.О. Малиніної (2006 р.). Вона проаналізувала навчально-виховну роботу викладачів цих шкіл, акцентуючи увагу на методичному забезпеченні їх діяльності; виявила відмінності в організації навчального процесу і те спільне, що об'єднує роботу Харківської художньої школи М. Раєвської-Іванової та Київської художньої школи М. Мурашка, – спрямування діяльності на поширення культури українського образотворчого мистецтва серед широких верств населення.

У контексті інтересів наукової школи Л.Д. Попової вагомими є дослідження розвитку теоретичних питань і практики сімейного виховання в історії вітчизняної

педагогіки. Наукові пошуки А.Г. Відченко (1987 р.) допомогли розкрити зміст, методи та засоби виховання дітей в умовах сім'ї, висвітливши досвід організації сімейного виховання у 20 – 30-х роках ХХ ст. А.В. Говорун (1995 р.) обґрунтувала роль вітчизняної педагогічної журналістики як оперативного джерела в процесі становлення й розвитку проблеми сімейного виховання, визначила соціально-педагогічне значення жінки-матері та особливості її психолого-педагогічної підготовки до виховання дітей. Соціально-педагогічні аспекти співробітництва сім'ї, школи і громадських організацій в історії педагогічної думки України 1917 – 1933 рр. були вивчені та систематизовані в дослідженні В.М. Шинкаренка (1991 р.).

Одним зі стратегічних завдань розвитку національної освіти України є досягнення рівня кращих світових зразків на теренах освіти, інтеграція у світове освітнє співтовариство. Реалізація цього завдання передбачає вивчення стану, основних тенденцій та закономірностей розвитку освіти в різних країнах, геополітичних регіонах та у світі в цілому. Саме тому науковці школи Л.Д. Попової надають важливого значення вивченню зарубіжного досвіду підготовки вчительських кадрів.

О.Ю. Кузнецова (1990 р.) дослідила динаміку розвитку ідеї активізації навчальної діяльності школярів у англійській педагогіці, з'ясувала особливості організації навчального процесу в загальноосвітній школі Англії, виявила ефективні й у сучасних умовах форми, методи та засоби активізації навчання школярів. У дисертації О.Ю. Леонтьєвої (1995 р.) уперше систематизовано й розкрито структуру та зміст професійно-педагогічної підготовки, виявлено особливості практичної діяльності студентів у коледжах Англії в період освітніх реформ у 60 – 80-ті роки ХХ ст., зокрема проаналізовано основні методи і форми навчання майбутніх учителів, вивчено організацію шкільної педагогічної практики. І.В. Пентіна (1996 р.) розглянула процес поетапного становлення та розвитку педагогічної освіти США, окреслила основні компоненти змісту підготовки американських учителів у 70–80-ті роки ХХ ст., проаналізувала основні методи й форми організації професійної підготовки майбутніх учителів, що використовувалися в педагогічних коледжах, узагальнила форми співпраці таких коледжів і шкіл, визначила можливості використання американського досвіду підготовки вчительських кадрів у педагогічних ВНЗ України. О.І. Пономарьова (1996 р.) у процесі наукового пошуку виявила соціально-педагогічні передумови та основні напрями розвитку ідей педагогіки вищої школи США, проаналізувала нові психолого-педагогічні концепції змісту професійно-педагогічної освіти: «концепція компетентності», «спільного інтересу», «общинного та практичного змісту освіти». Вона довела, що під впливом реформ 60 – 80-х років ідеї педагогіки вищої школи розвивалися в межах трьох основних напрямів – непрагматичної, технократичної й гуманістичної педагогіки.

Систематизація теоретичних ідей та практичного досвіду українських педагогів-мистецтвознавців відображена у ряді дисертаційних робіт учнів Л.Д. Попової. Зокрема, особливості створення системи підготовки музично-педагогічних кадрів у вищих педагогічних закладах України в 1917 – 1981 рр. розкрито в науковій студії Т.П. Танько (1988 р.). О.В. Слепцова (1998 р.) своє

дослідження присвятила вивченню теоретичних ідей та практичної діяльності засновників Харківської національної музично-педагогічної школи з питань підготовки педагогів-вокалістів у 20 – 70-ті роки ХХ ст. Вона проаналізувала досвід П.В. Голубєва, Б.Р. Гмирі, М.Г. Михайлова-Сидорова, М.І. Литвиненко-Вольгемут, І.С. Паторжинського, розкрила їх унесок у розробку мети й змісту педагогічної підготовки викладачів вокалу, виявила можливості подальшого використання їх здобутків у сучасній практиці вищої педагогічної школи.

В.А. Кузьмічова (2000 р.) виявила динаміку становлення та розвитку ідей щодо змісту, форм і методів теорії та практики музичної освіти студентів педагогічних навчальних закладів України в 1917 – 1933 рр. Узагальнивши набутки попередників, вона висвітлила тенденції та окреслила шляхи використання їх досвіду в сучасній національній системі освіти та виховання молоді. С.Ю. Бакай (2005 р.) здійснила цілісний аналіз музично-педагогічних ідей та досвіду практичної музично-просвітницької діяльності Г.С. Сковороди на Слобожанщині. Вона встановила, що, на відміну від своїх попередників, Г.С. Сковорода вперше дав визначення мети музично-педагогічного виховання та провідних музично-педагогічних понять. Дослідниця схарактеризувала основні напрями музично-просвітницької діяльності педагога-наставника, визначила принципи музично-педагогічного виховання особистості у спадщині філософа.

У зв'язку зі зміною соціальних орієнтирів та цінностей в умовах сьогодення потребує нового прочитання творча спадщина багатьох вітчизняних педагогів. Учні наукової школи Л.Д. Попової надають перевагу вивченню творчої біографії педагогічних персоналій, які власною діяльністю, світоглядною позицією вплинули на своїх сучасників, розвиток науки й освіти, у їх спадщині й сьогодні пульсує жива думка. Значна увага приділяється тим персоналіям, які взагалі були вилучені з історії педагогічної думки за ідейно-політичних і класово-партійних причин.

У полі зору науковців школи Л.Д. Попової були різні аспекти педагогічної спадщини Б.Д. Грінченка, А.С. Макаренка, Я.А. Мамонтова, Г.С. Сковороди, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського, В.Г. Короленка, Г.М. Хоткевича та інших вітчизняних педагогів, діячів науки, культури.

Особливе місце в цій плеяді посідає постать В.О. Сухомлинського – видатного педагога ХХ ст. Його педагогічні ідеї не раз ставали предметом наукових студій. Так, К.А. Юр'єва (1993 р.) розкрила зміст, структуру і шляхи формування естетичної культури вчителя, відображені у творах В.О. Сухомлинського, проаналізувала досвід учителів Павлиської школи з використання індивідуальних і колективних форм естетичної освіти й виховання, приділивши особливу увагу висвітленню основних видів художньо-естетичної діяльності.

С.В. Білецька (1994 р.) здійснила історико-педагогічний аналіз теоретичних поглядів та практичної діяльності В.О. Сухомлинського щодо суб'єкт-суб'єктних взаємин між учителем та учнями: розглянула еволюцію поглядів педагога-гуманіста, обґрунтувала психолого-педагогічні вимоги до комунікативної культури вчителя, розкрила досвід використання індивідуальних і колективних форм підготовки вчителів до педагогічно ефективних стосунків з учнями в Павлиській школі та репрезентувала методику формування взаємин у єдності всіх її компонентів та педагогічних категорій.

Науково значущою щодо використання джерельної бази є праця М.М. Окси (1991 р.), який дослідив динаміку розвитку педагогічних поглядів А.С. Макаренка у сфері дидактики, виявив особливості змісту й організації процесу навчання в спеціальних навчальних закладах для неповнолітніх правопорушників.

Н.М. Роман (2001 р.) дослідила особливості формування музичної культури молоді у творчій і педагогічній діяльності Г. Хоткевича на Слобожанщині. Вона узагальнила досвід навчально-виховної роботи педагога в освітніх закладах і творчих самодіяльних та професійних колективах, визначила провідні тенденції розвитку педагогічних і творчих ідей митця з питань формування музичної культури молоді, окреслила шляхи можливого використання досвіду Г. Хоткевича в сучасних умовах.

А.В. Соколова (2001 р.) виявила основні етапи формування естетичної культури особистості на підставі вивчення науково-педагогічної та творчої спадщини Я.А. Мамонтова. Вона узагальнила досвід практичної роботи педагога-митця в навчальних закладах і мистецьких колективах Харкова у 20 – 30-ті роки ХХ ст., висвітлила традиційні та новаторські методи, специфічні засоби розвитку естетичної культури особистості в спадщині Я.А. Мамонтова та перспективи творчого використання його досвіду за умов відродження національної освіти України.

О.А. Гнізділова (2004 р.) систематизувала педагогічні ідеї та узагальнила досвід громадсько-просвітницької діяльності В.Г. Короленка, зокрема вперше висвітлила його основні підходи до виховання педагогічно занедбаних дітей, ідеї фізичного, трудового, морального, громадянського виховання дітей, що знайшли своє відбиття у творчій спадщині В.Г. Короленка.

Школа професора Л.Д. Попової не тільки генерує наукову продукцію, ідеї та відкриття, але й забезпечує розширене відтворення нових поколінь дослідників.

Початок ХХІ ст. позначений перетворенням однорівневої наукової школи професора Л.Д. Попової на багаторівневу, у якій одночасно співпрацюють два і більше наукових покоління учнів, що об'єднуються навколо засновника школи, що зумовлює структурне розчленування предметної галузі на декілька нових напрямів досліджень.

Продовжувачами традицій школи Л.Д. Попової стали учні – доктори педагогічних наук, професори Л.А. Штефан, Т.П. Танько, О.Ю. Кузнецова, кандидати педагогічних наук, професори Н.М. Якушко, А.Г. Відченко, доценти К.А. Юр'єва, В.М. Білик, С.В. Білецька.

Кожен із них розробляє свій напрям у педагогічній науці, однак усі вони генетично пов'язані з науковими першоджерелами – ідеями Л.Д. Попової, які, у свою чергу, ґрунтуються на працях М.О. Григор'єва.

Гідним продовжувачем традицій історико-педагогічної школи є доктор педагогічних наук, професор Людмила Андріївна Штефан (нар. 1961 р.).

Після закінчення у 1983 р. фізико-математичного факультету Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди вона працювала вчителем фізики в Харківській обласній школі-інтернаті спортивного профілю ім. Ф.Е. Дзержинського, а впродовж 1986 – 1990 рр. – у лабораторії експериментальної дидактики при кафедрі педагогіки ХДПІ ім. Г.С. Сковороди,

паралельно навчаючись в аспірантурі при цієї ж кафедрі. По закінченні аспірантури перейшла на викладацьку роботу, певний час була завідувачем кафедри дошкільної педагогіки та психології. Із 1999 р. до 2002 р. вона докторант кафедри педагогіки, а з 2004 р. – професор кафедри історії педагогіки та порівняльної педагогіки. Докторську дисертацію «Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (20 – 90-ті роки ХХ ст.)» (науковий консультант – академік І.Ф. Прокопенко) Л.А. Штефан захистила у 2003 р.

Коло наукових інтересів професора Л.А. Штефан та її учнів – становлення й розвиток теорії та практики соціальної педагогіки як в Україні, так і в провідних країнах світу, проблеми дидактики середньої та вищої школи, питання підготовки соціально-педагогічних кадрів і стимулювання діяльності вчителя.

Творчий доробок Л.А. Штефан – понад 120 наукових і науково-методичних праць, серед яких найбільш відомі: монографія «Соціально-педагогічна теорія та практика в Україні (20 – 90-ті роки ХХ ст.)», «Семінарські заняття з курсу історії педагогіки» (у співавторстві) та численні статті й розділи з історії розвитку порівняльної педагогіки як науки в навчальних посібниках «Лекції з педагогіки вищої школи», «Курс лекцій із порівняльної педагогіки», «Історія педагогіки», «Підготовка соціально-педагогічних кадрів у Великій Британії та Україні: порівняльний аспект», а також статті про історію середньої освіти на Харківщині в навчальному посібнику з народознавства «Рідний край» та в довіднику «Педагогічна Харківщина».

Л.А. Штефан підготувала 9 кандидатів наук з історії педагогіки та порівняльної педагогіки.

Зокрема, О.А. Мкртічян (2007 р.) у дисертації розкрила еволюцію системи соціально-педагогічної діяльності в позашкільних закладах України у 20 – 80-ті роки ХХ ст., визначила особливості роботи соціального педагога в позашкільних закладах, виявила перспективи творчого використання ідей минулого в сучасних умовах.

Л.І. Донченко (2007 р.) обґрунтувала стадії розвитку вітчизняної системи підготовки фахівців із соціальної роботи в 20 – 30-ті роки ХХ ст., розкрила внесок провідних педагогів і діячів освіти того часу в розробку питання підготовки соціально-педагогічних кадрів.

О.О. Шумська (2007 р.) здійснила цілісний аналіз проблеми естетичної підготовки майбутніх учителів у Харківському університеті в другій половині ХІХ – початку ХХ ст., систематизувала й схарактеризувала науково-педагогічні погляди вчених цього навчального закладу на проблему естетичної освіти й виховання молоді.

О.В. Загайко (2008 р.) обґрунтувала етапи й визначила провідні тенденції становлення й розвитку британської системи підготовки працівників соціальних служб для середніх освітніх навчальних закладів, окреслила перспективи творчого використання позитивного зарубіжного досвіду в нових умовах розвитку України як держави.

С.В. Іноземцева (2009 р.) дослідила проблему організації роботи соціально-педагогічних кадрів із дітьми з особливими потребами (друга половина ХХ ст.), визначила провідні тенденції розвитку такої роботи з цими підлітками в середніх навчальних закладах України.

О.Д. Черкашин (2010 р.) теоретично обґрунтував й експериментально перевірів педагогічні умови професійної спрямованості майбутніх офіцерів у процесі фахової підготовки.

Ю.О. Пивовар (2011 р.) виявила й науково обґрунтувала основні етапи й тенденції розвитку системи організації освіти обдарованої молоді Німеччини в другій половині ХХ ст., визначила прогностичні тенденції розвитку системи навчання обдарованої молоді в Україні.

О.В. Юшко (2012 р.) проаналізував засадничі ідеї організації профілактичної діяльності з учнівською молоддю в зарубіжній і вітчизняній педагогічній думці другої половини ХХ ст., обґрунтував етапи розвитку поглядів на проблему девіантної поведінки учнів основної школи, схарактеризував форми та методи організації профілактичної діяльності з учнями 5 – 9 класів щодо попередження відхилень у їхній поведінці.

Л.С. Григорова (2012 р.) визначила передумови соціально-педагогічної діяльності з обдарованими дітьми у світовій та вітчизняній педагогічній думці, науково обґрунтувала етапи та визначила провідні тенденції становлення й розвитку питань організації такої діяльності в Україні.

На високому фаховому рівні презентує наукову школу Л.Д. Попової кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри історії педагогіки та порівняльної педагогіки Алла Гаврилівна Відченко (нар. 1943 р.).

Із 1971 р. трудова діяльність А.Г. Відченко нерозривно пов'язана з Харківським педагогічним університетом – її *alma mater*. Кандидатську дисертацію «Проблема сімейного виховання в історії радянської педагогіки (1917 – 1941)» захистила в 1988 р.

Активна життєва позиція педагога-професіонала яскраво виявлялася в її громадській роботі. У 80 – 90-ті роки вона разом із професором В.І. Лозовою стала ініціатором створення в університеті педагогічного клубу «Полум'я», метою якого була організація та залучення студентів до науково-дослідної роботи за допомогою вивчення передового вчительського досвіду, вироблення навичок проведення цікавих форм обміну думками та результатами роботи.

Наукові інтереси А.Г. Відченко пов'язані із вивченням проблем сімейного виховання, зокрема й в історико-педагогічному аспекті, з дослідженням дитячої книги як засобу навчання й виховання в історії вітчизняної педагогічної думки, з аналізом історії становлення й розвитку педагогічного відділу Харківського університету, з порівняльним дослідженням систем освіти в Україні та провідних країнах світу. Вона вивчає також питання індивідуального підходу в естетичному вихованні учнів, проблеми самоосвіти особистості, теорію та практику організації науково-дослідної роботи студентів. Результати наукової діяльності А.Г. Відченко викладені в близько 100 наукових працях, серед яких найбільш помітні колективні роботи «Курс лекцій із порівняльної педагогіки», «Історія педагогіки», «Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку», «Контури європейської освіти: єдність і багатомірність» та інші.

Професор А.Г. Відченко підготувала 7 кандидатів наук.

Л.О. Дубровська (2001 р.) довела, що ідея індивідуального підходу до учнів пройшла в своєму історичному розвитку кілька етапів: від зародження самої ідеї

про необхідність урахування природних властивостей дитини в її навчанні та вихованні до визначення головних умов здійснення індивідуального підходу до школярів у сучасному навчально-виховному процесі.

Наукове дослідження Н.В. Пузирьової (2002 р.) спрямоване на вивчення тих чинників впливу, які мають забезпечувати здобуття якісної вищої освіти майбутніми фахівцями, підвищувати їхній професійний загальноосвітній і загальнокультурний рівень та зміцнювати на цій основі інтелектуальний і духовний потенціал нації. Л.М. Коваленко (2003 р.) зосередила свою дослідницьку увагу на узагальненні досвіду створення вченими Харківського університету соціокультурного середовища для різних освітньо-вікових груп із метою забезпечення умов педагогізації суспільства та підвищення соціально-педагогічного аспекту в системі «людина – людина». І.І. Сидоренко (2005 р.) дослідила проблему самоосвіти особистості у вітчизняній педагогічній пресі другої половини ХІХ – початку ХХ ст., виокремила найбільш ефективні умови, форми, методи, прийоми і засоби самоосвіти, визначила особливості їх адаптації до сучасного етапу модернізації освіти України. В.В. Фомін (2007 р.) систематизував і узагальнив теоретичні ідеї та практичні здобутки формування індивідуальної естетичної культури учнівської молоді в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. І.В. Вавілова (2007 р.) окреслила доцільні форми використання естетично-гуманістичної сутності художніх творів для дітей як суттєвого засобу розвитку особистості дитини, виокремила напрями просвітницької діяльності з питань популяризації дитячої літератури. Наукові дослідження О.В. Карасьової (2010 р.) спрямовані на вивчення, осмислення й усвідомлення тих чинників, що мають забезпечувати здобуття якісної вищої освіти, зокрема на організацію самостійної роботи студентів у вищих навчальних закладах Слобожанщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Вагомим внеском у доробок історико-педагогічної школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди щодо збагачення змісту педагогічної освіти є діяльність кандидата педагогічних наук, професора Наталії Михайлівни Якушко (нар. 1964 р.).

Після закінчення у 1986 р. фізико-математичного факультету ХДПІ ім. Г.С. Сковороди вона розпочала свою науково-педагогічну роботу в цьому навчальному закладі. Після завершення навчання в аспірантурі при кафедрі педагогіки (1992 р.) Н.М. Якушко працювала доцентом цієї кафедри, а з 2004 р. – професором кафедри теорії і методики професійної освіти. Від 1994 р. і дотепер – декан факультету початкового навчання ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Кандидатську дисертацію «Деятельность студенческих общественных организаций педвузов Украины (1917 – 1933 гг.)» Н.М. Якушко захистила під керівництвом професора Л.Д. Попової у 1992 р., учене звання професора присвоєне у 2004 р.

Наукові дослідження Н.М. Якушко присвячені діяльності студентських громадських організацій педагогічних ВНЗ України та історії розвитку початкової школи на Слобожанщині. Результати цієї роботи оприлюднені в понад 70 наукових працях. Серед них монографії і навчальні посібники, зокрема «Теорія і практика діяльності студентських громадських організацій педвузів України (20 – 30-ті роки ХХ ст.)» (2004 р.), де на основі аналізу широкої джерельної бази розкрито теоретичні основи та проілюстровано практику діяльності студентських

громадських організацій в тогочасній Україні, визначено особливості розвитку студентського самоврядування, науково-дослідної та виховної роботи студентів педвузів, а також окреслено шляхи творчого використання досвіду тих поколінь студентів у різних напрямках роботи сучасних вищих педагогічних навчальних закладів. У 2011 р. вийшла у світ монографія «Теорія і практика формування загальнонавчальних умінь і навичок молодших школярів (кінець XIX – початок XX ст.)» (у співавторстві), де висвітлені теоретичні питання формування загальнонавчальних умінь і навичок учнів в історії педагогічної думки означеного періоду, розкрито шляхи і засоби їх формування в педагогічній практиці народної школи.

Н.М. Якушко підготувала 14 кандидатів педагогічних наук. Їх дослідження поглибили історію педагогіки маловідомими матеріалами та новими архівними документами, що дозволило побачити в новому ракурсі ряд актуальних наукових проблем.

Так, В.В. Ворожбіт у 2001 р. дослідила історію впровадження образотворчого мистецтва як загальноосвітнього предмету в початкових школах Слобожанщини кінця XIX – початку XX ст. Вона узагальнила теоретико-методологічні погляди вітчизняних просвітян щодо цієї проблеми, визначила засади уявлень про образотворче мистецтво як навчальний предмет, визначила особливості змісту навчальних програм, використання різних методів та форм навчання образотворчого мистецтва дітей молодшого шкільного віку в зазначений період. С.О. Черкасова (2001 р.) проаналізувала соціально-політичні, освітні та культурні умови виникнення студентських громадських організацій в університетах України в другій половині XIX – початку XX ст., установила динаміку їх розвитку, зміст їхньої просвітницько-педагогічної діяльності. У дисертації І.О. Колесник (2004 р.) уперше цілісно репрезентовано внесок педагогів і вчителів-практиків народних шкіл кінця XIX – початку XX ст. у розробку проблеми формування загальнонавчальних умінь і навичок учнів молодших класів, виявлено шляхи і засоби їх формування в зазначений період, визначено їх генезу в зарубіжній та вітчизняній історії педагогіки. В.Ф. Землянська (2005 р.) установила джерела виникнення та проаналізувала сутність гуманістичної педагогіки в контексті світового педагогічного досвіду, виявила основні її принципи і закономірності, на основі вивчення досвіду діяльності творчого об'єднання «Університет розвитку» визначила форми та методи реалізації гуманістичних ідей у процесі впровадження особистісно орієнтованих технологій у практику початкової школи.

На підставі узагальнення регіонального досвіду діяльності навчально-наукового комплексу на базі Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Н.В. Денисова (2006 р.) конкретизувала структурну модель та схарактеризувала особливості змісту психолого-педагогічної підготовки студентів педагогічного коледжу порівняно зі студентами університету. Н.К. Рудічева (2007 р.) у дисертації відтворила еволюцію теорії та практики навчання співу в початкових школах Слобожанщини в другій половині XIX – на початку XX ст., розкрила роль учителя співу у вихованні та навчанні молоді в зазначений період, виявила можливості творчого використання позитивного історико-педагогічного досвіду навчання співу в діяльності сучасної початкової

школи. Увага С.А. Лисенко (2008 р.) була зосереджена на дослідженні засад, змісту, методів і форм психолого-педагогічної підготовки вчителів початкового навчання на педагогічних курсах в Україні у другій половині XIX – початку XX ст. Позитивний досвід даного періоду виокремлений для його можливого творчого використання в сучасній педагогічній освіті. Просвітницько-педагогічна діяльність на Слобожанщині відомого освітянина Б.Д. Грінченка потрапила до кола наукових інтересів К.В. Тимошенко (2008 р.).

В.В. Золочевський (2009 р.) присвятив свою дисертацію вивченню теорії і практики організації фізкультурно-масової роботи зі студентською молоддю у вітчизняній педагогіці (кінець XIX – перша половина XX ст.). Досліджуючи особистісно орієнтовані технології навчання учнів початкової школи, О.Ю. Конкіна (2009 р.) розробила і втілила в практику школи комп'ютеризовану та інформаційно-комунікаційну технології навчання учнів початкових класів, обґрунтувала та зреалізувала інтеграцію особистісно орієнтованого й технологічного підходів до навчання. У дисертації М.В. Денисенко (2009 р.) досліджено засади та генезу домашньої освіти в Україні, зокрема схарактеризовано тенденції розвитку домашнього навчання та виховання від часу Київської Русі до XIX ст. І.В. Авескулова (2010 р.) розкрила теоретичні питання й узагальнила форми просвітницько-педагогічної діяльності Імператорського Російського музичного товариства в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). Наукова увага Н.О. Белозьорової (2011 р.) зосередилася на дослідженні історичних аспектів розвитку початкової школи в Східноукраїнському регіоні в другій половині XIX – на початку XX ст. О.В. Мокроменко (2011 р.) вивчила досвід елементарної освіти у Великій Британії XIX ст., конкретизувала соціально-політичні, культурні й педагогічні чинники, що вплинули на становлення цієї освіти.

Професор Н.М. Якушко та її учні гідно продовжують справу, розпочату в Харківському педуніверситеті М.О. Григор'євим, – вивчення здобутків вітчизняних і зарубіжних педагогів, що спрямовані на розвиток сучасного і майбутнього нашої освіти.

Ще одна учениця професора Л.Д. Попової – Катерина Анатоліївна Юр'єва (нар. 1961 р.). Упродовж 1986 – 1990 рр. вона працювала викладачем кафедри музики та естетики ХДПІ ім. Г.С. Сковороди. У 1990 р. вступила до аспірантури на кафедру педагогіки, після закінчення якої у 1994 р. захистила кандидатську дисертацію «Естетична культура вчителя в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського». Працювала доцентом кафедри естетичного виховання. Протягом 2002 – 2005 рр. була докторантом кафедри теорії та методики професійної освіти, де під керівництвом доктора педагогічних наук, професора В.І. Євдокимова досліджувала теорію та методику порівняльно-культурологічної етнопедагогіки в системі професійної підготовки вчителів початкових класів. Нині працює доцентом кафедри теорії та методики професійної освіти.

К.А. Юр'єва – автор понад 120 одноосібних наукових праць, що охоплюють вивчення проблем як історії педагогіки, так і професійної підготовки вчителів на сучасному етапі розвитку освіти. Зокрема це навчальний посібник «В.О. Сухомлинський про особистість вчителя та його загальнопедагогічну

підготовку» (1999 р.), науково-методичні праці «Вчитель як гарант дотримання права дитини на вільний вибір культурної ідентичності» (2006 р.), «Дослідження готовності вчителів початкових класів до роботи в умовах поліетнічного соціуму» (2009 р.), «Закономірності та принципи етнопедагогічної підготовки вчителів початкових класів» (2005 р.), «Методологія і методи формування полікультурної компетентності педагогів» (2005 р.), «Міжкультурна толерантність як складник готовності вчителя до реалізації завдань громадянської освіти» (2007 р.), «Національні та етнічні цінності освіти» (2005 р.). К.А. Юр'єва розробила ряд програм варіативних навчальних дисциплін для педагогічних ВНЗ «Методика викладання психолого-педагогічних дисциплін у навчальних закладах вищої школи», «Порівняльно-культурологічна етнопедагогіка», «Педагогіка дитинства», а також програми науково-педагогічної практики магістрантів.

Вона – ініціатор і учасник розробки спільних проектів у галузі освіти з НДІ інноваційних стратегій розвитку загальної освіти Департаменту освіти м. Москва (у межах проекту «Будуємо школу майбутнього»), з факультетом підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів Інституту підготовки наукових кадрів Національної академії наук Білорусі, з Фондом Фрідріха Еберта, з Міжнародною організацією з міграції, з Фондом розвитку людських ресурсів Грузії, з управлінням внутрішньої політики Харківської обласної держадміністрації та з рядом педагогічних ВНЗ України.

К.А. Юр'єва проводить активну громадську роботу: з 1996 р. вона очолює Раду молодих учених ХНПУ імені Г.С. Сковороди, упродовж 1996 – 2002 рр. була вченим секретарем президії Асоціації молодих учених Харківщини, нині – представник Ради молодих учених ХНПУ імені Г.С. Сковороди в Регіональній асоціації молодих учених. Із 2003 р. – редактор збірників статей молодих учених ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Методологія сучасних наукових досліджень» та збірника статей магістрантів ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Цивілізаційний поступ сучасної освіти і науки».

Наукові ідеї доцента К.А. Юр'євої знайшли своє віддзеркалення у 5 кандидатських дисертаціях, захищених під її керівництвом. Так, В.Л. Попова (2003 р.) дослідила історію естетичної підготовки вчителів на короткотермінових педагогічних курсах Слобожанщини в кінці XIX – на початку XX ст. Н.С. Калашник (2007 р.) присвятила свою роботу дослідженню концептуальних засад формування професійно орієнтованого естетичного смаку майбутніх викладачів юридичних дисциплін, зокрема розробці, обґрунтуванню та апробації його формування. Т.М. Бондаренко (2008 р.) здійснила історико-теоретичний аналіз становлення пропедевтики початкового навчання в контексті світового педагогічного досвіду, розкрила соціально-історичні та педагогічні передумови становлення підготовки дітей до шкільного навчання в другій половині XX ст. в Україні. У дисертації Т.Г. Гуцан (2011 р.) вивчено проблему формування готовності майбутнього вчителя економіки до профільного навчання старшокласників, а в роботі Лу Шаньшань (2012 р.) виявлено соціально-історичні передумови та визначено етапи становлення й розвитку системи підготовки вчителів початкової школи в Китаї.

Наукова діяльність доцента К.А. Юр'євої та її учнів спрямована, з одного боку, на розвиток педагогічних ідей професора Л.Д. Попової щодо вивчення

історичного досвіду організації освітньої діяльності в Україні та за кордоном, а з другого, – на розробку сучасних вимог до професійної підготовки майбутнього вчителя в Україні.

Послідовниця наукових пошуків професора Л.Д. Попової кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії педагогіки та порівняльної педагогіки С.В. Білецька захопилася ідеєю вивчення дитиноцентрованої педагогіки в історичному аспекті на матеріалі діяльності освітян західних країн. Свій науковий доробок С.В. Білецька виклала в навчальному посібнику і ряді статей. Цей матеріал став поштовхом до написання дисертації її першою ученицею С.В. Івасишиною (2011 р.) з проблеми еволюції системи батьківської освіти США.

Історико-педагогічна наукова школа професора Л.Д. Попової, яка основана на ідеях професора М.О. Григор'єва, є потужним осередком вивчення проблем педагогіки в їх ретроспективі, що є важливим чинником досягнення проблем освіти та шляхів їх вирішення в сучасній парадигмі педагогічної науки.

У Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди науково-дослідна діяльність є одним із пріоритетних напрямів роботи, показником ефективності професійної діяльності науково-педагогічних працівників, умовою забезпечення якості фундаментальної та фахової підготовки майбутніх учителів. Усвідомлюючи важливість науково-дослідної роботи, керівництво університету опікується збереженням і примноженням традицій і цінностей наукових шкіл свого навчального закладу, забезпечуючи їх становлення, розвиток і повноцінне існування та звертаючи особливу увагу на дотримання наступності у процесі формування науково-педагогічних дослідницьких кадрів, здібних до інноваційної діяльності в освіті. Водночас стратегічно важливим в університеті вважають залучення до науково-педагогічної діяльності вихованців наукових шкіл, лідерами яких є вчені інших навчальних закладів і наукових організацій України. Університет не обмежується своїми науковими проблемами, оновлює наукові пошуки, вносить у розвиток педагогіки живодайні струмені, спрямовуючи її на нові здобутки в освітянській справі.

Пріоритетною науковою проблемою доктора педагогічних наук, професора кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Ірини Миколаївни Трубавіної (нар. 1969 р.) є професійна підготовка вчителів і соціальних працівників до роботи з сім'єю, специфіка організації соціально-педагогічного патронату сучасної родини та здійснення корекційної роботи з особами, що вчинили насильство в сім'ї, підготовка фахівців до такої роботи. Науковий унесок професора І.М. Трубавіної полягає в розробці рідноцентричного підходу до соціально-педагогічної роботи з сім'єю; концепції «допомоги для самопомоги» та «кризового втручання», що стали методологією соціальної роботи всіх установ – суб'єктів цієї роботи в Україні; технології та методики роботи, орієнтованих на розвиток сім'ї; корекційної програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї.

І.М. Трубавіна – автор понад 190 праць, із яких 2 монографії і 30 навчально-методичних посібників. Найбільш відомі праці: «Зміст та форми просвітницької роботи з батьками» (2006 р.), «Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю» (2001 р.), «Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю» (2002 р., 2003 р.), «Соціальний супровід неблагополучної сім'ї» (2003 р.), «Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні» (2007 р.).

Вона – переможець Всеукраїнського конкурсу МОН та НАПН «Освіта України XXI століття: поступ до людини», автор 6 державних комплексних цільових програм, 2 законів України з проблем сім'ї, дітей, молоді. Нагороджена грамотою НАПН України за значний особистий внесок у розвиток теорії соціально-педагогічної науки, грамотою МОН України – за кращу концепцію реформування освіти в Україні.

Свій досвід І.М. Трубавіна оприлюднює на міжнародних семінарах ООН, ОБСЄ, республіканських семінарах, вона науковий консультант Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна», Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, ВГО «Ліга соціальних працівників України».

Професор І.М. Трубавіна підготувала 3 кандидати педагогічних наук: Н.А. Бугаєць (2002 р.), яка дослідила проблеми професійно-педагогічної підготовки вчителя до роботи із сім'єю учня; О.В. Колесникову (2010 р.), яка проаналізувала організаційно-педагогічні основи діяльності соціально-психолого-педагогічної служби в загальноосвітньому навчальному закладі; А.Ю. Рижкову (2014 р.), яка визначила дидактичні умови інтенсифікації навчання студентів економічних спеціальностей у ВНЗ.

Професор кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Наталія Олександрівна Ткачова (нар. 1960 р.) захистила докторську дисертацію «Аксіологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах» у 2007 р. Її науковий доробок – понад 100 праць, серед яких 5 монографій, 8 навчальних посібників (3 – із грифом МОН України), 3 навчально-методичних комплекси. Найбільшу увагу науковців і практиків-педагогів привертають монографії «Історія розвитку цінностей в освіті» та «Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі» та навчальні посібники «Формування особистості учня в навчально-виховному процесі», «Педагогічний практикум», «Сучасний стан освіти в розвинених країнах світу».

Розвиваючи власну наукову концепцію, пов'язану з педагогічною аксіологією, професор Н.О. Ткачова активно залучає до цієї діяльності своїх учнів. Під її керівництвом захищено 13 кандидатських дисертацій, зокрема наукові розробки велися за такими проблемами: Г.В. Коробська (2010 р.) дослідила проблему використання дидактичної гри як засобу формування загальнонавчальних умінь учнів основної школи в другій половині ХХ ст. Т.К. Варенко (2011 р.) здійснила теоретико-експериментальне дослідження на основі аксіологічного підходу проблеми виховання педагогічної толерантності майбутніх учителів. О.С. Кабанська (2011 р.) вивчала проблему формування вмій педагогічного прогнозування в майбутніх учителів у навчальній діяльності. Н.В. Шварп (2011 р.) теоретично обґрунтувала й практично підтвердила шляхи реалізації технології формування професійної самосвідомості студентів фармацевтичного університету в процесі фахової підготовки. У дисертації О.М. Зеленської (2012 р.) досліджена проблема полікультурної компетентності курсантів вищих військових навчальних закладів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Т.В. Сілічова (2012 р.) розглянула проблему формування суб'єкт-суб'єктних відносин у процесі фахової підготовки майбутніх економістів у вищих навчальних закладах.

О.Б. Шломенко (2012 р.) присвятила дисертацію вивченню проблеми формування професійно комунікативної компетентності майбутніх економістів засобами інноваційних технологій. У роботі О.Л. Пліско (2012 р.) досліджено організаційно-педагогічні умови моніторингу навчальних досягнень учнів старшої школи.

Є всі підстави стверджувати, що дослідницька діяльність доктора педагогічних наук, професора Н.О. Ткачової та її послідовників – серйозна заявка на власну наукову школу.

Науковим педагогічним школам Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди належить виняткова роль у процесі формування висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів, оскільки в школах сконцентрована величезна творча енергія вчених, під керівництвом наукового лідера відбувається максимальне розкриття творчих здібностей молодих науковців, їхнє виховання, перетворення на зрілих дослідників, здатних відшукати нові шляхи в педагогічній науці.

У системі педагогічних наук окреме місце займає методика викладання тих чи тих предметів. Розробка проблем окремих методик входить до кола пріоритетних завдань більшості кафедр педагогічного університету, прикладні наукові дослідження визначили пошукові інтереси багатьох викладачів нашого навчального закладу, оскільки правильний добір методів відповідно до цілей і змісту навчання та вікових особливостей учнів – запорука досягнення мети навчання. Оволодіння методами навчально-виховної роботи й методиками їх реалізації визначає загальну фахову скерованість випускників вищого педагогічного закладу, тому цим питанням приділяють неабияку увагу як члени кафедр суто педагогічного спрямування, так і викладачі кафедр, до завдань яких належить навчання студентів окремих методик викладання в загальноосвітній школі.

Серед таких кафедр вирізняється кафедра методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі, що має хоча й не таку давню історію виникнення (1979 р.), але багаті наукові традиції, започатковані відомими педагогами-методистами доцентами О.Я. Боданською, П.С. Жедек, професорами С.І. Дорошенком, Н.О. Воскресенською, О.В. Джежелей.

Сьогодні професор Ольга Валентинівна Джежелей (нар. 1943 р.) є провідним ученим-методистом на теренах вивчення предметів філологічного циклу в початковій школі.

Вона прийшла працювати до Харківського педагогічного університету у 1985 р., маючи значний стаж практичної і наукової педагогічної роботи. Після закінчення Московського державного педагогічного інституту імені В.І. Леніна О.В. Джежелей працювала вчителем початкових класів, а далі близько 20 років була науковим співробітником у Науково-дослідному інституті загальної і політехнічної освіти АПН СРСР (пізніше перейменований у НДІ змісту і методів навчання АПН СРСР). У 1975 р. захистила кандидатську дисертацію з педагогіки «Формирование читательской самостоятельности на уроках внеклассного чтения в 1 классе».

У 1999 р. вона очолила в ХДПУ ім. Г.С. Сковороди науково-дослідну лабораторію методичного забезпечення безперервної системної освіти «Школа –

ВНЗ». У 2002 р. О.В. Джежелей присвоєно вчене звання професора кафедри методики початкового навчання.

Основні напрями наукових досліджень професора О.В. Джежелей – дитяче читання, дитяча книга, формування дитини-читача, методика викладання російської мови.

Її наукові пошуки завжди стосувалися і стосуються найактуальніших проблем методики навчання молодших школярів. Вона була учасником розробки концепції та методичного забезпечення переходу початкової школи СРСР на трирічний (з 1968 р.), а потім – на чотирирічний термін навчання дітей шестирічного віку (з 1973 р.).

О.В. Джежелей є однією із розробників методики позакласного читання, що визнана АПН Росії найвищим досягненням в галузі методичної науки ХХ ст.

За посібниками з позакласного читання «Учимся любить книгу», «Учимся читать книгу», створеними О.В. Джежелей у співавторстві з Н.М. Светловською, навчалися діти всього Радянського Союзу. Методика позакласного читання активно розповсюджувалася за межами СРСР. Методичні рекомендації Н.М. Светловської, О.В. Джежелей використовували у своїй роботі вчителі Польщі, Болгарії, Монголії та інших країн.

Ольга Валентинівна є автором кількох державних програм для вищих і середніх навчальних закладів: «Детская литература с практикумом по выразительному чтению. Программы педагогических училищ для специальности № 2001 «Преподавание в начальных классах общеобразовательной школы» (у співавторстві з Алексеевою Л.С., Верьовкіною О.А., Мотяшовим І.П.), 1979 р.; «Детская литература с основами литературоведения. Программы педагогических институтов. Методика музыкального воспитания с основами теории музыки. Методика физического воспитания с основами теории. Детская литература с основами литературоведения. – Для специальности № 2121 «Педагогика и методика начального обучения». – М.: Просвещение, 1983 р.; 1986 р. (у співавторстві з Н.М. Светловською).

О.В. Джежелей – співавтор створення Державних стандартів початкової освіти України та Росії. Вона розробила навчальні програми «Чтение и литература. 1 – 4 класс» (Росія, 1994 р.), «Детское чтение» (Україна, 1994 р.), «Литература»: 1 – 11 класс. Российская академия образования, блок «Начальная школа» (Росія, 2000 р.), «Литературное чтение» (Росія, 2004 р.), «Литературное чтение» (Україна, 2012 р.), а також навчально-методичні комплекти для забезпечення уроків навчання грамоти і літературного читання в початковій школі.

Вагомим результатом наукової роботи О.В. Джежелей є створення монографій «Методика обучения грамоте: иллюстрированная методика» (Росія, 2006 р.), «Методика обучения литературному чтению 1 – 4 класс» (Росія, 2011 р.), довідника «Литературное чтение» (у співавторстві з А.А. Ємець, Україна, 2013 р.).

Про високий науковий авторитет О.В. Джежелей у країнах ЄС свідчить видання в Естонії створеної нею «Азбуки» для шкіл з російською мовою навчання (Таллінн, 2004 р.).

На основі багаторічних досліджень групою співробітників під керівництвом О.В. Джежелей для шкіл України з українською та російською мовою навчання

розроблена система посібників з формування техніки читання молодших школярів «Учуся читати», «Учусь читати», що отримали гриф МОН України. Ці посібники почали видаватися з 1995 року і на сьогодні мають кілька перевидань.

Розпочаті дослідження тривають, робота здійснюється в напрямі організації самостійного читання молодших школярів, упровадження системи тестування і самооцінки читацької діяльності на уроках літературного читання. Значна увага приділяється питанням наступності між ДНЗ і початковою школою в галузі підготовки кваліфікованого читача. Одним із перспективних напрямів роботи є створення електронних посібників для початкової школи.

Науковий доробок О.В. Джежелей на сьогодні налічує понад 400 друкованих видань.

Значну увагу О.В. Джежелей приділяє підготовці наукових кадрів. Під її керівництвом захищено 7 кандидатських дисертацій з теорії і методики навчання російської та української мови.

І.В. Цєпова (1996 р.) присвятила своє дослідження навчанню в початковій школі вибіркового переказу з опертям на типологічну структуру тексту на матеріалі уроків читання.

Шляхи збагачення словникового запасу молодших школярів під час вивчення російських народних казок накреслила в дисертації Л.Я. Бірюк (1996 р.). О.М. Коваленко (1997 р.) на матеріалі шкіл з українською мовою навчання дослідила формування в російськомовних першокласників навички читання на мотиваційно-мовленнєвій основі. Нову методику роботи з науково-художніми творами в початкових класах запропонувала А.А. Ємець (2001 р.). М.В. Коченгіна (2004 р.) окреслила в дослідженні шляхи розвитку в учнів умінь уживати складні речення на завершальному етапі початкового навчання російської мови. Особливості навчального перекладу як засобу формування мовної компетенції майбутніх учителів початкових класів в умовах російсько-української двомовності вивчила Ю.М. Тельпуховська (2005 р.). І.В. Волкова (2009 р.) на прикладі вивчення словотвору та орфографії з'ясувала особливості формування і розвитку мовних компетентностей учнів 5 – 6 класів загальноосвітньої школи.

Досвід, набутий аспірантами О.В. Джежелей під час проведення наукових досліджень, дозволив їм реалізувати свій фаховий потенціал і зайняти достойне місце в методичній науці.

Доценти І.В. Цєпова, О.М. Коваленко, А.А. Ємець, Ю.М. Тельпуховська – провідні викладачі кафедри теорії та методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Серед пріоритетних напрямів наукових досліджень І.В. Цєпової – методика формування в учнів початкових класів навички письма, методика розвитку мовлення молодших школярів, формування методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів у сфері викладання мови. І.В. Цєпова плідно керує науковими роботами студентів і аспірантів.

Коло наукових інтересів О.М. Коваленко пов'язане з проблемами забезпечення мовленнєвого розвитку дошкільників і молодших школярів, формування й удосконалення навички читання в учнів початкової школи.

Основні напрями наукових досліджень А.А. Ємець пов'язані з проблемами забезпечення літературного розвитку дітей дошкільного віку, учнів початкових

класів і студентів. У 2006 р. А.А. Ємець стала переможцем першого обласного конкурсу «Найкращий молодий науковець Харківщини» за напрямом: гуманітарні науки. Із 2010 р. очолює науково-консультативний центр читання та дитячої книги ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Наукові роботи студентів, виконані під керівництвом А.А. Ємця, неодноразово ставали переможцями Всеукраїнських і регіональних конкурсів.

Пріоритетними напрямками наукових досліджень Ю.М. Тельпуховської є проблеми, пов'язані з формуванням мовної та мовленнєвої компетенції майбутніх учителів в умовах російсько-українського білінгвізму, з оволодінням російською орфографією і навчальним російсько-українським перекладом.

Професор О.В. Джежелей продовжує плідно працювати з молоддю. Вона й далі керує науковими роботами аспірантів і пошукачів, спрямованими на вивчення актуальних проблем методики викладання філологічних дисциплін.

Методична школа Ольги Валентинівни Джежелей є однією з провідних у галузі підготовки педагогічних наукових кадрів України.

Відомим дослідником у галузі методики викладання української мови є доктор педагогічних наук, професор Катерина Миколаївна Плиско (нар. 1924 р.).

Випускниця Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди, вона пройшла довгий шлях учителювання в школі, викладання методики української мови у вищих педагогічних навчальних закладах, зокрема в стінах рідного університету на кафедрі української мови К.М. Плиско пропрацювала близько тридцяти років, залишивши помітний слід передусім своїми науковими і навчально-методичними працями. Три монографії, шкільні підручники, що витримали понад 40 видань, методичні вказівки вчителям до підручників з української мови (понад 20 видань), три навчальні посібники з методики викладання української мови для студентів, кілька десятків статей у науково-методичних виданнях – такий науково-педагогічний доробок професора К.М. Плиско. Найбільш відомі роботи: «Принципи, методи і форми навчання української мови. Теоретичний аспект», «Організація навчання синтаксису в середній школі. Посібник для вчителя», «Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення», «Викладання синтаксису української мови», «Синтаксис української мови в опорних конспектах, таблицях і завданнях», шкільні підручники з української мови для 4, 5, 6, 7 класів (у співавторстві), методичні вказівки до цих підручників.

Під керівництвом професора К.М. Плиско захищено 2 кандидатські дисертації.

Л.П. Ткаченко (2002 р.) дослідила проблеми, пов'язані зі змістом і технологією навчання риторики майбутніх учителів початкових класів. Нині кандидат педагогічних наук, доцент Л.П. Ткаченко очолює кафедру теорії та методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі. Вона продовжує розробляти концепцію, пов'язану з вивченням риторики.

Д.А. Кобцев (2012 р.) у дисертаційній роботі окреслив шляхи реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови в 5 класі. Результати його дослідження знайшли своє відображення в навчально-методичних посібниках для вчителів загальноосвітньої школи.

Теоретичні й практичні проблеми навчання іноземних мов розробляються науковою школою, керівником якої є кандидат педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри англійської філології, декан факультету іноземної філології Наталія Василівна Тучина (нар. 1953 р.).

Після закінчення факультету іноземних мов Харківського державного університету імені О.М. Горького вона з 1976 р. викладає англійську мову в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди.

У 1985 р. захистила кандидатську дисертацію з методики викладання іноземних мов «Методика поетапного управління навчанням англійського діалогічного мовлення студентів немовного педагогічного ВНЗ». Учене звання доцента присвоєне у 1988 році, професора – у 2011 р.

Основні напрями науково-дослідної роботи професора Н.В. Тучиної: методична професійна підготовка студентів вищих навчальних закладів – майбутніх учителів іноземних мов. До сфери наукових інтересів входять питання формування і вдосконалення компетентностей студентів у різних видах мовленнєвої діяльності, формування і вдосконалення навчальних умінь, шляхи формування лінгвосоціокультурної компетентності й оволодіння методами її розвитку в школярів, формування рефлексивних умінь у студентів у процесі навчання іноземної мови, використання інтерактивних технологій у навчальному процесі. Результати досліджень відбито у 75 публікаціях, серед яких програми з практичного курсу англійської мови для педагогічних ВНЗ України, програми з іноземних мов для середніх навчальних закладів, державний стандарт для середніх загальноосвітніх шкіл (лінія «іноземні мови»), 3 навчальні посібники (у співавторстві) з грифом МОН України.

Передусім це навчальні посібники для вищої школи «Speak English with Pleasure / Говори англійською із задоволенням» (2001 р.), «A Way to Success / Шлях до успіху. Книга для студента», що витримав три видання – 2004, 2009, 2013 року, та «A Way to Success / Шлях до успіху. Книга для вчителя» (2004 р.), а також «A Way to Success / Шлях до успіху: посібник з англійської граматики для студентів університетів (І курс). Книга для студента» (2010 р.) та «A Way to Success / Шлях до успіху: посібник з англійської граматики для студентів університетів (І курс). Книга для вчителя» (2010 р.).

Наукові ідеї професора Н.В. Тучиної знайшли свій розвиток у дослідженнях аспірантів, які захистили під її керівництвом дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності «теорія та методика навчання: германські мови».

Г.Ф. Кривчикова (2005 р.) здійснила дослідження інтерактивного навчання іншомовного писемного мовлення студентів педагогічного навчального закладу. В.В. Перлова (2007 р.) вивчила проблеми методики формування в майбутніх учителів англійської мови професійно орієнтованих слухо-вимовних навичок. Н.М. Одегова (2011 р.) успішно дослідила особливості методики формування англійської компетенції в письмі у процесі навчання майбутніх учителів написання рецензій.

Професор Н.В. Тучина та її послідовники приділяють багато уваги студентській науковій роботі. Питання розвитку і вдосконалення компетентностей майбутнього вчителя англійської мови знаходяться в центрі уваги кількох студентських проблемних груп, члени яких пишуть роботи на конкурс, курсові

і дипломні роботи відповідної тематики, виступають із доповідями на наукових конференціях, публікують статті й тези, тим самим підтверджуючи свою фахову готовність до роботи в школі.

ПСИХОЛОГІЧНА ШКОЛА

На початку 20-х років ХХ ст. Харків став знаним у світі науковим центром, де розвивалися різні галузі як гуманітарних, так і природничих наук, для чого ще в ХІХ ст. була закладена достатня основа. У цей період у Харкові інтенсивно розвиваються й різні напрями психологічної науки. У 1922 р. тут був відкритий Український науково-дослідний психоневрологічний інститут, а у 1926 р. на базі психіатричної лікарні – Український інститут клінічної психіатрії та соціальної психогієни.

На початку 30-х років Наркомздрав запропонував групі вчених, яка на той час уже склалася, – Л.С. Виготському, О.Р. Лурія, О.М. Леонтьєву, – організувати відділ психології в цьому інституті. Цю групу очолив О.М. Леонтьєв, який почав розвивати власний варіант психологічної теорії Л.С. Виготського. У 1932 р. на базі згаданих закладів була створена Всеукраїнська психоневрологічна академія, що мала сектор психології, до якого ввійшли відділи загальної й генетичної психології. Відділ генетичної психології очолив Олексій Миколайович Леонтьєв.

У цьому відділі працював П.Я. Гальперін, харківський психоневролог, у майбутньому – автор теорії поетапного формування розумових дій.

Основні напрями наукової діяльності П.Я. Гальперіна стосуються проблем загальної й генетичної психології. Він створив наукову школу, виховав ціле покоління психологів. Опублікував понад 100 наукових робіт, значна кількість із яких перекладена іноземними мовами і видана в Польщі, Німеччині, США, Англії, Японії та інших країнах. Збереглося багато неопублікованих праць, які були передані до Інституту психології РАН. Основні роботи П.Я. Гальперіна: «Развитие исследований по формированию умственных действий», «Формирование умственных действий и понятий», «Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий», «Введение в психологию», «Актуальные проблемы возрастной психологии» та ін.

Пізніше, разом з О.М. Леонтьєвим, О.Р. Лурія, П.І. Зінченком, О.В. Запорожцем, учений увійшов до складу харківської психологічної школи (неформальна організація психологів різних установ, які розробляли ідеї Л.С. Виготського). Він створив теорію планомірно-поетапного формування розумових дій та понять, розробив методики, що дозволяють визначити основні параметри людської дії (рівень її виконання, скороченість, узагальненість, освоєння), а також типи орієнтації людини в навчальній ситуації.

Із цією когортою вчених активно співробітничав Л.С. Виготський. До них приєдналася група психологів, що вийшла з аспірантури Харківського педагогічного інституту й Українського науково-дослідного інституту педагогіки: П.І. Зінченко, В.І. Аснін, Г.Д. Луков. Усі вони склали ядро харківської школи психології, перший етап розвитку якої тривав до Великої Вітчизняної війни.

У 1932 р. у Харківському держаному педагогічному інституті була створена кафедра психології, яку до 1938 р. очолював **Олексій Миколайович Леонтьєв** (1903 – 1979 рр.). Він здійснив аналіз досліджень харківської школи психології, яку фактично очолював на той час.

Після закінчення у 1924 р. відділення суспільних наук Московського університету він працював в Інституті психології, навчався в аспірантурі. Із 1931 р. його наукова діяльність пов'язана з харківською психологічною школою, а у 1935 р., не залишаючи роботи в Харкові, він керував у Москві лабораторією генетичної психології Всесоюзного інституту експериментальної медицини і професурою у Вищому комуністичному інституті. У 1940 р. О.М. Леонтьєв захистив докторську дисертацію «Развитие психики». Основні напрями наукової діяльності вченого стосуються проблем розвитку психіки, зокрема генезису чутливості, проблем свідомості, вивчення питання інженерної психології.

Науковець підготував значну кількість кандидатів психологічних наук.

Він опублікував понад 200 наукових праць, із яких 60 перекладені іноземними мовами. Найбільш відомі роботи: «Избранные психологические произведения» (Т. 1 – 2), «Развитие памяти», «Восстановление движения» (у співавторстві), «Очерк развития психики», «Психологическое развитие ребенка в дошкольном возрасте», «Ощущение, восприятие и внимание детей младшего школьного возраста», «Умственное развитие ребенка», «Психология человека и технический прогресс» (у співавторстві), «Потребности, мотивы и эмоции», «Деятельность. Сознание. Личность», «Проблемы развития психики», «Категория деятельности в современной психологии».

О.М. Леонтьєв – дійсний член АПН РСФСР, дійсний член АПН СРСР. Нагороджений орденом Леніна та іншими орденами і медалями. За наукову працю «Проблемы развития психики» отримав Ленінську премію.

Наявність кваліфікованого складу науковців на кафедрі психології Харківського педагогічного інституту зумовила розробку важливих питань психологічної науки. Так, проблемами дискурсивного мислення в дошкільників займався Олександр Володимирович Запорожець (1905 – 1981 рр.). У 1930 р. він закінчив педагогічний факультет 2-го Московського університету, з 1931 р. був науковим співробітником сектору психології Психоневрологічної академії в Харкові. У 1933 – 1934 рр. – доцент, із 1938 р. до 1941 р. – завідувач кафедри психології Харківського педагогічного інституту.

У 1936 р. О.В. Запорожець захистив кандидатську дисертацію «Роль элементов мышления и речи в развитии мышления ребенка». Ще до війни він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук, мав учене звання професора. На жаль, усі матеріали досліджень харківського періоду і сама дисертація загинули від фашистської бомби, що вцілила в будинок, де мешкав учений.

Основні напрями наукової діяльності вченого висвітлюють проблеми розвитку та структури довірливих рухів, генезис свідомого керування поведінкою людини, сприймання й мислення, умови формування емоційного ставлення суб'єкта до дійсності, питання дошкільного навчання і виховання та ін.

О.В. Запорожець підготував значну кількість кандидатів і докторів наук.

Різні етапи наукової діяльності О.В. Запорожця відображені в понад 150 книгах і статтях. Серед них – виданий у 1953 р. підручник із психології для дошкільних педагогічних училищ, що перевидавався тричі й відзначений премією ім. К.Д. Ушинського. Його наукові праці опубліковані майже всіма європейськими, а також китайською та японською мовами. Найбільш відомі роботи: «Развитие произвольных движений», «Психология детей дошкольного возраста», «Восприятие и действие», «Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста». Він багаторазово брав участь у роботі міжнародних наукових з'їздів, конференцій і симпозіумів: у Великій Британії, Німеччині, Італії, Франції, Швеції, Угорщині та ін. Плідна праця О.В. Запорожця відзначена орденами й медалями, у тому числі вищими нагородами для працівників педагогічної ниви – медалями К.Д. Ушинського і Н.К. Крупської.

У 60-х роках О.В. Запорожець розробив теорію розвитку дитячого сприйняття, положення про розвиток емоцій як процесу поступового оволодіння діями, оцінювання змісту ситуації. Створив концепції виникнення та розвитку довільних рухів та дій, де, зокрема, узагальнив свій досвід відновлення рухів у поранених у боях Великої Вітчизняної війни.

О.В. Запорожець – один із засновників психологічної школи в Харкові, дійсний член АПН СРСР.

Співробітниками кафедри психології, починаючи з 30-х років ХХ ст., проведено чимало експериментальних досліджень, здобутки яких актуальні й сьогодні та мають безпосереднє практичне значення. Так, П.І. Зінченко досліджував проблему пам'яті, Л.І. Божович – розвиток мислення у дошкільників, Г.Д. Луков вивчав, як відбувається розвиток усвідомлення у дитини в процесі гри, Т.О. Гіневська, Л.І. Котлярова, В.В. Містюк і О.О. Хоменко – розвиток і особливості сприймання, зокрема естетичного. Дослідження з питань формування складних рухових навичок і вмінь проводив В.І. Аснін.

У 40 – 50-ті роки викладачі кафедри продовжували експериментальні дослідження з питань розвитку естетичного сприймання пам'яті й мислення у дитини (О.М. Концева, О.О. Хоменко, О.В. Гордон, Т.І. Титаренко, Д.М. Арановська).

Дослідна робота кафедри у 60-ті роки велася в кількох напрямках: вивчалися вольові якості спортсменів і психологічні реакції в спортивній діяльності (С.А. Нагорна, О.О. Хоменко); розвиток мислення в дошкільників і школярів, динаміка розвитку дій і образів при розв'язанні задач (Н.В. Гродська, Г.Г. Петренко).

Становлення наукової психологічної школи Харківського державного педагогічного інституту, діяльність співробітників кафедри здійснювалися в тісній співпраці з Українським науково-дослідним інститутом психології, очолюваним Г.С. Костюком.

У 70-х роках наукова психологічна школа продовжує активно розвиватися, вирішуючи актуальні проблеми розвитку особистості та підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

У 1975 р. завідувачем кафедри стала Світлана Петрівна Бочарова (1928 – 2012 рр.) – відомий учений-психолог з проблем пам'яті, шкільної, вишівської освіти, інженерної психології, психології управління, юридичної психології.

С.П. Бочарова під час Великої Вітчизняної війни була евакуйована з сім'єю до м. Ташкент, де у 1944 р. закінчила середню школу та цього ж року стала студенткою філологічного факультету Харківського державного університету ім. О.М. Горького. Після закінчення університету працювала вчителем в одній із харківських шкіл.

У 1950 р. С.П. Бочарова стала аспіранткою кафедри психології Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. Вона навчалася під керівництвом видатних учених харківської психологічної школи В.І. Асніна, П.І. Зінченка, О.М. Кінцевої, К.Е. Хоменко. У 1954 р. дослідниця захистила кандидатську дисертацію «Вивчення типологічних особливостей молодших школярів в умовах учбової роботи і в процесі гри».

Із 1955 р. С.П. Бочарова працювала на посаді старшого викладача кафедри психології та педагогіки Дніпропетровського державного університету, а у 1964 р. була зарахована на посаду доцента кафедри психології ХДУ ім. О.М. Горького. Із 1975 р. С.П. Бочарова призначена на посаду завідувача кафедри психології Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С. Сковороди.

Учена була членом Центральної ради Співки психологів СРСР, брала участь у роботі міжнародних психологічних конгресів, співпрацювала з такими видатними вченими, як Л.С. Виготський, Б.Ф. Ломов, О.М. Леонтьєв, О.Р. Лурія, П.Я. Гальперін, О.В. Запорожець, Ю.М. Забродін, Л.І. Анциферова.

Тісні творчі контакти вона підтримувала з представниками Київської психологічної школи – Г.С. Костюком, С.Д. Максименком, В.А. Моляко, В.А. Семіченко та ін.

У 1977 р. у Ленінградському університеті С.П. Бочарова захистила докторську дисертацію «Пам'ять як процес переробки інформації». З цього часу заснована наукова школа Світлани Петрівни Бочарової «Проблеми психології пам'яті», основними напрямками досліджень якої стали: вивчення закономірностей пізнавальних процесів особистості; вивчення закономірностей переробки інформації в системах «людина – техніка»; дослідження психолого-педагогічних умов і закономірностей оптимізації професійної підготовки інженерів-педагогів. У 1979 р. їй було присвоєне вчене звання професора.

Сьогодні понад 100 учнів школи С.П. Бочарової працюють у вищих навчальних закладах і науково-дослідних інститутах України.

Під керівництвом С.П. Бочарової плідно працювала спеціалізована вчена рада з захисту дисертації К 64.108.03, спеціальність 19.00.03 – психологія праці; інженерна психологія.

Творча спадщина С.П. Бочарової значна: вона опублікувала понад 200 наукових та науково-методичних праць, серед яких 6 монографій, 5 підручників, 2 навчальні посібники. Серед основних робіт: «Инженерная психология» (у співавторстві), «Память в процессах обучения и профессиональной деятельности», «Психология

управления», «Основы психологии управления: учебник» (у співавторстві), «Юридическая психология: учебник» (у співавторстві).

С.П. Бочарова підготувала 5 докторів та 40 кандидатів психологічних наук.

Наукові ідеї свого вчителя і наставника Світлани Петрівни Бочарової в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди розвивають її учні – доктори психологічних наук, професори Тамара Борисівна Хомуленко та Марат Амірович Кузнецов.

Тамара Борисівна Хомуленко (нар. 1961 р.) після закінчення відділення психології біологічного факультету Харківського державного університету ім. О.М. Горького почала працювати в Харківському державному педагогічному інституті ім. Г.С. Сковороди на кафедрі психології, пройшовши шлях від молодшого наукового співробітника до професора, з 2000 р. Т.Б. Хомуленко обіймає посаду завідувача кафедри практичної психології.

У 1990 р. Т.Б. Хомуленко захистила кандидатську дисертацію «Развитие логических форм памяти и мышления у младших школьников в процессе формирования умений работы с текстом», а у 2000 р. – докторську дисертацію «Розвиток вищих форм пам'яті». У дослідженні з'ясована динаміка розвитку вищих форм пам'яті в умовах стихійного і цілеспрямованого формування, визначений комплекс параметрів їх розвитку і методів дослідження. У праці обґрунтована доцільність керування процесом розвитку вищих форм пам'яті в умовах роботи з текстом, а також розроблені шляхи і методи розвитку цих форм в процесі формування текстової діяльності.

Основні напрями наукових досліджень Т.Б. Хомуленко: розвиток когнітивних інтересів; авторитарність та готовність до ризику в онтогенезі; політична, економічна та гендерна соціалізація; мовленнєві здібності; психологія іміджу; проблеми психосоматики.

Професор Т.Б. Хомуленко має значні наукові здобутки: вона розробила концептуальні засади та методику розвитку вищих форм пам'яті в школярів; створила методологію та методику формування іншомовної текстової діяльності студентів; опрацювала технологію діагностики, побудови та корекції іміджу державної установи; визначила концептуальні засади дослідження авторитарності в онтогенезі; здійснює керівництво дослідженнями політичної, економічної та гендерної соціалізації на ранніх етапах онтогенезу та керівництво створенням програми розвитку готовності до ризику в школярів. Учена розробила авторську методику психосоматичного аналізу особистості через персоніфікацію, асоціацію, візуалізацію, аналогізацію – «ПАВА».

Т.Б. Хомуленко має понад 100 публікацій, зокрема 12 монографій, написаних одноосібно та в співавторстві, ряд навчально-методичних посібників.

У монографії «Развитие высших форм памяти» (1999 р.) репрезентована концепція розвитку вищих форм пам'яті у процесі формування текстової діяльності в школярів різних вікових груп, що ґрунтується на принципах системного підходу; пропонується опис лонгитюдного дослідження з проблеми; розглядаються підходи до діагностики вищих форм пам'яті, методики формування текстової діяльності, яка забезпечує розвиток вищих форм пам'яті.

Монографія «Когнітивний стиль і пам'ять: парадокси дослідження» (2003 р.) містить теоретичний аналіз стану розробленості проблеми когнітивних стилів у сучасній психології (основні теоретичні підходи, визначення сутності та структури поняття «когнітивні стилі», основні види когнітивних стилів, їх вплив на інші пізнавальні процеси, у тому числі мнемічні). У роботі подано вдосконалені способи діагностики когнітивних стилів та визначено комплекс методів дослідження особливостей розвитку мнемічних процесів у молодших школярів, уміщено результати експериментального доведення впливу, який чинить когнітивний стиль на розвиток пам'яті у молодшому шкільному віці.

У монографії «Психологія іншомовної текстової діяльності» (2004 р.) розглядаються особливості іншомовної текстової діяльності з урахуванням надбань психологів у галузі вивчення проблем текстової й мнемічної діяльності та іншомовних здібностей.

Найважливіші аспекти дослідження іміджу державної установи, можливу сукупність факторів у взаємозв'язку, що безпосередньо впливають на образ державної установи, механізми формування іміджу органів влади викладено в монографії «Теоретичні та практичні аспекти дослідження іміджу» (2005 р.).

Монографія «Психологічні передумови організації самостійної роботи студентів» (2011 р.) присвячена дослідженню психологічних чинників організації самостійної роботи в навчальній діяльності студентів. Робота містить теоретичне обґрунтування, методичні засади та результати емпіричного дослідження, у ході якого було визначено, що успішність організації самостійної роботи студентів зумовлена її внутрішніми та зовнішніми чинниками, а також розкрито і поглиблено наукові уявлення про внутрішні (мотиваційні, метакогнітивні та інструментальні) й зовнішні (організаційна культура вищого навчального закладу) чинники організації самостійної роботи студентів, виявлені зв'язки між мотивами та способами самостійної роботи, між показниками розвитку металінгвістичних здібностей та метапам'яті, між оцінкою студентами організаційної культури свого навчального закладу та мотивами самостійної роботи. Запропонована розвивальна програма, спрямована на розвиток особливостей мотиваційної та метакогнітивної сфер особистості студентів, що сприяло б формуванню навичок та вмінь ефективної самостійної роботи.

Монографія «Модально-специфічна пам'ять молодшого школяра» (2011 р.) містить огляд теоретичних та емпіричних досліджень модально-специфічних форм пам'яті у молодших школярів. Автор удосконалив діагностичний інструментарій для дослідження модально-специфічних форм пам'яті, експериментально довів роль впливу модально-специфічної пам'яті на пізнавальний розвиток молодшого школяра. Програма цілеспрямованого розвитку модально-специфічної пам'яті розкриває умови застосування розвивальних вправ, завдяки яким досягається зростання рівня засвоєння навчальних програм молодшими школярами.

Визначення губристичної мотивації особистості студента подано в монографії «Губристична мотивація як чинник прагнення до успіху: віковий аспект» (2012 р.),

у якій визначено місце та роль цієї мотивації у прагненні до самоствердження та успіху. Авторка розробила діагностичну методику для аналізу губристичної мотивації та її форм – прагнення досконалості та переваги.

Особливий інтерес у викладачів, учителів та студентів викликає навчальний посібник «Теоретичні та практичні аспекти неперервної освіти шкільних психологів» (1996 р.), у якому викладені засади змісту неперервної освіти, пропонується варіант етапу неперервної освіти шкільних психологів із розробками тематичних планів, програми та методичних додатків із рекомендованою літературою. До посібника включено характеристику вікової та педагогічної психології як наукової галузі, психологічний аналіз теорій психічного розвитку, характеристику пізнавальної та особистісної сфери людини на різних вікових етапах, вплив навчання і виховання на її психічний розвиток, сучасні аспекти прикладної психології. Навчально-методичний посібник містить навчальну програму, рекомендовану літературу, тезауруси до тем із дисципліни, тематику рефератів, тестові завдання.

Навчально-методичний посібник «Вікова та педагогічна психологія» (підготовлений у співавторстві) адресований викладачам і студентам вищих навчальних закладів, а також може бути використаний для бажаючих поглибити знання з цих галузей психології.

Т.Б. Хомуленко – плідний науковець, яка постійно працює над дослідженням актуальних проблем психології, розвиваючи і примножуючи славу харківської психологічної школи.

Послідовниками наукових ідей професора Т.Б. Хомуленко стали її учні, що захистили докторські й кандидатські дисертації.

У дисертації на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук В.В. Плохих (2012 р.) «Психологічні механізми часової регуляції діяльності людини» аналізуються уявлення про час у природознавстві та філософії. Психологічний час розглядається як синтез тривалості, що переживається людиною, та свідомо відокремлюваної часової послідовності подій. На підставі експериментальних та літературних даних визначені фактори ефективності часової регуляції діяльності, часові режими діяльності. За результатами аналітичної та експериментальної роботи розроблено положення настановчо-подійного підходу до визначення психологічних механізмів часової регуляції діяльності, пояснювальні можливості якого розглядаються стосовно часових режимів діяльності та явищ викривлення плин timer психологічного часу.

Докторська дисертація З.М. Мірошник (2012 р.) «Рольова структура особистості вчителя початкових класів» містить теоретичне обґрунтування, методичні засади та результати емпіричного дослідження, у ході якого визначено, що до рольової структури особистості вчителя початкових класів входять такі рольові позиції, як: «знавець дитячої психології», «фасилітатор», «наставник», «дидакт», «партнер», «няня». Рольові профілі вчителя початкових класів характеризуються об'єднанням таких груп рольових позицій, як: «психолог» («знавець дитячої психології» та «фасилітатор»), «педагог» («дидакт» і

«наставник») та «соціал» («партнер» і «няня»), причому переважає «психолог – соціал – педагог». У роботі репрезентована програма формування рольової структури особистості, ефективність якої експериментально підтверджена.

Під керівництвом професора Т.Б. Хомуленко підготовлено та захищено 18 кандидатських дисертацій.

У дисертації О.М. Крутій (1998 р.) розглядаються питання впливу діалогічності на інтелектуальний розвиток старшокласників в умовах стихійного і спеціально організованого її формування, зокрема визначені методи діагностики та шляхи формування діалогічності як засобу оптимізації інтелектуального розвитку старшокласників.

Дисертацію О.В. Скориніної-Погребної (2002 р.) присвячено питанням впливу когнітивного стилю на ефективність розвитку пам'яті та мнемічної системи в цілому в молодших школярів. Виявлено наукове підґрунтя для індивідуальної роботи з молодшими школярами на основі врахування індивідуальних когнітивних стилів та їх впливу на розвиток пам'яті. У процесі реалізації програми розвивального навчання доведено стійкість впливу когнітивного стилю на процеси запам'ятовування.

Дисертація О.О. Євдокімової (2001 р.) репрезентує структурно-функціональну модель текстової діяльності в умовах роботи з іншомовним текстом, на підставі якої визначені умови ефективного розвитку і функціонування іншомовної текстової діяльності. Дослідниця виявила, що головною з таких умов є збільшення інтенсивності функціонування її мнемічного блоку і його зв'язків з іншими функціональними блоками в межах цілісної системи діяльності.

У роботі А.В. Поденка (2007 р.) класифікуються наукові підходи та методи дослідження організаторських здібностей особистості в підлітковому віці, визначаються вікові можливості підліткового віку щодо розвитку організаторських здібностей. Робиться аргументований висновок про те, що підлітковий вік є сенситивним періодом для розвитку організаторських здібностей.

Дисертація Л.М. Абсалямової (2009 р.) є аналізом психології готовності до ризику в підлітковому віці та визначення особливостей засобів її розвитку. У роботі сформульовано позитивний зміст поняття готовності до ризику, описані рівні готовності підлітків до ризику та шляхи її діагностування.

Робота С.М. Бужинської (2010 р.) присвячена вивченню психолого-педагогічних умов розвитку модально-специфічних форм пам'яті та їх впливу на особливості пізнавального розвитку молодших школярів. У дисертації репрезентована впроваджена програма цілеспрямованого розвитку модально-специфічних форм пам'яті в молодших школярів, яка дозволила визначити умови використання розвивальних вправ, завдяки чому досягається зростання рівня засвоєння молодшими школярами навчальних програм.

Дисертаційна робота Є.В. Підчасова (2010 р.) містить аналіз проблеми адаптації учнів при переході до основної ланки школи та визначення шляхів і засобів психологічного супроводу школярів у перехідний період із метою сприяння ефективній психологічній адаптації. Розвивально-корекційна програма,

запропонована автором, спрямована на формування адаптаційних здатностей і гнучкого адаптаційного потенціалу особистості молодшого підлітка.

Робота О.О. Сасько (2010 р.) присвячена вивченню психолого-педагогічних умов розвитку соціального інтелекту студентів, схильних до різних видів узалежнення. У дослідженні визначений характер взаємозв'язку між рівнем розвитку соціального інтелекту, його особливостями та вираженістю схильності до алкогольної й наркотичної залежності, установлені особливості взаємозв'язків між різними видами узалежненої поведінки; запропонована розвивально-корекційна програма для студентів із удосконалення соціального інтелекту та корекції схильності до узалежнення.

У дисертації О.Б. Стуліки (2010 р.) проаналізовано вплив на становлення іншомовних здібностей студентів мовних спеціальностей засобів розвитку образного компонента мнемічних здібностей, включених до структури методики навчання іноземної мови. Доведено, що врахування засобів розвитку образного компонента мнемічних здібностей є чинником якості підготовки майбутніх викладачів іноземної мови дошкільної ланки навчання.

Дисертацію О.С. Шукалової (2010 р.) присвячено вивченню впливу сімейного ставлення на розвиток пізнавального інтересу в молодших школярів. Розроблено й запропоновано діагностичний інструментарій для дослідження батьківського ставлення та пізнавального інтересу. Доведено взаємозв'язок між стилем сімейного виховання та пізнавальним інтересом молодшого школяра.

Н.С. Моргунова (2011 р.) у кандидатській дисертації подала теоретичне обґрунтування, методичні засади та результати емпіричного дослідження, у ході якого було визначено, що успішність організації самостійної роботи студентів зумовлена її внутрішніми та зовнішніми чинниками. Запропонована в роботі розвивальна програма спрямована на розвиток особливостей мотиваційної та метакогнітивної сфер особистості студентів.

Дисертацію О.П. Нікітіної (2011 р.) присвячено визначенню особливостей психолого-педагогічних передумов формування ставлення до грошей у системі відношень особистості та шляхів формування конструктивного ставлення до грошей у юнацькому віці, з цією метою було розроблено спеціальну розвивально-корекційну програму та емпірично підтверджено її ефективність.

У результаті дослідження К.І. Фоменко (2011 р.) було визначено, що губристична мотивація входить до спрямованості особистості, яка прагне успіху. У роботі встановлено особливості зв'язку між формами губристичної мотивації й такими компонентами спрямованості особистості, як ціннісні орієнтації та перфекціонізм, а також особистісними якостями, що зумовлюють особливості спрямованості особистості, яка прагне успіху, – самооцінка, рівень домагань і локус контролю.

У дисертаційній роботі С.І. Бабатіної (2012 р.) було встановлено, що темпоральність є психічною властивістю особистості, яка визначає усвідомлене ставлення людини до часу, здатність моделювання когнітивної, емоційно-вольової та поведінкової складників і має регулятивний характер. Розроблена розвивально-

корекційна програма розвитку конструктивної форми темпоральності особистості в студентському віці, ефективність якої експериментально підтверджена.

Дисертація М.О. Нестеренко (2012 р.) присвячена визначенню особливостей становлення компонентів гендерної ідентичності та обґрунтуванню шляхів її розвитку і корекції у підлітків, які виховуються в освітніх закладах інтернатного типу.

Проблеми психології тісно переплетені з проблемами, що стосуються управлінської сфери: організація державотворчих процесів, керівництво людьми вимагають глибоких знань із психології управління, що дозволяє вибудовувати моделі успішної взаємодії і взаєморозуміння. Саме тому серед учнів професора Т.Б. Хомуленко є представники управлінської сфери, які поглибили свою фахову підготовку, захистивши наукові розвідки в царині державного управління.

У кандидатській дисертації Ю.Г. Падафет (2004 р.) обґрунтовано основні теоретичні та науково-методичні засади розробки механізму формування іміджу державної установи.

Л.М. Сергеева (2006 р.) дослідила практику протидії торгівлі жінками та визначила мету, цілі й завдання органів державного управління у цьому напрямі.

У дисертації Г.В. Даудової (2008 р.) досліджено механізми формування та реалізації державної гендерної політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства та питання створення умов рівноправної участі жінок і чоловіків у суспільно-політичному житті.

Теоретичні питання державної політики у сфері ресоціалізації неповнолітніх девіантної поведінки розглянуто в роботі К.Є. Дубовик (2012 р.). Розроблено рекомендації щодо підвищення її ефективності, де визначаються основні цілі, завдання і функції державного управління як суб'єкта здійснення цих процесів.

Достойним і вельми успішним послідовником наукових принципів професора С.П. Бочарової став доктор психологічних наук, професор Марат Амірович Кузнецов (нар. 1959 р.).

Професійний шлях випускника відділення психології біологічного факультету Харківського державного університету імені О.М. Горького з 1981 р. пов'язаний із Харківським національним педагогічним університетом імені Г.С. Сковороди.

У 1990 р. М.А. Кузнецов захистив кандидатську дисертацію «Продуктивні функції моторної пам'яті в процесі формування рухових та трудових навичок молодших школярів» і продовжував активно працювати над вивченням проблеми емоційної пам'яті як об'єкта психологічної науки. Результатом такої роботи став захист докторської дисертації «Емоційна пам'ять у мнемічній системі особистості» (2008 р.).

У роботі здійснений методологічний та історико-психологічний аналіз концепцій емоційної пам'яті, створених у річищі різних психологічних шкіл і напрямів; розглянуті можливості й обмеження в організації експериментальних і психодіагностичних досліджень емоційної пам'яті. Учений проаналізував вплив емоційної пам'яті на інформаційний зміст і структуру перцептивного процесу, розглянув функціонування її всередині розумового процесу, в структурі

емоційного інтелекту та мовленнєвого механізму. Дослідження містить систему методичних рекомендацій, засновану на структурно-функціональній моделі емоційної пам'яті й спрямовану на оптимізацію використання емоційного потенціалу особистості при розв'язанні різноманітних життєвих проблем.

Вагоме місце в науковій діяльності М.А. Кузнєцова займає опікування дослідженнями аспірантів та студентів. Щороку під його керівництвом успішно відбуваються захисти дипломних та магістерських робіт, тематика яких є непересічною, а в деяких випадках – унікальною.

М.А. Кузнєцов є ініціатором і очільником проведення на факультеті психології та соціології щорічних студентських наукових олімпіад, переможці яких стають успішними учасниками університетських та міських студентських наукових конференцій.

Науковець понад 10 років є незмінним відповідальним за підготовку та випуск фахового видання «Вісник ХНПУ. Серія: Психологія», у якому публікуються матеріали досліджень з актуальних проблем теоретичної та прикладної психології.

Професор М.А. Кузнєцов є автором понад 130 наукових робіт, серед яких 3 монографії, підручник та методичні рекомендації.

У монографії «Эмоциональная память» (2005 р.) міститься огляд теоретичних та експериментальних досліджень емоційної пам'яті людини; розглядаються її функції в пізнавальній та емоційно-вольовій сферах особистості; проаналізована роль емоційної пам'яті в психічній регуляції навчальної, трудової та інших видів діяльності, а також наведені узагальнені результати власних експериментальних досліджень.

Монографія «Емоційне вигорання вчителів: основні закономірності динаміки» (2011 р.) містить огляд теоретичних та емпіричних досліджень емоційного вигорання. Учений проаналізував особливості праці вчителя, що сприяють формуванню в нього синдрому емоційного вигорання; виділив фактори динаміки емоційного вигорання вчителя (комунікативний, когнітивний, поведінковий, мотиваційний і емоційний); виявив основні закономірності прояву факторів динаміки вигорання вчителя в процесі роботи в школі протягом одного навчального року.

У монографії «Шкільні страхи: види, умови прояву та шляхи подолання» (2012 р.) розкривається психолого-педагогічний аспект проблеми переживання страхів школярами в умовах навчальної діяльності. Розглянута вікова динаміка, структура й види шкільних страхів, наведені результати апробації розвиваючої корекційної програми, спрямованої на подолання шкільних страхів у молодших школярів і підлітків.

Підручник «Психологія» (2012 р.) (у співавторстві), написаний на замовлення Міністерства освіти і науки України, відображає основний зміст дисципліни «Психологія» відповідно до вимог національного стандарту України у сфері вищої професійної освіти. У ньому висвітлюється сучасний стан психології як системи теоретичних знань і експериментальних фактів, репрезентований шлях становлення психологічної науки, а також розкриваються взаємозв'язки класичних

та сучасних поглядів вітчизняних і зарубіжних учених про закономірності психічного життя людини.

Під керівництвом М.А. Кузнецова підготовлено та захищено 5 кандидатських дисертацій.

У дослідженні Є.А. Клопоті (2004 р.) «Особливості формування «Я-образу» в осіб з вадами зору» розглянуто структуру та фактори формування, а також взаємозв'язок «Я-образу» та захисно-адаптивних механізмів особистості. Установлено факт більш частішої переоцінки чи недооцінки своїх можливостей незрячими людьми порівняно зі зрячими. Уперше розроблено та апробовано комплексну програму соціально-психологічного тренінгу для людей із глибокими порушеннями зору, спрямованого на корекцію «Я-образу», тобто уявлення про себе, самовідношення незрячої особистості та її адаптивних можливостей.

Л.М. Лисенко (2007 р.) присвятила своє дослідження теоретичному узагальненню та емпіричному дослідженню проблеми розвитку емоційної пам'яті у старшокласників. На основі існуючих методів психокорекційного впливу розроблено й апробовано розвивальну програму, спрямовану на розвиток гнучкості поведінки, диференційованості емоційних проявів, розширення та поглиблення емоційного досвіду та активності його використання в життєвих ситуаціях.

У дисертації О.В. Грицук (2010 р.) досліджено закономірності прояву і динаміки факторів емоційного вигорання вчителів у процесі професійної діяльності та визначено шляхи профілактики й корекції синдрому емоційного вигорання. Автор розробив програму психологічної корекції такого емоційного стану педагогів та емпірично підтвердив її ефективність.

Дисертаційна робота І.В. Бабарикіної (2011 р.) «Психологічні особливості вікової динаміки страхів у навчальній діяльності школярів» репрезентує розроблену автором та впроваджену в навчально-виховний процес розвивально-корекційну програму, спрямовану на запобігання та подолання шкільних страхів, яка розрахована на роботу як із молодшими школярами та підлітками, так і з учителями, батьками та шкільним психологом.

Наукове дослідження М.В. Петренко (2012 р.) присвячене теоретичному та емпіричному вивченню проблеми мотивації просоціальної поведінки в студентському віці. Було розроблено і стандартизовано методику для діагностики поведінкових компонентів просоціальної поведінки, що відбувається у формі донорства крові. Виявлено основні психологічні аспекти донорства крові, мотиви, бар'єри та фактори фасилітації такого виду просоціальної поведінки. Запропоновано програму розвитку мотивації просоціальної поведінки студентів.

Значний внесок у розвиток наукової психологічної школи Харківського педуніверситету зробила кандидат психологічних наук, професор Галина Георгіївна Петренко (нар. 1930 р.), вся науково-педагогічна діяльність якої пов'язана з цим вищим навчальним закладом.

Після закінчення у 1952 р. ХДП ім. Г.С. Сковороди за спеціальністю «викладач педагогіки і психології» вона пройшла трудовий шлях від старшого лаборанта

кафедри психології до професора, а протягом 1979 – 2000 рр. була завідувачем цієї кафедри. Наукові інтереси кафедри у цей період зосереджені на проблемах мислення, пам'яті, питаннях соціальної психології.

Головні напрями наукових досліджень Г.Г. Петренко: мислення і його розвиток, деякі аспекти взаємозв'язку навчання і розумової діяльності дитини, інтелектуальний розвиток школярів і студентів.

Передусім вона відома як один із авторів «Короткого словника психологічних термінів» (2003 р.).

Під керівництвом Г.Г. Петренко підготовлено та захищено 16 кандидатських дисертацій.

Її перша аспірантка О.Г. Волкова (1991 р.) дослідила співвідношення різних стилів мисленнєвої діяльності й деякі види орієнтацій при вирішенні математичних задач молодшими підлітками. Вона розробила конкретні рекомендації для вчителів з організації мисленнєвої діяльності учнів на уроках математики, звернувши особливу увагу на необхідність враховувати індивідуальні особливості підлітків з огляду на розглянуті стилі й орієнтації та на організацію проведення усвідомленого аналізу умови задачі.

Дисертація Л.Т. Котлярової (1995 р.) містить дослідження умов, що сприяють вирішенню пізнавальних образотворчих завдань на уроках малювання в учнів V – VII класів. Авторка встановила, що індивідуальні особливості розумової діяльності пов'язані з вирішенням образотворчих завдань і мають позитивний характер, вона виявила, що на вирішення таких завдань істотно впливає спеціальне правило і стимулюючі види допомоги.

З.І. Ікуніна (1994 р.) у науковій роботі доходить висновку, що на формування мисленнєвої операції порівняння суттєво впливає педагогічне керівництво, застосування спеціальних видів допомоги дитині, серед яких особливо виділяються: стимуляція пошуку рішення, стимуляція розумової ініціативи, організація спільної діяльності дітей у тих випадках, коли потрібна орієнтація на однолітка.

Дисертація Н.В. Дметерко (1996 р.) присвячена дослідженню прийомів, які сприяють успішному вирішенню пізнавальних завдань у дітей старшого дошкільного віку. Встановлено, що сформовані різноманітні прийоми позитивно впливають на процес вирішення завдання і на розвиток розумових дій у дітей, істотну роль при цьому відіграють певні види допомоги.

Дисертація С.О. Микитюка (1997 р.) присвячена дослідженню проблеми орієнтації учнів VI – XI класів у заданих відрізках тривалості часу при виконанні спортивних вправ. Експериментально досліджена поетапність формування здібності учнів у орієнтації заданих часових відрізків, а також розроблені практичні рекомендації щодо ефективного використання часової орієнтації при виконанні фізичних вправ.

Робота І.І. Дорошко (1999 р.) визначає специфіку розв'язання лінгвістичної задачі засобами фразеології на уроках української мови і літератури. Дослідниця експериментально перевірила і довела, що суттєві зміни за рівнями

сформованості способів розв'язання таких задач зазначеними засобами досягнуті завдяки цілеспрямованій навчальній діяльності учнів. Застосування алгоритму, побудованого за системою послідовності «Рух по спіралі», сприяє успішному розв'язанню лінгвістичних мисленнєвих задач.

Дисертація Л.В. Туріщевої (1998 р.) містить аналіз психологічних досліджень із проблеми задачі. У роботі подана характеристика способів розв'язання, теоретичне обґрунтування ефективності способів відповідності й культури розв'язання навчально-логічних задач, розкрито їхній вплив на розвиток індивідуальних якостей мисленнєвої діяльності старшокласників.

У дисертаційній роботі І.М. Лялюк (2002 р.) викладені результати теоретичного та експериментального дослідження індивідуального досвіду розв'язування мисленнєвих задач студентами вищого педагогічного закладу, запропонована модель вивчення такого досвіду, досліджені особливості його структурних компонентів у представників різних курсів та факультетів вищого педагогічного навчального закладу та їх залежність від розвитку пізнавальних процесів, зокрема мислення.

Згідно з науковими настановами та ідеями Г.Г. Петренко були виконані також дослідження В.О. Росохи, О.М. Петрова, О.П. Сергієнкової.

Гідною свого наставника стала кандидат психологічних наук, доцент Оксана Георгіївна Волкова (нар. 1956 р.), яка поглиблює психологічну науку своїми дослідженнями і передає досвід ученого наступним поколінням науковців.

Випускниця фізико-математичного факультету Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди, вона все своє трудове життя залишається вірною alma mater. Саме О.Г. Волкова з 1995 р., від дня заснування факультету психології, до 2012 р. очолювала цей факультет, а нині працює доцентом кафедри психології.

За значні успіхи в науково-педагогічній діяльності О.Г. Волкова нагороджена грамотами Міністерства освіти і науки України, знаком «Василь Сухомлинський».

Під її керівництвом захищено 3 кандидатські дисертації.

Л.В. Дяченко (2001 р.) дослідила психологічні особливості взаємодії вчителя й учнів молодших класів при розв'язанні «важких» мисленнєвих задач.

Дисертація Т.М. Єльчанінової (2011 р.) присвячена вивченню особливостей розвитку уваги першокласників у період їх адаптації до навчання в школі. Виявлені особливості впливу психологічних чинників (тривожність, самооцінка, темперамент, стиль батьківського ставлення) на розвиток уваги учнів першого року навчання. Запропонована програма розвитку уваги першокласників, для здійснення якої залучаються всі учасники навчально-виховного процесу (учні, батьки, учителі, психолог).

У роботі Т.В. Жванії (2012 р.) репрезентовані результати теоретико-методологічного аналізу та експериментального вивчення емоційної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності, запропонований комплекс дослідницьких методик, спрямованих на виявлення особливостей емоційної готовності до майбутньої професійної діяльності студентів-психологів.

Сьогодні наше суспільство має нагальну потребу в психологах, оскільки вони необхідні не лише в системі освіти, але й на виробництві, у бізнесових структурах, державному управлінні. Задовольнити таку потребу покликана якісна психологічна освіта, а для цього необхідні фахівці-психологи високого рівня кваліфікації, які постійно працюють над дослідженням й аналізом глибоких психологічних проблем. Такою структурою і є наукова психологічна школа Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

ЕКОНОМІЧНА ШКОЛА

Економічна школа належить до молодих наукових шкіл університету, які стрімко й успішно розвиваються. Її виникнення зумовили складні суспільні перетворення, що потребували науково-теоретичного аналізу та осмислення. Підвалини цієї школи закладені ще на початку 30-х років минулого століття. Сучасний розвиток економічної школи активізувався в останні 20 років у зв'язку зі створенням економічного факультету.

Сучасна економічна школа ХНПУ імені Г.С. Сковороди насамперед пов'язана з ім'ям її фундатора – академіка **Івана Федоровича Прокопенка** (нар. 1936 р.), який із 1984 р. очолює кафедру політичної економії (нині – економічної теорії). Саме він, маючи власний погляд на змістовні й перспективні проблеми економічної теорії, дав поштовх подальшому становленню та розвитку економічної науки.

За роки навчання в аспірантурі на кафедрі політичної економії Харківського державного університету ім. О.М. Горького (1970 – 1973 рр.)

І.Ф. Прокопенко визначився з пріоритетним для себе напрямом наукового пошуку – управлінський аспект в економічних відносинах суспільства. У 1973 р., успішно захистивши дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук «Економічні закономірності управління суспільним виробництвом» (науковий керівник – професор, декан економічного факультету І.Є. Ткаченко), він видав друком фундаментальну монографію «Теоретичні основи господарського розрахунку в соціалістичному виробництві» (1975 р.), ряд наукових статей у впливовому науковому журналі «Економіка Радянської України» (нині «Економіка України»), збірниках наукових праць, у яких обґрунтував нагальні завдання економіки того часу.

Основний напрям науковців-економістів університету пов'язаний із формуванням економічних знань, економічної культури у студентів і школярів. Науковці університету на вимоги часу довели доцільність упровадження в шкільні програми навчального інноваційного предмету «Основи ринкової економіки та підприємництва», розробили до нього навчально-методичне забезпечення. Немало зусиль докладено до створення в ХНПУ імені Г.С. Сковороди економічного факультету як самостійної навчальної структури, де ведеться високоефективна підготовка вчителів-економістів. За участі вчених-економістів розроблено наукову концепцію багаторівневої загальнопедагогічної підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів в університеті зі спеціальності «економічна теорія».

Економічна школа університету має свою неповторну ознаку, свій напрям, який відрізняє її від інших. Ідеться про спрямованість наукового пошуку школи на вирішення проблем економічної освіти, про підготовку школярів та майбутніх

учителів до діяльності в складних економічних умовах. Кафедра економічної теорії, яку очолює І.Ф. Прокопенко, обґрунтувала значення та зміст економічної освіти в системі підготовки сучасної молоді до самостійного життя в складних економічних умовах, сформулювала основні компоненти змісту економічної освіти в середніх та вищих навчальних закладах, визначила оптимальні способи їх засвоєння, розробила засади науково-методичного забезпечення процесу економічної освіти. Цю концепцію покладено в основу підручників і навчальних посібників для вчителів загальноосвітніх шкіл «Економічна освіта і виховання учнів» (1989 р.), «Економічна освіта школярів» (1995 р.). У цих та інших роботах удалося згуртувати навколо вирішення цієї проблеми і колектив кафедри. Підготовлені монографічні праці «Економічні інтереси та розвиток трудової й соціальної активності трудящих» (1985 р.), «Трудовий потенціал та зростання його використання в умовах удосконалення розвинутого соціалізму» (1986 р.), «Проблеми вдосконалення соціалістичного господарського механізму» (1988 р.), у яких висвітлювалися відповіді на актуальні питання економічного розвитку країни. Вони і сьогодні, в умовах ринкових перетворень національної економіки, не втратили своєї актуальності та значення.

У середині 90-х років, у складний для держави час, коли вчителі використовували перекладені або російськомовні підручники, І.Ф. Прокопенко підготував перший в Україні підручник з основ економіки для загальноосвітньої школи «Людина у світі економіки та бізнесу» (1995 р.), який складався з книги для школярів і книги для вчителів економіки. У ньому був уперше представлений новий варіант поєднання класичного курсу основ економічної теорії з сучасним курсом «Основи ринкової економіки та підприємництва». Час підтвердив доцільність такого поєднання: авторський підручник пройшов успішну апробацію в школах Харківщини, інших областей країни та отримав схвальні відгуки вчителів та школярів. Він і дотепер широко використовується в загальноосвітніх навчальних закладах України.

І.Ф. Прокопенко, маючи вчений ступінь кандидата економічних наук, у 1996 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук «Теоретичні та методичні основи економічної освіти в загальноосвітніх і професійних навчальних закладах» (науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України В.І. Лозова), у якій експериментально перевірів та обґрунтував умови реалізації концепції економічної освіти, визначив критерії відбору її змісту, репрезентував систему науково-методичного забезпечення процесу економічної освіти в загальноосвітніх та професійних навчальних закладах. Ця новаторська технологія економічної освіти школярів отримала першу премію Національної академії педагогічних наук України. Сьогодні вона поширена не тільки в навчальних закладах країни, а й за її межами.

Вирішення питань сучасної економічної освіти неможливе без осмислення її історії. Саме тому в науковій економічній спадщині університету чимало розвідок присвячено цій темі. Друком вийшли «Нариси економічної думки на

Україні» (1992 р.), «Сторінки історії економічної думки в Україні» (2000 р.), у яких представлені шляхи формування економічних поглядів та основні історичні етапи розвитку економічної думки в Україні, починаючи з епохи Київської Русі й до сучасного періоду. Науковці аналізують досягнення видатних українських мислителів Г.С. Сковороди, В.Н. Каразіна, М.П. Драгоманова, М.І. Туган-Барановського та інших у поєднанні з осмисленням сучасних проблем розвитку економічної думки та особливостей їх впливу на процеси розвитку ринкової економіки в Україні.

Під керівництвом І.Ф. Прокопенка авторські колективи тільки за останні роки підготували та видали друком значну кількість підручників, навчальних посібників нового покоління з економічних дисциплін для загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, серед яких: «Основи економіки. Елементарна мікроекономіка. 10 клас» та «Основи економіки. Елементарна макроекономіка. 11 клас» (1999 р.), «Решение задач с экономическим содержанием средствами пакета «Derive» (2000 р.), «Аналіз системи господарювання підприємства» (2003 р.), «Курс економічного аналізу» (2004 р.), «Комп'ютеризація економічного аналізу (теорія, практика)» (2005 р.), «Основи банківської справи» (2005 р.), «Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятий с применением ПК» (2006 р.), «Методика і методологія економічного аналізу» (2007 р.), «Курс економічної теорії» (2007 р.), «Шкільний курс економіки» (2008 р.) та інші. Створені вченими підручники дозволяють уводити школярів до світу економіки, розширюють уявлення учнів про шляхи підвищення ефективності підприємств, про становлення й розвиток міжнародних економічних відносин, сприяють формуванню професійних якостей і навичок майбутніх менеджерів. Зміст підручників має інформаційну, виховну спрямованість, а їхній апарат спонукає учнів та студентів до самоосвіти, розумового розвитку. Розроблено методичні посібники та рекомендації для викладачів і вчителів, які стали джерелом організації всього процесу економічної освіти: від формування мотивів вивчення курсу, визначення мети, відбору інформації, способів діяльності, методів навчання до контролю за навчально-пізнавальною діяльністю суб'єкта навчання. Більшість наукових праць І.Ф. Прокопенка є дієвими помічниками студентів, педагогів-практиків у розв'язанні багатьох навчально-виховних питань.

Науковці економічних кафедр беруть участь у розробці стратегічних для розвитку економічної освіти документів і пропозицій щодо змісту і стандартів економічної освіти в системі загальноосвітньої школи з урахуванням загальноєвропейських та світових підходів. Напрацювання науковців враховані в розробці Державного стандарту загальноосвітньої школи з економіки, у Концепції змісту економічної освіти в загальноосвітній школі України. У 1994 р. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди започаткував підготовку вчителів економіки, ініціював проведення на базі економічного факультету міжнародних науково-практичних конференцій «Школа і підготовка учнівської молоді до життя та діяльності в умовах ринку». Одним із практичних наслідків цих наукових форумів стало утворення Всеукраїнської

асоціації викладачів економіки. Головою її координаційної ради було обрано І.Ф. Прокопенка. Особисто ним була розроблена програма з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів суспільно-гуманітарного профілю навчання (Збірник програм з економіки для ЗНЗ. Програми профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах. Програми спецкурсів і факультативів. – Ч. 1. – Кам'янець-Подільський, 2008). У доробку викладачів-економістів розробки численних науково-методичних видань з організації самостійної роботи студентів щодо вивчення курсів економічних дисциплін, практичної підготовки студентів, написання дипломних і магістерських робіт з економічної теорії, підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів до державної атестації тощо.

У навчальному процесі активно використовуються такі методичні посібники, як «Практична підготовка студентів економічного факультету: програми навчально-педагогічних практик та рекомендації до їх проведення» (2004 р.), «Державний іспит з економічної теорії: методичні рекомендації для підготовки до державної атестації випускників освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» денної та заочної форм навчання» (2004 р.), «Дипломна робота з економічної теорії: вимоги і рекомендації до підготовки, оформлення та захисту» (2004 р., 2009 р.), «Магістерська робота з економічної теорії: вимоги, рекомендації до підготовки, оформлення та захисту» (2009 р.) та ін. Уже багато років І.Ф. Прокопенко є незмінним головним редактором науково-фахових видань – «Економіка» і «Педагогіка та психологія», у яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень, бере участь у роботі редакційної колегії відомого в Україні та Росії наукового журналу «Економічна теорія», що входить до переліку фахових видань з економічних наук, уходить до складу Всеукраїнської координаційної ради з економічної освіти.

За роки існування економічної школи науково-дослідну діяльність у її межах здійснювали досвідчені викладачі вищої школи, визнані науковці. Завдяки їх зусиллям виховано когорту талановитої молоді. Основу професорсько-викладацького складу кафедр складають кандидати економічних наук, професори Г.М. Гузенко, І.В. Кадєєва, Л.П. Радченко, І.В. Сідельнікова, Н.В. Шиловцева та нове поповнення науковців – випускників економічного факультету.

Наукові інтереси кандидата економічних наук, доцента, професора кафедри економічної теорії Ганни Миколаївни Гузенко (нар. 1951 р.) спрямовані на вивчення проблем розвитку макроекономіки, державного регулювання, відтворення інвестиційного потенціалу національної економіки. Вона захистила кандидатську дисертацію «Роль соціалістичного змагання в підвищенні ефективності праці в умовах розвинутого соціалізму» (1981 р.). У цій науковій роботі досліджено функціональні аспекти соціалістичного змагання як мотиваційного фактора використання робочої сили в суспільному виробництві та підвищення ефективності праці за умов командної економіки. Науковий доробок Г.М. Гузенко – понад 200 друкованих праць, серед яких 7 колективних монографій, 15 навчальних посібників для вчителів, студентів, школярів; вона керувала 3 аспірантами, 2 здобувачами наукового ступеня.

До кола наукових інтересів Ірини Володимирівни Кадесової (нар. 1956 р.) – кандидата економічних наук, доцента, професора кафедри економічної теорії входять проблеми міжнародної економіки, розвитку інтеграційних процесів у світовій економіці, роль інвестицій в інноваційній економіці. Тема кандидатської дисертації – «Вища освіта як фактор зростання соціально-економічної ефективності виробництва» (1985 р.). У роботі здійснено аналіз впливу вищої освіти на відтворення та розвиток робочої сили, обґрунтовано шляхи вдосконалення системи вищої освіти для забезпечення підвищення ефективності суспільного виробництва. І.В. Кадесова – автор близько 100 друкованих праць, серед яких 4 колективних монографії, 11 навчальних посібників для вчителів, студентів, школярів; вона керує дослідженнями 2 здобувачів наукового ступеня.

На вивченні проблем макроекономіки, а саме на формуванні і розвитку людського капіталу в ринковій економіці, інвестуванні в людський капітал, людському розвитку в інноваційній економіці зосередила свою увагу Любов Пантелеймонівна Радченко (нар. 1952 р.) – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економічної теорії. У кандидатській дисертації «Необхідний продукт: формування та специфіка в колгоспному виробництві» (1980 р.) вона вперше розглянула методологічні питання дослідження категорії необхідного продукту, його функціональне призначення, структуру та форми прояву. Важливим стало обґрунтування необхідності та окреслення шляхів покращення умов функціонування і розвитку робочої сили як основи підвищення ефективності виробництва. Л.П. Радченко – автор понад 250 друкованих праць, серед яких 4 колективні монографії, 11 навчальних посібників для вчителів, студентів, школярів, численні наукові статті; вона керує роботами 2 аспірантів, 4 здобувачів наукового ступеня.

Наукові вподобання Ірини Володимирівни Сідельнікової (нар. 1953 р.) – кандидата економічних наук, доцента, професора кафедри економічної теорії скеровані на вивчення проблем мікро- та макроекономіки, зокрема на розвиток аграрного сектору в умовах ринкової економіки, проблеми підвищення ефективності аграрного виробництва, питання методики викладання економічних дисциплін. Кандидатська дисертація «Приватна власність та основні тенденції її розвитку (економічні аспекти)» (1983 р.) присвячена дослідженню власності як економічної категорії та виявленню специфічних особливостей приватної власності, у роботі схарактеризовані зміст, місце та функціональна роль приватної власності в системі економічних відносин суспільства, з'ясовані особливості функціонування приватного підсобного господарства, виявлені основні тенденції та перспективи розвитку приватної власності. І.В. Сідельнікова – автор понад 100 друкованих праць, серед яких 4 колективні монографії, 11 навчальних посібників для вчителів, студентів, школярів; під її керівництвом здійснюють наукові дослідження 2 аспіранти та 4 здобувачі наукового ступеня.

Проблеми мікро-, макроекономіки та менеджменту, зокрема формування національної системи мотивації в стимулюванні трудової діяльності, формування та розвиток трудового потенціалу та ринку робочої сили вивчає Надія Василівна

Шиловцева (нар. 1953 р.) – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економічної теорії. У її кандидатській дисертації «Роль матеріально-технічної бази розвинутого соціалізму в розвитку змісту та характеру праці» (1981 р.) досліджено методологічні питання сутності, характеру праці як умови розвитку суспільного виробництва, розглянуто вплив науково-технологічного прогресу на зміни в характері праці та обґрунтовано їх роль як чинника підвищення ефективності виробництва. Н.В. Шиловцева – автор понад 150 друкованих праць, серед яких 5 колективних монографій, 16 навчальних посібників для вчителів, студентів, школярів; вона керівник 2 аспірантів, 2 здобувачів наукового ступеня.

Провідні педагоги кафедр економічного профілю здійснюють підготовку й викладання нових теоретичних курсів з основ ринкової економіки, макроекономіки, соціальної економіки, політекономії, методів наукових досліджень, міжнародних економічних організацій. Науковці-економісти плідно працюють над актуальними проблемами соціально-економічних перетворень у суспільстві на шляху зміцнення ринкової економіки, пошуків шляхів підвищення ефективності виробництва в сучасних умовах незалежної України, визначення шляхів інтеграції національної економіки України до глобалізованої економіки світу; формування і розвитку людського капіталу в ринковій економіці та впливу людського фактора на економічне зростання країни.

Вагомим результатом діяльності академіка НАПН України Івана Федоровича Прокопенка як ученого-економіста та яскравого представника харківського напрямку в розвитку економічної науки стало поступове формування його власної наукової школи, де підготовлено й захищено 15 докторських і кілька десятків кандидатських дисертацій. Така висока результативність наукових досліджень – закономірне явище, заґрунтоване на науковій фундаментальності, властивій лідеру школи, накопиченні переконливого наукового і практичного матеріалу, глибокому проникненні й системності в розробці педагогічних проблем, високому рівню теоретичних висновків та узагальнень, науковій і практичній результативності.

Пріоритетною науковою проблемою для І.Ф. Прокопенка залишається питання формування соціоекономічної культури майбутніх фахівців, розробка науково-методичного супроводу навчально-виховного процесу на спеціальностях економічного профілю в педагогічних університетах. Учні та послідовники лідера наукової школи поглиблюють теорію та практику економічної освіти учнівської молоді. Особливо вагомими є результати досліджень, репрезентовані в докторських дисертаціях.

Зокрема А.І. Дзундза (2005 р.) розглянула проблему формування соціоекономічної культури студентів, її методологічні, теоретико-методичні та практичні засади. Вона створила і запровадила цілісну технологію формування соціоекономічної культури студентів у ВНЗ, що розглядається як цілеспрямований процес організації та стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів, скерований на формування основних якостей соціоекономічного мислення, розвиток потреби студентів у набутті

широких соціоекономічних знань, виховання та самовиховання цінностей соціоекономічної культури для ефективного застосування сформованих якостей в умовах сучасного соціально-економічного середовища; обґрунтувала наступність у проектуванні форм розвитку соціоекономічної культури майбутніх фахівців.

У докторській дисертації Н.Г. Грами (2003 р.) запропоноване нове рішення наукової проблеми фахової підготовки педагога-вихователя дошкільної освіти до економічного виховання дітей, з'ясована соціально-економічна й науково-педагогічна сутність економічного виховання. Робота містить розробку концептуальної моделі підготовки фахівця вищого педагогічного навчального закладу, що скерована на забезпечення економічної компетентності педагога-вихователя дошкільної освіти. Автор визначив організацію економічної підготовки як науково-педагогічного процесу набування студентом економічних знань, умінь, ціннісних орієнтирів у процесі вивчення дисциплін фундаментально-соціального циклу. У роботі теоретично обґрунтована й експериментально апробована ефективність економічної інформації у формуванні економічної грамоти, окреслений вплив її обсягу на формування економічної компетентності майбутнього спеціаліста дошкільної освіти.

Цей науковий напрям також знаходить відображення в кандидатських дисертаціях, захищених під керівництвом лідера школи – І.Ф. Прокопенка.

Так, Г.В. Чаплицька (2003 р.) експериментально довела, що реалізація технології формування творчого ставлення до професійних знань впливає не лише на сформованість системи знань, умінь та особистих якостей, але й стимулює студентів до постійного самовдосконалення, творчого вирішення проблем і ситуацій, що виявляється в розумінні значущості навчання для майбутньої економічної діяльності, вільному оперуванню знаннями при вирішенні творчих економічних завдань, пошуках нових логічних дій творчого характеру та їх економічної обґрунтованості й оцінки.

Д.О. Разуменко (2007 р.) розробив, науково обґрунтував модель формування економічної культури майбутнього вчителя, спрямовану на забезпечення єдності економічної, екологічної, правової, моральної компетентності та ціннісно орієнтовану технологію як умови ефективності рівнів сформованості економічної культури.

Результати дослідження В.К. Щербіни (2009 р.) поглибили професійну педагогіку – у роботі зазначені шляхи розв'язання проблеми особистісного та професійного розвитку майбутніх учителів економіки в умовах інтерактивного навчання. Про ефективність технології особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя економіки свідчить отримана науковцем позитивна динаміка досліджуваних показників. Дослідно-експериментальна робота засвідчила, що особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя економіки – відносно тривалий процес, динаміка якого залежить від характеру особистості студента, умов організації навчального процесу, головною з яких є інтерактивне навчання.

Академік І.Ф. Прокопенко щедро передає свій досвід молодим колегам, навчає аспірантів і докторантів заглиблюватися в соціальні, зокрема педагогічні

явища і процеси, аналізувати факти, установлювати наукові зв'язки й залежності, виявляти соціально-педагогічні суперечності, окреслювати найсуттєвіші тенденції. Його наукова школа забезпечує наступність формування науково-педагогічних кадрів, здібних до інноваційної діяльності в освіті та впровадження результатів наукових досліджень у шкільну практику, генерує наукову продукцію та ідеї, сприяє вдосконаленню професійної майстерності педагогів. Він багато років успішно очолює спеціалізовану вчену раду із захисту докторських і кандидатських дисертацій із педагогіки у ХНПУ імені Г.С. Сковороди, активно виступає офіційним опонентом на захистах дисертацій.

І.Ф. Прокопенко – один з ініціаторів створення Національної академії педагогічних наук України. У 1992 р. був обраний дійсним членом НАПН України, у 1995 р. – іноземним членом Російської академії освіти.

Як талановитий організатор освіти, громадський діяч, педагог і вчений, І.Ф. Прокопенко удостоєний почесного звання «Заслужений працівник народної освіти України», почесної відзнаки Президента України «За заслуги» III ступеня і II ступеня та інших високих нагород Радянського Союзу та України.

Кілька поколінь учнів, більшість з яких працює в ХНПУ імені Г.С. Сковороди, засвідчують величезну фахову ерудицію, широкий діапазон і справжню енциклопедичність знань І.Ф. Прокопенка, його інтелігентність, толерантність у ставленні до колег і вихованців.

Послідовники академіка І.Ф. Прокопенка продовжують і творчо розвивають традиції його наукової школи, передаючи вже своїм вихованцям жагу до наукового пошуку.

ІСТОРИЧНА ШКОЛА

У результаті діяльності багатьох поколінь учених-істориків сьогодні на історичному факультеті Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди створені й успішно розвиваються відомі як в Україні, так і за її межами наукові школи з антикознавства, медієвістики, історичного слов'янознавства, історичної україністики, історичної регіоналістики, історії народних рухів, політичної історії, археології, історіографії, нової та новітньої історії зарубіжних країн, японознавства, полоністики, гендерної історії, скандинавознавства, історії міжнародних відносин.

Історія становлення та розвитку багатьох цих історичних наукових шкіл і дослідницьких напрямів бере початок із моменту створення педагогічного університету. Ця робота активізувалася з виділенням історичного факультету в окремий структурний підрозділ педагогічного університету. Перші кроки розвитку історичної науки на Слобожанщині були пов'язані з поколіннями істориків, які представляли відомі вчені: Г.П. Успенський, І.І. Срезневський, І.М. Данілович, В.П. Бузескул, Д.І. Багалій, І.В. Нетушил, М.С. Гольдін, М.М. Бакай, Д.П. Міллер, В.І. Сава, Є.П. Трифільєв, В.І. Веретенников, В.О. Барвінський, М.Ф. Сумцов, О.В. Ветухов, С.А. Таранушенко, Ф.Ф. Ковтун, О.С. Федоровський, І.Д. Бойко та інші, які протягом ХІХ – першої половини ХХ ст. заклали фундамент ґрунтовних досліджень у багатьох галузях історичної науки, роботи яких до сьогодні збагачують вітчизняну історичну науку.

Наукову школу з антикознавства заснували професори Харківського імператорського університету й одночасно педагогічного інституту В.П. Бузескул та І.В. Нетушил, які розробляли теоретичні проблеми та практичні рекомендації вивчення історії Давньої Греції і Риму. **Владислав Петрович Бузескул** (1858 – 1931 рр.) у 1880 р. закінчив Харківський імператорський університет, а потім залишився в ньому працювати, читаючи лекції з античної історії. У 1889 р. В.П. Бузескул захистив магістерську дисертацію «Перикл», у 1890 р. одержав звання професора, а у 1895 р. захистив докторську дисертацію «Афинская полития Аристотеля как источник для истории государственного строя Афин до конца V в.». Наукова діяльність В.П. Бузескула як засновника наукової школи з антикознавства в нашому університеті була досить різноманітна, але головні його праці присвячені давньогрецькій історії, а саме – «Введение в историю Греции» (1903 р.), «История афинской демократии» (1909 р.), «Краткое введение в историю Греции» (1910 р.). За монографію «Введение в историю Греции», яка тривалий час була єдиною ґрунтовною працею з новітньої розробки грецької історії не тільки у вітчизняній, але й у західноєвропейській науковій літературі, учений отримав у 1907 р. премію імені графа Д.А. Толстого від Академії наук

Російської імперії. Наукові праці В.П. Бузескула з політичної та соціальної історії Давньої Греції, джерелознавства та історіографії, історії античності ввійшли до скарбниці світового антикознавства. Одне з найбільш значних досліджень науковця з історії афінської демократії було написане у 1909 р. у період роботи на історико-філологічному факультеті Харківських вищих педагогічних жіночих курсів (таку назву мав на той час педагогічний інститут).

Наукові праці **Івана В'ячеславовича Нетушила** (1850 – 1928 рр.) з історії Давнього Риму відрізнялися повнотою і доступністю викладення інформації, ретельним історичним аналізом оригінальних текстів латинською мовою, детальною критикою джерел. Наукові роботи І.В. Нетушила були високо поціновані багатьма європейськими вченими. Підручник «Обзор римской истории» (виданий у 1916 р.) користувався надзвичайною популярністю серед студентів-істориків Харківського імператорського університету та слухачок історичного відділення Харківських вищих педагогічних жіночих курсів.

Сьогодні на кафедрі всесвітньої історії ХНПУ імені Г.С. Сковороди наукові дослідження з антикознавства та навчальні курси з проблем історії Давньої Греції й Риму проводить доцент Г.П. Яновська. Наукові та науково-методичні роботи дослідниці, зокрема «Словник термінів і понять з історії первісного суспільства» (2011 р.), засвідчують, що проблеми антикознавства й сьогодні займають провідні позиції в системі історичних наукових шкіл та дослідницьких напрямів ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Наукова школа з медієвістики ґрунтується на працях талановитого історика **Андрія Сергійовича В'язигіна** (1867 – 1919 рр.), який вивчав історію європейського Середньовіччя. Дворянин за походженням, А.С. В'язигін народився в родовому маєтку на хуторі Федорівка Вовчанського повіту Харківської губернії. Після закінчення харківської гімназії № 3 він навчався на історико-філологічному факультеті Харківського імператорського університету, який закінчив у 1891 р. з дипломом першого ступеня. За написання наукової роботи «Борьба Генриха IV с Григорием VII до избрания Рудольфа Швабского» він отримав золоту медаль і був залишений при університеті для підготовки до

професорського звання.

Із 1894 р. приват-доцент А.С. В'язигін читав лекції з історії Середніх віків, у 1898 р. захистив магістерську дисертацію, у якій дослідив історію папства в Європі XI ст., отримав науковий ступінь магістра історії, з 1901 р. читав курс римської історії. У 1901 р. учений став екстраординарним професором на кафедрі

загальної історії, а з 1913 р. – виконував обов'язки ординарного професора Харківського імператорського університету. Протягом 1914 – 1919 рр. також працював на Харківських вищих педагогічних жіночих курсах, де читав лекції та проводив практичні заняття з історії Середніх віків.

В історії дорадянської школи з медієвістики нашого педагогічного університету професор А.С. В'язигін залишається фахівцем з історії середньовічного папства та католицької церкви. Його наукові роботи «Григорий VII, его жизнь и общественная деятельность» (1890 р.), «Личность и значение Григория VII в исторической литературе» (1892 р.), «Пётр Дамиани, борец за церковно-общественные преобразования XI в.» (1895 р.), «Заметки по истории полемической литературы XI в.» (1896 р.), «Распадение преобразовательной партии при папе Александре II» (1897 р.), «Очерки из истории папства в XI веке» (1898 р.), «Папа Григорий Великий как церковно-исторический деятель» (1908 р.), «Идеалы Божьего царства и монархия Карла Великого» (1912 р.) отримали позитивні відгуки провідних науковців. Більшість сучасників відзначали ерудованість ученого, тонке історичне чуття, введення до наукового обігу нової наукової термінології, уміння користуватися значним джерельним матеріалом.

Через активну участь у політичній діяльності професор А.С. В'язигін так і не встиг дописати докторську дисертацію та отримати ступінь доктора історичних наук. Протягом 1907 – 1912 рр. був депутатом Державної думи III скликання від Харківської губернії, входив до складу двох думських комісій і був головою думської фракції правих. Як депутат Думи, учений активно виступав за збереження самодержавства в Російській імперії, був прихильником створення міцної парламентської більшості з правих партій. Однак після 1912 р. відійшов від активної політичної діяльності, зосередився на викладанні й заняттях історичною наукою. На початку квітня 1919 р. професор А.С. В'язигін був відсторонений радянською владою від викладання історії, а в травні 1919 р. він був заарештований за участь у «контрреволюційній діяльності» й загинув у в'язниці.

У дорадянський період до школи з медієвістики також належали приват-доцент Є.А. Чорноусов і професор І.А. Бродович, які працювали на Харківських вищих педагогічних жіночих курсах. Доцент Є.А. Чорноусов досліджував історію Візантії та середньовічної Франції, був прекрасним лектором і чудовим популяризатором історії європейського Середньовіччя. Професор І.А. Бродович вивчав історію середньовічної церкви, зосередив свою увагу на двох наукових напрямках: історія християнства в Римській імперії та історія церкви в середньовічній Московській державі.

У радянські часи наукова школа з медієвістики, яка опинилася під впливом нових методологічних підходів, продовжила своє існування й досягла значних успіхів у дослідженні історії Середньовіччя. Після створення Харківського інституту народної освіти ім. О.О. Потебні (ХІНО) центром розвитку медієвістики була секція історії європейської культури, якою керував професор М.С. Гольдін. Наукові інтереси вченого були зосереджені на аграрній політиці німецьких

земельних сеймів XVI – XVII ст., долі селянського населення під владою Габсбургів, аналізі розгляду селянського питання в німецькій публіцистиці у XVIII ст.

Ще одним талановитим медієвістом, який також працював у стінах нашого університету в радянський період, був Микола Макарович Пакуль (1880–1953 рр.). Він народився в Білорусі, але впродовж 1882 – 1953 рр. проживав і займався науковою діяльністю в Харкові. У 1910 р. М.М. Пакуль закінчив історико-філологічний факультет Харківського імператорського університету з відзнакою і отримав золоту медаль за свою студентську наукову роботу «Колонат». За свої здібності до наукової діяльності був залишений для підготовки до професорського звання під керівництвом медієвіста професора Н.С. Гольдіна.

Протягом 1910–1920 рр. М.М. Пакуль викладав історію в середніх навчальних закладах м. Харкова, потім працював викладачем всесвітньої історії, а з 1927 р. – професором, завідувачем кафедри історії Заходу Харківського інституту народної освіти ім. О.О. Потебні. У 1933 р. брав активну участь у створенні Харківського державного педагогічного інституту, де тривалий час читав на історичному факультеті навчальні курси зі стародавньої історії, історії середніх віків, нової історії, а також спецкурси. У 1934 р. був затверджений у званні професора, а у 1936 р. йому було присуджено ступінь доктора історичних наук. Із перервами, у 1933 – 1937 рр. та у 1944 – 1947 рр. працював деканом історичного факультету університету. Був членом редколегії «Трудов исторического факультета», членом спеціалізованої ради з захисту кандидатських дисертацій. Під науковим керівництвом професора М.М. Пакуля було захищено значну кількість кандидатських дисертацій.

У 1930-ті роки значний внесок у подальший розвиток наукової школи з медієвістики в педагогічному університеті був зроблений у дослідженнях О.Я. Кіктева, який виявив себе прекрасним фахівцем вітчизняної та всесвітньої історії, став першим українським істориком, що заклав підґрунтя для наукового дослідження проблем Селянської війни 1524 – 1525 рр. у Німеччині. Його монографія, що містила аналіз програмних вимог селянських рухів у Швабії, Франконії, Саксонії й Тюрингії, залишається єдиним узагальненим дослідженням, у якому широко використані першоджерела з даної проблеми. Наукові інтереси вченого були зосереджені на середньовічному періоді європейської історії, його економічному і соціальному розвитку.

Понад 200 років у стінах педагогічного університету ведеться наукове дослідження й викладання історії європейського Середньовіччя. Вивчаючи традиції розвитку наукових шкіл у нашому університеті, не можна не відзначити, що наукова школа з медієвістики виникла не відразу, що далеко не одне покоління викладачів і студентів було причетне до цього процесу.

Сьогодні талановиті вчені й викладачі історичного факультету продовжують досліджувати проблеми медієвістики. Представником сучасної школи з медієвістики є кандидат історичних наук, доцент О.В. Миловидова, яка є автором близько 30 публікацій, зокрема «Історична думка у Візантії в XI – XII ст.» (2011 р.).

Під керівництвом доцента О.В. Миловидової захищено 3 кандидатські дисертації (О.О. Ніколаєнко, 2006 р.; Г.В. Марасіна, 2011 р.; А.В. Беззубенко, 2013 р.).

Наукова школа з історичного слов'янознавства поступово сформувалася в педагогічному університеті протягом ХІХ – початку ХХ ст. у результаті тривалого, багатопланового й складного процесу, у межах якого вивчення історії східного слов'янства, його виробничої та побутової культури послідовно, цілеспрямовано й органічно об'єдналося з вивченням історичного досвіду інших народів Європи, зі спробами осмислення ролі й місця східного слов'янства у світовій історії. Уже в 1807 р. для читання курсу російської історії в Харківському імператорському університеті та в педагогічному інституті був запрошений викладач **Гаврило Петрович Успенський** (1845 – 1928 рр.). У 1813 р. він став ординарним професором, а незабаром вийшло друком його наукове дослідження «Досвід оповідання про російські стародавності». Аналіз змісту роботи свідчить, що професор Г.П. Успенський розділяв традиційні погляди істориків тієї епохи щодо характеру і завдання історичної науки, уважав, що обов'язком історика є збір та узагальнення фактичного матеріалу про історичне минуле східного слов'янства, проте він часто надавав перевагу повноті фактичних матеріалів перед їх критичною обробкою. У трактуванні основних питань історичного розвитку Росії Г.П. Успенський посилався переважно на таких класиків російської історії, як В.М. Татищев та І.Н. Болтін. Саме Г.П. Успенському належить пріоритет у створенні, становленні та розвитку такого напрямку наукової школи зі східного слов'янства, як історія Російської держави.

У стінах Харківського педагогічного університету працював і видатний фахівець з історії слов'янства професор Володимир Іванович Савва (1865 – 1920 рр.). Початкову освіту він отримав у Кишинівській гімназії № 1, а вищу історичну освіту здобув у м. Ніжині в Історико-філологічному інституті імені князя Безбородька. У 1888 р. В.І. Савва переїхав до Харкова, у 1902 р. у Харківському імператорському університеті захистив магістерську дисертацію на ступінь магістра російської історії. Тривалий час (1895 – 1920 рр.) учений працював на кафедрі російської історії Харківського університету. Після відкриття у Харкові вищих педагогічних жіночих курсів став ініціатором створення на них кафедри російської історії, яку очолював до 1919 р. У 1912 р. на засіданні педагогічної ради Харківських вищих педагогічних жіночих курсів професора В.І. Савву було обрано на посаду декана історико-філологічного факультету. Монографії, статті та рецензії В.І. Савви були присвячені дослідженню історичного розвитку державних установ і політико-правової думки в Росії кінця ХV – ХVІ ст., аналізу документації Посольського наказу. Основні дослідження вченого такі: «О времени и месте крещения русской великой княгини Ольги» (1890 р.), «Описание путешествия и пребывания в России английского посланника Томаса Смита при царе Борисе Годунове» (1894 р.), «Московские цари и византийские василевсы» (1901 р.), «Заметки о Боярской Думе в ХVІ в.» (1915 р.), «О Посольском приказе ХVІ в.» (1917 р.).

Окреме місце в науковій школі з історичного слов'янознавства посідають професор Михайло Васильович Ключков (1877 – 1952 рр.), доцент Євген

Парфенович Трифільєв (1867 – 1928 рр.), які працювали на кафедрі російської історії Харківських вищих педагогічних жіночих курсів. Так, професор М.В. Ключков досліджував історію розвитку місцевого самоврядування в Московській державі на основі вивчення уставних грамот та інших джерел. У 1916 р. ученим була підготовлена й видана робота «Очерки правительственной деятельности времен Павла I», що була захищена в Петрограді як докторська дисертація. У цій роботі вперше в історичній літературі був детально схарактеризований урядовий механізм Російської імперії часів імператора Павла I. Наукова цінність цієї та інших наукових праць професора М.В. Ключкова полягала в їх фактологічній насиченості.

Історію Росії вивчав і викладач кафедри російської історії приват-доцент Є.П. Трифільєв, який у 1904 р. написав наукову роботу з історії розвитку кріпосного права в Росії в період правління імператора Павла I. За цю роботу дослідник отримав звання магістра російської історії. У своїх працях учений висвітлював питання розвитку селянського руху в роки правління Павла I, зокрема визначив їх географію, підрахував кількість виступів, уперше дослідив участь духовенства в селянському русі.

Основні наукові проблеми, які досліджували професори В.І. Савва, М.В. Ключков, доцент Є.П. Трифільєв, значно сприяли подальшому розвитку наукової школи з історії східного слов'янства в педагогічному університеті. Завдяки активній діяльності наукової школи тільки за дорадянський період було підготовлено 18 фахівців вищої кваліфікації в галузі історії російського та білоруського слов'янства, серед яких 13 професорів та 5 академіків.

На жаль, у результаті подій 1917 – 1920 рр. та приходу до влади більшовиків розвиток наукової школи з історичного слов'янознавства тимчасово припинився. На базі Харківських вищих педагогічних жіночих курсів та Харківського інституту шляхетних дівчат у вересні 1921 р. було створено Харківський інститут народної освіти ім. О.О. Потебні (ХІНО). Основним завданням ХІНО стала підготовка вчителів для середньої школи, що не вимагало від викладачів глибокої теоретичної підготовки та інтенсивної наукової праці. З метою уникнення наукової деградації викладачів вищої школи радянська влада сформувала 38 науково-дослідних кафедр, які були відділені від навчального процесу і стали самостійними установами.

Значні зміни відбулися і в розвитку наукової школи з історичного слов'янознавства, провідним осередком якої стала секція історії Росії (з 1922 р. – секція історії російської культури), що входила до складу науково-дослідної кафедри історії європейської культури. Секцію історії Росії (історії російської культури) очолив випускник історичного відділення історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету Василь Іванович Веретенников (1880 – 1942 рр.). Він досліджував такі важливі питання, як розвиток кабального холопства в Росії XVI ст., історія селянської війни під керівництвом С. Разіна, історія російської дипломатичної служби, історія державних установ Росії у XVIII ст., методи вивчення російського народного мистецтва. Особливістю наукових робіт дослідника було широке використання іноземних джерел.

Вагомий внесок у дослідження історії Росії та СРСР зробив і Степан Мефодійович Королівський (1904 – 1977 рр.). У 1922 р. він закінчив

Павлоградську педагогічну школу й працював учителем сільської школи. У 1923 – 1927 рр. навчався на соціально-історичному відділенні факультету професійної освіти ХІНО, у 1928 р. став аспірантом сектору історії України науково-дослідного інституту історії української культури, а потім працював викладачем, доцентом, професором кафедри історії СРСР і України ХІНО. С.М. Королівський – автор понад 200 робіт з історії східного слов'янства.

Упродовж ХІХ – ХХ ст. наукове вивчення та викладання історії східного слов'янства, особливо історії російського та білоруського слов'янства, у педагогічному університеті динамічно розвивалося. Найбільш значні успіхи в цій галузі історичної науки були пов'язані з вивченням проблем історичної географії східного слов'янства, історії російської державності, аналізом соціально-економічних відносин у Росії, дослідженням з питань слов'янської культури та побуту. Для наукової школи з історичного слов'янознавства педагогічного університету названі наукові проблеми стали традиційними ще з кінця ХІХ ст. Такої традиційної проблематики дотримується більшість істориків-слов'янознавців і наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. За останні два десятиріччя у ХНПУ імені Г.С. Сковороди скарбницю досягнень наукової школи з історії східного слов'янства поповнив доктор історичних наук, професор Микола Миколайович Олійник (нар. 1946 р.) – фахівець з історії Росії радянського періоду. До кола його наукових інтересів входить історія, сучасний стан та перспективи розвитку російсько-українських відносин, конституційно-правові реформи та їх вплив на подальший розвиток російсько-українських відносин. Під його керівництвом було підготовлено і захищено 19 кандидатських і 2 докторські дисертації.

Учнем і продовжувачем професора М.М. Олійника в галузі історичного слов'янознавства став кандидат історичних наук, доцент В.М. Смирнов. У 1988 р. він закінчив ХДУ імені О.М. Горького, у 1994 р. – аспірантуру, потім захистив кандидатську дисертацію з історії українського села в період непу, підготував до захисту докторську дисертацію. Сьогодні сферою наукових інтересів доцента В.М. Смирнова є історія російського слов'янства.

Він – автор близько 50 наукових публікацій, зокрема і монографічних

досліджень: «Российское государство в XVII – XVIII вв. (освобождение православных народов от иноземного гнета)» (2011 р.); «Освободительные войны русского воинства и деятельность российских правителей (XVII – XVIII вв.)» (2011 р.); «Антихристианское богоборчество и воинствующий национализм в борьбе против православной России в XX веке» (2012 р.); «Политический терроризм» (2012 р.).

Наукова школа з історичної україністики була заснована в нашому університеті завдяки активній діяльності академіка **Дмитра Івановича Багалія** (1857– 1933 рр.), який у 1917 р. одним із перших в Україні створив і очолив на Харківських вищих педагогічних жіночих курсах кафедру української історії. Протягом кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. учений зробив значний

внесок у становлення та розвиток наукової школи з історичної україністики. Науковець опублікував близько 400 наукових праць, присвячених історії України, її соціально-економічному розвитку.

Дотримуючись концепції історії України В.Б. Антоновича та М.С. Грушевського, прихильники школи з історичної україністики на чолі з академіком Д.І. Багалієм мали окремі погляди на деякі актуальні питання історії України. Своїми працями з історії Слобідської, Лівобережної і Південної України, з історії допетровської Росії, з історії Великого князівства Литовського, історіографії, історичної географії, методології історичного дослідження науковці збагатили надбання історичної регіоналістики. Окрім того, співробітники кафедри історії української культури брали участь у створенні архівної та музейної системи, в організації екскурсійної та краєзнавчої справи в Україні.

На позитивну динаміку історичних досліджень з історії України вплинула політика українізації, завдяки якій значно посилювався інтерес до історії України. Протягом 1920 – 1930 рр. значний внесок у дослідження багатьох питань з української історії зробили історики Харківського педагогічного інституту: академік Д.І. Багалій, академік М.Ф. Сумцов, професори В.О. Барвінський, О.В. Ветухов, С.А. Таранушенко, О.С. Федоровський, І.Д. Бойко, які одними з перших стали вивчати як політичну, так і соціально-економічну історію України на основі нових методологічних підходів.

У 1934 – 1941 рр. центром наукової школи дослідників історії України в Харківському педагогічному інституті стала кафедра історії СРСР та УРСР, яку очолював доцент Іван Давидович Бойко (1899 – 1971 рр.). У 1923 р. він закінчив Ніжинський інститут народної освіти і протягом 1923 – 1930 рр. працював шкільним учителем. Із 1929 р. до 1932 р. навчався в м. Харкові в аспірантурі при Академії наук УРСР і в науково-дослідному інституті історії української культури. Після закінчення аспірантури І.Д. Бойко працював на історичному факультеті Харківського державного педагогічного інституту, де викладав історію СРСР та історію України. У 1940 р. він захистив кандидатську дисертацію, яка була присвячена польському повстанню 1863 р. на Правобережній Україні. Учений досліджував також соціально-економічні процеси, які відбувалися в Україні протягом XVI – XIX ст., вивчав розвиток українсько-польських відносин у XVII – XIX ст., історію української культури. У 1945 р. він переїхав до м. Києва, продовжив викладацьку діяльність і співпрацю з Інститутом історії Академії наук УРСР. У м. Києві дослідник захистив докторську дисертацію й став професором.

Суттєвий внесок у подальший розвиток у педагогічному університеті наукової школи з історичної україністики зробив Кость Григорович Гуслистий (1902 – 1972 рр.). У своїх дослідженнях він звертав увагу на вивчення історії України періоду феодалізму, роль народних мас в історичному процесі, козацько-селянські повстання кінця XVI ст. та першої половини XVII ст., проблему розвитку України під владою Литви у XIV – XVI ст. У 1932 р. була опублікована перша наукова праця дослідника «Збірка документів з історії селянських повстань

в Україні». Наприкінці 1930-х років К.Г. Гуслистый розпочав працювати над темою «Коліївщина 1768 р. (дослідження боротьби українського народу проти шляхетської Польщі)», результатом чого стала праця «Коліївщина: історичний нарис» (1947 р.).

Одним із важливих напрямів наукової школи історичної україністики була соціально-економічна історія України, яку досліджував Михайло Семенович Волобуєв (1903 – 1972 рр.). Він навчався в гімназії, екстерном закінчив економічний відділ Харківського інституту профосвіти. Із 1923 р. працював у м. Харкові у Головполітосвіті, викладав у Харківському фармацевтичному технікумі та Харківському інституті народної освіти. У 1928 р. у журналі «Більшовик України» була надрукована стаття «До проблеми української економіки», що мала дискусійний характер. У статті М.С. Волобуєв окреслив основні етапи розвитку колоніальної політики Російської імперії в Україні, спростував версію про повну єдність українсько-російської економіки в дорадянський період, зазначив, що економіка Російської імперії була комплексом національних економік. У 1933 р. дослідник був заарештований за звинуваченням в участі в «українській контрреволюційній організації, що прагнула до повалення Радянської влади збройним шляхом», засуджений до 5 років виправних таборів, а після відбуття терміну проживав у Краснодарському краї.

Особливе місце серед істориків-україністів, які працювали в Харківському педагогічному інституті, посідає Андрій Данилович Скаба (1905 – 1986 рр.). У 1925 р. він закінчив Полтавський педагогічний технікум, працював учителем, упродовж 1930 – 1934 рр. навчався на соціально-економічному факультеті Харківського державного університету. Упродовж 1946 – 1949 рр. працював директором Центрального архіву Жовтневої Революції, у 1951 – 1959 рр. обіймав посаду секретаря Харківського обласного комітету КПУ. У 1949 р. А.Д. Скаба захистив кандидатську дисертацію, у 1964 р. став професором, а пізніше – академіком Академії наук Української РСР. У 1959 р. обіймав посаду міністра вищої та середньої освіти України, у 1968 – 1973 рр. працював директором Інституту історії Академії наук Української РСР, у 1969 р. ініціював та очолив створення багатотомної «Історії Української РСР», у 1967 – 1970 рр. був відповідальним редактором Радянської енциклопедії історії України.

У 1956 р. історичне відділення історико-філологічного факультету педагогічного інституту було закрито, а у 1958 р. був перепрофільований і Харківський педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди (на його базі було створено два нових навчальних заклади – Харківський педагогічний інститут фізичного виховання ім. Г.С. Сковороди і Харківський педагогічний інститут іноземних мов), у зв'язку з чим історична україністика, як й інші історичні наукові школи педагогічного інституту, зазнала втрат. Однак у 1962 р. Харківський державний інститут фізичної культури було перетворено в Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, а у 1991 р., після 35-річної перерви, у педагогічному інституті була остаточно відновлена й діяльність історичного

факультету як головного центру розвитку історичних наукових шкіл.

Надбання історичної україністики дорадянських та радянських часів знову стали вводиться до наукового обігу, а в межах школи поступово сформувався дослідницький напрям з історії української культури. Імена талановитих дослідників історії України, які працювали в педагогічному університеті та їх праці, стають більш відомими не тільки сучасному науковому товариству, але й широкому українському суспільству.

Значний період становлення і розвитку наукової школи з історії української культури пов'язаний із науково-організаційною діяльністю професора Василя Яковича Білоцерківського (нар. 1928 р.). У 1953 р. він закінчив історичний факультет Харківського державного університету імені О.М. Горького. У 1953 – 1955 рр. працював учителем Обертинської середньої школи на Івано-Франківщині. Наступні 5 років був директором Тимофіївської середньої школи Близнюківського району, потім – Коротичанської середньої школи Харківського району Харківської області. У 1960 – 1963 рр. навчався в аспірантурі ХДУ імені О.М. Горького, у 1964 р. захистив кандидатську дисертацію. Із 1990 р. професор В.Я. Білоцерківський працює в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, довгі роки він очолював кафедру історії України, а нині – професор цієї кафедри.

Головні напрями наукових досліджень професора В.Я. Білоцерківського: історія освіти в Україні, історія української культури, проблеми голодомору. Найбільш відомі роботи вченого: монографія «Комуністична партія – організатор культурної революції на Україні. 1926 – 1937», посібники «Державотворення в умовах незалежності», «Історія України до XIV століття», «Історія України XV – XVIII ст.», «Історія України: курс лекцій», «Харків – моя мала Батьківщина» (у співавторстві). Особливою увагою викладачів, учителів та студентів користуються посібники «Історія України» (2007 р.) та «Історія української культури» (2010 р.), видані з грифом Міністерства освіти і науки України.

В.Я. Білоцерківський у 1990 – 1999 рр. очолював товариство «Україна – США – Канада». Із 2012 р. отримує наукову стипендію Президента України. Професор В.Я. Білоцерківський підготував 13 кандидатів історичних наук та 2 доктори історичних наук, більшість із яких працює на історичних кафедрах ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Послідовники професора на гідному рівні продовжують розвивати наукові ідеї свого вчителя. Серед них передусім слід назвати доктора історичних наук, професора О.М. Богдашину і кандидата історичних наук, доцента Н.А. Сорочан, які вже самі плекають молоде поповнення наукових кадрів.

Так, доцент Н.А. Сорочан, яка працює в ХНПУ імені Г.С. Сковороди з 1980 р., захистила кандидатську дисертацію «Формування системи управління освітою за доби Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918)» (1998 р.), яка присвячена питанням становлення і діяльності громадських організацій та державних органів освіти за доби Центральної Ради. Сьогодні вона підготувала свого першого

кандидата наук – Д.В. Підлісного (2009 р.), який дослідив формування системи органів державної адміністрації й місцевого самоуправління Харківської губернії в період гетьманату П. Скоропадського.

Окремий напрям наукових досліджень з історії України становить етнічна історія. Цей напрям очолює завідувач кафедри історії України, кандидат історичних наук, доцент Т.І. Пікалова. Вона розробила й успішно викладає в ХНПУ імені Г.С. Сковороди курс етнічної історії України. Під її керівництвом захищено 4 кандидатські дисертації (В.М. Зелений, 2005 р.; О.С. Гончарова, 2006 р.; Г.Я. Сеньківська, 2009 р.; О.О. Приймак, 2011 р.).

Учениця Т.І. Пікалової кандидат історичних наук, доцент О.С. Гончарова також активно розробляє цей науковий напрям. До кола її наукових інтересів входить: етнополітика в незалежній Україні та антропологічні виміри національних меншин України.

Українську етнологію, історію народної культури українського населення Курської губернії в дорадянську добу досліджує кандидат історичних наук, доктор філософських наук, професор С.В. Бережна (нар. 1974 р.). Наукові вподобання дослідниці: історично-порівняльний метод, історична антропологія, історія культури. Найбільш значущі публікації: монографії «Історичне порівняння в площині культурно-антропологічного аналізу» (2012 р.), «Тоталитаризм: исторический опыт Европы XX века» (2013 р.). Учена підготувала 2 кандидати наук – М.В. Луценко, яка дослідила дворянство Слобожанщини наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. (2013 р.), та Д.Ю. Юрченка, який проаналізував підприємницьку, благодійницьку та меценатську діяльність родини Харитоненків у другій половині XIX – на початку XX ст. (2013 р.).

Історик-україніст кандидат історичних наук, доцент В.П. Овчаренко вивчає процес утворення, розвитку та діяльності органів державної влади в Україні у справах релігій у 1921 – 1930 рр. аналізує політико-правові умови взаємин влади і релігійних організацій, зміни в структурі органів влади у справах релігій, їх кадровому складі та основних напрямках діяльності.

Наукова школа з археології почала формуватися в перші роки після відворення історичного факультету в Харківському педагогічному університеті. Особливе місце в розвитку цієї наукової школи належить академіку **Д.І. Багалію**, який одним із перших зайнявся археологічними дослідженнями, збором етнографічних матеріалів. Діяльність ученого в галузі археології була багатогранною: він брав участь в археологічних розкопках і етнографічних експедиціях, складав археологічні карти Харківської губернії, став одним із засновників етнографічного музею. Протягом 27 років представляв історико-філологічне товариство на археологічних з'їздах, очолював підготовчий комітет XII Археологічного з'їзду, який пройшов у м. Харкові в 1902 р.

У 1920 – 1930-х роках одним з основних наукових напрямів діяльності істориків стали археологічні та етнографічні дослідження на Слобожанщині.

Остаточно наукова школа з археології в Харківському національному педагогічному університеті була заснована на початку 1930-х років завдяки зусиллям відомого археолога **Семена Анатолійовича Семенова-Зусер** (1887 – 1951 рр.). У 1914 р. він закінчив Санкт-Петербурзький археологічний інститут, упродовж 1929–1933 рр. був ученим-хоронителем Музею антропології й етнографії Академії наук УРСР. У 1937 р. він одержав звання професора. Наукові інтереси С.А. Семенова-Зусера полягали в дослідженні античної історії й археологічних пам'ятників Північного Причорномор'я, у тому числі скифських пам'ятників.

Активну участь у розвитку наукової школи з археології також відігравали доценти Дмитро Олексійович Введенський (1873 – 1954 рр.) та Іван Михайлович Луцкевич (1881 – 1942 рр.). Уже в перші роки після створення історичного факультету в педагогічному університеті вони керували археологічними розкопками в Криму, а на території Харківської області організували дослідження пам'ятників Салтівської археологічної культури. Археологічні дослідження велися спільно зі співробітниками й студентами історичного факультету педінституту. Особливо важливі наукові результати дали розкопки Люботинського та Караванського курганих могильників, які проводила у 1938 р. експедиція Харківського державного педагогічного інституту в складі керівника експедиції професора С.А. Семенова-Зусера, археологів І.М. Луцкевича та Д.О. Введенського, а також студентів історичного факультету М.В. Пепельницького, Б.М. Рабичкіна, В.О. Полоцького, Л.М. Брагилевського, М.Ф. Бречка. Під час роботи цієї експедиції була проведена теодолітна зйомка плану Караванського могильника, що займав площу 17826 кв.м і нараховував 450 курганів. Зовнішній вигляд могильника являв собою горб, покритий багатьма курганами від 0,5 до 2,5 м висотою. Археологи розкопали два кургани. Серед знахідок були залишки скіфської кераміки без орнаменту, грубої ручної роботи з глини з домішками піску. Окрім того, на Караванському та на Люботинському городищах проводилися розвідувальні роботи. На жаль, під час Великої Вітчизняної війни всі добуті археологічні матеріали були знищені разом з іншими фондами археологічного музею Харківського педагогічного університету.

Сьогодні розвиток наукової школи з археології значно активізувався завдяки діяльності доцента Володимира Васильовича Колоди (нар. 1955 р.). У 1980 р. він закінчив історичний факультет Харківського університету ім. О.М. Горького, тривалий час працював учителем історії в школі, керівником археологічного гуртка, керівником відділу краєзнавства і туризму в Будинку дитячої творчості. Із 1991 р. В.В. Колоду запросили викладати археологію та історію України на історичному факультеті ХНПУ імені Г.С. Сковороди. У 1996 р. він захистив кандидатську дисертацію «Чорна металургія Дніпро-Донського межиріччя у другій половині I тис. н. е.», став доцентом кафедри історії України, завідувачем

археологічної лабораторії, сьогодні він завершує докторську дисертацію (науковий консультант – академік П.П. Толочко).

Основні напрями наукової діяльності доцента В.В. Колоди полягають у пошуках нових археологічних пам'яток на території Харківської області; дослідження ранньосередньовічних старожитностей України; дослідження міжетнічних стосунків середньовічних народів Дніпро-Донського межиріччя; історії стародавнього господарства на теренах України. Під керівництвом доцента В.В. Колоди в ХНПУ імені Г.С. Сковороди проводяться стаціонарні дослідження багатьох археологічних пам'яток Харківської області. Основна увага приділяється дослідженню шістьох археологічних пам'яток: ранньосередньовічний археологічний комплекс у с. Верхній Салтів; археологічний комплекс у с. Мохнач; археологічний комплекс у с. Коробові Хутори; слов'янське городище в с. Водяне; ранньосередньовічний комплекс у м. Вовчанськ; ранньосередньовічний ремісничий центр в урочищі Роганіна (с. Верхній Бішкін). Протягом останніх років доцент В.В. Колода постійно проводить археологічні виставки, що викликають значний науковий та громадський інтерес.

Доцент В.В. Колода був обраний членом двох науково-методичних організацій: Польового комітету Інституту археології НАН України та ради з вивчення й охорони археологічної спадщини при управлінні культурою ХАДО. Він є автором близько 200 наукових та науково-методичних праць, у тому числі й трьох монографій: «Чёрная металлургия Днепро-Донского междуречья во второй половине I тыс. н.э.» (1999 р.), «Tooth wear in two ancient populations of the Khazar Kaganat region in the Ukraine» (2006 р.), «Железопроизводство болгарских племён Северного Причерноморья» (2007 р.), «Створення оборонних споруд Мохначанського городища та динаміка заселення його округи» (2007 р.), «Влияние традиций салтовского гончарного производства на керамический комплекс боршевской культуры Подонья» (2009 р.), «Картографирование средневековых городищ Днепро-Донского междуречья как метод определения этапов славяно-кочевнических отношений» (2010 р.), «Сельское хозяйство носителей салтовской культуры в лесостепной зоне» (2010 р.), «Сільське господарство на слов'яно-хазарському порубіжжі» (2013 р.).

Наукова школа з політичної історії сформувалася вже в перші роки функціонування університету. Цю школу започаткували провідні вчені: Б.Г. Столпнер, Я.І. Шаліт, І.Л. Шерман, Ф.І. Дніпровий, О.С. Пирогов, Д.О. Метелиця, Д.О. Кочат, В.А. Котенко, Є.О. Бондарєв, В.Я. Білоцерківський, М.М. Литвиненко, К.В. Астахова, Л.М. Плиско та інші.

Провідне місце в науковій діяльності наукової школи з політичної історії в повоєнний час посідали дослідження питань визволення України від німецьких загарбників, боротьби радянського народу та народів Західної та Східної Європи проти фашистської агресії. Проблемами розвитку політичної історії, громадянської війни та інтервенції стали предметом вивчення професора Д.О. Метелиці та професора М.М. Олійника, актуальні проблеми політичної історії

XX ст. були в центрі уваги професорів Є.О. Бондарєва, В.Я. Білоцерківського, Д.О. Кочата, М.М. Литвиненка, Л.М. Плиска та інших.

Понад 30 років працює в ХНПУ імені Г.С. Сковороди кандидат історичних наук, професор Леонід Миколайович Плиско (нар. 1949 р.), який тривалий час був завідувачем кафедри соціально-політичної історії й зробив значний внесок у розвиток цієї наукової школи. Сферою його наукових інтересів незмінно залишаються проблеми політичної історії, діяльність засобів масової інформації, питання виховної роботи, а також історія руху Опору та історія сучасного світу. Під керівництвом професора Л.М. Плиска захищено 5 кандидатських дисертацій (М.Ю. Вороніна, 2005 р.; Т.Ю. Місостов, 2006 р.; Г.Г. Яковенко, 2006 р.; Н.І. Іванцова, 2008 р.; С.В. Мірошніченко, 2011 р.).

Тривалий час у ХНПУ імені Г.С. Сковороди кафедру всесвітньої історії очолював доктор історичних наук, професор Єгор Олексійович Бондарєв (1927 – 2006 рр.), наукові інтереси якого також були зосереджені на політичній історії XX ст. Він є автором понад 120 наукових та науково-методичних праць, зокрема 6 монографій (одноосібних та у співавторстві), 14 брошур, кількох підручників та навчальних посібників. Учений підготував 5 кандидатів наук.

Основи наукової школи з історичної регіоналістики в нашому університеті були закладені академіком **Д.І. Багалієм**. Провідне місце у його науковій діяльності посідали проблеми історії Слобідської України. Науковець обрав метод дослідження, що передбачав зосередження уваги на питаннях, які найменше висвітлювалися його попередниками, зокрема він досліджував особливості заселення, соціально-економічного та культурного розвитку Слобожанщини. Першим важливим кроком у здійсненні Д.І. Багалієм цього плану стала публікація докторської дисертації «Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства» (1887 р.). Ця робота була опублікована в той час, коли дослідження з історичної регіоналістики у вітчизняній історичній науці були ще нечисленні, а тому викликала значний інтерес наукової громадськості, а її автор був удостоєний премії Петербурзької академії наук.

У процесі роботи над дисертаційним дослідженням учений зібрав значну кількість історичних документів, які вирішив видати окремою книгою, в якій були зібрані документальні матеріали з історії колонізації та побуту населення Харківської, Курської та Воронезької губерній. Завдання виявилось занадто великим і складним, тому, на жаль, другий том цього видання так і не побачив світ. Однак на основі зібраних матеріалів академік Д.І. Багалій написав значну кількість наукових статей, присвячених окремим аспектам розвитку торгівлі, духовної та матеріальної культури, еволюції землеволодіння на Слобожанщині. Згодом вони всі були перевидані як окремі збірники та монографії у 1911, 1913, 1918 роках. У цей же період Д.І. Багалієм у співавторстві з Д.П. Міллером була написана ґрунтовна монографія «История города Харькова за 250 лет его существования».

Під керівництвом академіка Д.І. Багалія плідно працювали над вивченням історії Слобожанщини такі краєзнавці, як М.М. Бакай, Д.П. Міллер, М.М. Плохинський, В.О. Барвінський та інші.

Серед них особливо виділявся Віктор Олександрович Барвінський (1885 – 1940 рр.), який історичну освіту отримав у Харківському імператорському університеті. Його публікації з історії Слобідського краю мали фрагментарний характер, але в цілому, разом із роботами Д.І. Багалія, становили вражаючу картину. Це свідчить про те, що педагогічний інститут наприкінці XIX – початку XX ст. став справжнім науковим центром із вивчення історії Слобідської України.

У радянські часи особливого розвитку наукова робота в галузі історичної регіоналістики набула після закінчення роботи I Всеукраїнської краєзнавчої конференції, що пройшла у м. Харкові у 1925 р. У навчальних планах Харківського інституту народної освіти ім. О.О. Потебні з'явилися навчальні курси з етнографії та історичного краєзнавства. Такі науковці ХІНО, як професори О.В. Ветухов, П.Г. Ковалевський, С.А. Таранушенко, Ф.Г. Федюченко та інші активізували науково-дослідну та методичну роботу з історичного краєзнавства. Так, професор П.Г. Ковалевський написав ряд статей наукового та методичного характеру: «Про стан сучасного краєзнавства», «Про науково-дослідну роботу в краєзнавстві», «Про значення музеєзнавства у краєзнавстві», «Програма краєзнавчої роботи на селі» та ін. Професор С.А. Таранушенко проводив дослідження з історії народного мистецтва Слобідської України, які й сьогодні не втратили своєї актуальності. У 1925 – 1926 н.р. при ХІНО, за рішенням Президії наукового комітету Укрголовпрофосвіти, було організовано Студентське бюро історичного краєзнавства, за наукову роботу якого відповідала науково-дослідна кафедра історії української культури.

Протягом 1930 – 1950 рр. проблеми з історичної регіоналістики досліджувала велика група науковців, які в той час працювали на історичному факультеті педагогічного інституту.

Так, значний внесок у вивчення історії селянства Харківщини в дорадянську добу зробив доцент Федір Федорович Ковтун (1901 – 1940 рр.). У 1917 – 1921 рр. він навчався у вчительській семінарії у м. Лубни Полтавської губернії, а потім викладав історію в сільській школі. У 1924 – 1928 рр. Ф.Ф. Ковтун навчався в ХІНО ім. О.О. Потебні, а впродовж 1929 – 1932 рр. працював у Науково-дослідному Інституті історії української культури. Із 1934 р. дослідник працював доцентом у педагогічному інституті, де викладав історію СРСР. У 1940 р. він захистив кандидатську дисертацію «Селянський рух у Харківській губернії в 1861 – 1863 рр.». Під час роботи в педагогічному інституті розробляв наукову проблему «Селянство й селянська боротьба в українській історіографії XIX – XX ст.».

Ще одним видатним істориком-краєзнавцем був Кирило (Кир) Карлович Шиян (1902 – 1974 рр.). У 1930 р. він закінчив Ніжинський інститут народної освіти, у 1930 – 1933 рр. працював співробітником науково-дослідної кафедри історії України ім. Д.І. Багалія. Із 1933 р. К.К. Шиян працював викладачем, а потім доцентом на історичному факультеті Харківського педагогічного інституту, де досліджував історію проведення аграрної реформи П.А. Столипіна в Харківській губернії. Після закриття історичного факультету в педінституті він був

вимушений перейти на роботу в Харківський державний університет, де викладав історію СРСР. У 1963 р. став професором кафедри історії СРСР. Найбільш відомі праці вченого: «Селянство – основна і вирішальна сила визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр.» (1954 р.), «Боротьба робочого класу України за відбудову промисловості. 1921 – 1926 рр.» (1959 р.), «Минуле і сучасне села» (1963 р.). К.К. Шиян також брав участь у підготовці колективних праць: «Історія робочого класу Української РСР» (1967 р.) та «Розвиток народного господарства Української РСР. 1917 – 1967» (1967 р.).

Сучасна наукова школа з історичної регіоналістики вийшла далеко за межі кафедральних та факультетських наукових проектів. Протягом останнього десятиріччя на історичному факультеті була реалізована програма створення в ХНПУ імені Г.С. Сковороди історико-краєзнавчого наукового центру як неформального об'єднання вчених-краєзнавців та краєзнавців-аматорів Харківської області та сусідніх регіонів Російської Федерації. Сьогодні на базі історичного факультету проведено 12 міжнародних наукових конференцій «Історичне краєзнавство і учитель» (проводяться щорічно), вийшло 49 випусків фахового наукового збірника «Історія та географія», у якому серед авторів чимало відомих учених-краєзнавців не тільки України та Росії, а й інших країн світу. Значна увага приділялася популяризації історичного краєзнавства не лише серед студентів, а й серед учителів та учнів Харківської області. З цією метою був створений Науково-методичний центр шкільного краєзнавства, члени якого проводять наукові дослідження, читають лекції з популяризації історичного краєзнавства, проводять екскурсії, а також друкують свої статті та замітки в періодиці. Це була перша спроба залучити до історико-краєзнавчої роботи широке коло дослідників-краєзнавців та збирачів народних звичаїв, тому що без цього подальший розвиток наукової школи з історичної регіоналістики був би неможливим.

До науковців, які сьогодні активно проводять дослідження з різних дослідницьких напрямів історичної регіоналістики, належить кандидат історичних наук, професор Микола Павлович Маслов (нар. 1960 р.). До кола наукових інтересів дослідника входять питання історії Росії, історичної регіоналістики, історії Прикордоння. Найбільш відомі роботи вченого: посібники «Історія Росії XVIII ст. (2012 р., з грифом МОН України), «История Белгородского края» (2013 р., у співавторстві). Під його керівництвом захищено 3 кандидатські дисертації (І.М. Вановська, 2011 р.; М.А. Трубочанінов, 2011 р., Ю.В. Подрез, 2013 р.).

Сьогодні слідом за своїм наставником кандидат історичних наук, доцент М.А. Трубочанінов продовжує досліджувати історію Слобожанщини в дорадянську добу, проблеми розвитку слобожанського селянства, різні аспекти соціально-економічного розвитку Харківської губернії, розробляє нову методологію історичної регіоналістики.

Значний внесок у розробку наукової школи з історичної регіоналістики зроблений доктором історичних наук, професором О.М. Богдашиною, кандидатська дисертація якої була присвячена аналізу умов і напрямів

роботи Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І. Багалія (1921 – 1934 рр.)» (1993 р.). Наукові інтереси дослідниці і сьогодні зосереджені на історіографії та історії України ХХ ст.

Молоде поповнення дослідників наукової школи продовжує активно працювати в галузі історичної регіоналістики. Кандидат історичних наук, доцент Т.Ю. Місостов вивчає проблеми розвитку історико-краєзнавчого руху на Лівобережній Україні. Кандидат історичних наук, доцент О.В. Дзякова працює над питаннями історії розвитку Харківщини в роки Великої Вітчизняної війни. Кандидат історичних наук, доцент С.В. Мірошніченко захистила дисертацію з історії розвитку періодичної преси в Харківській губернії. Наукова робота кандидата історичних наук, доцента І.В. Чернікової присвячена проблемам охорони, вивчення і використання пам'яток історії та культури на Харківщині.

Краєзнавець О.В. Пивоваров у роботі «Становлення і розвиток світської середньої освіти на Лівобережжі та Слобожанщині (друга половина XVIII – перша третина XIX ст.)» (2002 р.) уперше здійснив комплексну характеристику становлення й розвитку системи такої освіти в цьому регіоні. У роботі Я.В. Мотенко «Селянський рух в Харківській губернії у 1917 – 1921 рр.» (2005 р.) уперше у вітчизняній історіографії здійснена спроба комплексного дослідження селянського руху в Харківській губернії у зазначений період із позиції сучасної історичної науки. У роботі В.С. Романовського досліджено процес розвитку наукового, практичного, громадського напрямів пам'яткознавства на Харківщині в XIX – на поч. XX ст. У дисертації Н.О. Бондар вивчаються проблеми діяльності організацій українських політичних партій на території Харківщини в період революції та громадянської війни. Робота Г.Л. Демочко присвячена комплексному дослідженню системи охорони здоров'я в Харкові у 1919 – 1934 рр.

Кандидатську дисертацію на історико-краєзнавчу тему «Розвиток початкової освіти на Харківщині в другій половині XIX ст.» (1999 р.) захистила Т.М. Поволоцька. Вона висвітлила соціально-політичні та економічні умови освітнього процесу на Харківщині, діяльність у ньому державних і громадських організацій, церкви в пореформений період. Визначила основні етапи, напрями реформування і структуру народної освіти, виникнення та динаміку зростання навчальних закладів усіх типів, учительського та учнівського контингентів.

В історико-краєзнавчому дисертаційному дослідженні І.С. Мартинової «Розвиток середньої освіти на Харківщині у другій половині XIX – на початку XX століття» (2005 р.) на основі широкого кола архівних і опублікованих документів, матеріалів періодичної преси розглядається процес організації і діяльності основних типів середніх навчальних закладів у Харківській губернії в пореформений період. Проаналізовано вплив урядових заходів, діяльності органів місцевого самоврядування, приватної ініціативи на процес створення мережі середніх навчальних закладів і формування їх матеріальної бази, формування учнівського контингенту, педагогічного складу.

Розвиток освіти на Харківщині також досліджує кандидат історичних наук, доцент Г.Г. Яковенко, яка працює в ХНПУ імені Г.С. Сковороди з 2001 р. До кола її наукових інтересів входять: історія освіти на Харківщині, історія релігії,

історичне краєзнавство. Вона автор близько 30 наукових публікацій, переважно на історико-краєзнавчу тематику.

Скарбниця історичної регіоналістики в ХНПУ імені Г.С. Сковороди постійно поповнюється новими іменами та здобутками. Окремі аспекти розвитку Слобідської України потрапляють до наукових інтересів багатьох викладачів та студентів історичного факультету.

Наукова школа з історіографії та джерелознавства пов'язана з іменами академіків **Д.І. Багалія** та **В.П. Бузескула**, які заклали основу наукового вивчення й викладання історіографії в педагогічному університеті.

У радянські часи їх справу продовжили доцент І.Л. Шерман і професор Г.М. Дейч. Так, Ісай Львович Шерман (1911 – 1989 рр.) після закінчення педінституту працював науковим співробітником, директором Всеукраїнського центрального архіву давніх актів. Свою роботу в архіві поєднував з навчанням в аспірантурі при Центральному архівному управлінні УРСР. У 1942 р. захистив кандидатську дисертацію «Разгром Григорьевщины». Упродовж 1945 – 1956 рр. – викладач, доцент історичного факультету Харківського педінституту. Із 1964 р. – професор, завідувач кафедри історіографії, допоміжних історичних дисциплін та методики історії. У 1966 р. захистив докторську дисертацію «Советская историография гражданской войны в СССР». Генріх Маркович Дейч (1913 – 2003 рр.) після завершення навчання в Ленінградському державному університеті читав студентам лекції з історії дорадянської Росії, викладав основи археографії, архівознавства, джерелознавства та історіографії в Харківському державному педагогічному інституті й одночасно в Харківському державному університеті. Наукові дослідження Г.М. Дейча також стосувалися окремих проблем історії СРСР, історії революційного та громадського рухів, джерелознавства, археографії, архівознавства та історіографії. У 1947 р. він захистив кандидатську дисертацію в Історико-архівному інституті (Москва), а у 1962 р. захистив докторську дисертацію в Ленінградському відділенні Інституту історії АН СРСР.

Сьогодні лідерство в розвитку наукової школи з історіографії в ХНПУ імені Г.С. Сковороди справедливо належить доктору історичних наук, професору Олені Миколаївні Богдашиній (нар. 1966 р.).

Після закінчення історичного факультету Харківського державного університету ім. О.М. Горького вона працювала вчителем історії в загальноосвітній школі. У 1990 – 1993 рр. навчалася в аспірантурі при кафедрі історії України ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. Після захисту кандидатської дисертації (1993 р.) почала працювати в ХНПУ імені Г.С. Сковороди на кафедрі історії України.

У 2011 р. О.М. Богдашина захистила докторську дисертацію «Позитивізм в історіографічному процесі в Україні 1860 – 1920-х рр.». Шляхом вивчення численних історіографічних джерел, зокрема з 24 архівів України, Росії, Польщі, Чехії, вона довела, що позитивізм був не лише теоретико-методологічною основою історіописання в Україні, а й важливим елементом світогляду вчених, складовою частиною свідомості інтелігенції. Він справив значний вплив на історіографічний процес, зокрема під його дією сформувались нові підходи

до трактування історичного процесу, об'єкта, предмета, понятійного апарату, методики історичної науки. Авторкою показано, що основними елементами позитивістської моделі історіописання в історичній науці на українських землях були: віра в суспільний прогрес, визнання історичного процесу закономірним, багатофакторним, розробка теорії суспільної еволюції.

Вона – автор понад 100 публікацій, серед яких монографії «Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. Д.І. Багалія (1921 – 1934 рр.) (1994 р.), «Розвиток історико-правової думки в Російській імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) (2000 р.), «Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті роки ХІХ – 20-ті роки ХХ ст.)» (2010 р., 2012 р.), навчально-методичний посібник «Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії» (2004 р., 2006 р., 2008 р.), який отримав гриф МОН України, а в 2012 р. вийшов російською мовою. Сьогодні О.М. Богдашина підготувала свого першого кандидата наук В.В. Жигла, робота якого присвячена історії архівування документів зони військового управління та їх джерельному аналізу (2010 р.).

Наукова школа з нової та новітньої історії зарубіжних країн має в ХНПУ імені Г.С. Сковороди давні й міцні традиції. Науковці – представники цієї школи досліджують питання історії країн Західної Європи, США, Азії, Африки, Латинської Америки ХVІІ – ХХІ ст., а також вивчають розвиток міжнародних відносин цього періоду. У 20-х роках вивчення історії країн Західної Європи поступово ставало одним із провідних напрямів у колективних та індивідуальних наукових дослідженнях членів секції історії європейської культури ХІНО. Так, завідувач секції професор М.С. Гольдін свою увагу зосереджував на розвитку освіти в епоху Великої французької революції, працював над перекладом і аналізом виступів основних політичних діячів Великої французької революції: Робесп'єра, Сен-Жюста, Марата та багатьох інших. У 1924 р. виходить у світ його збірник «Соціалізм і комунізм у Франції». У середині 20-х років учений розпочав роботу над укладанням збірника документів, що стосувалися історії селянства Західної Європи в новий час, а на основі документів, зібраних у Берлінському державному архіві, досліджував історію селянства Німеччини.

Услід за своїм учителем, професором М.С. Гольдіним, роботу з вивчення історії Західної Європи продовжував М.М. Пакуль, який досліджував соціальні течії в Англії у 20 – 30-х роках минулого століття, аграрні реформи в Європі післявоєнного періоду. У 1929 р. у м. Харкові вийшла монографія М.М. Пакуля, присвячена історії Нідерландської революції ХVІ ст., у якій послідовно, структуровано, змістовно подавався виклад історичних подій.

Подальший розвиток наукової школи з нової та новітньої історії зарубіжних країн на історичному факультеті ХНПУ імені Г.С. Сковороди був би неможливим без науково-організаційної діяльності доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри всесвітньої історії Миколи Мироновича Кучемка (нар. 1935 р.). У 1965 р. він закінчив історичний факультет Саратовського державного університету ім. М.Г. Чернишевського, у 1974 р. захистив

кандидатську дисертацію, а у 1987 р. – докторську. Із 1991 р. працює в ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Коло наукових інтересів професора М.М. Кучемка становлять дослідження історії демократії та законності, історії сучасного світу, історичний розвиток педуніверситету в післявоєнний період. Він – автор понад 130 наукових та науково-методичних публікацій, серед яких «Борьба коммунистической партии за укрепление социалистической законности и правопорядка в стране в первые годы нэпа (1921 – 1922 гг.)». На материалах Нижнего Поволжья», «Укрепление социалистической законности в Сибири в первые годы нэпа (1921 – 1923 гг.)»; «Історія сучасного світу» (2007 р.); посібник для студентів «Тоталітаризм в истории Европы XX века» (2012 р., у співавторстві); монографія «Тоталітаризм: исторический опыт Европы XX века» (2013 р., у співавторстві).

Професор М.М. Кучемко підготував 6 кандидатів історичних наук.

Значний внесок у розвиток у нашому університеті такого напряму наукової школи з нової та новітньої історії зарубіжних країн, як балканістика, здійснив доктор історичних наук, професор Володимир Дмитрович Козлітін (нар. 1951 р.). Він тривалий час працював у ХНПУ імені Г.С. Сковороди на кафедрі історичних дисциплін, спочатку старшим викладачем, доцентом, професором, згодом – завідувачем кафедри. Наукові інтереси дослідника становлять дослідження з історії Югославії, з історії російської та української еміграції в Європу. Найбільш відомі праці: монографія «Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919 – 1945 гг.)», навчальний посібник «Друга світова війна 1939 – 1945 рр.». Учений підготував 2 кандидати наук із новітньої історії.

Разом із продовженням дослідження загальноєвропейської та загальносвітової проблематики науковців часто цікавить питання вивчення історії окремих країн. Так, Л.М. Ямпольська захистила дисертацію «Інтеграційні процеси в Європі та Велика Британія (1973 – 1997)». Сфера наукових інтересів кандидата історичних наук, доцента Л.М. Ямпольської – процеси євробудівництва початку XXI століття, проблеми новітньої історії Великої Британії, тенденції сучасного розвитку країн мусульманського сходу, особливо арабського регіону.

Серед найбільш перспективних напрямів подальшого розвитку наукової школи з нової та новітньої історії зарубіжних країн є дослідження міжнародних відносин. Так, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри всесвітньої історії О.В. Балера вивчає розвиток україно-ізраїльських відносин на межі XX – XXI ст. Кандидат історичних наук, доцент Т.Л. Жихарева захистила кандидатську дисертацію, у якій дослідила історію співробітництва Німеччини й України в галузі науки та освіти 1992 – 2007 рр.

За останні два десятиріччя нове покоління істориків не тільки провело модернізацію наукової школи з нової та новітньої історії зарубіжних країн, але й заклало в педагогічному університеті основи розвитку нових дослідницьких напрямів цієї наукової школи, а саме: полоністики, балканістики, японознавства, германознавства, англознавства, арабістики та інших.

Кандидат історичних наук, доцент С.О. Серяков став засновником на історичному факультеті такого напряму історичної науки, як полоністика. Він

досліджує історію католицької церкви, історію гуманістичної освіти та історію Центрально-Східної Європи періоду бароко. Свій внесок у розвиток історичної науки в педагогічному університеті здійснює кандидат історичних наук, доцент О.О. Гоков, наукові інтереси якого зосереджені навколо проблем історії міжнародних відносин, суспільно-політичних організацій та рухів у Європі в новітній період. Окремі питання економічної історії провідних країн Європи та Америки вивчає кандидат історичних наук, доцент М.М. Литвиненко. Кандидат історичних наук, доцент М.С. Вороніна розвиває на історичному факультеті гендерну історію, історичну антропологію, етнологію.

За роки свого понад 200-річного розвитку історичні наукові школи стараннями багатьох поколінь видатних учених стали генераторами наукової думки, осередком нових наукових досягнень. Сьогодні на історичному факультеті традиційні та новітні наукові історичні школи активно розвиваються, нове покоління істориків-науковців успішно працює над обраними темами і залучає до наукової діяльності перспективну студентську молодь.

МИСТЕЦЬКА ШКОЛА

Мистецька школа в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди почала формуватися з 1954 року, коли на філологічному факультеті було відкрито кафедру музики і співу. Її очолив харківський диригент **Володимир Андрійович Комаренко** (1887 – 1969 рр.). Цей музикант зробив вагомий внесок у розвиток народного мистецтва в Україні, зокрема в Харкові. Ще в 1909 р. при Харківському товаристві «Просветительный досуг» він організував самодіяльний домрово-балалаєчний оркестр, а в 1920 р. при Харківському нарпросі створив перший в Україні професійний оркестр народних інструментів, що згодом увійшов до складу Харківської філармонії. Із 500 найрізноманітніших творів, що входили до репертуару оркестру, близько 100 були інструментовані самим В.А. Комаренком. У 1930 р. за його ініціативи в Харкові був відкритий перший у СРСР технікум музичної промисловості, а після його переведення до Києва на цій базі В.А. Комаренко організував музичну школу (сьогодні це музична школа № 2 ім. П.І. Чайковського). У 1943 р. він став першим директором музичної школи для обдарованих дітей, паралельно викладаючи в музичному училищі й консерваторії. У 1935 – 1962 рр. В.А. Комаренко керував дитячим оркестром народних інструментів при Харківському палаці піонерів ім. П. Постишева.

Очоливши кафедру музики і співу в ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, цей видатний музикант упродовж 1957 – 1965 рр. організував у його стінах оркестр народних інструментів. Традиції В.А. Комаренка підтримуються в педагогічному університеті. На знак пошани до митця на кафедрі музично-інструментальної підготовки є аудиторія (оркестровий клас) імені В.А. Комаренка. Сила впливу цієї творчої непересічної особистості на процеси розвитку домрового виконавського мистецтва і педагогіки підготовки музикантів відчутна й сьогодні настільки, що в генеалогії харківської домрової школи В.А. Комаренко, без сумніву, посідає історичне місце її фундатора.

Не менш видатною особистістю в історії мистецької школи педагогічного університету став композитор Борис Олександрович Михайловський (нар. 1929 р.), який очолював кафедру музики і співу в 1966 – 1969 рр. Ця людина мала дар розкривати творчий потенціал студентів і співробітників інституту, об'єднувати їх у самодіяльні колективи, де за основу правила любов до музики, до співу. Він писав радісні, душевні пісні, які із задоволенням співали як самодіяльні колективи, так і професіонали, зокрема хор філармонії. Його твори виходили й поширювалися на вінілових дисках, виконувалися на радіо й телебаченні. Із 1975 р. він переходить на роботу з професіоналами: створює професійні музичні групи, зокрема вокальний квартет «Експрес», ансамбль «Калинка».

У 1982 р. після відновлення підготовки вчителів музики і співу в Харківському педагогічному інституті кафедру музики, естетики й образотворчого мистецтва очолила кандидат педагогічних наук, доцент Ольга Алексіївна Кузнецова (нар. 1957 р.). У 1986 р. кафедра образотворчого мистецтва набуває самостійного статусу, що створило умови для відкриття художньо-графічного факультету. У 1989 р. виокремилася кафедра естетичного виховання на дошкільному факультеті. У 1991 р. створено музично-педагогічний факультет, на якому кафедра музики стала провідною для створення кафедр музично-інструментальної підготовки та вокально-хорової підготовки.

Значною мірою розвиток професійної підготовки майбутніх учителів музики і співу завдячує діяльності О.А. Кузнецової, яка з 1982 р. і дотепер працює в ХНПУ імені Г.С. Сковороди, завідує кафедрою музично-інструментальної підготовки. Вона отримала високопрофесійну підготовку, закінчивши у 1988 р. аспірантуру НДІ художнього виховання АПН СРСР у Москві і захистивши дисертацію «Формування художніх потреб майбутніх учителів». Її науковим керівником був доктор педагогічних наук, академік АПН СРСР, директор зазначеного науково-дослідного інституту Є.В. Квятковський.

У 2002 р. О.А. Кузнецова виступила ініціатором проведення Міжнародного конкурсу виконавців – «Fortissimo» (м. Харків) для педагогів-музикантів і студентів, у 2003 р. – Міжнародного фестивалю слов'янської музики, очоливши оргкомітет і ставши художнім керівником цих музичних свят.

За роки роботи в університеті вона підготувала 67 фахівців, які працюють у навчальних закладах України і за кордоном, 25 із них – лауреати, дипломанти міжнародних і всеукраїнських конкурсів, фестивалів, фахових олімпіад з музичного мистецтва. О.А. Кузнецова – ініціатор створення й керівник Харківської міської філармонії школярів (з 1990 р.), організатор і виконавець циклів музично-літературних концертів у Будинку вчених та циклу «У зимовий вечір біля каміна», що транслювалися на харківському і всеукраїнському телебаченні. Вона створювала музичне оформлення до образотворчих виставок у Національному художньому музеї (Київ, 1997 р.), Українському Фонді культури (Київ, 1998 р.), Харківському художньому музеї (з 1987 р.). Рівень професійної майстерності О.А. Кузнецової виявляється і в тому, що вона виступає з концертами як соліст та концертмейстер з відомими виконавцями – народними та заслуженими артистами України, виконавцями з Білорусі, Ізраїлю, США, Росії, Польщі. У різні роки сприяла створенню та виступала з ансамблями «Акцент», «Сузір'я», поп-фольк ансамблем «Ладо», сьогодні є керівником народного колективу естрадного ансамблю «Маестро». Із 1985 р. – засновник і художній керівник оркестру народних інструментів.

О.А. Кузнецова має близько 100 публікацій наукового та методичного характеру з проблем формування художніх потреб студентів, історії і теорії музичної та фортепіанної педагогіки, теорії музики, художньо-просвітницької підготовки майбутніх учителів, історії Слобожанської культури, творчого розвитку молоді, екології звуку та музичної терапії, виданих у фахових

та міжнародних журналах в Україні, Росії, Білорусі, Словаччини: «Теорія музики. Суперконтроль», «Збірка партитур оркестру народних інструментів», «Студентський естрадний ансамбль», «Современный опыт художественно-просветительской работы в странах Западной Европы, США, Японии» (вторая половина XX ст.)» та ін. О.А. Кузнецова керує науковими дослідженнями пошукачів та аспірантів.

Вона активно займається громадською діяльністю: є засновником і головним редактором міжнародного науково-популярного арт-журналу «Fortissimo», членом редакційної колегії всеукраїнської «Музичної газети», головою Спільки педагогів і діячів мистецтва (Харків), членом правління Міжнародної Ради з музично-художньої освіти при Президії РАО (Москва), відповідальним секретарем Національної музичної спілки (Київ), президентом Асоціації піаністів-педагогів України (Українське відділення Ukr. «ЕРТА» – Київ – Харків) та віце-президентом Асоціації педагогів фортепіано Європи «ЕРТА» (Лондон – Брюссель).

Розвиткові фахової підготовки майбутніх учителів музики і співу сприяє й активна діяльність доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри теорії та методики мистецької освіти та диригентсько-хорової підготовки вчителя Тетяни Анатоліївни Смирнової (нар. 1954 р.).

Після закінчення Харківського інституту мистецтв ім. І.П. Котляревського вона з 1982 р. працює в педагогічному університеті. У 1997 р. захистила кандидатську дисертацію «Система пізнавальних завдань для формування естетичних оцінних суджень підлітків». У 2004 р. захистила докторську дисертацію «Теоретичні й методичні засади диригентсько-хорової освіти у вищих навчальних закладах» (науковий консультант – доктор філософських наук, професор, дійсний член НАПН України І.А. Зязюн). У цій науковій студії вона теоретично обґрунтувала концепцію вдосконалення професійно-педагогічної підготовки студентів, які здобувають диригентсько-хорову освіту, довела доцільність підходу до такої освіти, як підготовка студента до творчого самовираження, педагогічного спілкування та управління хоровим колективом, визначила й розкрила зміст теоретичної моделі диригентсько-хорової освіти як системи педагогічної підтримки особистості студента, розробила й впровадила організаційно-методичну систему цієї освіти, експериментально довівши її переваги.

До кола основних наукових інтересів Т.А. Смирнової входять як теоретико-методологічні, так і конкретно-прикладні проблеми мистецької педагогіки, зокрема проблема гуманізації вищої диригентсько-хорової освіти, проблеми мотивації професійної діяльності музиканта і музиканта-педагога, технологізації та дидактичного забезпечення професійної мистецької освіти, педагогіки і психології творчої особистості.

Професор Т.А. Смирнова – автор близько 80 наукових праць, зокрема, монографії «Вища диригентсько-хорова освіта в Україні: минуле та сучасність» (2002 р.) та навчального посібника «Хорознавство» (2000 р.).

Вона бере активну участь у підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації. Під її керівництвом захищена кандидатська дисертація А.А. Радієвської, присвячена проблемам розвитку творчих здібностей молодших школярів у ліцеях мистецтв.

Тетяна Володимирівна Ткаченко (нар. 1953 р.) – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри вокальної культури та сценічної майстерності. У 2010 р. захистила докторську дисертацію «Теоретико-методичні основи формування вокально-звукової культури майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки» (науковий консультант – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України В.П. Андрущенко). Розвідку присвячено теоретико-методичному дослідженню проблеми формування вокально-звукової культури майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки, проаналізовано особливості професійної підготовки майбутнього вчителя музики в сучасних ВНЗ, визначено роль і значення вокально-звукової культури вчителя як складової його професійної готовності, розкрито суть поняття «вокально-звукова культура вчителя музики», схарактеризовано її структурні компоненти, проаналізовано особливості формування вокально-звукової культури майбутнього вчителя музики в процесі його професійної підготовки, теоретично обґрунтовано систему науково-методичного забезпечення формування вокально-звукової культури майбутнього вчителя музики, експериментально доведено ефективність розробленої системи.

На кафедрах музично-педагогічної підготовки працюють високопрофесійні фахівці, визнані митці – лауреати міжнародних конкурсів, заслужені діячі мистецтв України, заслужені артисти України, серед яких відома співачка, народна артистка України, професор В.Ф. Арканова, заслужена артистка України, кандидат педагогічних наук, доцент О.В. Слепцова, заслужений артист України, кандидат педагогічних наук, доцент В.О. Дорошенко, солістка Харківської обласної філармонії А.В. Мартем'янова.

Доценти В.В. Королевський та М.М. Данилюк є членами Національної музичної спілки, старший викладач А.В. Мартем'янова – член Асоціації гітаристів України. В.В. Королевський, О.В. Васильєва, А.В. Соколова, Т.О. Литвиненко, А.В. Мартем'янова, М.М. Данилюк – лауреати міжнародних та всеукраїнських мистецьких конкурсів.

Мистецькі колективи, очолювані такими професіоналами, посідають призові місця на конкурсах різних рівнів, гідно репрезентуючи творчі здобутки ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Гордістю університету є творчі студентські колективи, яким за професійно-виконавський рівень присвоєно почесне звання «Народний самодіяльний колектив України». Це – камерний хор «Ювента» (керівники доценти В.В. Королівський та О.В. Васильєва), оркестр народних інструментів (художній керівник проф. О.А. Кузнецова, диригенти – проф. В.І. Ніколаєв, ст. викл. В.П. Жуков).

Коло наукових інтересів викладачів кафедр окреслюється напрямками досліджень, що охоплюють вивчення теоретико-методологічних основ мистецької

освіти, становлення та розвитку музичної освіти, інноваційних тенденцій у мистецькій освіті, виконавської майстерності майбутнього вчителя музичної культури, мистецької освіти в диригентсько-хоровому просторі, теоретико-методичних засад педагогічної діагностики якості вищої музично-педагогічної освіти, гігієни та збереження голосу майбутніх викладачів музичного мистецтва.

Мистецтво хореографії в ХНПУ імені Г.С. Сковороди розвивається завдяки зусиллям передусім кандидата педагогічних наук, професора, завідувача кафедри хореографії Наталії Анатоліївни Бугаєць (нар. 1976 р.). Вона – триразова чемпіонка України з європейської програми, віце-чемпіонка України з латиноамериканської програми, переможець та призер відкритих першостей світу в Німеччині, Чехословаччині, Польщі, Естонії, Латвії, Росії та Україні, суддя міжнародної категорії зі спортивних танців, висококласний спеціаліст, талановитий педагог.

Н.А. Бугаєць сконцентрувала навколо себе педагогічні кадри, необхідні для підготовки вчителів танців, налаштувала їх на творчий пошук, що принесло з часом успіх і визнання хореографічних колективів ХНПУ імені Г.С. Сковороди в Україні та за її межами. За високий професійно-виконавський рівень почесне звання «Народний самодіяльний колектив профспілок України» присвоєно ансамблю народного танцю «Зорецвіт» (керівник – кандидат мистецтвознавства, доцент О.В. Лиманська та викладач К.В. Редько), ансамблю бального танцю (керівник – кандидат педагогічних наук, професор Н.А. Бугаєць та старший викладач О.І. Пінчук). Ці колективи демонструють свої досягнення на головних сценах України, беруть активну участь у культурно-просвітницькому житті країни, переконливо підтверджуючи своє почесне звання.

Так, народний ансамбль бального танцю здобув I місце в II хореографічному фестивалі-конкурсі «Танці з Карпатами» під гаслом «Схід і Захід разом», номінація «Бальний танець» (2009 р.); цей колектив – володар Гран-прі та I місця на Всеукраїнських змаганнях серед ансамблів бального танцю на «GRAND PRIX OF LUGANSK – 2011»; володар Гран-прі та Спеціального призу на міжнародному студентському хореографічному фестивалі під гаслом «Живи яскраво, танцюй невтомно» у номінаціях «Сучасний бальний танець» та «За емоційне втілення образів» (м. Луганськ, 2012 р.). Також ансамбль є лауреатом (2009 р., 2010 р., 2013 р.) та переможцем (2011 р., 2012 р.) молодіжного фестивалю «Студентська весна» (м. Харків). Танцювальний дует В. Костирко й І. Тарасенко здобули Гран-прі на Всеукраїнських змаганнях «Кубок Прометея – 2013» у номінації «Латиноамериканський танець» (румба). Команда ХНПУ імені Г.С. Сковороди, сформована з танцювальних пар ансамблю, ставала неодноразовим переможцем на чемпіонатах України, Європи і світу.

Ансамбль народного танцю «Зорецвіт» неодноразово був лауреатом фестивалів і конкурсів огляду самодіяльного мистецтва в м. Харкові, а з 2005 р. переможно виступає на всеукраїнських і міжнародних мистецьких форумах. Так, у 2005 р. ансамбль став лауреатом Міжнародного фестивалю народного танцю «Шоки – Трипки» (м. Каунас, Литва); у 2006 р. – дипломантом II Всеукраїнського

конкурсу народної хореографії ім. П. Вірського; у 2007 р. – лауреатом (І ступінь) І Міжнародного юнацького хореографічного конкурсу «Містерія танцю» (м. Полтава, м. Київ); у 2009 р. – лауреатом І ступеня Всеукраїнського хореографічного конкурсу «Танці з Карпатами» (м. Ужгород) та лауреатом І ступеня Всеукраїнського хореографічного конкурсу «Толока»; у 2009 р. отримав І премію Міжнародного фестивалю фольклору «Wesele Kurpiowskie» (м. Кадзідло, Польща), став переможцем у номінації «Хореографія» Всеукраїнського конкурсу творчості й талантів «Золоте намисто» (м. Херсон); у 2010 р. – лауреат І ступеня Міжнародного телевізійного конкурсу «Южный экспресс» та отримав Гран-прі фестивалю-конкурсу «Квітка на камені» (м. Кам'янець-Подільський); у 2012 р. став лауреатом ІІ ступеня в номінації «Народний та фольклорний танець» на Міжнародному студентському хореографічному фестивалі (м. Луганськ); у 2013 р. – володар Гран-прі на Всеукраїнському хореографічному фестивалі-конкурсі «LITVINOFF DANCE FEST».

Творчі здобутки колективів та їх окремих виконавців залежать від повсякденної, наполегливої праці талановитих керівників ансамблю. Це і Н.А. Бугаєць, без творчої активності якої не склалася б і доля цих колективів, і О.І. Пінчук – директор науково-методичного центру УФСТ, суддя міжнародної категорії зі спортивних танців, тренер збірної команди України зі спортивних танців у 1996 – 1998 рр., і О.В. Ліманська – відмінник освіти України, член Харківського осередку Національної хореографічної спілки України, і К.В. Редько – дипломант XII Всесвітнього фестивалю студентів та молоді (м. Москва), стипендіат імені П.П. Вірського (2010 р.), член Харківського осередку Національної хореографічної спілки України.

Підготовка фахівців з образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва та графіки, а також мистецтва дизайну в ХНПУ імені Г.С. Сковороди має потужну науково-методичну базу, яку репрезентують викладачі художньо-графічного факультету. На його кафедрах працюють вісім членів Харківської організації Національної спілки художників України (ХОНСХУ). Серед них: Віктор Іванович Ковтун – голова правління ХОНСХУ, народний художник України, лауреат Національної премії імені Т.Г. Шевченка; Марія Григорівна Куратова – член Спілки дизайнерів і ХОНСХУ, лауреат огляду-конкурсу «Премія Національної спілки архітекторів України» у номінації «Кращий втілений об'єкт інтер'єру року»; Юрій Іванович Блінов, Уляна Петрівна Мельникова, Тетяна Володимирівна Паньок, Яна Валентинівна Чеботова, Дмитро Вікторович Чаус, Володимир Олександрович Хмельницький.

Провідні викладачі факультету постійно підвищують рівень професійної майстерності, їх роботи представлені на творчих виставках Будинку художника, у виставкових залах Харківського художнього музею, на виставках галереї АВЕК, Муніципальної галереї, Харківської академії дизайну та мистецтв. Викладачі О.А. Лазарев, Д.В. Чаус, А.М. Радомська, О.Р. Котляр проводять персональні виставки в галереях м. Харкова. Я.В. Чеботова, М.Г. Куратова беруть участь у

міжнародних виставках, зокрема в Нью-Йорку, Будапешті, Флоренції. Доцент У.П. Мельникова була учасницею виставок авторських творчих робіт у Нюрнберзі та Відні.

Для забезпечення навчального процесу викладачі та аспіранти кафедр підготували значну кількість науково-методичних робіт, серед яких монографії, навчально-методичні посібники для вчителів і учнів загальноосвітніх шкіл, методичні рекомендації.

Викладачі та випускники художньо-графічного факультету прославляють Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди в таких галузях мистецьких знань, як живопис, малюнок, графіка, батик, український розпис, кераміка, дизайн, моделювання одягу, килимарство, аплікація, художня вишивка, різьблення по дереву тощо. Роботи викладачів і студентів прикрашають приміщення численних університетських корпусів, що надає їм вишуканості і стилю.

ПРИРОДНИЧА ШКОЛА

Науковий досвід хіміків Харкова давно відомий в Україні й далеко за її межами. Серед них провідне місце належить тим ученим, які працювали і працюють у вищих навчальних закладах. Їх дослідження завжди були теоретично вагомими і практично значущими, їх діяльність важлива тим, що вони підготували тисячі фахівців-хіміків – дослідників, інженерів технологів, викладачів і вчителів хімії для різних закладів освіти. Уславили наше місто відомі імена вчених-хіміків М.М. Бекетова, О.П. Ельтекова, Є.М. Гапона, М.А. Ізмайлова, М.П. Каблукова, Г.І. Петренка, Л.С. Палатника, Є.С. Хотинського, В.Ф. Лаврушина, Л.М. Литвиненка, В.В. Александрова, М.П. Комара, Є.І. Орлова, М.А. Валяшка, С.С. Уразовського, В.І. Атрощенко, П.П. Карпухіна, П.П. Будникова.

У Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди розвиток хімічної науки передусім пов'язаний із ім'ям доктора технічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України **Лева Ілліча Каданера** (1913 – 1991 рр.), який посідає вагоме місце в плеяді відомих електрохіміків СРСР 1940 – 1991 рр. Його наукові надбання актуальні й сьогодні, електрохімічна наукова школа, створена ним у ХНПУ імені Г.С. Сковороди, була провідною в галузі прикладної електрохімії й відомою не тільки в Радянському Союзі, а й за його межами.

Л.І. Каданер закінчив Харківський хіміко-технологічний інститут (нині Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»).

Набувши значного досвіду роботи інженера-технолога на підприємствах Радянського Союзу і викладача вищої школи, він прийшов працювати до ХДПІ ім. Г.С. Сковороди у 1958 р. зрілим науковцем: Л.І. Каданер захистив кандидатську дисертацію «Исследование электролитического лужения в щелочных и кислых электролитах» (1945 р.), мав авторські свідоцтва на винаходи, опубліковані монографії, статті. У стінах Харківського педінституту він заснував електрохімічну наукову школу, основними напрямками досліджень якої були розподіл струму та металу на електродах; вивчення корозійної стійкості гальванопокриттів; фізичне та математичне моделювання електрохімічних систем з наступним виходом на автоматичне управління електрохімічними процесами; електрохімічне розчинення та осадження металів платинової групи та їх сплавів; електрохімічна поведінка рідкісних металів.

Кожен із цих наукових напрямів вирізняється своїми надбаннями і має свою історію. Перший напрям заслуговує на особливу увагу, оскільки саме з нього в 40 – 50-х роках минулого століття розпочалася наукова діяльність Л.І. Каданера. Напрямок, новий у галузі прикладної електрохімії, приваблював багатьох учених своєю перспективністю, що мала в основі вирішення економічних проблем у

гальваностегії (економія електроенергії, металів тощо). Л.І. Каданер у той період мав уже близько 40 публікацій, зокрема п'ять монографій, у яких відображалися результати наукових пошуків. У 1945 р. вийшла його перша монографія «Электролитическое лужение», а також було отримано авторське свідоцтво «Способ подготовки железа и стали для меднения в кислых электролитах», у якому описаний винахід, що стосувався підготовки заліза і сталі для електроосадження шляхом пасивації. Пізніше з проблем використання пасивації для підвищення корозійної стійкості покриттів були опубліковані статті й кандидатські дисертації, підготовлені під керівництвом професора Л.І. Каданера. Результати робіт, здійснені в цьому напрямі, були узагальнені в його монографіях «Защитные пленки на металлах» (1956 р.), «Электролитические поля в электролизерах» (1959 р.), «Равномерность гальванических покрытий» (1960 р.) та в докторській дисертації «Розподіл струму і металу на електродах» (1961 р.). Результати цих досліджень широко використовує інженерно-технічний персонал, науковці, аспіранти та студенти.

У 1959 р. Л.І. Каданер заснував електрохімічну науково-дослідну лабораторію, у якій виконувалися дві госпдоговірні теми. Одна з них – «Корозійне дослідження ілюмінованої лудженої жерсті» – на замовлення Центрального науково-дослідного інституту чорної металургії (м. Москва). Невелика група науковців лабораторії виконала значну за обсягом результативну роботу, унаслідок чого була впроваджена у виробництво технологія електролітичного лудження, що принесла значну економію державних коштів. У цей же період, у 1963 р., була захищена на кафедрі хімії перша кандидатська дисертація, виконана під керівництвом професора Л.І. Каданера, на тему «Порівняльні дослідження корозійної стійкості жерсті гарячого й електролітичного лудження» (виконавець – Т.О. Дік).

Із 1962 р. у науковій лабораторії робота особливо активізувалася: плідно працювали науковці, викладачі, аспіранти, студенти. Тематика науково-дослідної роботи розширилася, а сама лабораторія стала єдиною в Україні, де досліджувалися процеси електрохімічного розчинення і катодного осадження металів платинової групи та рідкісних металів. Це пов'язане з тим, що до Л.І. Каданера звернулися науковці Фізико-технічного інституту АН УРСР і запропонували виготовити на основі родіювання мішені для ядерних досліджень. Оскільки хімічний синтез солей родію, необхідних для приготування електролітів родіювання, дорого коштував, працівники лабораторії розробили і запропонували новий електрохімічний метод синтезу електролітів, що значно здешевило отримання кінцевого результату. Пізніше дослідження в цій галузі перейшли на більш високий якісний рівень – була відкрита аспірантура при кафедрі хімії, яку майже 20 років (1963 – 1982 рр.) очолював професор Л.І. Каданер. Перші аспіранти, які потім стали викладачами кафедри, працювали з проблем електрохімічного синтезу електролітів для електроосадження металів платинової групи: з родієм – К.М. Науменко, з іридієм – Т.М. Попович, з рутенієм – І.П. Владимірова. Збільшення кількості аспірантів, науковців, госпдоговірних тем розширило

спектр досліджень, злагоджено запрацював потужний науковий механізм із вражаючими за своїми масштабами результатами: десятки винаходів, сотні публікацій, десятки дисертацій, монографії, участь у роботі наукових форумів.

Найбільш плідними стали 70 – 80-ті роки. У цей період були розроблені принципово нові технології електроосадження та синтезу сполук металів платинової групи, сплавів на їх основі, які виконувалися на замовлення багатьох підприємств переважно військово-промислового комплексу Москви, Ленінграда, Вільнюса, Уфі, Саратова, Сімферополя, Харкова.

Великий попит був на процеси родіювання і паладіювання. У ці роки синтезовано сульфатні і сульфаматні електроліти родіювання, електроліти для електроосадження сплавів родій-нікель і родій-кобальт (автори К.М. Науменко, Г.М. Некоз, В.П. Яковенко, Г.М. Ярмоленко), сульфаматні електроліти паладіювання (автор Т.В. Слюсарська), електроліти для електроосадження сплавів паладій-нікель і паладій-кобальт (автори Т.В. Слюсарська, З.В. Іванова, К.В. Чумак), паладій-індій (автори Т.В. Слюсарська, З.П. Бородай, В.М. Резніченко), сульфаматний електроліт іридіювання (автор Т.М. Попович), електроліти для електроосадження рутенію і сплавів рутеній-нікель, рутеній-кобальт (автори І.П. Владимірова, Р.Б. Авакян), електроліти для осаження осмію зі сплавів осмій-нікель і осмій-рений (автори Н.В. Турченко, Г.М. Некоз). Вивчено кінетику цих процесів. Паралельно виконувалися роботи з теоретичної електрохімії – розроблялися нові спеціальні методики дослідження розчинення металів під дією змінного струму (А.В. Бойко, І.Б. Єрмолов, В.М. Федченко). Усі ці розробки, виконані під очільництвом професора Л.І. Каданера, захищені авторськими свідоцтвами.

Наукові напрями, за якими працювала школа Л.І. Каданера, мали прикладний характер: їх виникнення, результативність та ефективність визначалися попитом виробництв. Проблеми підприємств машинобудування, радіотехнічної, електронної промисловості, приладобудування, ракетної техніки, з якими зверталися їх представники до вченого, ставали підґрунтям для важливих і цікавих досліджень, що зазвичай закінчувалися винаходами і впровадженнями їх у виробництво зі значним економічним ефектом.

Економічно ефективні та унікальні винаходи мали і високу конкурентоспроможність. Наприклад, за даними Інституту патентної інформації, процес дозованого травлення (автор Р.Б. Колтун) було впроваджено у виробництво на 17 підприємствах у СРСР. Це дозволило різко (у 20-30 разів) скоротити викиди оксидів нітрогену в атмосферу і дало можливість монтувати агрегати травлення в автоматичні лінії.

Показником результативності багаторічної праці колективу під керівництвом Л.І. Каданера є той факт, що у 80-ті роки тематику науково-дослідних робіт кафедри хімії було внесено до плану найважливіших в УРСР. Дозоване травлення, паладіювання в сульфаматному електроліті, поточне хромування, родіювання увійшли в державний стандарт СРСР, а електроосадження сплаву паладій-нікель – у галузевий стандарт радіотехнічної промисловості.

У кінці 80-х – на початку 90-х років у зв'язку із розпадом СРСР суттєво скоротилися обсяги виробництва на підприємствах військово-промислового комплексу, що призвело до скорочення кількості госпдоговірних тем. У цей нелегкий для колективу науковців час професор Л.І. Каданер перемістив акцент з науково-дослідної роботи на науково-педагогічні дослідження. Цей напрям роботи кафедри, започаткований ученим ще у 1962 р., постійно поповнювався наробками, скерованими на вдосконалення змісту, методів навчання хімії у вищому педагогічному закладі та в загальноосвітній школі, зокрема приділялася увага активізації навчального процесу з використанням дидактичних та рольових ігор, використанню хімічного експерименту в навчальному процесі, екологічній освіті та вихованню, проблемам диференційованого навчання, економічному вихованню при опануванні курсу хімії.

Л.І. Каданер як керівник міг згуртувати всіх викладачів, запропонувати нові ідеї, унаслідок чого світ побачили колективні праці «Применение контролирующих программ в средней школе» (1978 р.), «Подготовка учителя химии к решению задач экономического образования и воспитания учащихся в средней школе» (1985 р.), «Экологическое образование и воспитание студентов в процессе преподавания химических дисциплин в педвузе» (1988 р.).

Одним із наслідків науково-педагогічної діяльності професора Л.І. Каданера стала підготовка під його керівництвом двох дисертацій із педагогіки: перша з них, виконана і захищена Г.В. Єльніковою, стосувалася вивчення шляхів удосконалення контролю й обліку знань учнів середньої школи з хімії; друга, написана А.О. Щокіною, була присвячена проблемам розробки змісту факультативного курсу з електрохімії в середній школі та методики його викладання.

Показником діяльності наукової школи з електрохімії та педагогіки професора Л.І. Каданера є підготовлені ним 33 кандидати технічних, хімічних і педагогічних наук, 32 авторських свідоцтва на винаходи, понад 600 наукових праць, зокрема 10 монографій, 6 підручників, 10 навчальних посібників. За україномовним підручником Л.І. Каданера «Фізична і колоїдна хімія», що витримав два видання (1977 р., 1983 р.), і сьогодні навчаються студенти педагогічних вищих навчальних закладів України.

Л.І. Каданер назавжди залишився в пам'яті своїх колег, учнів і студентів неперевершеним Учителем.

Реалізацію педагогічних ідей професора Л.І. Каданера щодо вдосконалення навчально-виховного процесу підготовки майбутніх учителів хімії продовжили його учні. Вони працюють над проблемами забезпечення емоційно-ціннісного компонента змісту освіти майбутнього вчителя, розробляють системний підхід до впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес, вивчають можливості комп'ютерного моделювання, підготовку майбутнього педагога до роботи з обдарованими дітьми, розробляють програми і методичні комплекси з хімічних дисциплін, тестові завдання контролю знань за вимогами кредитно-модульної системи навчання та ін.

Наслідком такої діяльності став програмно-методичний комплекс «Таблиця Менделєєва», створений на замовлення Міністерства освіти і науки України у 2003 р. Цим програмним забезпеченням комплектувалися комп'ютери, що поставлялися в школи за програмою «Комп'ютер – сільській школі». Розроблене також програмне забезпечення для обробки візуальних даних в шкільному хімічному експерименті під робочою назвою ColorKit та ПЗ для роботи з 1-Wire цифровими приладами виробництва Maxim / Dallas.

Послідовники професора Л.І. Каданера створили навчальні посібники: «Аналітична хімія. Якісний аналіз» (2004 р., автор – Т.В. Слюсарська), «Комп'ютерне моделювання хімічних структур із застосуванням «CS Chem3D» (2006 р., автори О.Ф. Винник, В.М. Федченко, С.В. Федченко).

Учні Л.І. Каданера продовжують також наукові дослідження з прикладної електрохімії. А.В. Бойко та В.М. Федченко здійснюють теоретичні розробки з методики розрахунку визначення швидкості виділення водню при заданому потенціалі на сплаві вільного складу; Т.В. Слюсарська досліджує періодичні явища при анодному розчиненні металів та регенерацію срібла і паладію із відпрацьованих електролітів; К.В. Курко вивчає склад комплексних сполук паладію та кобальту в амінохлоридних та сульфаматних електролітах паладіювання та електроосадження сплаву паладій-кобальт; О.Ф. Винник, В.М. Федченко та В.М. Бойко розробляють кислі електроліти для електроосадження блискучих корозійностійких покриттів сплаву цинк-кобальт; В.М. Федченко, крім того, вивчає природу низькочастотних періодичних коливань на ніобієвому електроді при поляризації змінним струмом та електрохімічний механізм розчинення ніобію у фторборатних та хлоридно-фторидних електролітах.

Удосконалюючи систему хімічної освіти майбутніх учителів, учні й послідовники професора Л.І. Каданера звертаються до його наукового й педагогічного доробку, намагаються виділити все те, що не втратило цінності й дотепер, і донести до кожного студента. Традицією стали щорічні студентські наукові Каданерівські читання, у процесі підготовки до яких використовується наукова і педагогічна спадщина професора Л.І. Каданера, що надихає студентів на навчання, сприяє розкриттю їх творчих здібностей, їх вихованню та ініціює нові напрями наукових пошуків.

Наукові кадри кафедри хімії поповнювалися, крім вихованців школи Л.І. Каданера, і талановитими випускниками аспірантури Харківського державного університету імені О.М. Горького.

У 1989 р. після захисту кандидатської дисертації «Дисоціація і електропровідність натрієвих солей тіокислот фосфору в неводних розчинниках» (1986 р.) на кафедрі хімії почала працювати Тамара Миколаївна Святська (нар. 1953 р.). Коло її наукових інтересів: дослідження міжфазних та гомогенних хімічних електролітичних систем, зокрема вивчення енергетики рівноважних та нерівноважних властивостей електролітів у неводних та змішаних розчинниках. Вона також розробляє методологію та методику викладання спеціальних

дисциплін у педагогічному ВНЗ та загальноосвітній школі, працює над упровадженням у навчальний процес електронних навчальних посібників з хімії.

Т.М. Святська – автор 125 науково-методичних праць.

Кандидат технічних наук, доцент кафедри хімії Ольга Володимирівна Сидоренко теж одержала путівку в наукове життя в Харківському державному університеті ім. О.М. Горького. Після захисту кандидатської дисертації «Електрохімічне формування напівпровідних та надпровідних шарів на основі германію з неводних розчинів» (2007 р.) вона продовжує дослідження в цьому напрямі, вивчаючи фізико-хімічні закономірності процесів формування хімічних та електрохімічних покриттів металів, формування полішарових плівкових структур металів, напівпровідників і низько- та високотемпературних надпровідників, які використовуються в низькотемпературній енергетиці.

О.В. Сидоренко – автор понад 40 наукових праць та методичних розробок.

Нині кафедру хімії очолює доктор хімічних наук, професор Олена Миколаївна Свечнікова (нар. 1947 р.).

До парадигми її наукових досліджень входить вивчення реакційної здатності біологічно активних органічних сполук, встановлення кількісних співвідношень структура – біологічна активність та QSAR – аналіз у ряду похідних N-фенілантранілової кислоти та акридину, молекулярний дизайн фармакофорів, кількісний аналіз органічних сполук. Вона – автор понад 250 наукових і навчально-методичних праць, серед яких 20 навчальних посібників, 12 патентів на винахід. Найбільш відомі роботи: монографії «Исследование растворов солей в бинарных смесях на основе нитрометана методом электропроводности» (1975 р.) та «Реакційна здатність, зв'язок, структура – біологічна активність та використання похідних N-фенілантранілової кислоти та акридину» (1999 р.), посібники «Аналітична хімія» (2004 р., у співавторстві), «Аналітична хімія: якісний та кількісний аналіз» (2011 р., у співавторстві). Вона також є одним із укладачів та авторів Фармацевтичної енциклопедії (2010 р.).

Професор О.М. Свечнікова підготувала 2 кандидати хімічних наук, тим самим започаткувавши свою власну наукову школу.

Наукова діяльність анатомічної школи в стінах ХНПУ імені Г.С. Сковороди пов'язана з ім'ям доктора медичних наук, професора **Якова Рафаїловича Синельникова** (1921 – 1994 рр.). Вона склалася під безпосереднім впливом розвитку й досягнень медичної науки в Харкові, здобутки якої були високо поціновані на теренах тогочасної країни й далеко за її межами. Осередком цієї науки став Харківський медичний інститут, який виник, як і Харківський педагогічний інститут, на базі Харківського університету. Саме тут у 20-х роках XX ст. всесвітньо відомий анатом Володимир Петрович Воробйов (1876 – 1937 рр.) заснував харківську анатомічну школу, яка разом із ленінградською стала провідною,

визначивши розвиток анатомічної науки в СРСР. У 1924 р. навіть вважали, що «центр сучасної анатомічної науки перемістився з Ленінграда до Харкова». В.П. Воробйов підготував видання першого радянського «Атласа анатомии человека» в п'яти томах, яке було здійснене його учнем Рафаїлом Давидовичем Синельниковим – батьком Я.Р. Синельникова. Саме Р.Д. Синельников (1896 – 1981 рр.) став наступником В.П. Воробйова на кафедрі і продовжувачем його наукових ідей. Використовуючи метод макро-мікроскопічного дослідження, він вивчав анатомію залоз слизових оболонок, внутрішньом'язових і деяких черепно-мозкових нервів, що дозволило йому обґрунтувати нові способи знеболювання, методи оперативного лікування деяких захворювань. Професор Р.Д. Синельников створив одну з найбільших наукових шкіл анатомів у країні, підготував 13 докторів і 57 кандидатів медичних наук, був ініціатором заснування у 1952 р. Харківського товариства анатомів, гістологів та ембріологів. Усе це стало тим природнім чинником, який визначив долю Я.Р. Синельникова, тим підґрунтям, на якому виріс і сформувався науковець, дослідник, вихователь молодих учених, викладач.

Я.Р. Синельников після захисту докторської дисертації «Сравнительная макро- и микроскопическая анатомия нервов языка» (1965 р.) очолив у Харківському державному педагогічному інституті ім. Г.С. Сковороди кафедру анатомії та фізіології людини, якою керував до 1990 р.

Він продовжив роботу над удосконаленням методів макро- і мікроскопічної анатомії, запропонувавши методи препарування та фарбування елементів нервової системи на макро- та мікроскопічних рівнях, методи фарбування залоз слизових оболонок, виготовлення анатомічних препаратів. Завдяки використанню оригінальних методик досліджень вивчалися загальні закономірності топографії нервів, особлива увага приділялася внутрішньом'язовим зв'язкам між нервами різних сплетінь.

Я.Р. Синельников багато сил і праці доклав до перевидання фундаментальної роботи свого батька Р.Д. Синельникова – «Атласа анатомии человека» (1989 р.). Великий досвід та ерудиція дозволили йому втілити нові підходи до вивчення тіла людини. В атласі відображені вікові особливості розвитку людини, взаємозв'язок частини і цілого, широко репрезентовані досягнення вітчизняної морфології. До укладання інноваційних матеріалів атласу були залучені всі викладачі та співробітники кафедри анатомії та фізіології людини. На сьогодні атлас перекладено багатьма європейськими мовами, він здобув світове визнання, слугуючи в підготовці нових поколінь медиків.

Я.Р. Синельников запам'ятався його учням і як прекрасний викладач. Його живі та змістовні лекції закладали в майбутніх педагогів міцні основи біологічних знань, виробляли діалектичний підхід до пояснення процесів формування взаємозв'язку частини й цілого в організмі людини, вони були насичені прикладами з клінічної медицини і відображали сучасний стан розвитку анатомічної науки. Професор турбувався про забезпечення наочністю лекційного курсу, про його технічне оснащення. У фотолабораторії кафедри було виготовлено понад 1000 діапозитивів, що демонструвалися на найновішому на той час обладнанні.

Список наукових праць Я.Р. Синельникова налічує понад 500 публікацій із різних питань анатомічної науки: анатомії периферійної нервової системи, макро-мікроскопічної анатомії залоз слизових оболонок, анатомії судинної системи, вікової, порівняльно-анатомічної та функціональної анатомії, експериментальної морфології, імунології, м'язової діяльності.

Діяльність Я.Р. Синельникова не обмежувалася роботою в педагогічному інституті. Він активно займався громадською діяльністю: був членом науково-методичної ради Республіканського комітету з фізичної культури та спорту, членом президії Харківського товариства анатомів, гістологів та ембріологів, членом науково-методичної ради з питань медицини і спорту обласного товариства «Знання», членом комісії МОЗ УРСР по збереженню тіла М.І. Пирогова, членом бюро Республіканської секції антропологів товариства АГЕ та членом редакційної колегії республіканського збірника наукових праць «Теорія і методика фізичної культури та спорту».

Я.Р. Синельников нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора та «Знак Пошани», медалями «50 років КПРС», «За перемогу над Німеччиною» (під час Великої Вітчизняної війни він разом із батьком Р.Д. Синельниковим та іншими фахівцями підтримував стан бальзамованого тіла В.І. Леніна) та нагрудним знаком «Відмінник народної освіти».

Надзвичайну працелюбність, творчий ентузіазм, глибину наукового пошуку, відповідальність за достовірність отриманих результатів професор Я.Р. Синельников намагався передати своїм численним учням.

Він підготував 5 докторів медичних наук і 35 кандидатів медичних і біологічних наук, серед яких В.А. Друзь, А.С. Хілько, С.В. Віслова, В.В. Алексєєв, В.І. Без'язичний, О.М. Микитюк, Г.Є. Загоруйко, М.Г. Самойлов, О.І. Камаєв, Л.М. Мацюк, І.В. Кучеров, Б.В. Цибізов, С.І. Сагалянов, Є.І. Швидкий, В.М. Крамських, Н.М. Санжарова, Т.І. Гогіна, В.П. Поляков, В.Х. Фоменко.

Саме з приходом на кафедру анатомії та фізіології людини ХНПУ імені Г.С. Сковороди професора Я.Р. Синельникова пов'язане відкриття аспірантури. Поряд із проблемою дитячого та юнацького спорту, яку досліджували на кафедрі в попередні роки, науковці почали вивчати питання впливу факторів зовнішнього середовища на організм, а саме: морфофункціональні зміни в різних органах під час дії на організм магнітного поля (В.А. Друзь), іонізуючого випромінювання (А.С. Хілько, В.В. Алексєєв), альтернації і голодування (С.В. Віслова), гіпоксії та ефірного наркозу (В.І. Курилова).

У 1968 р. під керівництвом професора Я.Р. Синельникова сформувався основний науковий напрям діяльності кафедри – «Вплив факторів зовнішнього середовища на організм людини у віковому аспекті». Вихованці його наукової школи та інші співробітники кафедри досліджували морфологічні зміни в усіх основних системах організму: нервовій (Є.П. Страхова, В.І. Без'язичний, О.М. Микитюк, Г.Є. Загоруйко, М.Г. Самойлов, О.І. Камаєв, Ю.Ю. Ільїна), серцево-судинній (І.В. Кучеров, О.О. Смирних), дихальній (С.П. Шапіро), ендокринній (Ю.Г. Синаюк, А.І. Гладкова, І.О. Кушнар'єв, О.Л. Говаленкова,

Т.Є. Комісова), в опорно-руховому апараті (Б.В. Цибізов, С.І. Сагалянов, Є.І. Швидкий, В.М. Крамських, Н.М. Санжарова, Б.В. Рогозянський, Г.Г. Помогайбо, Т.І. Гогіна), сенсорних системах (В.Ф. Слюсарев, В.В. Алексєєв, А.С. Ровний, В.І. Завадський).

Ідеї лідера анатомічної школи професора Я.Р. Синельникова плідно розвиваються в науковій діяльності його послідовників. Більшість його учнів обіймають посади завідувачів кафедр у вищих навчальних закладах не тільки Харкова, але й України та країн близького зарубіжжя. Вони мають своїх учнів, а дехто й свої наукові школи. Усі вони з великою повагою і глибокою вдячністю згадують свого вчителя – професора Я.Р. Синельникова.

Вихованцем школи Я.Р. Синельникова є доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри анатомії та фізіології людини Олександр Миколайович Микитюк, який здійснює активну наукову діяльність, є визнаним ученим у галузі біології та педагогіки вищої школи, автором близько 300 наукових праць. Під його керівництвом підготовлено 2 кандидати біологічних наук (Ю.Ю. Ільїна, В.О. Ровний), 2 доктори і 8 кандидатів педагогічних наук.

О.М. Микитюк очолює напрям досліджень на кафедрі, пов'язаний із вивченням ультраструктурних особливостей клітин при дії низьких температур. Такі дослідження проводяться в науковому тандемі з Інститутом проблем кріобіології та кріомедицини НАН України. Їх актуальність зумовлена тим, що практичне використання локального заморожування в кріобіології і медицині значно випереджали теоретичні уявлення про ті явища, що відбуваються на субклітинному рівні при дії низьких температур. У значній кількості експериментальних робіт, у яких використовувалися кріохірургічні методи, не було наведене комплексне описання найважливіших параметрів, що створювало додаткові труднощі при порівнянні результатів для подальшого розвитку теоретичних основ кріобіології. Саме це зумовило проведення на кафедрі досліджень загальних закономірностей реакції органотів клітини на екстремальні температурні дії та ритмічну гіпотермію. Проведені експерименти (проф. О.С. Капрельянц та учні Я.Р. Синельникова – доценти В.В. Алексєєв і В.Г. Без'язичний) дозволили уточнити теоретичні уявлення про стан клітинних елементів тканини при дії дозованого охолодження печінки і динаміки розвитку альтернативних процесів. Отримані результати дали змогу визначити підхід, що забезпечує можливість отримання корелятивної залежності між ефектом взаємодії і відповіддю «об'єкту», що збільшує достовірність прогнозової оцінки при реалізації локального охолодження в практичній діяльності. Рівень вивчення регуляторних механізмів клітинної системи при дії низьких температур вимагав додаткових серйозних досліджень, і методики, запропоновані під час виконання теми, дозволили продовжити розробку теоретичних основ кріобіології.

Із 2000 р. під керівництвом професора О.М. Микитюка члени кафедри професор О.С. Капрельянц, доценти В.В. Алексєєв, Л.В. Білоусова, О.В. Без'язична, М.І. Коцько, завідувач лабораторії Н.Ф. Теремецька працювали над темою «Електронно-мікроскопічне дослідження клітин щитовидної залози і

локалізації аденілатциклази після дії екстремальних температурних факторів». В основу роботи було покладено використання сучасних методів дослідження структури клітин – трансмісійної електронної мікроскопії і електронно-мікроскопічної гістохімії для вивчення локалізації аденілатциклази. У результаті вивчення були одержані важливі результати, що мали теоретичне і практичне значення для електронно-мікроскопічних досліджень механізму впливу дії екстремальних факторів на клітини фолікулів і локалізацію аденілатциклази, вони дозволили накопичити нову інформацію про механізми відповіді клітини на ці екстремальні впливи.

Із 2003 р. члени кафедри працювали над держбюджетною темою «Морфологічне дослідження субклітинних реакцій гепатоцитів печінки щурів на дію низьких температур і кріопроектора ДМСО». Виконавці теми – професори О.С. Капрельянц та О.М. Микитюк. Основна ідея роботи полягала в проведенні порівняльного аналізу тонких структурних перебудов паренхіматозних клітин печінки в умовах точно дозованого охолодження в стандартних умовах до різних температур. У результаті проведених досліджень були визначені умови охолодження тканини печінки, що викликали загибель клітин. Такі дані дають змогу мінімізувати вплив низьких температур, які ушкоджують клітину, що може бути використане в подальшому при розробці нових, більш ефективних методів збереження тканини печінки. Ці результати допоможуть у вирішенні завдань трансплантації клітин і фрагментів печінки при лікуванні захворювань різної етіології.

Загальна постановка виконаних експериментальних робіт, використання сучасних морфологічних методів, а також оригінального наукового обладнання, розробленого авторами і захищеного патентами, свідчить про світовий рівень проведених досліджень, що підтверджується увагою світової наукової спільноти до повідомлень із цієї теми, виголошених на конференціях різного рівня, зокрема в США, Франції, Іспанії, а також у публікаціях у журналах «Проблеми кріобіології» (Україна) і «Cryotetters» (Великобританія). Розроблені методики нині широко використовуються для заморожування ембріональних та статевих клітин птахів при проведенні планових досліджень Інституту птахівництва УААН. Ці методики мають високу ефективність, вони прості в застосуванні. Отримані нові дані мають перспективу використання у сфері фундаментальних досліджень з експериментальної біології, кріобіології й кріомедицини, у практичній роботі банків низькотемпературної консервації клітин і тканин.

Професор Я.Р. Синельников заклав наукове підґрунтя і для досліджень у галузі фізіології спорту, що на багато років визначило один із напрямів роботи не тільки кафедри анатомії та фізіології людини, а і спеціальних кафедр на факультеті фізичного виховання. Ідеї лідера наукової школи успішно реалізують у своїй дослідницькій діяльності кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри фізичного виховання ХНПУ імені Г.С. Сковороди Т.І. Гогіна, кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри музично-ритмічного виховання та єдиноборств Н.М. Санжарова.

На кафедрі анатомії та фізіології людини під керівництвом професора Я.Р. Синельникова починав свій науковий шлях і доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології Харківської державної академії фізичної культури М.Г. Самойлов. У 80-х роках він разом зі своїми аспірантами М.М. Хавилкіною та Л.А. Перелигіною працював над вивченням стимулюючої та регенераційної дії на тканини гелій-неонового лазера. Метою такого дослідження була розробка методики визначення механізму дії лазера та його впливу на структуру і компоненти нервово-м'язового апарату піддослідних тварин у різні періоди онтогенезу. Дослідження закономірностей вікової морфології нервово-м'язового апарату за різних режимів рухової діяльності й умов її активізації покладені в основу наукових пошуків вихованців професора М.Г. Самойлова, який підготував 7 докторів і 27 кандидатів біологічних та медичних наук.

Наукове становлення доктора біологічних наук, професора кафедри олімпійського і професійного спорту Харківської державної академії фізичної культури В.А. Друзя тісно пов'язане з ХНПУ імені Г.С. Сковороди і, зокрема, з ім'ям наукового наставника – професора Я.Р. Синельникова. Закінчивши аспірантуру при кафедрі анатомії та фізіології людини, він працював викладачем цієї кафедри, доцентом, завідувачем лабораторії біомеханіки і фізіології спорту, пізніше (у 1984 – 1994 рр.) обіймав посаду завідувача кафедри теорії і методики фізичного виховання і спорту. Наукові інтереси професора В.А. Друзя пов'язані як із фізіологією спорту, так і з психологією. Теоретичні положення індивідуальної норми та психофізіологічної природи побудови знакових систем, розроблені вченим, сприяли подальшому розвитку теорії символів Гельмгольца і отримали міжнародне визнання. Розроблені ним та його учнями підходи до застосування оцінки індивідуальної норми розвитку дозволяють забезпечувати донозологічну діагностику і схильність індивіда до певних факторів довкілля, вирішувати проблеми професійної орієнтації і професійної придатності до різних видів трудової і спортивної діяльності. Під керівництвом професора В.А. Друзя захищено 4 докторських (Л.М. Балабанова, В.М. Самсонкін, О.В. Тимченко, В.В. Конопляєв) та 17 кандидатських дисертацій.

Продовжувачами наукової школи професора Я.Р. Синельникова є доктор наук із фізичного виховання, професор кафедри олімпійського і професійного спорту Харківської державної академії фізичної культури О.І. Камаєв, який підготував 4 кандидати наук; доктор біологічних наук, професор Полтавського технічного університету Г.Є. Загоруйко, під керівництвом якого захистилося 11 кандидатів наук.

Наукова школа, підґрунтя якої заклав доктор медичних наук, професор Яків Рафаїлович Синельников, – розгалужена система, що розвивається в різних напрямках, пов'язаних із вивченням морфології, фізіології та психології людини, впливом на неї навколишнього середовища й охороною та зміцненням її здоров'я, що є показником наукового пророцтва лідера школи у виборі мети і шляху досліджень, їх актуальності і прагматичної налаштованості на потреби людини.

Харків здавна вважався одним із значних центрів біологічної науки. Формуванню наукових біологічних шкіл передувало накопичення наукового й освітнього потенціалу в галузі природничих наук, передусім цьому сприяло заснування у 1804 р. Харківського університету, а при ньому педагогічного інституту. Саме в університеті в 1869 р. було започатковано діяльність Товариства дослідників природи та його наукового друкованого органу – «Труды Харьковского общества природы» (1869 – 1930 рр.). Розвиток науки в галузі біології багато в чому завдячує й роботі Південно-Російського товариства акліматизації, що діяло на межі XIX і XX ст., та випуску його друкованого видання «Записки Южно-Русского общества акклиматизации». Значний науковий внесок належить й організованому в 1911 р. професором В.І. Талієвим Харківського товариства шанувальників природи та його виданню «Бюллетени Харьковского общества любителей природы» (1912 – 1918 рр.).

Розвиток біологічних наукових шкіл відбувався за кількома напрямками відповідно до змістового наповнення цієї науки: ботанічні дослідження, орнітологічні, ентомологічні, еколого-фауністичні, гідробіологічні, біоценологічні, роботи в галузі генетики й селекції рослин.

У 1962 р. після відновлення в Харківському педагогічному інституті природничого факультету викладачі відповідних кафедр, які переважно були вихованцями Харківського університету, перенесли традиції наукових досліджень і викладання курсів біології в стіни педінституту.

Орнітологічна школа в ХНПУ імені Г.С. Сковороди виникла з приходом на кафедру зоології доктора біологічних наук, професора О.П. Крапивного. Ця школа найтісніше пов'язана з історією становлення науки на природничому факультеті, оскільки розвивалася довгі роки, має розгалужену структуру й продовжує свій продуктивний розвиток у роботах послідовників О.П. Крапивного – проф. Л.П. Харченко, доц. Н.П. Книша, ст. викладача Г.С. Надточій, які вивчають морфологію травної системи птахів, фауністику, екологію окремих видів птахів, зокрема рідкісних, проводять комплексні дослідження орнітофауни північно-

східної України. Ентомологічна наукова школа в педагогічному університеті склалася за безпосередньої активної участі доктора біологічних наук, професора О.З. Злотіна та його учнів Н.П. Чепурної, Т.Ю. Маркіної, О.Ю. Мухіної. Ботанічна наука в стінах університету розвивалася під керівництвом фізіолога рослин професора М.М. Овчинникова.

В основу досліджень доктора біологічних наук, професора **Олександра Павловича Крапивного** (1929 – 1990 рр.) покладені ідеї, викладені в роботах його попередників – харківських учених професорів І.А. Криницького, М.М. Сомова, В.Г. Аверіна, І.Б. Волчанецького, а також доцентів О.С. Лисецького, І.О. Кривицького, Л.В. Корабельникова, що присвячені

поширенню та біології птахів передусім Харківщини. Праці О.П. Крапивного, як і дослідження його послідовників, спрямовані на вивчення елементів розсудливої діяльності (екстраполяційні рефлекс) у представників різних класів хребетних тварин, а також на вивчення біології окремих видів птахів – представників ряду горобцеподібних та лелекоподібних.

Талановитого випускника біологічного факультету Харківського державного університету ім. О.М. Горького О.П. Крапивного, який добре зарекомендував себе творчим підходом до роботи в заповіднику «Біловезька Пуща», запросили на навчання до аспірантури Інституту зоології АН Білорусії, після закінчення якої він захистив кандидатську дисертацію «Екологія і господарське значення білого лелеки, чорного лелеки і сірої чаплі в Білорусії». Набувши досвіду викладацької роботи у Вітебському державному педагогічному інституті, у 1963 р. він повернувся до Харкова і почав працювати в ХДП ім. Г.С. Сковороди. У 1964 р. О.П. Крапивний очолив новостворену кафедру зоології на природничому факультеті. Фактично на порожньому місці створювалася кафедральна база: матеріали й навчальні посібники, меблі та оптика, підбір співробітників та організація навчального процесу. Важко переоцінити внесок О.П. Крапивного в розвиток кафедри зоології. За малий проміжок часу сформувався дієздатний, висококваліфікований професорсько-викладацький та лаборантський колектив кафедри зоології. Було створено зоологічний музей, що сьогодні носить ім'я О.П. Крапивного. На спортивно-оздоровчій базі в с. Гайдари під Харковом розмістилася за його ініціативи біологічна станція. Упродовж 1965 – 1968 рр. О.П. Крапивний був проректором із наукової роботи в Харківському педагогічному інституті. У 1974 р. він захистив дисертацію «Екологічний аналіз складних форм поведінки птахів і ссавців» на здобуття наукового ступеня доктора біологічних наук, у 1975 р. йому присвоєне вчене звання професора.

Протягом 1980 – 1990 рр. О.П. Крапивний – завідувач кафедри зоології Харківського державного університету ім. О.М. Горького.

Почавши дослідження з етологічної тематики ще в 60-х роках, професор О.П. Крапивний присвятив етології значну частину свого життя. Він моделював реакції поведінки птахів, вивчав складні форми їх поведінки, що відображено в його еколого-фауністичних роботах. Зокрема, це статті в періодичних виданнях під егідою Академії наук «О моделировании некоторых сложных форм поведения птиц в связи с их систематикой», «Экстраполяционные реакции выюрьковых птиц и голубей, их моделирование и возможность этологической классификации птиц», «Анализ сигналов внешней среды, вызывающих реакции гнездового поведения птиц», «Экстраполяционные реакции хищных птиц и их моделирование» та ін. О.П. Крапивний – один із укладачів «Краткого зоологического словаря» (1982 р., Мінськ), що широко використовується вчителями й студентами як Білорусі, так і України.

Наукова діяльність О.П. Крапивного була тісно пов'язана із популяризацією науки. Він публікував статті й у науково-популярних виданнях (журнал «Наука і суспільство»), виступав по телебаченню, давав інтерв'ю, виступав на зустрічах

читачів з редакціями різних журналів. О.П. Крапивний разом із професорсько-викладацьким колективом природничого факультету ХДПІ ім. Г.С. Сковороди проводив серед учнів і студентської молоді природоохоронну роботу. За його редакції видані методичні посібники з природоохоронної тематики.

О.П. Крапивний був талановитим педагогом, лекції та лабораторні заняття якого відзначалися високою педагогічною майстерністю. Учений завжди був оточений студентами, яких він зацікавив науковою роботою, запалив бажанням самостійно вирішувати, нехай і невеличкі, наукові проблеми, надихнув на творчий пошук.

Наукова діяльність О.П. Крапивного отримала схвальні відгуки й удостоєна високої оцінки таких відомих учених-біологів, як професор Л.В. Крушинський, Б.П. Мантейфель, Л.О. Смагоржевський.

Під керівництвом професора О.П. Крапивного захищені 3 кандидатські дисертації.

Дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук Л.П. Харченко (1975 р.) була присвячена етолого-математичному аналізу реакцій поведінки птахів на складний подразник. Ідеї, викладені в дисертації, покладені в основу подальших її досліджень у галузі орнітології, що дозволило Л.П. Харченко вибудовувати свою власну наукову школу.

Н.П. Книш (1987 р.) вивчив екологію та поведінку жулана й описав біологію цього виду на території України. Він проаналізував вплив екологічних факторів на низку ознак виду: величину кладки яєць, фенологію репродуктивного періоду, успішність розмноження. Дослідник отримав нові дані з поліморфізму яєць, вивчив трофічні зв'язки жулана з невеликими за розмірами представниками хребетних тварин, уперше описав явище канібалізму, що має певне адаптивне значення.

У дисертації О.О. Ткаченка (1987 р.) вивчені особливості екології та поведінки представників ряду лелекоподібних птахів залежно від чисельності й щільності колоній та умов гніздування на території України. Результати дослідження дозволили розширити уявлення про внутрішньовидові і міжвидові відносини серед чапель.

Свою наукову діяльність під керівництвом професора О.П. Крапивного починали й старші викладачі кафедри зоології Г.С. Надточій та С.К. Зіоменко.

Когорту вчених, яких згуртував навколо вирішення орнітологічних проблем О.П. Крапивний, за всіма ознаками можна назвати науковою біологічною школою, оскільки ключовою фігурою цього наукового гурту був знаний не тільки в Україні, а й за її межами вчений, який підготував науковців, здатних продовжити й розвинути його ідеї вже в дослідженнях своїх учнів.

До таких гідних послідовників професора О.П. Крапивного належить доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри зоології Людмила Павлівна Харченко (нар. 1947 р.). Вона закінчила природничий факультет Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди, потім навчалася в аспірантурі, після її успішного завершення залишилася працювати на кафедрі

зоології, пройшовши шлях від старшого викладача до професора. Із 2002 р. очолює кафедру зоології. Л.П. Харченко доклала чимало зусиль для розвитку природничого факультету, очоливши його як декан у 1993 – 2005 рр. та у 2010 – 2012 рр. У 2007 р. вона захистила докторську дисертацію «Закономірності морфофункціональної організації травної системи птахів різної трофічної спеціалізації». У 2008 р. обрана академіком Академії наук вищої освіти України.

Л.П. Харченко проводить активну громадську роботу, спрямовану на поширення наукових знань з біології, зокрема з орнітології. Вона – член журі Українського орнітологічного товариства, Українського товариства охорони птахів (партнер Bird Life International), член секції біології в обласному відділенні Малої академії наук, голова журі III туру Всеукраїнської учнівської олімпіади з біології, заступник головного редактора наукового збірника «Біологія й валеологія», зареєстрованого як фаховий.

Наукові інтереси професора Л.П. Харченко пов'язані з вивченням актуальних проблем орнітології, зокрема з дослідженням травної системи птахів різних трофічних спеціалізацій. Вона теоретично обґрунтувала роль найважливіших груп факторів, пов'язаних з особливостями польоту, трофікою та кормодобувним стереотипом, що впливали в процесі еволюції на становлення морфофункціональної організації травної системи птахів та формування компенсаторних механізмів в організації цієї системи. На основі узагальнення даних щодо морфофункціональної організації та процесу травлення в птахів, які пов'язані зі складністю архітекτονіки рельєфу слизової оболонки кишківника, з наявністю чи відсутністю симбіотичного травлення, активністю ферментів підшлункової залози та механізмами пролонгації контакту травних ферментів з хімусом, Л.П. Харченко сформулювала положення про дві головні стратегії травлення в птахів з маргінальними трофічними спеціалізаціями. Дослідниця обґрунтувала важливий оптимістичний прогноз щодо виживання більшості видів птахів в урбанізованих і трансформованих ландшафтах.

Л.П. Харченко вирізняє активна й продуктивна наукова діяльність. Вона має близько 200 наукових та навчально-методичних праць, серед яких підручники й навчальні посібники, орієнтовані в основному на студентів природничих факультетів, а також роботи науково-публіцистичного характеру, що мають на меті озброєння знаннями із зоології широкого кола читачів.

Зокрема, у навчальному посібнику «Еволюційно-екологічні аспекти курсу «Зоологія хребетних» (1997 р.) викладені головні філогенетичні принципи, що покладені в основу еволюції органів і систем хребетних тварин. Автор описує визначальні напрями еволюції, формування адаптацій до життя у водному та наземному середовищах, становлення гомойотермності в хребетних тварин. Матеріал, викладений у посібнику, засвідчує, що еволюційний процес відбувся шляхом диференціації, тобто поступового розчленування спочатку простих органів на складові частини, які мали різне походження, виконували різні функції і в результаті набули складної будови.

У навчальному посібнику «Порівняльна анатомія хребетних» (2001 р. – Ч. 1, 2003 р. – Ч. 2) та однойменному підручнику (2005 р.), що написані у співавторстві

з М.Ф. Ковтуном та О.М. Микитюком, у зіставному аспекті розглядаються основні системи органів хребетних тварин – від представників класу риб до класу ссавців, аналізуються шляхи й закономірності їх еволюційних перебудов на різних етапах філогенезу. На основі сучасних досягнень біологічної науки висвітлені деякі аспекти спеціалізацій, ідіоадаптацій, механізмів органогенезів, життєзабезпечення перехідних форм хребетних тварин в інтерзональному просторі.

Наукові ідеї професора Л.П. Харченко гуртують навколо неї послідовників, які розбудовують концептуальні засади біологічної школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Під керівництвом професора захищено 2 кандидатські й одна докторська дисертація.

О.В. Міхєєв (2010 р.) у докторській дисертації вперше дослідив екологічні взаємозв'язки ссавців з екстразональними лісовими біогеоценозами південного сходу України в межах процесів інформаційного характеру, за яких оцінка інформації про стан середовища існування зумовлює адекватні поведінкові реакції тварин, що охоплюють найважливіші аспекти життєдіяльності. Одним із результатів їх здійснення вчений вважає формування інформаційного поля як сукупності сигнальних елементів, репрезентованих різноманітними слідами життєдіяльності. Він обґрунтував біогеоценологічний підхід до дослідження інформаційного поля ссавців як комплексного екологічного об'єкта, формування й функціонування якого нерозривно пов'язане з інформаційними процесами, що відбуваються в їх популяціях та угрупованнях.

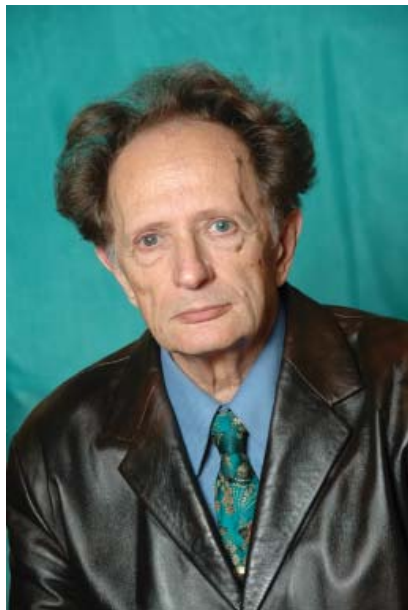
У кандидатській дисертації С.М. Коц (2010 р.) на тлі універсальної будови травної системи птахів вивчено особливості травної системи представників родини чаплевих, пов'язані з типом живлення й кормодобувним стереотипом. Визначені дослідником особливості пролонгують процеси травлення й усмоктування поживних речовин і сприяють більш ефективному використанню енергії корму.

Т.А. Атемасова (2010 р.) дослідила структуру гніздового населення птахів природних біогеоценозів північного сходу України – лісових, гідрофільних і відкритих трав'янистих угруповань. Для їх опису вона використала експоненти індексів різних наукових біологічних характеристик, що дало можливість визначити найбільш сталі й найбільш уразливі угруповання, дослідити фауногенетичну структуру типових біогеоценозів, проаналізувати динаміку видового складу фауни та причини, що її зумовлюють, визначити авіфауністичну репрезентативність чинної системи природних резерватів.

Аспірантка професора Л.П. Харченко І.О. Ликова продовжує дослідження актуальних проблем орнітології, творчо підходячи до вирішення завдань, визначених науковим наставником, вивчає особливості травної системи куликів як далеких мігрантів.

Самовіддано працює вже майже півстоліття на кафедрі зоології випускниця Саратовського сільськогосподарського інституту кандидат біологічних наук, доцент Юлія Петрівна Максимова, яка зосередила свої результативні наукові

пошуки на вивченні еколого-фауністичних особливостей жуків родини Златок Лівобережної України, багато уваги вона приділяє також питанням екологічного виховання. Її науковий доробок – близько 100 публікацій з ентомології та екологічного виховання.

Наукова школа з технічної ентомології в ХНПУ імені Г.С. Сковороди започаткована відомим ученим у царині біології та сільського господарства **Олександром Зіновійовичем Злотіним** (нар. 1937 р.). Науковий доробок цього вченого вагомий не тільки для розвитку зазначених галузей в Україні, а й за її межами. Він створив значну на сьогодні за обсягом когорту однодумців, які працюють і в інших навчальних і наукових закладах України, примножуючи славу вченого.

О.З. Злотін закінчив Харківський державний сільськогосподарський інститут ім. В.В. Докучаєва. Працював молодшим науковим співробітником Всесоюзного науково-дослідного інституту хімічного захисту рослин у Москві. Понад 20 років завідував відділом технології промислового отримання коконів та греди Інституту шовківництва Української академії аграрних наук. До 1990 р. працював за сумісництвом, а далі на постійній основі на кафедрі зоології Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Упродовж 1990 – 2001 рр. очолював цю кафедру, нині – її професор.

У 1966 р. О.З. Злотін захистив кандидатську дисертацію «Экспериментальное обоснование методики круглогодичного разведения непарного шелкопряда и рекомендации по использованию в прикладной экологии».

У 1982 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора біологічних наук «Разработка и теоретическое обоснование принципов повышения жизнеспособности и продуктивности насекомых при разведении на примере шелковичного и непарного шелкопрядов и зерновой моли».

Професор О.З. Злотін – один із засновників технічної ентомології як науки. Він сформулював теоретичні основи цієї галузі біології, написав першу монографію з технічної ентомології, яка не має аналогів у світовій науці, а також першу монографію з селекції та контролю якості культур комах. Учений створив школу технічних ентомологів в Україні, яка має визнання в усьому світі. О.З. Злотін та його учні вперше у світовій практиці вирішили ряд практичних питань з шовківництва та технічної ентомології, а саме: отримання греди із заданою експозицією відкладки, оптимізація культури шовковичного шовкопряда за життєздатністю та продуктивністю. Вони запропонували нові прийоми відбору селекційного матеріалу, оптимізації застосування біостимуляторів, контролю якості культур комах, розробили метод біоіндикації екологічного стану середовища. Ці здобутки наукової школи професора О.З. Злотіна широко використовуються в країнах розвинутого шовківництва.

Наукове співтовариство високо цінує заслуги відомого вченого в галузі біології – професора О.З. Злотіна. Він обраний академіком Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності (МАНЕБ), почесним членом Українського ентомологічного товариства, почесним професором Українського науково-дослідного інституту шовківництва УААН та Харківської зооветеринарної академії. За кордоном його вшанували, обравши дійсним іноземним професором Шенсійського інституту шовківництва Китаю, з 1994 р. до 1996 р. він був консультантом ФАО ООН з шовківництва. Ім'я професора О.З. Злотіна внесене до престижних видань Міжнародного біографічного центру (Кембридж, Великобританія): «Хто є хто: інтелектуали», «Людина вищих досягнень», «Екологи світу», «Діячі медицини та природознавства», «Міжнародний бібліографічний словник» (24 зведених томів), «Видатна людина ХХ сторіччя» (ІВС, 1999 р.), «Людина тисячоліття», «Сто найбільш видатних учених – 2006», а також до видання Американського біографічного інституту «Сто лідерів світового прогресу». Його ім'я входить до вітчизняних бібліографічних видань «Хто є хто в Україні», «Імена України», «Кращі педагоги Харківщини». У 2001 р. професор О.З. Злотін визнаний переможцем конкурсу «Вища школа Харківщини – кращі імена» в номінації «Кращий науковець».

Ідеї вченого віддзеркалені в значній кількості наукових і науково-методичних праць – їх понад 450, серед яких понад 60 монографій, підручників, фахових словників, довідників, понад 30 авторських свідоцтв і патентів.

Так, у монографії «Селекция и контроль качества культур насекомых» (1995 р.), написаній у співавторстві зі своїми учнями В.А. Головка та Н.П. Чепурною, репрезентоване перше у світовій літературі комплексне дослідження, присвячене найважливішим проблемам технічної ентомології – вивченню механізмів фізіологічних та генетичних змін, яких зазнає культура в процесі розведення, і на їх основі запропонована цілеспрямована оптимізація масового розмноження комах з метою підвищення рентабельності культур.

У монографії «Экология популяций и культур насекомых» (1998 р., у співавторстві) уперше розглянуті в порівняльному аспекті основні структури природних популяцій і культур комах в еволюційному плані. У книзі наведені найважливіші характеристики природних популяцій і лабораторних культур комах як штучних популяцій, розглянуті прийоми та підходи до оцінки стану популяцій і культур комах.

Монографія «Теоретическое и экспериментальное обоснование приемов комплексной оптимизации культур насекомых по жизнеспособности и продуктивности» (2001 р.), написана О.З. Злотіним разом зі своїми учнями В.А. Головка та Т.Ю. Маркіною, містить виклад уперше сформульованих теоретичних принципів комплексної оптимізації культур комах за рівнем життєздатності й продуктивності. На прикладі тутового шовкопряда, озимої совки й соснового шовкопряда експериментально доведена можливість одержання максимальних ефектів стимулювання за умови комплексної дії факторів оптимізації, що мають різний механізм дії на біологічні об'єкти.

У книзі «Селекція тутового шелкопряда в Україні (достигнення, проблеми, перспективи)» (2002 р., у співавторстві) викладені результати теоретичних та експериментальних досліджень зі створення порід і гібридів тутового шовкопряда для різноманітних напрямів використання в умовах України. Сформульовані наукові основи та практичні принципи стратегії виведення високопродуктивних порід, наведені розробки шести селекційних програм, що завершилися виведенням 35 порід та 23 гібридів тутового шовкопряда.

Значне місце серед праць ученого посідають навчальні посібники, спрямовані на підготовку студентів навчальних закладів агрономічного, зооветеринарного та біологічного напрямку, практичних екологів, викладачів ВНЗ та шкіл. До таких навчальних видань належать підручники для ВНЗ «Екологія людини» (2004 р., у співавторстві), «Основи екології» (2004 р., у співавторстві).

Наприклад, у навчальному посібнику для ВНЗ «Сільськогосподарська екологія» (2009 р.), створеному за редакцією зокрема й професора О.З. Злотіна, уперше розглянуто всі основні проблеми сільськогосподарської екології. Особливу увагу приділено вирішенню екологічних проблем рослинництва і тваринництва шляхом подолання екологічної кризи в галузі сільського господарства. Докладно висвітлено проблеми екологізації сільського господарства, оптимізації стану його провідних галузей, проблеми екологічного моніторингу стану сільського та лісового господарства, мінімізації антропогенного тиску на агро- та зооценози.

Для ще більш широкого кола читачів колективом авторів, до складу якого увійшов і професор О.З. Злотін, написаний навчальний посібник «Шовковичний шовкопряд (біологія, культивування та використання)» (2011 р.). Він містить основні відомості з біології, морфології, фізіології шовковичного шовкопряда та вказівки щодо інкубації грени, вигодовлі гусені, одержання коконів та грени. У книзі наведені рекомендації та технологічні схеми з використання шовковичного шовкопряда як біоіндикатора для визначення забруднення води та ґрунту солями важких металів, залишків інсектицидів у довкіллі. Крім того, у посібнику наведені методичні поради для лабораторно-практичних робіт із курсу «Шовківництво» та питання для контролю знань.

На окрему увагу заслуговує написана за участі професора О.З. Злотіна довідкова література та словники. Серед них «Справочник шелководов» (1988 р.), «Справочник по шелководству» (1989 р.), «Энциклопедический словарь по шелководству» (1995 р.).

Зокрема, довідкове видання «Техническая энтомология» (1989 р.) стало першим у вітчизняній літературі, де наводиться стисла характеристика провідних цільових програм, сформульовані основні питання методології та теоретичні принципи технічної ентомології як науки, викладені рекомендації щодо створення й управління культурами комах, розглянуті питання оптимізації культивування, типізації й стандартизації культур. Особливе місце відведене питанням надання культурі заданих властивостей, що стабільно успадковуються шляхом селекції комах, методам закладки племінної (маточної) культури та масовому вирощуванню комах із заданими властивостями.

Для наукових працівників, аспірантів, студентів, а також фахівців у галузі ентомології та захисту рослин у нагоді став російсько-український тлумачний словник «Техническая энтомология» (1995 р.), у якому двома мовами наведені дефініції основних термінів з усіх питань технічної ентомології, а також зроблений їх переклад англійською мовою.

Потужний науковий потенціал професора О.З. Злотіна зреалізовується не тільки в його наукових працях, а й у роботах його учнів. Продуктивність підготовки науковців високої кваліфікації, яку здійснює учений, значна. За науковим консультуванням професора О.З. Злотіна захищено 5 докторів наук, а під його керівництвом – 24 кандидати наук. Показово те, що наукові проблеми ентомології об'єднують в одну наукову спільноту – школу професора О.З. Злотіна фахівців різних, але споріднених галузей знань сільського господарства, зокрема розведення та селекції тварин, лісових культур та фітомеліорації, зоології, ентомології, ветеринарії.

Докторська дисертація В.О. Головка (1996 р.) містить результати експериментальних досліджень епізоотичної ситуації щодо хвороб шовковичного шовкопряда, проведення скринінгу й всебічне вивчення значного числа антимікробних засобів, вивчення стійкості шовковичного й дубового шовкопрядів до хвороб і несприятливих факторів середовища. Науковець установив, що найпоширенішими хворобами шовковичного шовкопряда є ядерний поліедроз, пембріна, бактеріоз і мускардина; виявив і рекомендував ефективні протимікробні засоби. Він довів, що у шовковичного і дубового шовкопряда протиінфекційний захист зумовлений клітинним і гуморальним факторами імунітету. Для виявлення й прогнозування неспецифічної стійкості шовкопрядів розроблений і широко використаний термотест. Розроблені і впроваджуються у виробництво система й комплекс заходів з оптимізації технологічних процесів вирощування шовковичного шовкопряда, профілактики й боротьби з хворобами.

У докторській дисертації І.О. Кириченка, що була захищена у вигляді опублікованої монографії в 1997 р., сформульовані наукові основи й практичні принципи комплексного підходу до вирішення проблеми, пов'язаної з епізоотичною ситуацією, яка склалася у зв'язку з хворобами тутового шовкопряда в Україні, та визначення ролі екологічних факторів у їх виникненні. У роботі викладені результати розробки й застосування засобів і методів діагностики, профілактики й боротьби з хворобами на всіх стадіях біологічного розвитку тутового шовкопряда. Доведено, що комплекс розроблених ветеринарно-санітарних заходів є високоефективним для лікування бактеріозів, ядерного поліедрозу, мускардину, пембрини шовковичного шовкопряда в племінному та промисловому шовківництві.

Докторська дисертація М.Ю. Браславського (1997 р.) присвячена теоретичному обґрунтуванню та експериментальній обробці основних програм селекції шовковичного шовкопряда в Україні. У роботі визначено закономірності зміни генетичної культури шовковичного шовкопряда, проаналізовано пластичність порід та гібридів в умовах сезонної зміни середовища, розроблено

методи оцінки прогнозування життєздатності гусениць та шовковичного шовкопряда з метою добору стійкого селекційного матеріалу з необхідними властивостями.

Докторська дисертація Б.Ф. Пилипенка (1998 р.) присвячена теоретичному й експериментальному обґрунтуванню принципів вирішення проблеми щодо вдосконалення методів аналізу мінливості продуктивних ознак шовкопряда і розробці способів оцінки їх кількісних характеристик. У роботі обґрунтовано нові методичні підходи до вивчення мінливості і взаємозв'язку продуктивних параметрів шовкопряда та їх екологічної зумовленості. Установлено, що характер взаємозв'язку шовконосності з масою кокона зумовлюється рівнем шовконосності гібридів; доведено перспективність добору за характером залежності маси оболонки від маси кокона в популяціях. Розроблено ефективні методи оцінки шовконосності і об'єму кокона, поділу шовкопряда за статтю, розрахунку асиміляційної поверхні листя шовковиці, які рекомендовано для використання в наукових дослідженнях, селекційно-племінній практиці і промисловому шовківництві.

Докторська дисертація Н.О. Олексійченко (2005 р.) містить розроблену комплексну систему методів селекції високоврожайних сортів шовковиці з високою кормовою якістю для шовковичного шовкопряда, стійких до збудників хвороб та несприятливих умов довкілля, а також нові методи підвищення її продуктивності в Україні. Авторка здійснила повний опис 100 сортів і форм шовковиці колекційного фонду Інституту шовківництва, вивела 7 високопродуктивних сортів шовковиці, 6 із яких захищені авторськими свідоцтвами, районовані, занесені до Національного реєстру сортів України.

Кандидатська дисертація Н.П. Чепурної (1995 р.) містить теоретичне дослідження принципів і методів контролю якості культур комах під час їх масового виробництва. Уперше на основі експериментальних даних сформульовані основи контролю якості комах, викладені результати впровадження запропонованих методів контролю якості і продемонстрована їх висока ефективність у розведенні комах.

О.В. Без'язична (1996 р.) у дисертаційній роботі вперше запропонувала тутового шовкопряда для використання в біологічних методах визначення залишків інсектицидів як найбільш чутливого й зручного в роботі індикатора. Вона розробила нову технологію цілорічного одержання, підготовки та використання біоіндикатора для визначення залишкових кількостей інсектицидів, здійснила аналіз факторів, що впливають на кінцевий результат.

У кандидатській дисертації Ю.Д. Бойчука (1996 р.) викладене теоретичне й експериментальне дослідження принципів і методів відбору вихідного біоматеріалу із природи та інсектаріїв для створення культур комах. Уперше на ґрунті теоретичного узагальнення й результатів експериментів сформульовані біологічні основи відбору вихідного матеріалу для культивування комах; здійснено впровадження запропонованих методів відбору у виробництво.

О.Ю. Мухіна (1996 р.) захистила дисертацію на здобуття наукового

ступеня кандидата біологічних наук, у якій викладене теоретичне й прикладне обґрунтування і застосування біостимуляторів для підвищення життєздатності й продуктивності культур комах. Уперше на основі аналізу механізму дії біостимуляторів різних груп з урахуванням стану комах, конкретних умов техноценозу сформульований новий підхід, що забезпечує максимальний ефект застосування біостимуляторів для підвищення життєздатності, резистентності та продуктивності культур комах.

І.А. Влащенко (1997 р.) репрезентувала в кандидатській дисертації результати вивчення видового складу листовійок у байрачних лісах північного сходу України, їх розподіл за породами й біотопами, фенологію та біологію основних видів. Вона дослідила вплив обробок пестицидами на видовий склад листовійок та їх паразитів.

У науковій розвідці А.І. Галій (1997 р.) уперше сформульовані біологічні основи та цільовий принцип створення й оптимізації племінних (маточних) культур диких видів комах. Авторка довела, що відмова від використання прийомів охоронної селекції в довгострокових програмах розведення обов'язково призведе до зниження життєздатності й продуктивності біоматеріалу.

О.В. Галанова (1997 р.) у дисертаційній роботі запропонувала нові прийоми прогнозування життєздатності й продуктивності культур тутового шовкопряда на стадіях греди й гусені, а також методи оцінки якості культури тутового шовкопряда на всіх стадіях його розвитку за показниками загальної життєздатності та перспективного росту чисельності культури. Вона виявила високу ефективність прогнозування, що підтверджено результатами вигодівлі.

М.Є. Браславський (1997 р.) захистив кандидатську дисертацію у вигляді 120 наукових робіт, зокрема 20 авторських свідоцтв, у яких викладені результати теоретичних та експериментальних досліджень щодо створення порід і гібридів тутового шовкопряда для різних напрямів використання в умовах України. Він розробив і застосував два методи підвищення стійкості тутового шовкопряда, вивчив закономірності зміни генетичної культури шовкопряда в процесі відбору в умовах багаторазових вигодівель, розрахував збалансовані ліміти селекційно-генетичних параметрів кількісних ознак нових порід.

Дисертація Ю.В. Бондаренко (1999 р.) присвячена біологічному обґрунтуванню можливостей оптимізації життєдіяльності культур комах під впливом змінних температур. На основі аналізу механізмів термолабільності комах і ролі температурного фактора в зміні життєдіяльності штучних популяцій сформульований новий принцип оптимізації культур комах шляхом дії змінних температур у зоні оптимуму з урахуванням особливостей його термолабільності й температурних умов проходження окремих стадій онтогенезу виду в природі.

Т.Ю. Маркіна (1999 р.) у дисертаційній розвідці вперше сформулювала теоретичні принципи комплексної оптимізації культур комах за життєздатністю та продуктивністю, що базуються на особливостях біології та екології комах, з урахуванням механізмів дії стимулюючих факторів. На прикладі культур шовковичного шовкопряда, озимої совки та соснового шовкопряда вона довела

можливість отримання максимальних ефектів стимулювання за комбінованої взаємодії факторів оптимізації, що мають різний механізм дії на біологічні об'єкти. Учена розробила комплексний біостимулятор – премікс для шовковичного шовкопряда, який підвищує біологічні показники культури в період весняної та літньої вигодівель.

У дисертації Н.В. Петрової (2001 р.) вивчені питання удосконалення наявних і розробки нових високоефективних прийомів підвищення життєздатності та продуктивності шовковичного шовкопряда, що пристосовані до різних стадій його онтогенезу, адаптовані до особливостей технології всіх етапів племінного розведення, що має забезпечувати одержання максимального ефекту оптимізації племінного матеріалу.

Л.М. Остапенко (2002 р.) у дисертації вперше запропонувала новий спосіб відбору високожиттєздатних і продуктивних гусениць-«мурашів» за інтенсивністю їх реакції хемотаксису на ослаблений сигнал – запах листя шовковиці. Такі гусениці мають кращі репродуктивні показники в імаго-самок порівняно з відібраними загальноприйнятим методом.

О.В. Даньшина (2002 р.) репрезентувала в кандидатській дисертації розроблені нею нові прийоми прогнозування й оптимізації життєздатності та продуктивності лускокрилих комах на прикладі шовковичного і непарного шовкопрядів, що базуються на особливостях їх біології й екології. Вона запропонувала для профілактики отруєнь культури шовковичного шовкопряда фосфорорганічними інсектицидами та підвищення стійкості до вірусної інфекції застосовувати біостимулятори активності ферментних систем травного тракту, що значно зменшує смертність при розведенні комах.

У дисертації Л.С. Кривди (2002 р.) у результаті аналізу впливу змін у структурі популяцій шовковичного та непарного шовкопрядів на динаміку їх життєздатності встановлено, що будь-яке зменшення ступеня структурованості популяції веде до зниження її життєздатності. Окреслена можливість прогнозування життєздатності шовковичного шовкопряда при культивуванні на оптимальному фоні за максимальною кількістю великих коконів самок з масою, що перевищує масу коконів цієї статі, а також доведена можливість прогнозування динаміки чисельності непарного шовкопряда за особливостями фенотипічної структури популяції та визначені біологічні особливості і характер реакції особин різних фенотипів на умови зміни середовища.

Т.В. Сафонова (2002 р.) присвятила своє дисертаційне дослідження вирішенню актуальної проблеми шовківництва – розробці ефективних прийомів комплексної оцінки нових високопродуктивних гібридів шовковичного шовкопряда і створенню нової методики їх випробувань, яка відповідає сучасним вимогам виробництва в Україні.

Кандидатська дисертація О.О. Дехтярьової (2004 р.) є першим комплексним дослідженням педофауни вищих комах парків м. Харкова, зокрема видового складу, таксономії видів, ареалів, біотопічного розподілу, екологічних форм, біології, трофічних зв'язків і чинників, що впливають на різноманіття,

поширення та господарське значення окремих видів в умовах урбанізованих ландшафтів. Автор довела, що в парках із високим вмістом солей важких металів у ґрунті зникають види комах, личинки яких є сапрофагами або міксотрофами, та встановила причини цього явища.

Уперше в шовківництві О.В. Зуб (2006 р.) розробила експрес-метод оцінки ступеня засміченості гібридної грени чистопородною за інтенсивністю реакції хемотаксису гусениць-«мурашів». Вона експериментально довела залежність між інтенсивністю реакції хемотаксису гусениць-«мурашів» і чутливістю імаго-самців до статевого феромона самок, що свідчить про доцільність добору шовковичного шовкопряда за сенсорною чутливістю на активних стадіях розвитку.

О.О. Пальчик (2006 р.) присвятила своє дисертаційне дослідження розробці прийомів регулювання параметрів вікової та статеві структур шовковичного шовкопряда з метою підвищення господарсько-цінних показників культури. Вона довела можливість підвищення таких показників регулюванням параметрів вікової структури на стадії гусениці шляхом диференційованого добору гусениць II віку, які першими перелиняли, та на стадії імаго шляхом добору метеликів-самок із максимальною тривалістю життя.

У дисертації К.В. Гайдук (2007 р.) викладено міркування щодо прийомів регулювання параметрів екологічної та етологічної структур культури шовковичного шовкопряда з метою підвищення біологічних і господарсько-цінних показників.

Н.М. Коваленко-Рудай (2011 р.) присвятила свою дисертацію вивченню впливу прийомів добору за життєздатністю на біологічні та господарсько-цінні показники шовковичного шовкопряда та ефективності їх застосування з метою підвищення життєздатності та продуктивності культури. Автор запропонувала ефективний спосіб виведення культури із стрес-ситуації, викликаній зменшенням вигодівельної площі в три рази, визначила вплив підвищеної щільності утримання на показники низькожиттєздатної породи, міченої за статтю.

Вирішення наукових проблем, що об'єднують однодумців навколо професора О.З. Злотіна, має високу теоретичну й практичну значущість для розвитку сільськогосподарського виробництва й поліпшення екологічної ситуації в Україні.

Яскравий науковий відбиток у діяльності кафедри зоології залишив кандидат біологічних наук, доцент Ігор Олександрович Кривицький (1935 – 2008 рр.) – вихованець школи відомих у колишньому Радянському Союзі орнітологів професорів І.Б. Волчанецького та І.О. Долгушина.

Після закінчення ХДУ ім. О.М. Горького він, незважаючи на запрошення залишитися на кафедрі зоології, вирушає до Кургальджинського заповідника в Казахстані, де обіймає посаду директора.

У 1962 р. після реорганізації природничого факультету Харківського педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди молодий учений був запрошений викладачем кафедри зоології, де працював десять років, а потім, працюючи в

ХДУ ім. О.М. Горького, протягом усього життя підтримував наукові та дружні стосунки з педагогічним колективом кафедри.

Основною концепцією наукової школи І.О. Кривицького є збереження біологічного різноманіття в умовах трансформованих ландшафтів, фауністичні дослідження та вивчення рідкісних видів тварин України. Свої ідеї він виклав у понад 250 наукових і навчально-методичних працях.

Був обраний академіком Міжнародної академії наук екології і безпеки життєдіяльності (МАНЕБ).

Науковець підготував 5 кандидатів наук: А.Б. Чаплигіна «Біогеоценотичні та популяційні адаптації птахів у трансформованих ландшафтах Північно-Східної України (на прикладі роду *Turdus*)» (1998 р.), А.А. Атемасов «Организация сообществ гнездящихся птиц пойменных лесов среднего течения Северского Донца» (2005 р.), А.С. Влащенко «Біогеоценотичні зв'язки рукокрилих (MAMMALIA, CHIROPTERA) в умовах Півдня Центрального Лісостепу» (2007 р.), О.М. Брезгунова «Колективні ночівлі воронових птахів: розподіл, типи організації та стратегії поведінки (на прикладі м. Харкова)» (2008 р.), Т.А. Атемасова «Орнітофауна як структурний елемент біогеоценозів північного сходу України» (2010 р.).

І.О. Кривицький займався активною громадською роботою: був керівником секції тваринного світу в Харківській організації Українського товариства охорони природи, головним спеціалістом-зоологом Управління Мінекобезпеки України в Харківській області; віце-президентом Малої академії наук, головою Харківського відділення Українського товариства охорони птахів та членом Ради цього відділення; головою Північно-Східного відділення Українського орнітологічного товариства імені К.Ф. Кесслера.

Продовжувачем наукової школи І.О. Кривицького на кафедрі зоології ХНПУ імені Г.С. Сковороди є кандидат біологічних наук, доцент Анжела Борисівна Чаплигіна. Відразу після закінчення педагогічного університету вона залишилася працювати в рідних стінах: спочатку старшим лаборантом кафедри зоології та охорони природи, потім – завідувачем музею природи, а далі – доцентом кафедри зоології, заступником декана з виховної роботи. Після закінчення аспірантури успішно захистила кандидатську дисертацію, визначившись з основними напрямками науково-дослідної роботи: вона вивчає проблеми збереження біологічного різноманіття в умовах трансформованих ландшафтів, здійснює фауністичні дослідження. Має понад 100 наукових і науково-методичних робіт.

Під керівництвом доцента А.Б. Чаплигіної захищена одна кандидатська дисертація (2013 р.): Н.О. Савинська дослідила аутоекологічні особливості та консортивні зв'язки модельних видів мухоловок трансформованих територій Північно-Східної України.

Науковий напрям сільськогосподарського спрямування розвивається в ХНПУ імені Г.С. Сковороди передусім завдяки активній науковій позиції доктора сільськогосподарських наук, професора, академіка Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності,

завідувача кафедри ботаніки Тимура Олександровича Гринченка (нар. 1942 р.).

У 1963 р. після закінчення Харківського сільськогосподарського інституту ім. В.В. Докучаєва він працював науковим співробітником у науково-дослідних установах України, де вивчав проблему ґрунтів. Із 1989 р. працює в педагогічному університеті.

У 1972 р. захистив кандидатську дисертацію «Повышение эффективности плодородия темно-серой оподзоленной почвы Ровенской области применением кальцийсодержащих соединений (гипса, извести) и удобрений», а у 1987 р. – докторську дисертацію «Закономерности развития почвенных режимов и свойств почв Нечерноземья УССР в условиях интенсивного земледелия».

Наукові інтереси професора Т.О. Гринченка пов'язані з питанням окультурення та моделювання родючості ґрунтів, діагностики хімічних та фізико-хімічних процесів ґрунтів під час їх окультурення – з визначенням оптимальних параметрів рівня кислотності, вапнякового і калійного потенціалів, активності іонів кальцію, гідрогену та калію в головних типах ґрунтів Нечорнозем'я України, з розробкою науково-методичних основ вапнування кислих ґрунтів. Науковець запропонував новий метод комплексної оцінки якості багатокomпонентних екосистем Землі з екологічних позицій за умов сучасних антропогенних навантажень як основу моніторингу природного середовища, зокрема родючості ґрунтів (Полісся, Лісостеп, Степ України), комплексної оцінки якості поверхневих вод річок (Сіверський Донець, Уди, Лопань, Харків). Він уперше розробив інтерактивну мультимедійну енциклопедію ґрунтів України з курсу «Загальне ґрунтознавство» – І.М.Е. «Soil of the Ukraine».

Результати наукових пошуків досвідченого фахівця в галузі сільськогосподарських наук професора Т.О. Гринченка викладені в понад 260 наукових працях, серед яких – «Атлас мониторинга комплексной оценки плодородия почв пашни Полесья, Закарпатской низменности, предгорных и горных районов Карпат Украины, 1966 – 2005 гг.» (2010 р.), «Атлас мониторинга комплексной оценки плодородия почв Лесостепи и Степи Украины, 1966–2005 гг.» (2008 р.), «Мониторинг комплексной оценки родючості ґрунтів Кіровоградської області, 1966 – 2005 рр.» (2009 р.), «Мониторинг комплексной оценки родючості ґрунтів Полтавської області, 1971 – 2005 рр.» (2008 р.), «Мониторинг комплексной оценки родючості ґрунтів Харківської області, 1966 – 2005 рр.» (2007 р.).

За визначні заслуги в дослідженні екологічних чинників, що впливають на розвиток сільського господарства в Україні, Президія Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності присвоїла професорові Т.О. Гринченку почесне звання «Заслужений діяч науки» та нагородила відзнакою «Зірка вченого».

На кафедрі ботаніки працюють також науковці, для яких ХНПУ імені Г.С. Сковороди – alma mater, це передусім кандидат сільськогосподарських наук, доцент Валентина Валентинівна Грицайчук. У 1979 р. вона захистила дисертацію «Популяційна мінливість та клонове насінництво сосни звичайної в Південному Лівобережному Лісостепу України». Нині В.В. Грицайчук продовжує роботу

в зазначеному напрямі, вивчаючи популяційну селекцію деревних порід. Крім того, значну увагу вона приділяє дослідженню питань, пов'язаних із методикою викладання біологічних дисциплін у вищій школі. Її перу належить понад 90 наукових та методичних праць.

Кандидат біологічних наук, доцент Яніна Вікторівна Гончаренко теж закінчила ХНПУ імені Г.С. Сковороди і з 1999 р. працює на кафедрі ботаніки. У 2009 р. вона захистила кандидатську дисертацію «Дендрофлора міських парків Харкова (структура, аутоекологія, рекреація, формування насаджень)», що й визначило її подальші наукові розвідки у сфері дослідження стану, використання та охорони окремих видів природних ресурсів, а саме у вивченні інтродукції рослин. Це дало підґрунтя для написання й опублікування близько 30 наукових і методичних праць.

Кандидат біологічних наук, доцент Ольга Віталіївна Філатова – вихованка ХДУ ім. О.М. Горького – у 1984 р. захистила кандидатську дисертацію «Вплив екологічних і спадкових факторів на формування пагонів сосни звичайної у пристепових борах Лівобережної України». На кафедрі ботаніки ХНПУ імені Г.С. Сковороди вона працює з 1988 р. Розробляє науковий напрям «Стан, використання та охорона окремих видів природних ресурсів». О.В. Філатова – автор 130 наукових та методичних видань.

Внесок учених природничого напрямку досліджень Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди в розбудову науки в Україні, у підготовку висококваліфікованих педагогічних і наукових кадрів вагомий. Ці науковці та їх учні – аспіранти, студенти, вчителі – підтримують імідж свого навчального закладу як одного з кращих серед вищих навчальних закладів України, що веде підготовку вдумливих, науково обізнаних, творчих у своїй діяльності фахівців-освітян.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНА ШКОЛА

Історія наукових досліджень на теренах фізики й математики в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди тісно пов'язана з історією цього навчального закладу. Педагогічний інститут з моменту заснування (1804 р.) був автономним навчальним закладом, у якому навчальний процес і наукові дослідження здійснювали професори класичного університету. У його стінах фізику і математику викладали знані вчені, чиї імена уславили науку в тогочасній країні і далеко за її межами. Це математики – іноземні професори І. Гут, Ф.К. Швейкарт, перший вітчизняний професор математики в Харківському університеті Т.Ф. Осиповський та його учень А.Ф. Павловський, які помітили талановитого студента М.В. Остроградського, дали йому ґрунтовну математичну підготовку, сформували його наукові інтереси і світогляд; пізніше, у кінці ХІХ ст., піднесення наукових досліджень пов'язане з діяльністю в університеті академіків О.М. Ляпунова і В.А. Стеклова, на початку ХХ ст. когорту визначних математиків поповнили Д.М. Сінцов, С.Н. Берштейн. Початок фізичних досліджень у Харківському університеті пов'язують з ім'ям професора В.І. Лапшина, який завідував кафедрою фізики з 1839 р. по 1863 р. Яскраву сторінку в розвиток фізичної науки вписав у другій половині ХІХ ст. М.Д. Пальчиков. На початку ХХ ст. вагомий внесок у розвиток фізики зробив професор Д.А. Рожанський.

Від Харківського університету веде свій родовід більшість вищих навчальних закладів міста, і саме в університеті знаходяться засади практично всіх наукових шкіл Харкова, що історично зумовило традицію підтримки зв'язків між ученими міста.

У ХХ ст. у Харківському педагогічному університеті (інституті) у різні часи працювали видатні вчені, зокрема академік АН УРСР і АН СРСР В.О. Марченко, академіки АН УРСР О.О. Галкін, А.О. Слуцкін, В.П. Шестопапов, академік НАН України І.М. Неклюдов, член-кореспондент АН Каз РСР Є.І. Кім, доктори фізико-математичних наук, професори Р.І. Гарбер, Й.А. Гіндін, Ю.В. Ткач, Д.З. Гордєвський, І.М. Глазман. Цей науковий загал сформував основні напрями досліджень у галузі математики, фізики, проблем викладання фізико-математичних дисциплін у вищій і середній школі. У межах цих проблем

захистили кандидатські дисертації І.О. Наумов, М.А. Жихар, І.І. Солошенко, В.М. Злуніцина, Л.І. Білоусова, Т.В. Белявцева, В.Д. Зоря, А.Ю. Пуди, В.І. Афанасьєв, М.С. Губін, О.О. Халдей (Балбенко), О.Т. Розумний, Є.Б. Малець, В.Д. Парцирний, В.Д. Хаджинов, Т.І. Рябушко та інші, які стали викладачами фізико-математичного факультету і зробили значний внесок у розвиток науки і підготовку сотень і тисяч учителів фізики й математики.

Кандидат фізико-математичних наук, доцент, а пізніше перший декан механіко-математичного факультету, професор кафедри геометрії та кафедри загальної математики Харківського державного університету Дмитро Захарович Гордєвський (1908 – 1979 рр.)

став першим завідувачем кафедри математики в Харківському педінституті. Він був учнем видатного геометра, засновника і керівника харківської геометричної школи, академіка АН УРСР Д.М. Сінцова. Д.З. Гордєєвський значною мірою вплинув на організацію наукової роботи на кафедрі, на підготовку науково-педагогічних кадрів через аспірантуру, відкриту в 1950 р. Першим його аспірантом став Іван Олександрович Наумов (1923 – 1991 рр.), з ім'ям якого пов'язане дослідження історії становлення і розвитку математичної науки й освіти на Харківщині та сторінки історії, що стосуються організації наукової роботи в ХДПІ ім. Г.С. Сковороди – упродовж 1963 – 1986 рр. він був проректором із наукової роботи.

Професор І.О. Наумов – автор понад 130 наукових робіт, серед яких 3 монографії, близько 20 методичних посібників. Третина цих робіт присвячена історико-математичній тематиці, зокрема науковій діяльності Д.М. Сінцова: найбільш вагома серед них – монографія «Д.М. Синцов. Очерк жизни и научно-педагогической деятельности». Наукові праці І.О. Наумова були високо поціновані ще за його життя. Його ім'я згадується вже в 1968 р. на сторінках третього тому «Истории отечественной математики», виданої Академіями наук СРСР та УРСР. Поряд із І.О. Наумовим у зазначеній монографії йдеться і про його колегу Ю.М. Гайдука. Їх пов'язувала багаторічна плідна наукова й педагогічна діяльність. Визнанням високого професіоналізму І.О. Наумова в галузі історії науки було і запрошення його членом-кореспондентом АН УРСР О.М. Боголюбовим до участі в підготовці двох узагальнювальних монографій «История математического образования в СССР» (1975 р.) та «История механики в России» (1987 р.), виданих АН УРСР. Серед величезної плеяди вчених, діяльність яких пов'язана з Харковом, І.О. Наумов досліджував також наукову творчість А.Ф. Павловського, М.В. Остроградського, В.А. Стеклова, В.Г. Імшенецького, М.М. Салтикова, С.Н. Бернштейна, М.М. Душина та ін. Значною мірою саме завдяки працям професора І.О. Наумова харківська математична школа стала відомою широкому загалу. І нині він залишається автором, який цитується й інтерес до робіт якого не згасає.

Трудова діяльність І.О. Наумова відзначена орденом Трудового Червоного Прапора, медалями та почесним званням «Заслужений працівник народної освіти України».

Пам'ять про вченого вшановується проведенням щорічних студентських науково-методичних конференцій «Наумовські читання».

Історія науково-педагогічного життя фізико-математичного факультету нерозривно пов'язана з іменем кандидата фізико-математичних наук, професора Миколи Андрійовича Жихаря (1925 – 2001 рр.) – улюбленого педагога багатьох студентських поколінь, неповторної особистості, яка вражала з першої зустрічі і яку хотілося наслідувати впродовж усього життя.

Випускник фізико-математичного факультету Харківського педагогічного інституту, він закінчив у рідному закладі й аспірантуру та захистив під керівництвом доцента І.М. Глазмана кандидатську дисертацію. Протягом 1974 – 1984 рр. М.А. Жихар очолював кафедру математики, ініціюючи й підтримуючи наукові напрями, за якими працював колектив.

Основні наукові інтереси М.А. Жихаря були пов'язані з дослідженням теорії операторів, зокрема теорії I-симетричних сингулярних диференціальних операторів. Значну увагу він приділяв також проблемам удосконалення викладання математичних дисциплін у вищих педагогічних закладах та середній школі, розробці методичних рекомендацій для вчителів і студентів, був одним із ініціаторів і натхненників серії робіт, підготовлених математичними кафедрами з усіх навчальних дисциплін з метою методично-інформаційного забезпечення самостійної роботи студентів. Його перу належать такі праці, як «Диференціальні рівняння» (навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів, 1996 р.), «Математичний аналіз (метричні простори)» (навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів, 1998 р.) та ін.

Надзвичайна працьовитість, здатність і палке бажання працювати, принциповість і вимогливість до себе та до інших, розсудливість і врівноваженість, життєва мудрість і оптимізм поєднувалися у М.А. Жихаря з нестандартністю й оригінальністю вчинків, з любов'ю, повагою і доброзичливістю до колег і студентів, прагненням допомогти, підтримати, вмінням розуміти кожну людину, вірити в краще в ній, цінувати її особистість.

Любов, пошану і вдячність до Миколи Андрійовича зберігають у своїй пам'яті всі, кому поталанило працювати з ним чи вчитися в нього.

Помітний слід у розвитку наукових шкіл фізико-математичного факультету залишив кандидат педагогічних наук, професор Яків Михайлович Жовнір (1920 – 2007 рр.).

Випускник фізико-математичного факультету Харківського педагогічного інституту, він прийшов на кафедру елементарної математики і методики математики цього ж ВНЗ, маючи значний досвід роботи вчителя загальноосвітньої школи і методиста математики Харківського обласного інституту вдосконалення вчителів, тому логічне продовження його професійної діяльності – захист кандидатської дисертації з методики математики «Фузионизм в системі преподавания геометрии в средней школе». Протягом 1970 – 1982 рр. професор Я.М. Жовнір очолював кафедру елементарної математики і методики математики.

Головні напрями його наукових досліджень пов'язані з питаннями методики навчання математики (фузіонізм, міжпредметні зв'язки та їх застосування до розв'язування логічних задач тощо), філософії математики, методів математичної статистики та їх використання для обробки результатів педагогічного експерименту. Я.М. Жовнір – автор понад 150 наукових і науково-методичних робіт, понад 30 із них рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальні посібники для вчителів і студентів. Серед основних праць: «Розв'язування позиційних задач підвищеної складності: методичні рекомендації» (у співавторстві), «Решение планиметрических задач с применением тригонометрии: методические рекомендации» (у співавторстві), «Основні поняття математичної статистики та їх застосування». Великий вплив на підготовку вчителів математики має написаний Я.М. Жовніром (у співавторстві з членом-

кореспондентом НАПН України В.І. Євдокимовим) навчальний посібник «500 задач з методики викладання математики», який використовується практично в усіх педагогічних ВНЗ України.

Фізико-математичний факультет справедливо пишається тісними зв'язками з провідними науковими школами України та зарубіжжя, що вплинули на формування тематики наукових досліджень на факультеті. Разом із тим і сам факультет виплекав у своїх стінах наукові школи, представники яких стали визнаними вченими у своїй галузі. Фундатором і незмінним керівником однієї з таких шкіл став доктор фізико-математичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки УРСР, лауреат двох Державних премій, академік АН УРСР **Віктор Петрович Шестопалов** (1923 – 1999 рр.).

У 1949 р. після закінчення Харківського державного університету В.П. Шестопалов розпочав трудову діяльність на кафедрі фізики Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. У 1952 р. він захистив кандидатську дисертацію «Нелінійна теорія пограничного шару». У педінституті він разом з В.О. Марченком створив та очолював до 1959 р. кафедру математичного аналізу та теоретичної механіки. Це була перша зі створених ним п'яти кафедр: у 1960 р. він організував роботу кафедри теоретичної радіофізики в ХДУ, у 1962 р. – три кафедри в Харківському інституті радіоелектроніки (математичної фізики, фізики плазми і радіофізики). Саме кафедра, створена в педінституті, зіграла вирішальну роль у становленні майбутнього академіка. Тут розпочалося його багаторічне плідне співробітництво з видатними вченими – математиками і фізиками З.С. Аграновичем, М.Я. Азбелем, І.М. Глазманом, В.О. Марченком та ін. Зв'язки із педагогічним інститутом В.П. Шестопалов не поривав усе своє життя, тут він продовжував керувати аспірантурою, підготувавши 11 кандидатів наук. Чимало викладачів фізико-математичного факультету пройшли наукову школу В.П. Шестопалова: Л.І. Білоусова, Т.В. Белявцева, Л.В. Болотіна, В.М. Злуїцина, В.Д. Зоря, В.Д. Хаджинов, Д.В. Хорошун, В.М. Шинкаренко. Багато вихованців радіофізичного факультету ХДУ, яких підготував В.П. Шестопалов, стали викладачами педагогічного університету: В.Я. Блудов, І.Л. Вербицький, Г.В. Владимірова, О.В. Водолаженко, В.О. Карпова, С.Г. Курбаров, В.Д. Корольов, Ю.О. Лементя, В.В. Москаленко, В.Я. Процай, В.Д. Стасенко.

У 1962 р. В.П. Шестопалов захистив докторську дисертацію «Дифракція і розповсюдження електромагнітних хвиль у хвилеводних структурах».

У 1965 р. починається його співробітництво з колегами з Інституту радіофізики і електроніки АН УРСР. У 1966 р. він очолив там відділ теоретичної електроніки і сектор електроніки, у 1972 р. його призначають заступником директора з наукової роботи, а протягом 1973 – 1992 рр. він – директор цього наукового закладу.

У 1972 р. В.П. Шестопалова обрано членом-кореспондентом АН УРСР, у 1979 р. – дійсним членом АН УРСР.

Окрім двох Державних премій УРСР за створення і впровадження комплексу квазіоптичних пристроїв міліметрових та субміліметрових хвиль та за створення принципово нових джерел електромагнітних коливань, антенних систем і хвилеводних ліній передачі, зокрема і славнозвісного унікального експериментального комплексу «Буран», В.П. Шестопалов нагороджений 17 орденами та медалями, серед яких орден Леніна, орден «Знак Пошани», орден Трудового Червоного Прапора, медаль ім. академіка М.К. Янгеля Федерації космонавтики СРСР, золота медаль ім. академіка С.І. Вавілова.

Академік В.П. Шестопалов зробив основоположний внесок у розвиток вивчення нелінійних явищ у реальних рідинах при обтіканні ними різних об'єктів; дослідження розповсюдження електромагнітних хвиль у різних уповільнювальних системах, створення нових модифікацій класичних підсилювачів і генераторів, вивчення властивостей різних середовищ; створення і розвиток нових строгих методів розв'язування прямих та обернених задач дифракції електромагнітних хвиль на різних електродинамічних об'єктах; створення спектральної теорії відкритих електродинамічних структур, дослідження способів збудження таких структур різними джерелами; створення елементарних вузлів, ліній передач, радіолокаційних систем міліметрового і субміліметрового діапазонів хвиль.

Учений створив знану в усьому світі харківську школу дифракції, що збагатила науку визначними результатами і здобула в наукових колах ім'я «школа ВПШ». Наукові досягнення цієї школи, багато з яких і сьогодні утримують світовий пріоритет, прославили харківських радіофізиків, на довгі роки визначили наукову першість Харкова серед центрів радіофізики в країні.

В.П. Шестопалов майже 50 років віддав викладацькій роботі, науковому керівництву аспірантами й докторантами. Він виховав цілу плеяду талановитих учнів, які гідно продовжують його справу, серед них 25 докторів і понад 150 кандидатів наук. Багато з них стали видатними вченими, працюють в Україні, Росії, Вірменії, Грузії, Білорусі, Азербайджані, Англії, США, Канаді, Японії, Південній Кореї, Франції, Німеччині, Італії.

Наукові досягнення В.П. Шестопалова та його учнів репрезентовані в понад 500 статтях у журналах України, Росії, США, Німеччини, Англії, Франції, узагальнені в 19 монографіях, 6 із яких перекладені й опубліковані п'ятьма мовами світу, утілені в пристроях і системах НВЧ. До основних робіт В.П. Шестопалова належать монографії «Метод задачи Римана-Гильберта в теории дифракции и распространения электромагнитных волн» (1971 р.), «Сумматорные уравнения в современной теории дифракции» (1983 р.), «Физические основы миллиметровой и субмиллиметровой техники. Т. 1. Открытые структуры» (1985 р.), «Физические основы миллиметровой и субмиллиметровой техники. Т. 2. Источники. Элементарная база. Радиосистемы» (1985 р.), «Спектральная теория и возбуждение открытых структур» (1987 р.), «Морсовские критические точки дисперсионных уравнений» (1992 р.).

Багато часу й сил віддавав В.П. Шестопалов науково-організаційній і громадській роботі. Майже 20 років він очолював ІРЕ АН УРСР, 15 років був головою Північно-Східного наукового центру АН УРСР, обирався членом Президії АН УРСР, був головою наукової ради з проблеми «Фізика і техніка мм і субмм хвиль», членом редколегії провідних наукових журналів, понад 20 років керував обласною організацією товариства «Знання».

Серед послідовників академіка В.П. Шестопалова, які продовжують його справу в стінах ХНПУ імені Г.С. Сковороди, виокремлюється кандидат фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри інформатики Людмила Іванівна Білоусова (нар. 1937 р.).

Видатний учений помітив талановиту випускницю радіофізичного факультету Харківського державного університету ім. О.М. Горького і під його керівництвом Л.І. Білоусова захистила кандидатську дисертацію «Розповсюдження електромагнітних хвиль у зв'язаних прямокутних хвилеводах» (1970 р.). Із 1971 р. її доля пов'язана з педагогічним університетом. Вона була старшим викладачем, доцентом кафедри математики (1971 – 1986 рр.), доцентом кафедри інформатики (1986 – 1991 рр.), з 1991 р. і дотепер очолює кафедру інформатики.

Саме під впливом особистості наукового керівника сформувалися у Л.І. Білоусової уявлення про наукову роботу, її сенс і засади організації продуктивної наукової школи, етичні основи взаємин у тандемі науковий керівник – учень.

Роль поворотного моменту в спрямуванні наукових досліджень Л.І. Білоусової відіграли роботи наукової школи академіка А.П. Єршова – видатного спеціаліста в галузі обчислювальної математики і програмування, завдяки якому в 1985 р. у середніх школах з'явилася нова навчальна дисципліна – інформатика. Досвід розробки алгоритмів і програм, проведення чисельних досліджень на ЕОМ Л.І. Білоусова отримала ще в школі В.П. Шестопалова, її програма розв'язування систем рівнянь з комплексними змінними ще в 1971 р. внесена до реєстру стандартних програм. Це відкрило для науковця широкий фронт пошуково-творчої роботи, пов'язаної з опануванням нової предметної галузі, створенням її навчально-методичного забезпечення, масовою підготовкою педагогічних кадрів.

Проте шкільна інформатика була лише складником широкомасштабного процесу інформатизації суспільства, який охопив і освіту, стимулював появу нового напрямку досліджень, пов'язаних із найрізноманітнішими аспектами освітніх застосувань інформаційно-комунікаційних технологій. Усе це сформувало наукову концепцію досліджень Л.І. Білоусової, основу якої складає визнання того, що перехід освіти на нову високотехнологічну платформу істотно змінює всі ключові аспекти навчального процесу: середовище навчання, засоби подання і передавання навчальної інформації, способи міжособистісної комунікації, інструменти і методи навчання й учіння. Проблематика досліджень Л.І. Білоусової та її учнів фокусується саме на аналізі сутності цих

трансформацій, висвітленні їх значущості, тенденцій. Тому основні напрями наукових досліджень окреслюються як проблеми ефективного застосування інноваційних технологій у навчальному процесі, розвиток і вдосконалення освіти, пов'язаної з інформатикою, у загальноосвітній і вищій педагогічній школі.

Науковий і методичний доробок професора Л.І. Білоусової становить понад 200 праць, серед яких 27 навчальних посібників. Основні з них: «Библиотека учебных алгоритмов и программ» (1988 р., у співавторстві), «Лабораторний практикум з чисельних методів на базі пакету MathCAD» (1998 р., у співавторстві), «Сборник задач по курсу информатики» (2006 р., у співавторстві), «Інформаційні технології» (2008 р., у співавторстві), «Інформатика 10 – 11» (2009 р., у співавторстві), «Курс вищої математики у середовищі Maple» (2009 р., у співавторстві), «Гуманізація навчального процесу в основній школі засобами інформаційних технологій» (2010 р., у співавторстві). У масиві наукових робіт Л.І. Білоусової понад 100 присвячено проблемам дифракційної тематики, найбільш визначною серед них вважається розділ «Распространение электромагнитных волн в прямоугольных волноводах, связанных периодическими поперечными и непрерывными продольными щелями в общей стенке», що є складовою монографії «Метод задачи Римана-Гильберта в теории дифракции и распространения электромагнитных волн».

Л.І. Білоусова приділяє увагу науково-редакційній та громадській діяльності. Вона – випусковий редактор журналу «Тестування і моніторинг в освіті», член редколегії журналу «Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах», член редакційної колегії створеного за її ініціативою в 2010 р. факультетського збірника наукових праць «Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя». Л.І. Білоусова є експертом фахової спеціалізованої ради з ліцензування та акредитації спеціальності «інформатика», завідує філією кафедри ЮНЕСКО «Нові інформаційні технології в освіті для всіх» у ХНПУ імені Г.С. Сковороди, є заступником директора центру GeoGebra в ХНПУ імені Г.С. Сковороди, членом оргкомітету, журі Всеукраїнських студентських олімпіад, конкурсів із інформатики.

Під керівництвом професора Л.І. Білоусової захищено 19 кандидатських дисертацій: 3 на здобуття наукового ступеня кандидата фізико-математичних наук, 1 – технічних наук, 15 – педагогічних наук.

Наукові студії Т.В. Белявцевої, В.Д. Зорі, Л.П. Сальникової, за які їм було надано ступінь кандидата фізико-математичних наук, виконані в межах тематики харківської школи дифракції електромагнітних хвиль, вони стали безпосереднім продовженням започаткованих Л.І. Білоусовою досліджень властивостей складних хвилеводних систем.

Дисертація на здобуття ступеня кандидата технічних наук, яку виконала О.В. Сопельникова, присвячена розвитку комбінаторних алгоритмів та їх застосувань.

Дослідження, виконані М.О. Антонченко, Н.О. Башмаковою (Пономарьовою), Н.І. Грицай, Г.А. Дегтярьовою, Н.В. Житеньовою, Н.В. Пожар (Олефіренко), Є.М. Рябчинською, мали на меті використання інформаційно-комунікаційних технологій для вдосконалення навчального процесу в загальноосвітній школі. Зокрема вивчена проблема застосування експертних систем для формування якісних знань із природничих дисциплін в учнів 7 – 8 класів; визначені педагогічні умови використання пізнавальних задач у навчанні інформатики; досліджені шляхи розвитку інтелектуальних умінь молодших школярів у процесі роботи з комп'ютером; розглянуті процеси гуманізації навчання гуманітарних дисциплін в основній школі засобами інформаційних технологій; вивчені шляхи формування пізнавального інтересу учнів 7 – 9 класів до предметів природничо-математичного циклу за допомогою комп'ютерної підтримки; запропоновані принципи організації групових форм пізнавальної діяльності старшокласників та навчально-пізнавальної діяльності школярів з математики в умовах комп'ютерного навчання. В останній час О.О. Колесник розпочала дослідження моральних аспектів використання інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема проблеми формування в школярів етики спілкування в мережі Інтернет.

Нові аспекти підготовки сучасного фахівця у вищій школі розглядаються в дослідженнях С.Д. Криштоф, А.Л. Столяревської, Т.І. Хачумян, О.Б. Щолок, Н.О. Яциніної: це і формування інформатично-технологічної компетенції майбутнього вчителя, його інформаційної культури, компетентності самоосвіти, готовності до використання Інтернет-технологій, формування критичного мислення. Проблеми професійної підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування технологій візуалізації в навчальному процесі вивчає Н.В. Житеньова.

Ще один напрям становлять дослідження, скеровані на проектування ефективних дидактичних засобів на засадах використання сучасних технологій. Дисертація Т.В. Солодкої була присвячена розробці системи комп'ютерного тестування, що дало змогу оцінити рівень навчальних досягнень учня або студента і визначити структуру його знань.

Окремої уваги заслуговує наукова діяльність однієї із талановитих учениць професора Л.І. Білоусової Надії Василівни Олефіренко (нар. 1975 р.), яка теж працює в цьому напрямі, розробляючи і застосовуючи нові педагогічні комп'ютерно орієнтовані технології до викладання інформатики в загальноосвітній школі. Н.В. Олефіренко – випускниця ХНПУ імені Г.С. Сковороди, після успішного закінчення аспірантури у 1999 р. вона захистила кандидатську дисертацію «Групові форми організації пізнавальної діяльності старшокласників в умовах інформатизації навчання», що присвячена проблемі пошуку ефективних форм організації пізнавальної діяльності старшокласників в умовах інформатизації навчання. У роботі визначено сутність та види групових форм, обґрунтовано особливості групової роботи учнів в умовах інформатизації навчання, визначено основні вимоги до організації групової роботи. Експериментально підтверджено позитивний вплив організації групової

роботи на якість знань учнів, рівень засвоєння знань залежно від характеру самостійної діяльності учнів, рівень розвитку пізнавального інтересу, характер взаємовідносин учнів. Сьогодні Н.В. Олефіренко є докторантом кафедри теорії та методики професійної освіти.

Вона – автор понад 100 наукових праць, серед яких друковані і електронні навчальні посібники з інформатики для загальноосвітніх професійно-технічних навчальних закладів (три з грифом МОН України), довідник школяра з інформатики, навчальні посібники для студентів педагогічного університету, статті в провідних періодичних виданнях. На фізико-математичному факультеті університету Н.В. Олефіренко координує роботу за програмами «Intel. Навчання для майбутнього», «Microsoft. Партнерство у навчанні», «Онляндія. Безпечна робота в Інтернеті», бере участь як член журі в організації різного рівня конкурсів та олімпіад з інформатики.

У 2009 р. уже під керівництвом доцента Н.В. Олефіренко була захищена аспіранткою В.М. Андрієвською кандидатська дисертація «Проектування дидактичних ситуацій у навчанні молодших школярів з використанням комп'ютера», до захисту готуються ще три її аспіранти.

Таким чином, напрям, у якому працює Н.В. Олефіренко, є науково вартісним і продуктивним, це напрям, спрямований у майбутнє нашої науки.

Викладачі фізико-математичного факультету Л.Е. Гризун і О.Г. Колгатін стали докторами педагогічних наук, професорами, мають своїх учнів, однак уважають себе вихованцями наукової школи професора Л.І. Білоусової, оскільки саме вона із її глибокою науковою ерудицією, світоглядом, відданістю істинній науці стала джерелом ідей, взірцем наукового натхнення та цілеспрямованості в дослідницькій роботі.

Наукова концепція професора кафедри інформатики Людмили Едуардівни Гризун (нар. 1963 р.) спирається на інтегративний підхід до формування змісту професійної освіти, що базується на необхідності віддзеркалення в ньому об'єктивно існуючих тенденцій інтеграції наукових знань з метою формування в майбутніх фахівців цілісної та гнучкої системи знань і вмінь, придатних до застосування в суміжних галузях знань. Проблематика в межах цієї концепції фокусується на дослідженні інтегративного потенціалу навчальних дисциплін різних циклів підготовки фахівців та конкретно інформатики; на дослідженні проблем узгодженого проектування і викладання дисциплін, що реалізують зміст освіти на інтегративних засадах; на розробці технології модульного структурування дисциплін та проектування електронних засобів навчання із залученням ідей штучного інтелекту.

Л.Е. Гризун керує науковою роботою аспірантів та пошукачів, має близько 70 наукових та науково-методичних праць, серед яких монографія «Дидактичні основи проектування модульної структури навчальної дисципліни» (2008 р.), навчальні посібники «Visual Basic – от простого к сложному» (2000 р., у співавторстві), «Лабораторний практикум з програмування на Visual Basic» (2004 р., у співавторстві) та ін.

Професор кафедри інформатики Олександр Геннадійович Колгатін (нар. 1966 р.) скерував свої наукові пошуки на вивчення оптимізації навчального процесу на ґрунті якісної педагогічної діагностики й педагогічного прогнозування із застосуванням інформаційних технологій, а також на дослідження оптимізації навчального процесу в інформаційно-комунікаційному педагогічному середовищі. Результати його досліджень відображені в понад 100 наукових працях, зокрема в монографії «Педагогічна діагностика та інформаційно-комунікаційні технології» (2009 р.), у навчальних посібниках «Лабораторний практикум з чисельних методів на базі пакету MathCAD» (1998 р., у співавторстві), «Практикум з автоматизованої статистичної обробки даних психолого-педагогічного експерименту» (2007 р., у співавторстві) та ін.

Професор О.Г. Колгатін бере участь у підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації, керуючи роботою аспірантів і пошукувачів.

Наукову школу академіка В.П. Шестопалова і професора Л.І. Білоусової достойно презентує також кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математики Валентина Дмитрівна Зоря (нар. 1947 р.). Під керівництвом видатного вченого В.Д. Зоря захистила кандидатську дисертацію «Поширення електромагнітних хвиль у шаруватих прямокутних хвилеводах, навантажених системою періодичних ґраток» (1979 р.) зі спеціальності «радіофізика, квантова радіофізика включно», у якій викладене застосування строгого методу задачі Рімана-Гільберта до дослідження властивостей зв'язаних прямокутних хвилеводів з діелектричним заповненням. Розв'язання задачі в строгій постановці, проведення числових розрахунків усіх головних характеристик основних модів хвилеводів з двома й трьома шарами діелектрика і, відповідно, з однією чи двома металевими ґратками, аналіз їх фізичних властивостей дозволили науковцю зробити висновок про можливість використання отриманих результатів для розробки конкретних СВЧ-пристроїв. Із цієї тематики вона опублікувала 19 робіт, результати своїх досліджень використовувала в проведенні госпрозрахункових робіт на замовлення Харківського інституту радіоелектроніки. Метод, який покладено в основу досліджень В.Д. Зорі, започатковано, обґрунтовано і розвинуто науковою школою В.П. Шестопалова, зокрема біля витоків цього напрямку стояла його талановита учениця Л.І. Білоусова. Саме вона стала на довгі роки безпосереднім наставником для всіх науковців, які продовжували розвивати такі дослідження в стінах педагогічного університету.

У 90-х роках коло наукових інтересів доцента В.Д. Зорі розширилося через її зацікавленість питаннями історії математики, зокрема харківської математичної школи, та розробкою методичного забезпечення геометричних курсів для студентів педагогічних ВНЗ. Вона брала участь у підготовці відповідних матеріалів до університетського навчального посібника з народознавства «Харків – моя мала Батьківщина», монографії «Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Харківська область». До історико-математичних досліджень В.Д. Зоря залучає і студентів, передусім шляхом участі в щорічній студентській науково-методичній конференції «Наумовські

читання». У методичному доробку вченого понад 40 посібників та методичних рекомендацій для вищої школи, зокрема «Библиотека учебных алгоритмов и программ» (1988 р., у співавторстві), «Криві в евклідовому просторі: курс лекцій з навчальної дисципліни «Диференціальна геометрія та топологія» (2011 р., у співавторстві), «Завдання для самостійної роботи студентів педвузів геометрії з методичними вказівками» (1988 – 1991 рр., у співавторстві).

Багато років (з 1967 р. по 2000 р.) віддала служінню науці й освіті ще одна учениця академіка В.П. Шестопалова – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри фізики Віра Миколаївна Злуніцина. У 1970 р. вона захистила кандидатську дисертацію «Розповсюдження електромагнітних хвиль у відкритих плоских періодичних структурах», що мала значну наукову вартість, оскільки в актуальних на ту пору дослідженнях із теоретичної фізики велика увага приділялася використанню таких структур у техніці СВЧ, як уповільнювальні системи, а особливо як щільні антени із можливим частотним скануванням променя в просторі. Від цієї тематики В.М. Злуніцина не відступала впродовж усієї своєї наукової діяльності, використовувала отримані результати й у викладанні в педуніверситеті теоретичної фізики.

До наукової школи академіка В.П. Шестопалова і професора Л.І. Білоусової належить і кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інформатики Тетяна Василівна Белявцева (нар. 1947 р.). Її наукові уподобання склалися ще під час навчання в Харківському інституті радіоелектроніки під впливом атмосфери творчості, духу високої і точної науки, що панували на кафедрі радіофізики, де викладав В.П. Шестопалов. Навчання в аспірантурі на кафедрі математики в ХДПІ ім. Г.С. Сковороди завершилося захистом дисертації, у якій вивчені проблеми, пов'язані з поширенням електромагнітних хвиль у прямокутних хвилеводах з повздовжніми періодичними ґратками, що досить часто використовуються в техніці надвисоких частот (НВЧ) як різні вузли хвилеводного тракту. Т.В. Белявцева для проведення дослідження застосувала один із потужних строгих методів розв'язання крайових задач електродинаміки – метод задачі Рімана-Гільберта, розвинутого насамперед у роботах В.П. Шестопалова та його учнів. Постановка крайової задачі з точними граничними умовами і строгий метод її розв'язання дали можливість проаналізувати фізичні властивості структур у широкому діапазоні варіювання геометричних параметрів та частоти. Такий напрям досліджень уперше був заявлений у роботах Л.І. Білоусової. Застосування у хвилеводах декількох повздовжніх періодичних ґраток спеціальної форми дозволило виявити додаткові можливості у використанні корисних властивостей цих структур у техніці НВЧ. Із цієї теми Т.В. Белявцева опублікувала понад 15 робіт.

Працюючи у 80 – 90-х роках на кафедрі математики, вона розширила коло наукових інтересів дослідженням питань використання обчислювальної математики, чисельних методів, основ програмування у фаховій підготовці майбутніх учителів математики. Згодом, зі створенням у 1985 р. кафедри інформатики, Т.В. Белявцева вивчала питання інформатизації освіти, фахової

підготовки вчителів інформатики, розробку програмного та методичного забезпечення курсів, що стосуються інформатики, для студентів педагогічних ВНЗ, для слухачів інститутів післядипломної освіти, для учнів гімназій, ліцеїв, загальноосвітніх шкіл та ін.

Особливу увагу приділяє науковець роботі з обдарованою студентською та учнівською молоддю, що неодноразово приносило перемоги в конкурсах різних рівнів, на олімпіадах та турнірах з математики й інформатики.

Т.В. Белявцева – учасник багатьох наукових конференцій, зокрема міжнародних (Німеччина, Чехія, Австрія, Польща, Болгарія), вона має понад 80 опублікованих робіт, серед них 5 навчальних посібників та декілька методичних рекомендацій.

Серед науковців кафедри інформатики слід також назвати кандидата технічних наук, доцента Олександра Івановича Гончарова (нар. 1937 р.). У 1960 р. після закінчення ВІРТА імені Л.О. Говорова (Військова інженерна радіотехнічна академія) він протягом 10 років займався дослідно-випробувальною проблематикою, пов'язаною із системою озброєння військ протиповітряної, протиракетної, протикосмічної оборони та попередження ракетного нападу. За результатами наукових пошуків була захищена кандидатська дисертація. В академії у 1970 р. О.І. Гончаров розпочав і свою науково-педагогічну роботу, спрямовану на вивчення шляхів і розробку методів забезпечення високої боєздатності озброєння, упровадження в навчальний процес отриманих результатів. Під керівництвом О.І. Гончарова підготовлено і успішно захищено 4 кандидатські дисертації (А.І. Южаков «Функціональний контроль дієздатності радіолокаційних станцій раннього виявлення» (1981 р.); Є.Й. Рожков «Профілактика дієздатності складних комплексів озброєння» (1984 р.); О.Д. Єльчанінов «Діагностика технічного стану складних комплексів озброєння» (1984 р.); В.А. Таммеоя «Прогнозування технічного стану складних комплексів озброєння» (1985 р.).

В останні роки О.І. Гончаров працює в напрямі філософського осмислення освітнянської проблематики, аналізу і синтезу задач практичної педагогіки, налагодженні узгодження проблем педагогіки та андрагогіки.

Він є автором понад 100 наукових праць, серед яких 4 підручники для вищої школи, методичні рекомендації для студентів і вчителів.

Математична наукова школа в ХНПУ імені Г.С. Сковороди завжди розвивалася і розвивається як унаслідок власних кадрових резервів науковців, так і завдячуючи впливу наукових напрямів, за якими працюють учені інших закладів України та закордону. До науковців, уподобання яких склалися під впливом, з одного боку, традицій фізико-математичної школи Харківського педуніверситету, а з іншого, – завдяки науковому спілкуванню з відомими вченими інших закладів, належить кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математики Анатолій Юхимович Пуди (нар. 1940 р.). Випускника ХДПІ ім. Г.С. Сковороди А.Ю. Пуди було залишено в аспірантурі, де він навчався за спеціальністю «диференціальні рівняння» під керівництвом доктора фізико-

математичних наук, професора, члена-кореспондента АН Казахстану, завідувача кафедри вищої математики Харківського політехнічного інституту, а пізніше завідувача лабораторії рівнянь математичної фізики Інституту математики і механіки АН КазРСПР Єнгвана Інсуговича Кіма. З іменем цього вченого пов'язаний суттєвий розвиток теорії рівнянь у частинних похідних та її застосувань. Отримані представниками наукової школи Є.І. Кіма теоретичні результати органічно трансформувалися в розробку методів розв'язування значущих прикладних задач, зокрема математичних моделей явищ тепло- і масоперенесення та дугової ерозії, зварювання контактів. На базі таких досліджень були вироблені практичні рекомендації щодо підвищення економічності, надійності, зносостійкості нових контактних елементів в електричних апаратах, упровадження яких у виробництво дало значний економічний ефект.

Значне місце в різнопланових наукових пошуках ученого належить нелінійним задачам із нерухомою межею, перш за все – задачі Стефана, що описує процеси фазового перетворення речовини. Розвитком цього напрямку займалася значна група молодих науковців, серед яких пощастило опинитися і А.Ю. Пуди. Тематикою, пов'язаною із таким напрямом досліджень, він опікується і сьогодні, використовуючи результати своїх наукових пошуків для розробки нормативних і варіативних навчальних дисциплін, підготовки підручників для студентів, залучення студентів до виконання робіт на конкурси студентських наукових робіт. Пройдений у школі Є.І. Кіма суворий вишкіл і напружена праця дозволили йому стати висококваліфікованим професіоналом і обіймати відповідальні посади як у ВНЗ України, так і за її межами. Так, А.Ю. Пуди працював завідувачем кафедри математики Аденського університету в Йємені (НДРЙ, 1981 – 1984 рр.), був доцентом кафедри вищої математики Казахського політехнічного інституту (1988 – 1992 рр.). У 1992 р. він повернувся на роботу в рідні стіни університету і дотепер працює доцентом кафедри елементарної математики і методики викладання математики та кафедри математики ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Одночасно, з 2002 р., працює за сумісництвом доцентом кафедри вищої математики Харківського національного технічного університету радіоелектроніки, де викладає курс математичного аналізу для іноземних студентів англійською мовою.

Основні напрями наукових досліджень А.Ю. Пуди: теплові процеси в тілах зі змінним станом речовини, розв'язування неоднорідних рівнянь параболічного типу, проблеми математичної освіти у ВНЗ. Він автор понад 35 наукових робіт, серед яких 12 посібників з математичного аналізу для студентів і викладачів (із них 10 англійською мовою), а також підручника з геометрії та посібника з геометрії (для вчителів) Йєменської середньої школи.

Наукові пошуки на теренах математики здійснює і кандидат фізико-математичних наук, доцент Валерій Федорович Процай (нар. 1944 р.). Основні напрями його досліджень торкаються вивчення асимптотичних методів у теорії нелінійних коливань, ймовірно-статистичної лінії в шкільному курсі математики. Він є автором понад 70 науково-методичних праць, серед

яких навчальні посібники для середньої школи з грифом МОН України з комбінаторики й теорії ймовірностей та навчальні посібники для студентів «Лінійні неперервні функціонали і оператори» (2012 р.), «Визначений і невизначений інтеграли Лебега» (1996 р.), а також із теорії ймовірностей, дискретної математики та ін.

Ученим, який поєднує викладання теоретичних курсів математики з навчанням майбутніх учителів математики усім тонкощам методики викладання цієї дисципліни в школі, є кандидат педагогічних наук, професор кафедри математики Євген Петрович Нелін (нар. 1949 р.) – випускник ХДПІ ім. Г.С. Сковороди. У 1984 р. після закінчення аспірантури в НДІ змісту і методів навчання АПН СРСР (м. Москва) він захистив кандидатську дисертацію «Методичні особливості вивчення векторів у курсі планіметрії при їх введенні на координатній основі», виконану під керівництвом члена-кореспондента АПН СРСР С.І. Шварцбурда та старшого наукового співробітника, кандидата педагогічних наук І.Л. Нікольської. У 1992 р. обійняв посаду професора кафедри математики ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, у 2013 р. отримав наукове звання професора. У 1996 р. отримав диплом Соросівського доцента Міжнародної Соросівської програми підтримки освіти в галузі точних наук в Україні.

Напрями наукових досліджень Є.П. Неліна: методика навчання математики в загальноосвітній та профільній школі; методика підготовки і перепідготовки вчителів математики загальноосвітніх та профільних шкіл; тестове оцінювання навчальних досягнень учнів і студентів з математики. З кожного напрямку підготовлені й видані навчально-методичні комплекти підручників і навчальних посібників. Є.П. Нелін є одним із авторів Державного Стандарту базової і повної загальної середньої освіти (освітня галузь «математика») і всіх програм з математики для 11-річної школи (2005 – 2013 рр.). Під його керівництвом підготовлено і захищено 3 кандидатські дисертації з теорії та методики навчання математики. За його авторства вийшло понад 300 науково-методичних робіт, понад 100 із них рекомендовані до використання Міністерством освіти і науки України. Дворівневі підручники з алгебри і початків аналізу (академічний і профільний рівні) для 10 і 11 класів посіли перші місця на конкурсі підручників в 2010 і 2011 рр. і видані за державним замовленням українською та російською мовами та використовуються практично в усіх школах України. Підручники для 10 класу видані також польською, румунською, угорською і кримсько-татарською мовами. Дворівневі підручники Є.П. Неліна «Алгебра і початки математичного аналізу» (базовий і профільний рівні) для 10 і 11 класів рекомендовані також Міністерством освіти і науки Росії і включені до Федерального переліку основних підручників Росії.

Є.П. Нелін бере активну участь у розробці і впровадженні тестового оцінювання навчальних досягнень учнів і студентів (науковий проект «Зовнішнє тестування з математики» на замовлення Центру тестових технологій – міжнародний фонд «Відродження» (2001 – 2005 рр.) та участь у розробці і впровадженні зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) з математики

(Український центр оцінювання якості освіти), з 2006 р. і до цього часу – один із авторів програми ЗНО з математики та автор понад 10 посібників з підготовки до ЗНО з математики.

Є.П. Нелін постійно надає методичну допомогу вчителям математики, регулярно проводячи авторські курси в різних регіонах України і Росії. Багато років поспіль він входить до складу журі Всеукраїнської олімпіади юних математиків, є членом редакційної ради українського науково-методичного журналу «Математика в школі».

Понад 20 років на кафедрі математики працював кандидат фізико-математичних наук, доцент Іван Павлович Проскурня (нар. 1943 р.), 17 із них він очолював цю кафедру. Його кандидатська дисертація присвячена вивченню питань росту і розподілу значень мероморфних функцій. Зростання мероморфних функцій – цей сучасний розділ теорії функцій комплексної змінної – весь час залишався в колі його наукових інтересів, учений опублікував із цих проблем 11 ґрунтовних праць у престижних наукових журналах. Значну увагу І.П. Проскурня і сьогодні, на пенсії, приділяє також питанням удосконалення вищої математичної освіти. Він автор понад 60 науково-методичних робіт.

Як завідувач кафедри математики І.П. Проскурня доклав чимало зусиль для підтримки і розвитку її найважливіших традицій: підготовки навчально-методичних матеріалів для студентів, організації викладання математичних курсів англійською мовою, обладнання комп'ютерного класу, впровадження інформаційних технологій у навчальний процес, розробку перших тестових завдань тощо. Саме за його ініціативи і підтримки у 2003 р. на вшанування пам'яті визначного діяча і випускника нашого університету І.О. Наумова кафедра математики започаткувала проведення щорічних студентських науково-методичних конференцій «Наумовські читання».

Математичний напрям наукових досліджень природно переплітається з науковими розвідками на теренах фізики, що пояснюється нерозривністю цих двох наук. Зокрема академік В.П. Шестопалов працював і на кафедрі фізики, і на кафедрі математичного аналізу, його наукові пошуки, як і його послідовників, охоплювали сферу математики і фізики. Те саме можна стверджувати щодо багатьох інших науковців.

Сьогодні фізичну науку в ХНПУ імені Г.С. Сковороди гідно репрезентують професори і доценти, серед яких вирізняється Леонід Андрійович Поспелов (нар. 1931 р.) – доктор технічних наук, старший науковий співробітник, академік Академії наук прикладної радіоелектроніки. Напрямок його наукових досліджень: радіофізика і електроніка сантиметрового та міліметрового діапазонів, розробка та впровадження приладів і засобів медичної електроніки. Протягом кількох десятиліть він керує науково-дослідними роботами, які проводились і проводяться в Інституті радіофізики і електроніки Національної академії наук України та різних університетах Харкова, одна з яких здійснювалася за постановою Кабінету Міністрів України. Під його керівництвом було захищено 4 кандидатські дисертації, зокрема доцентом кафедри математики ХНПУ імені

Г.С. Сковороди Валерієм Федоровичем Процаєм. Загальна кількість наукових і методичних публікацій Л.А. Поспелова – 156, серед них – 18 авторських свідоцтв СРСР і патентів України на винахід та монографія «Радіофізика і електроніка міліметрового і субміліметрового діапазонів», яка користується широкою популярністю серед фахівців.

Протягом кількох десятиліть керує науково-дослідною роботою з фізики в ХНПУ імені Г.С. Сковороди кандидат фізико-математичних наук, доцент, Соросівський доцент, завідувач кафедри фізики впродовж 1989 – 2011 рр., а нині професор цієї кафедри Євген Борисович Малець (нар. 1949 р.). Випускник педагогічного університету, він закінчив при кафедрі фізики аспірантуру і працював молодшим, а потім старшим науковим співробітником, виконуючи госпдоговірну тему за завданням Ради Міністрів СРСР «Створення субміліметрового інтерферометра для діагностики деяких параметрів плазми». Розробка була виконана у вигляді комплексу квазіоптичних елементів, які поставлялись у провідні фізичні заклади. З 1977 р. Є.Б. Малець стає керівником госпдоговірних тем, які пов'язані з дослідженнями поведінки кристалів під дією високоенергетичного електронного і гамма-випромінювання. Після захисту кандидатської дисертації у 1977 р. як доцент кафедри фізики він почав досліджувати дефекти структури в металах і напівпровідниках. Йому належить понад 100 наукових і методичних праць. Упродовж понад двадцятирічного завідування кафедрою Є.Б. Малець опікувався підтриманням належного науково-методичного рівня викладачів, налагодженням зв'язків із провідними науковими закладами Харкова, зокрема з ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут», Інститутом радіоелектроніки НАН України. Є.Б. Малець відомий як талановитий наставник студентської обдарованої молоді. Під його керівництвом виконувалися наукові студентські роботи, що посідали призові місця на конкурсах різного рівня, студенти були призерами олімпіад у Ризі, Вільнюсі, Шауляї.

Для розвитку фізичної науки докладає зусиль кандидат фізико-математичних наук, доцент Валерій Якович Блудов (нар. 1944 р.). Випускник ХДУ ім. О.М. Горького, він під керівництвом доктора технічних наук, професора В.О. Місюри захистив у 1972 р. кандидатську дисертацію за спецтематикою, працював старшим науковим співробітником лабораторії космічної радіофізики та лабораторії радіофізичних вимірювань. Із 1976 р. працює в ХДПІ ім. Г.С. Сковороди – спочатку на кафедрі елементарної математики і методики викладання математики, де у 1984 р. отримав учене звання доцента, а нині – на кафедрі фізики.

Напрями його наукової роботи – космічні, іоносферні радіофізичні дослідження та педагогічні пошуки у сфері дидактики. За результатами досліджень він опублікував близько 80 праць, більшість з яких за спецтематикою.

Доцент, професор кафедри фізики Микола Павлович Пришляк (нар. 1939 р.) розробляє методику викладання астрономії, вивчає математичне моделювання в екології. Він опублікував понад 80 робіт, зокрема тільки за останнє десятиліття вийшло друком 9 підручників для студентів університетів та для загальноосвітніх

навчальних закладів (рівень стандарту та академічний рівень), із них 1 – з грифом НАН України, 7 – з грифом МОН України. Зокрема, у 2013 р. видано в співавторстві «Астрономія. Конспект уроків» та «Додаток до підручника «Астрономія. Конспекти уроків».

Доцент кафедри фізики Юрій Вікторович Литвинов (нар. 1958 р.) скеровує свої наукові дослідження на розробку і впровадження засобів автоматизації навчального експерименту. За досягнення в цій діяльності він неодноразово був нагороджений дипломами лауреата та медалями переможця міжнародних конкурсів. Протягом кількох десятиліть Ю.В. Литвинов був відповідальним виконавцем науково-дослідних робіт, що проводилися в ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Він має 34 науково-методичні публікації.

На фізико-математичному факультеті не так давно виникла ще одна наукова школа, очолювана вихованцем В.П. Шестопалова, кандидатом фізико-математичних наук і доктором технічних наук, професором, завідувачем кафедри фізики Сергієм Івановичем Лаптою (нар. 1945 р.).

Закінчивши у 1968 р. фізичний факультет Харківського державного університету ім. О.М. Горького, він вступив до аспірантури в Інституті радіофізики та електроніки АН УРСР і у 1977 р. захистив кандидатську дисертацію «Распространение электромагнитных волн в открытых цилиндрических структурах кольцевого типа». Набувши значного досвіду наукової роботи, у 2006 р. С.І. Лапта захистив докторську дисертацію «Розвиток теорії математичного моделювання складних гомеостатичних систем».

Із 2011 р. професор С.І. Лапта очолює кафедру фізики в ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Наукові уподобання професора С.І. Лапти зосереджені передусім на подальшому вивченні теорії математичного моделювання складних гомеостатичних систем, зокрема на прикладі фізіологічної системи регуляції вуглеводного обміну та інших гомеостатичних систем. Крім того, він опрацьовує задачі дифракції електромагнітних хвиль, розробляє проблеми методики викладання фізики.

Він керує дослідженнями учнів, які розвивають запропонований ученим напрям із теорії математичного моделювання складних гомеостатичних систем. Цей напрям відзначається принциповою новизною, актуальністю розвитку в теоретичному й прикладному сенсі, значним рівнем уже проведеної розробки фундаментальних наукових проблем. Сутність запропонованого вченим напрямку можна розглядати як продовження та поглиблення кібернетичного підходу Н. Вінера, що полягає в проведенні структуризації складної системи не в морфологічному, а в компартментно-функціональному аспекті з її поетапною декомпозицією.

Результати досліджень С.І. Лапти викладені в понад 150 роботах. Серед них монографія «Функционально-структурное математическое моделирование сложных гомеостатических систем» (2009 р., у співавторстві), а також навчальні посібники «Молекулярна фізика і термодинаміка навчальної дисципліни

«Фізика» (2009 р.), «Електрика та магнетизм навчальної дисципліни «Фізика» (2009 р.), «Основи класичної механіки. Коливання механічних систем з навчальної дисципліни «Фізика» (2010 р.), «Оптика. Атомна та ядерна фізика з навчальної дисципліни «Фізика» (2010 р.), у яких на основі компетентнісного підходу особливу увагу приділено висвітленню фундаментальних ідей і методів фізики як науки, її логічної структури. Ці видання рекомендовані як основні посібники для студентів вищих навчальних закладів із напрямку підготовки «Комп'ютерні науки» та як такі, що можуть використовуватися студентами інженерних ВНЗ нефізичного профілю для самоосвіти.

У співавторстві С.І. Лапта опублікував конспекти лекцій з теорії ймовірностей (2007 р.) та з математичної статистики (2007 р.). Він має патенти на винаходи, що торкаються проблем регуляції вуглеводного обміну, диференціальної діагностики порушень регуляції вуглеводного обміну, всмоктування глюкози в шлунково-кишковому тракті.

Професор С.І. Лапта підготував 3 кандидати фізико-математичних наук, працює й далі з аспірантами та пошукувачами, що свідчить про актуальність обраного ним наукового напрямку, теоретичне й прикладне значення отриманих результатів та заявлених тем.

ФІЛОЛОГІЧНА ШКОЛА

Харківська філологічна школа – видатне явище в розвитку філологічних наук, яке справляло і справляє вплив на процес фахової підготовки, на наукові пошуки філологів в Україні і далеко за її межами. Основоположником цієї школи справедливо вважають видатного вченого **Олександра Опанасовича Потебню** (1835 – 1891 рр.). Він чітко визначив риси, що відрізняють очолюваний ним напрям від інших.

Характерна особливість харківської школи – різнобічність наукових інтересів, розробка проблем мовознавства та літературознавства на основі досягнень філософії, психології, історії та інших наук.

Це і створило той неповторний дух, що вплинув на широке коло вчених. Серед останніх варто назвати не тільки болгарського славіста Мартина Дринова, фінського мовознавця Й. Мікколу, Едуарда Вольтера з Каунаського університету, а й професорів, які певний час працювали в Харківському університеті, – М. Дурново, Я. Ендзеліна, І. Ільїнського, Б. Ляпунова, що пізніше переїхали до столичних міст, куди приносили й ідеї О.О. Потебні. Наукова спадщина вченого тією чи іншою мірою знайшла своє продовження в працях А. Будиловича, Л. Булаховського, В. Виноградова, О. Пешковського, М. Поспелова, О. Соколовського, О. Сухотіна та ін. Його вчення – не перегорнута сторінка історії мовознавства: думки О.О. Потебні й сьогодні використовуються і розвиваються в працях із лінгвістики, психолінгвістики, когнітивної теорії мови та літератури. Сучасні лінгвісти ставлять спадщину вченого у широкий контекст Гумбольдт – Срезневський – Потебня – Бодуен, поєднуючи діяльність О. Потебні з вершинними здобутками в світовій історії мовознавства.

Другою важливою рисою харківської філології був її тісний зв'язок із практичною діяльністю – викладанням лінгвістичних дисциплін у вищій і середній школі, розробкою питань методики викладання, вихованням і підготовкою наукових кадрів. Мовознавці Харкова не були тільки кабінетними вченими: їхні роботи були затребувані наукою й освітою і впливали з потреб останніх.

Учення О.О. Потебні і його школа виникли не на порожньому місці.

Фахове викладання мовних дисциплін у м. Харкові почалося у 1726 р. в славнозвісному Харківському колегіумі – першому поважному освітньому закладі на Слобожанщині, програма якого передбачала вивчення слов'янської, грецької та латинської мов, а у 1766 р. було відкрито також класи французької та німецької мов, що було зумовлене потребами суспільства.

Освітні й навчальні завдання науки передбачались уже при створенні університету і в указі про нього йшлося про створення при ньому педагогічного інституту, який давав би випускникам педагогічну підготовку до навчальної

роботи («для подготовки к профессорской деятельности»). Таку підготовку пройшли й І. Срезневський, й О. Потебня, й багато інших випускників.

Від самого відкриття Харківського університету значне місце в ньому посіло відділення словесних наук, у надрах якого створювалися традиції лінгвістичної науки і вироблялася методика викладання лінгвістичних дисциплін. Так, І. Рижський був автором праці «Введение в курс словесности» (1806 р.), посібника, що перевидавався по всій Росії. У Харківському університеті І. Рижський написав також роботу «Наука стихотворства». І. Орнатовський видав працю «Новейшее начертание правил российской грамматики, на началах всеобщей основанных» (1810 р.). І. Тимківський надрукував дослідження «Опытный способ к философскому познанию русского языка» (1810 р.).

Ці роботи мали не тільки практичні цілі, а й ставили теоретичні питання. Увага до теорії була викликана загальним станом науки в Росії, і, напевне, особливо тісними зв'язками Харківського університету з німецькими вченими, що за рекомендацією Гете працювали в ньому. Досить сказати, що Гете і В. фон Гумбольдт були почесними докторами цього навчального закладу. Тож інтеграція харківських лінгвістичних шкіл у європейський науковий простір існувала вже з початку ХІХ ст.

Харківські лінгвісти були не тільки на тодішньому європейському рівні, але й висловлювали в своїх працях деякі ідеї, що увійшли в науковий обіг у Європі тільки наприкінці ХІХ, а то й у ХХ ст. Так, у згаданій праці І. Рижського мова розглядається як знакова система, що єднає думку людини і предмет, тобто позамовну дійсність. Слово, на думку вченого, – це знак думки, а думка – знак предмета. У праці І. Рижського звучить думка про відмінності в сприйманні й мовному вираженні явищ довкілля різними народами: теза, яку пізніше сформулював і розгорнув В. фон Гумбольдт і якій великого значення надав О. Потебня.

Як одну з племінних ознак народу розглядає мову І. Тимківський. Він вважає, що історія мови й історія народу настільки тісно пов'язані, що історія народу містить і історію його мови.

Більшість тогочасних мовознавчих праць була присвячена російській словесності, однак уже з другого десятиліття ХІХ ст. серед вихованців Харківського університету і людей, причетних до цього закладу, виникає гурток (а можливо, гурт) людей, що повернулися обличчям до проблем України й української філології. Саме в цей час і зароджується широкий погляд на філологію як синтетичну науку і наукові методи, що охоплювали розлоге коло проблем літератури, фольклору, мови, історії, етнографії. Розширенню кола інтересів харківських філологів сприяла не тільки наукова діяльність на теренах України, а й наукові відрядження молодих учених (спочатку І. Срезневського, а пізніше О. Потебні) за кордон, де вони зібрали і вивчили великий матеріал із мов і культур слов'янських народів в інших країнах. Нові матеріали вчені широко використовували в своїх лекціях і в наукових працях.

Харківські видання першої половини ХІХ ст.: журнал «Украинский вестник» (1816 – 1819 рр.), «Украинский журнал» (1824 – 1825 рр.), літературний альманах

«Утренняя звезда» (1833 р., 1834 р.), альманах «Молодик» (1843 – 1844 pp.), «Южнорусский сборник», збірники «Запорожская старина» (1834 – 1838 pp.), твори Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, П.П. Гулака-Артемовського, поетів-романтиків – створювали джерельну базу для наукових пошуків на терені філології, зокрема української, а характер публікацій у них дає уявлення про коло зацікавлень, властивих харківським філологам і взагалі освіченим колам.

Про широкий підхід до філологічних питань, про наявність і прикладного їх значення в Харкові I пол. XIX ст. свідчить також те, що одна й та ж особа часто виступала і як професор-теоретик, мовознавець, і як поет і літературознавець. Прикладом цього може бути діяльність М. Костомарова, А. Метлинського, які були професорами Харківського (пізніше – Київського) університету, і відомими поетами-романтиками, і авторами наукових праць. А. Метлинському належить, зокрема, робота «Заметки относительно южнорусского языка», опублікована у 1839 р. як передмова до збірки поезій «Думки і пісні та ще дещо». У цій праці автор, відзначаючи найголовніші особливості української мови, висловлює цілий ряд важливих міркувань щодо неї. Наприклад, актуальним ще й для нашого часу є положення про те, що достоїнство української мови полягає не тільки в її «співучості» та «милосвучності», а в тому, що мова ця здатна до вираження будь-яких думок і почуттів. Ця невелика за обсягом праця містить і глибокі роздуми над корінням і долею української мови, і тонкі спостереження, що стосуються окремих діалектних рис, і міркування щодо суспільної невизначеності цієї мови.

Найвидатнішим провісником потєбнянської мовознавчої школи був Ізмаїл Іванович Срезневський (1812 – 1882 pp.), який у своїх лінгвістичних поглядах був послідовником відомого німецького вченого, автора порівняльної граматики індоєвропейських мов – Ф. Боппа.

І. Срезневський виховувався, навчався і починав свою науково-громадську діяльність у Харкові. За досить малий час він устиг видати «Український альманах» (1831 р.) і декілька випусків «Запорожской старины» (1833 – 1838 pp.), де було видруковано цікаві праці, присвячені українській народнопоетичній творчості та історії запорізького козацтва. У 1839 р. І. Срезневський оприлюднює свою розвідку «Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины от времени ее заселения до преобразования ее в Харьковскую губернию», де подає місцеві антропоніми й топоніми, тлумачить татарські назви урочищ і розповідає про етнічний склад слобідського населення. Публікація таких матеріалів мала важливе значення для виховання національної самосвідомості і була матеріалом для філологічних, у широкому розумінні слова, розвідок.

Проте вже на початку 30-х років молодий тоді вчений головну увагу зосереджує на українській словесності й українській мові, яка «... є мовою, а не наріччям російської або польської». І хоч пізніше вчений під тиском обставин і відмовився від цієї позиції, цей виступ відіграв вирішальну роль в україністиці того часу. Одна з його перших мовознавчих праць «Мысли и замечания» (1831 р.) стала програмовою й була покладена в основу славнозвісної праці «Мысли об истории русского языка», яку О. Потебня, за його власними словами, знав чи не напам'ять.

У 1837 р. І. Срезневський обійняв посаду ад'юнкт-професора на кафедрі політичної економії та статистики в Харківському університеті. Вельми плідними для харківського професора стали 40-ті роки. Викладаючи в Харківському університеті, він читав курси лекцій з історії літератури та слов'янських мов. І. Срезневський видав кілька наукових праць, що були покладені в основу його дисертації «Святылища и обряды языческаго богослужения славян, по свидетельствам современным и преданиям». За цю роботу український учений уперше в Російській імперії здобув ступінь доктора слов'яно-руської філології. Працюючи з 1847 р. у Петербурзькому університеті, а впродовж 1848 – 1859 рр. у Головному педагогічному інституті, І. Срезневський виховав цілу плеяду блискучих мовознавців, чия діяльність так чи інакше була зорієнтована методологічними засадами Харківської лінгвістичної школи, біля витоків якої стояв наш земляк.

Основна праця І. Срезневського «Мысли об истории русского языка» – з огляду на її теоретичну вагомість – стала важливою віхою в становленні харківської лінгвістичної школи не як регіонального явища, а цілком оригінального напрямку в світовій науці: автор створив синтезуючу мовознавчу концепцію. Добре обізнаний із здобутками німецького порівняльно-історичного мовознавства, Ізмаїл Срезневський створив таку пояснювальну мовознавчу концепцію, яка ще й досі чекає на своє остаточне осмислення і впровадження в наукові дослідження.

Цікавили вченого й загальнотеоретичні питання науки про мову. Одним із перших у вітчизняному мовознавстві Ізмаїл Срезневський почав тлумачити мову як невід'ємну ознаку народу, як продукт колективної свідомості, що постійно зазнає змін і перебудов. Для вченого охопити сутність мови, пояснити її природу означало розглянути її історію, еволюцію. Цей дослідницький принцип був пізніше застосований О. Потебнею і видатним польським ученим Я.О. Бодуеном де Куртене. І. Срезневський був упевнений, що «нерухомих, неорганічних мов немає», що всі зміни у мові відбуваються не хаотично, а «законно», тобто еволюція мови йде шляхом «природної змінності», що найголовніше, «спільність перебігу змін» може спостерігатись у мовах «без умови безпосередньої спорідненості», чим український учений підтримав гумбольдтівське розмежування генеалогічних і типологічних співвідношень мов.

Вінцем усієї наукової діяльності І. Срезневського можна вважати «Материалы для словаря древнерусского языка», які уперше вийшли друком у 1890 р., уже після смерті вченого. Вражає кількість джерел, що використав Ізмаїл Срезневський при укладанні цього словника, – 2700, серед них певна частина стосується і староукраїнської мови.

І. Срезневський як ідейний натхненник харківської лінгвістичної школи виступив провісником нового напрямку в лінгвістиці й філології. У 1849 р. він, розуміючи необхідність нових підходів до вивчення мови, писав, що порівняльно-історичне мовознавство, «звужуючи предмет» свого дослідження, накопичує такі дані, які «стануть з бігом часу посібником для інших цілей. Одна з цих цілей – дійти до підвалин». Отже, порівняльно-історичне вивчення мови, на його

думку, не мета, а засіб для дальшого поглибленого вивчення мови і мов. Цими словами він закликав до створення системної, синтезуючої концепції, яка б, використовуючи здобуті факти, поглиблювала наше уявлення про природу мови та закони її розвитку. Такі сміливі заклики робив до нього лише В. Гумбольдт – творець «філософії мови», а після – О. Потебня, чиї твори І. Срезневський високо поцінував під час присудження йому Ломоносівської премії у 1878 р.

Філологія в Харківському університеті відзначалася також широтою охоплення мов і літератур, що зумовлювалося потребами суспільства в людях, які б знали мови і культури інших країн. Ми бачимо зацікавлення вчених питаннями слов'янознавства, вивчалася польська мова, широко залучалися матеріали різних слов'янських мов у лекціях і працях І. Срезневського, О. Потебні, класичної спадщини античного світу, країн Сходу. Останнє слід особливо підкреслити, бо традиції сходознавства в Харкові від тих часів не втрачалися. Уже у 1811 р. рада університету прийняла ухвалу про вивчення тюркських і манчжурської мов. Відповідно до тодішніх європейських і переважання порівняльно-історичного методу наукових віянь вивчалися санскрит, перська, арабська. До речі, вивчення мов народів Далекого Сходу вперше в тодішній Російській державі було введено саме в Харкові.

Для харківської традиції в цьому плані характерний був своєрідний погляд на предмет: східні (стародавні й нові) мови розглядалися не тільки як предмет вивчення, а і як засіб проникнення в культуру відповідного народу. Так, вивчення фольклору й етнографії українського народу привернуло увагу І. Срезневського до проблем східних мов і східних культур. Йому належало кілька розвідок із питань індійської міфології. Пізніше харківський професор В.І. Шерцль видав першу в тодішній Російській державі «Санскритскую грамматику» (1883 р.). Цю традицію продовжували в Харкові в II пол. XIX ст. Д.М. Овсянко-Куликовський і П.Г. Ріттер.

Однак уславилася харківська філологічна наукова школа насамперед працями О.О. Потебні, якого по праву вважають одним із засновників психологізму в мовознавстві.

Олександр Опанасович Потебня після закінчення у 1856 р. Харківського університету працював учителем російської мови в гімназії. Після захисту магістерської праці «Про деякі символи в слов'янській народній поезії», яка й досі є однією з основоположних при вивченні відповідних питань, з 1861 р. починає викладати історію російської мови в Харківському університеті. У 1862 р. учений написав теоретичну розвідку «Мысль и язык», що здобула йому наукове визнання. У 1874 р. О.О. Потебня захистив докторську дисертацію «Из записок по русской грамматике».

Лінгвістична концепція О.О. Потебні була пов'язана з тогочасними здобутками європейського мовознавства, зокрема з філософською лінгвістикою В.фон Гумбольдта, а також із вітчизняною традицією І.І. Срезневського, Ф.І. Буслаєва. О.О. Потебня був певний того, що сутність мови є об'єктивною, тобто належить їй самій, а не накладається дослідником. Учений приділяв

значну увагу питанням теоретичного мовознавства, і в цій царині ряд його положень випереджали існуючі в його час погляди і є актуальними для сучасних напрямів у мовознавстві, зокрема структурної, когнітивної, антропоцентричної лінгвістики. На думку О.О. Потебні, розвиток мови зумовлений причинowo, тобто такими змінами, які сприяють її ефективному функціонуванню. Наслідком такої не випадковості є, наприклад, те, що «по одній формі можна зробити висновок про властивості якщо не всіх, то багатьох інших» і при цьому роздивитися спрямованість перебудов у мові, «принаймні у головному вказати нахил того, що відбувається». Пізнання ж сутності можливе лише у становленні мови, тому вона має постати перед дослідником «з боку свого вияву в дійсності». Тим самим учений одним із перших став на практиці розглядати мову як систему.

Пізнання мови в її цілісності й розвитку висунуло перед О.О. Потебнею проблему створення синтезуючого методу, який він назвав «історичним», але який докорінно відрізняється від порівняльно-історичного методу, що випрацьовувався, наприклад, Московською школою П.Ф. Фортунатова.

Одне з досягнень ученого полягає в тому, що закономірні зміни мовних підсистем у ході історичних перебудов він виявив на матеріалі індоєвропейської мовної будови, простежив наступний розвиток тенденцій у формуванні системи слов'янських і особливо східнослов'янських мов.

Одним із складних теоретичних питань як у минулому, так і нині є питання про зв'язок мови і мислення. О.О. Потебня дійшов висновку, що і мова, і мислення є категоріями історичними, тобто еволютивними. Свідома розумова діяльність без мови неможлива, оскільки вона спирається на поняття, закріплені за допомогою слова. Тож у відношенні до мислення у сукупності його форм мова – вторинна, а у відношенні до свідомої розумової діяльності – первинна. Таким чином О.О. Потебня підкреслив діалектичний зв'язок мови і свідомості. Учений уважав хибним поширений у його час погляд, що мови є «тільки засобами позначення думки вже готової, що утворилась поза ними», оскільки головна функція мови – видозмінення й формування думки.

Широке коло наукових зацікавлень О.О. Потебні, що впливало з синтезного характеру його методу, включало в себе питання народнописенної творчості, діалектології, етнографії, літературознавства. Професор цікавився проблемами словесності, національного шкільництва й літературними перекладами. Чільне місце в його творчості посідала й проблема української мови, якій він присвятив такі класичні праці, як «Заметки о малорусском наречии» (1870 р.), рецензії на «Нарис звукової історії малоруського наріччя» П.Г. Житецького (1876 р.) і на «Народні пісні Галицької й Угорської Русі», зібрані Я.Ф. Головацьким (1880 р.), «Пояснення малоруських і споріднених народних пісень» (1883 р.). Матеріали з української мови широко представлені і в його класичних лінгвістичних працях «Из записок по русской грамматике» та ін.

Для мовно-філософської теорії О.О. Потебні була характерною єдність підходу до творчих явищ, які традиційно поділяються на мовні та літературні. В основу цього підходу покладена естетична спрямованість його концепції, яка

знаходить паралелі, зокрема у філософських ідеях його попередників Віко та Г.С. Сковороди. Надзвичайно цікавив О.О. Потебню в цьому плані фольклор, і насамперед фольклор український, як вияв народного світосприймання. Утім, зацікавлення «всім українським» не було даниною етнічному походженню вченого, воно природно випливало з сукупності його наукових пошуків і становило їх невід'ємну частину.

Плідна творча атмосфера гуртувала навколо О.О. Потебні вчених, студентів, учителів, тобто усіх тих, хто цікавився проблемами мови, поетики, культури та історії краю. Цьому сприяли і педагогічна діяльність О. Потебні, і своєрідні «домашні семінари» вченого, і діяльність Харківського історико-філологічного товариства, в становленні якого О.О. Потебня брав активну участь. Метою товариства, яке проіснувало з 1877 р. до 1919 р., було поширення історико-філологічних надбань, розробка проблем філософії, психології, логіки, історії, літератури у її зв'язках із народною поезією, мовознавством, археологією та історією мистецтв. Велика увага приділялась також проблемам методики викладання лінгвістичних дисциплін у середніх та вищих навчальних закладах, постійними були спроби подолати розрив між науковими здобутками та шкільним викладанням мови.

Серед учнів і послідовників О.О. Потебні були яскраві й талановиті вчені. Це насамперед Олександр Васильович Попов (1855 – 1880 рр.). Він закінчив Харківський університет із золотою медаллю за роботу «Синтаксические особенности винительного в санскрите» (1879 р.), видав фундаментальне дослідження «Сравнительный синтаксис именительного, звательного и винительного падежа в санскрите, зенде, греческом, латинском, немецком, литовском, латышском и славянском наречиях» (1881 р.). О.В. Попов створив свою концепцію генези речення, відмінну від поглядів свого вчителя: він намагався довести, що в давнину домінуючими в мові були односкладні речення дієслівного та іменникового типу, які, поступово розвиваючись, породили більш складні двочленні синтаксичні конструкції.

Чільне місце посідає серед послідовників наукових ідей О.О. Потебні Дмитро Миколайович Овсянико-Куликовський (1853 – 1920 рр.) – видатний український і російський мовознавець та літературознавець. Він закінчив Одеський університет, у якому потім деякий час працював. Упродовж 1888 – 1905 рр. наукова і педагогічна його діяльність була пов'язана з Харківським університетом, де він познайомився з О.О. Потебнею і перейнявся його науковими ідеями, які творчо розвивав, працюючи у Харківському, потім у Казанському і Петербурзькому університетах.

Д.М. Овсянико-Куликовський, як і О.О. Потебня, вивчав не тільки суто лінгвістичні чи літературознавчі проблеми, а й проблеми взаємодії мовотворчості й художньої творчості, існування певної аналогії між образним змістом слова та художнім текстом, між науковим і художнім мисленням та психологією творчості. За його безпосередньої участі було започатковано видання наукових збірників «Вопросы теории и психологии творчества» в Харкові, з яким він ніколи не поривав зв'язків.

Учений виявив себе в Харківському університеті і як видатний орієнталіст, знавець санскриту і староіндійської культури. Він застосував принципово нову методологію вивчення стародавніх пам'яток: якщо раніше пам'ятки вивчалися для побудови граматик відповідних мов, то вчений розглядав вивчення санскриту як засіб для дослідження культури стародавнього світу, що відповідало традиціям Харківської філологічної школи.

Яскраву сторінку в філологічну науку в Україні вписав професор Харківського університету Микола Федорович Сумцов (1854 – 1922 рр.) – видатний учений-філолог, який у традиціях харківської школи багато зробив для розвитку української фольклористики, етнографії, літературо- та мовознавства. Його наукова спадщина пов'язана з вивченням матеріалів україністики, зокрема пов'язаних із Слобожанщиною, однак це не звужує і не обмежує його наукового виднокола.

М.Ф. Сумцов став одним із видатних україністів кінця ХІХ ст. – двох перших десятиліть ХХ ст. Учений займався проблемами фольклору, етнографії, літератури та мовознавства, йому належать як загальнотеоретичні дослідження (наприклад, «Культурні переживання», сама назва якого свідчить про зв'язок із психологічним напрямом, започаткованим О.О. Потебнею і продовженим Д.М. Овсянником-Куликовським), так і дослідження окремих культурних явищ, зокрема роботи про творчість українських (І. Котляревський, Т. Шевченко, І. Манжура) та російських (М. Гоголь, А. Чехов) письменників, праці, присвячені етнографії й культурі Слобожанщини («Слобожани»).

Праці М.Ф. Сумцова і сьогодні слугують важливим джерелом для народознавства і краєзнавства Харківщини. У 1907 р. він почав читати в Харківському університеті курс «Історія малоруської словесності», а у 1918 р. опублікував працю «Начерк історії української літературної мови», яка до певної міри стала програмою діяльності мовознавців-україністів.

Із розвитком освіти в Харкові і за його межами пов'язана й діяльність видатного українського лексиколога Бориса Дмитровича Грінченка (1863 – 1910 рр.). Одержавши освіту в реальній школі м. Харкова і тут же склавши екзамен на народного вчителя, він учителював на Харківщині, Катеринославщині, Луганщині, де черпав матеріал для своєї різнобічної творчості – педагога, письменника, лексикографа, етнографа, публіциста. Б.Д. Грінченко увійшов в історію мовознавства як упорядник одного з найгрунтовніших на початок ХХ ст. «Словаря української мови» у 4-х томах (1907 – 1909 рр.), що неодноразово перевидавався (останнє перевидання – 1997 р.) і досі є цінним джерелом для вивчення історії української мови. За цю працю Б.Д. Грінченко був нагороджений Петербурзькою академією наук другою премією М.І. Костомарова. Велике значення мали і його статті на захист чистоти літературної мови на наддніпрянській основі. Він є автором ряду підручників і посібників з української мови (наприклад, «Українська граматика до наук читання й писання» (1907 р.), «Рідне слово. Українська читанка» (1912 р.)), які мали велике значення для впровадження української мови в навчальний процес.

У перші два десятиліття ХХ ст. наукові лінгвістичні дослідження розвиваються в традиціях потєбнянської теорії. У пореволюційні роки зі створенням УРСР роль Харкова як провідного центру освіти і науки значно зростає, що зумовлене, по-перше, багатими науковими традиціями, а по-друге, тим, що Харків став столицею Української республіки. Наука, різні її галузі продовжують розвиватися у загальноєвропейському контексті, спираючись на попередні надбання і досягнення. Не було винятком у цьому і мовознавство та літературознавство, що виростали на підмурівках, закладених О.О. Потебнею і його наступниками, і вбирало в себе кращі європейські та російські наукові традиції. Такий стан мовознавчих студій дав змогу вченим нашого міста зберегти цілісність наукового процесу, уникнути розриву зв'язків у традиціях між різними поколіннями науковців (незважаючи на величезні соціально-політичні зміни: світова і громадянська війна, революція, утворення нової держави та ін.). Це виявлялося в збереженні широти поглядів, різноманітності напрямів і аспектів вивчення мови. Поруч із представниками старшого покоління (професор М. Сумцов, професор С. Кульбакін) крупними постатями стають харків'яни-славісти О. Синявський, Л. Булаховський, М. Наконечний, К. Німчинов та ін.

У цей час у філологічній освіті й науці відбувається більш чітка диференціація і розмежування між літературо-та мовознавством. Тому стосовно періоду 20-х років слід зазначати вже окремо про лінгвістичні і літературознавчі студії.

Другою ознакою мовознавства цього часу є виділення україністики в окрему галузь філологічної науки і бурхливий розвиток українського теоретичного і практичного мовознавства. Наукові завдання щодо вивчення української мови вже у 1918 р. були визначені в програмовій за змістом і популярній за викладом роботі М.Ф. Сумцова «Начерк розвитку української літературної мови»: необхідність розробки наукової мови, мови публіцистики, централізованої розробки термінологічних систем у різних галузях діяльності, ретельне вивчення вже сформованої художньої мови. Тоді ж виходить друком і книга О.Н. Синявського «Короткий нарис української мови», що являла собою збірник лекцій, прочитаних автором у 1917 р. на вчительських курсах у Харкові.

В Україні в цей період проблемам загального мовознавства приділяється незначна увага, що пояснюється різними причинами. Харків був із цього погляду щасливим винятком, мабуть, тому, що неможливо було зруйнувати чи просто відмовитися від досягнень попередників, їх починань і незавершених досліджень. У зв'язку із цим і перший посібник українською мовою із загального мовознавства був створений у м. Харкові Л. Булаховським та І. Завадовським (1929 р.). Тут же виходить «Теорія і практика перекладу» О. Фінкеля (1929 р.), у якій аналізуються найзагальніші теоретичні питання перекладу, розглядаються жанрові особливості перекладу прозових нехудожніх, прозових художніх і віршованих творів.

Для координації зусиль лінгвістів організовується Харківська науково-дослідна кафедра мовознавства, яка стає одним із авторитетних осередків, ініціаторів пошуку шляхів розв'язання наукових проблем.

У зв'язку із виконанням українською мовою нових функцій у 20-ті роки на передній план виходить практичний аспект мовознавчих досліджень, унаслідок чого з'являється велика кількість навчальної літератури, словників тощо. Так, у 1926 р. з'являється підручник для вищої і середньої школи П. Горецького та І. Шалі «Українська мова. Практично-теоретичний курс» (за 1926–1929 рр. він витримав 8 видань) і «Українська мова» М. Наконечного, потім колективний посібник «Підвищений курс української мови» (автори Б. Ткаченко, М. Йогансен, М. Перегінцев, М. Наконечний, Л. Булаховський, К. Німчинов).

Посібник був призначений для вищої школи і характеризував сучасну українську літературну мову. Він уперше містив розділи про лексику і фразеологію. Активну участь у підготовці підручників брав О. Петренко – викладач Харківського педагогічного інституту. Соціальні перетворення в суспільстві, запровадження обов'язкової початкової освіти в країні, залучення до навчання широких кіл населення (лікнепи, школи для дорослих, робітфаки та інші форми) потребували нових типів підручників і посібників із російської мови.

У цей період М. Баженов, Г. Кудокотцев і О. Петренко видають підручник із російської мови для 5, 6, 7 класів середньої школи (1932–1933 рр.), виходить «Курс русского языка для заочников» О. Петренка. У ці роки з'являються посібники й підручники «Первые шаги», «Рабочая книга по русскому языку» М.М. Баженова, багато інших праць навчального спрямування. Помітним явищем у русистичі був підручник з російської мови для вищих педагогічних закладів М.М. Баженова і О.М. Фінкеля. Цей підручник видавався багаторазово. Ним користувалися студенти не тільки в Україні, а й у Росії, а для шкіл Молдавії й Азербайджану вчені підготували окремі видання, в яких враховувалася специфіка місцевих національних мов.

На жаль, з кінця 30-х до початку 50-х років наукові публікації харківських учених-філологів дещо гальмуються, що було зумовлене спочатку відомими політичними причинами й побоюванням друкованого слова, а потім подіями Великої Вітчизняної війни. Однак наукові пошуки не припинялися, і при нагоді знайшли відбиття в чи не першій справді науковій і всеосяжній щодо проблематики праці з української мови «Курс сучасної української літературної мови» (Київ, 1951 р.), підготовленій авторами-харків'янами за редакцією Л.А. Булаховського (автори П. Горецький, М. Наконечний, Ю. Шевельов, О. Вержбицький). Ця праця і досі залишається однією з найбільш науково вартісних в україністиці.

Не менш плідно розвивається в Харкові з утворенням Української держави і русистика. Особливістю філологічної науки цього часу в нашому місті є те, що одні й ті ж вчені займалися проблемами як української, так і російської мови та літератури, і тільки наприкінці 30-х років відбулася спеціалізація інтересів.

Леонід Арсенович Булаховський (1888 – 1961 рр.) – один із найяскравіших українських філологів середини ХХ ст., чие ім'я широко відоме в світовій мовознавчій науці, нерозривно пов'язаний походженням, освітою і науково-

педагогічною діяльністю (протягом майже 30 років) з Харковом. Він не тільки сам був глибоким і різнобічним дослідником мови, талановитим педагогом, але й підготував крупних учених-славістів, що плідно розвивали науку про мову, працюючи в різних наукових центрах України і за її межами.

Студентом Харківського університету він навчався в таких учених-філологів, як М. Дурново, Г. Ільїнський, С. Кульбакін, А. Мазон, Я. Ендзелін.

Духовними наставниками в науковій і педагогічній діяльності для Л.А. Булаховського були О.О. Потебня і О.О. Шахматов. Вихований на кращих традиціях світового мовознавства, Л.А. Булаховський був лінгвістом з широким колом наукових інтересів: у нього є праці з загального мовознавства, славістики в широкому розумінні (зокрема роботи з слов'янської акцентології), з проблем сучасної української і російської літературних мов, з історії цих мов; роботи, присвячені дослідженню історичних пам'яток, зокрема «Слову о полку Ігоревім» та багато ін.

Велика заслуга Л.А. Булаховського в розробці проблем української мови, в кодифікації української літературної мови, в дослідженні історії української мови, йому належить ряд статей, що становлять історичний коментар до української мови й містять оригінальні думки з приводу ряду фонетичних і граматичних явищ в історії української мови, велика монографія «Питання походження української мови» (1956 р.) та ін. Цю роботу він здійснював як своєю безпосередньою працею (йому належить ряд великих досліджень з історії української мови, підручників), так і через численних учнів і послідовників, які у співпраці з ним підготували і видали ряд робіт, що були етапними в розвитку україністики.

Проте Л.А. Булаховський був насамперед і видатним русистом, якому належить не тільки оригінальний курс сучасної російської літературної мови, де вперше були виділені, зокрема, розділи, присвячені лексиці й фразеології, словотворові та історичний коментар до російської літературної мови, що виходив п'ятьма виданнями. Л.А. Булаховський є автором двотомної монографії «Русский литературный язык первой половины XIX в.» (1954 р.).

Важко переоцінити роль ученого у становленні в Україні в 20 – 30-ті роки викладання української й російської мов. Працюючи в Харківському університеті (1921 – 1942 рр.), він разом зі своїми колегами видав цілий ряд підручників, курсів лекцій, розрахованих на різну аудиторію, редагував багато робіт.

У 1939 р. його обрано академіком АН України, у 1946 р. – членом-кореспондентом АН СРСР. Упродовж 1944 – 1961 рр. Л.А. Булаховський був директором Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН України в м. Києві.

Федір Пилипович Медведєв (1912 – 1987 рр.) був потужним організатором наукової і навчальної роботи в Харкові. Він підготував цілий ряд науковців – у майбутньому докторів наук, професорів – В.С. Калашника, Л.А. Лисиченко, В.Д. Ужченка, О.С. Юрченка, а також цілу плеяду кандидатів наук. Ф.П. Медведєв став першим на Лівобережній Україні доктором філологічних наук з української мови. Навчальна і наукова діяльність його була пов'язана з викладанням і

дослідженням історичної граматики та історії української літературної мови. У цій царині йому належать праці «Історична граматика української мови», «Нариси з української історичної граматики», а також праці з фразеології («Українська фразеологія. Чому ми так говоримо?»). Проблеми історії мови і фразеології стали предметом дослідження і його учнів. Під його керівництвом була започаткована велика колективна праця «Словник мови творів Г.Ф. Квітки-Основ'яненка», що була виконана співробітниками кафедри української мови ХДУ і видана в трьох томах 1978 – 1979 рр.

Микола Михайлович Баженов (1885 – 1965 рр.) – учений-мовознавець, який після закінчення слов'яно-російського відділення Харківського університету викладав російську мову в школах різного рівня. Як знавець української мови широко використовував на заняттях російсько-українські паралелі. Разом із О. Фінкелем видав підручник російської мови, відомий далеко за межами України, а також підручник російської мови для шкіл Молдавії. Значну увагу приділяв питанням виразності мови і виразному читанню, видав два посібники із виразного читання – російською і українською мовами. М. Бажанов був талановитим педагогом і зробив значний внесок у розробку методики викладання російської й української мов. Під його керівництвом були написані кандидатські дисертації Г.І. Шкляревського, І.О. Кірюхіної та ін.

Олександр Якович Петренко (1898 – 1979 рр.) – учений-філолог, що доклав багато зусиль для розширення сфери функціонування української мови в різних галузях науки та культури. Перу вченого належать підручники «Курс української мови для заочників» за редакцією Л.А. Булаховського (1932 р.), «Курс русского языка для заочников» (1932 р.). Три видання витримав підручник з української мови для шкіл дорослих (1934 р.). У співавторстві з М. Баженовим та Г. Кудоківцевим видає підручник з російської мови для 5, 6, 7 класів середньої школи (1932 – 1933 рр.). Протягом 1934 – 1936 рр. О. Петренко видає 8 методичних розробок з української мови для робітничих факультетів, технікумів та неспеціальних факультетів ВНЗ. Наукові уподобання його пов'язані з вивченням мови пам'яток, зокрема він досліджує історію сполучників підрядності на матеріалі літопису С. Величка. У полі зору О. Петренка перебувають і питання порівняльного мовознавства східнослов'янських мов, загального мовознавства. Із цього курсу у 1950 р. він укладає програму для педінститутів.

Відразу по війні Інститут мовознавства АН України поновлює роботу зі збирання матеріалів для Діалектологічного атласа української мови (ДАУ). Довоєнна картотека була втрачена, і довелося розпочинати все спочатку. Активну участь у виконанні цієї великої наукової програми брали і вчені та студенти Харкова. Тут відбулася одна з перших діалектологічних конференцій, яка визначила завдання і принципи створення лінгвогеографічної сітки, наукові принципи укладання атласа, методологію й методику роботи і добору й упорядкування матеріалів та ін.

До цієї роботи активно підключилися й кафедри української мови в Харкові. Одночасно із призбируванням матеріалу робляться й перші спроби його

наукового опрацювання – з'являються кандидатські роботи з діалектології. Робота з діалектології продовжувалася й у наступні десятиліття аж до цього часу. Мовознавці міста підключилися до реалізації міжнародного проекту, пов'язаного зі збиранням матеріалів для діалектологічного атласа слов'янських мов.

М.М. Баженов, В.П. Бесєдіна-Невзорова, Ф.П. Медведєв, О.Я. Петренко, О.М. Фінкель підготували нове покоління мовознавців, яке успішно продовжує традиції харківської лінгвістичної школи. У Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна і Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди сформувалися наукові колективи, які нарівні з традиційними напрямками дослідження в галузі сучасної української та російської мов, історії мов та діалектології плідно розвивають нові напрями, використовуючи здобутки передової наукової думки (математична лінгвістика, лінгвостилістика, структурна лінгвістика, когнітолінгвістика, антропостилістика та ін.).

Із кінця 70-х років ХХ ст. у харківських навчальних закладах, де готують філологів-славістів, силами провідних учених формуються пріоритетні напрями лінгвістичних досліджень: розробка проблем граматики, зокрема синтаксису, лексичної і фразеологічної семантики, історії мови, лінгвістики тексту, теорії перекладу.

Значна група мовознавців-харків'ян об'єдналася навколо проблем вивчення лексичної та фразеологічної семантики, мовної картини світу, лінгвістики тексту, лінгвопоетики.

Логічним розвитком мовознавчих концепцій і положень Олександра Потебні стала наукова діяльність відомого українського лінгвіста, доктора філологічних наук, професора Лідії Андріївни Лисиченко, теоретичний доробок якої становлять численні праці з діалектології, лексикології, історії української мови, лінгвостилістики, лінгвопоетики, вивчення мовної картини світу й мовної особистості. Науковий шлях професора Л.А. Лисиченко в Харківському педагогічному інституті імені Г.С. Сковороди розпочався у 1955 р. і став прикладом формування й становлення справжнього вченого від викладача, кандидата наук, доцента до завідувача кафедри, доктора наук, професора, наукового керівника численних аспірантів і докторантів з усієї України.

Л.А. Лисиченко (нар. 1928 р.) у 1951 р. закінчила з відзнакою філологічний факультет Харківського державного університету ім. О.М. Горького (відділення української мови та літератури) й цього ж року вступила до аспірантури на кафедру української мови. Науковим керівником аспірантки було призначено професора Ф.П. Медведєва.

У 1955 р. після закінченні аспірантури й напередодні захисту кандидатської дисертації Л.А. Лисиченко почала працювати в Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С. Сковороди викладачем кафедри української мови (завідувач кафедри – кандидат філологічних наук, доцент О.Я. Петренко). Цього ж року відбувся успішний захист дисертації «Особливості говірок східних районів (Куп'янського й Дворічанського) Харківської області» на

здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Ця дисертація стала чи не найпершою монографічною роботою, присвяченою говіркам цього регіону Слобожанщини. Через реорганізації педагогічних вишів, зокрема й Харківського педінституту, Л.А. Лисиченко певний час працювала в ХДУ, а з відновленням педагогічного повернулася на рідну кафедру.

Дослідницька й педагогічна активність, високі людські й громадянські якості Л.А. Лисиченко сприяли рішенню керівництва інституту призначити молодого вченого завідувачем кафедри української мови (1967 р.).

Наукова діяльність Л.А. Лисиченко впродовж перших п'ятнадцяти років викладання на кафедрі української мови ХДПІ ім. Г. С. Сковороди була пов'язана з питаннями лексичної семантики, що розв'язувалися із залученням методів структурної лінгвістики: з'явилися розвідки про лексичні синоніми, антоніми, топологічну структуру полісемантичного слова, що послужили матеріалом для монографії «Лексикологія української мови. Семантична структура слова» (1977 р.). Ця проблематика в її теоретичному й дослідницькому аспектах зазнала подальшого опрацювання в тексті докторської дисертації «Семантична структура слова в українській мові» (1978 р.), яка була успішно захищена в Інституті мовознавства НАН України.

Матеріалом для аналізу послужили віддієслівні іменники української мови, у яких особливо помітна структурна організація лексичного ресурсу. Однорідність описаних одиниць дозволила виявити типологічні нюанси семантичної структури слова й екстраполювати їх на інші класи слів.

Основною одиницею лексичної системи, за Л.А. Лисиченко, є значення слова, що в структурі багатозначної лексеми реалізовано лексико-семантичними варіантами – ЛСВ. Структурно воно є складною одиницею, у якій взаємодіють компоненти, що виявляють різнорівневі кореляції між мовою та інтелектуальним й емоційним світом мовця.

Особливої дослідницької уваги в докторській роботі зазнало явище полісемії, що розглядається як одне з необхідних явищ, яке забезпечує екологічність не лише лексичної, а й усієї мовної системи загалом. Проблема багатозначності українського слова в її поліаспектному розв'язанні найповніше презентована в монографії Л.А. Лисиченко «Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспект» (2008 р.). Досліджуючи епідигматичні відношення в багатозначній лексиці, авторка праці докладно схарактеризувала їх типологічну, смислову й логічну структуру, зокрема дійшла висновку, що процеси метафоризації, метонімізації відбивають не тільки динамічні процеси в розвитку лексичного значення, а є й синхронічним зв'язком, на якому тримається семантична структура лексеми, забезпечується її тотожність.

Аналіз поняттєвої структури лексеми в роботі виявляє лінгвальні особливості відношень між значеннями і їхній зв'язок із логічними категоріями тотожності, суміжності, перехресності, включення. Виходячи у вивченні лексико-семантичної системи за межі лексеми, дослідниця характеризує синонімічні, омонімічні, антонімічні зв'язки на рівні ЛСВ, що дозволяє їй не тільки ширше, а й більш

глибоко поглянути на внутрішньосистемні й міжсистемні кореляції в семантиці лексем, а зрештою, і в лексичній системі. Усе сказане доводить, що докторська дисертація Л.А. Лисиченко була новим словом в осмисленні лексичного складу української мови, що поклато початок досліджень, побудованих на нових теоретичних засадах.

Свого часу, досліджуючи особливості семантичної структури слова, Л.А. Лисиченко не оминула увагою й корпус української фразеології, написавши цікаві статті із цього питання: «Фразеологія в українській поезії» (1967 р.), «Роль контексту у фразеологізації словосполучення» (1969 р.); «До питання про місце ФО комунікативного типу у фразеологічних системах» (1972 р.); «Сравнительно-сопоставительная характеристика некоторых фразеологизмов русского и украинского языков» (1972 р.) та інші.

Аспект контрастивних досліджень української мови набув актуалізації в 80 – 90-х роках ХХ ст., що відбилося в проблематиці багатьох дисертаційних розвідок із мовознавства. Вивчення ключових лексико-семантичних явищ у споріднених і неспоріднених мовах стало об'єктом дослідницької уваги й професора Л.А. Лисиченко, яка опублікувала роботи з означеної тематики, зокрема «Сопоставительная характеристика базовых лексико-семантических явлений» (1987 р.), «Изучение системных лексико-семантических связей в языке с учетом близкородственного билингвизма» (1988 р.), «Место французских наименований лиц в картине мира украинского языка» (1991 р.).

У наукових дослідженнях Л.А. Лисиченко не обмежується структурно-семантичним аналізом лексики, а, продовжуючи цю тему, включає в лексико-семантичну систему мікрокомпоненти: семантичне поле, лексико-семантичну групу, тематичну групу, визначаючи сутність кожної з одиниць і їхнє місце не тільки в лексичній системі, а й у мовній картині світу. Це питання знайшло відображення в монографії «Лексико-семантична система української мови», яка вийшла двома виданнями (1997 р.; 2006 р.) і має попит серед фахівців, що свідчить про теоретичну й практичну вартість книги.

Загалом царина наукових зацікавлень Л.А. Лисиченко відбиває динаміку часу й світоглядних тенденцій доби. Вивчення мови художньої літератури спрямувало науковця на пошуки нових парадигм лінгвопоетичних досліджень. Антропоцентричні підходи до вивчення мови зумовили продуктивність теорії мовної картини світу та мовної особистості, що знайшло реалізацію в монографічному дослідженні Л.А. Лисиченко «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» (Харків, 2009 р.).

У мовній картині світу дослідниця виокремлює три рівні: домовний (ментальний), концептуальний (логічний) і власне лінгвальний, що перебувають у взаємодії й створюють ту єдність, яку й називають мовною картиною. Дослідниця звертає увагу на той факт, що тривалий час на периферії лінгвістики перебували психологічні аспекти, отже, зі сфери дослідження мови вилучалася людина як її творець і носій. Без актуалізації цього аспекту будь-яке дослідження мови є неповним і необ'єктивним. Особливу увагу в монографії було приділено

семантичним аспектам слова як складника мовної картини світу, зокрема аналізу компонентного складу лексичного значення, лексико-граматичних категорій як засобу формування мовної картини світу, встановленню кореляцій між одиницями концептуальної картини світу й лінгвальними явищами та ін. Ця монографія стала вагомим внеском у розвиток теорії мовної картини світу в українській лінгвістичній науці.

Спираючись на наукову спадщину класиків психологічного напрямку в мовознавстві, зокрема О.О. Потебні, а також на праці Л.С. Виготського та К. Юнга, професор Л.А. Лисиченко виробила цілісну систему поглядів на мовну картину світу та взаємодію її рівнів. Особливо зацікавило вченого питання взаємозв'язку психологічного й лінгвального у формуванні мовної картини, зокрема вплив психологічних основ людини на мовну організацію її дискурсу. Спроба наукового аналізу цієї проблеми представлена в численних статтях Л.А. Лисиченко.

Вагомим є внесок Л.А. Лисиченко в лінгводидактичний аспект вивчення мови в закладах середньої й вищої освіти. Вона підготувала методичні рекомендації для студентів-філологів із вивчення різних розділів українського і російського мовознавства, завдання для контрольних робіт з історичної граматики й методики вивчення української мови, посібники «Семасиология» (у співавторстві з Г.В. Павловською, І.І. Степанченком, Л.М. Черняк), «Лексика української мови» (у співавторстві з А.П. Яреценком), «Современный русский язык. Лексикология и фразеология» та ін.

Для методичних потреб середньої освіти й удосконалення професійної компетенції вчителя-словесника були опубліковані рекомендації щодо вивчення в школі лексичної семантики (у співавторстві з О.А. Олексенко й І.В. Тимченко), лексичної синонімії (у співавторстві з Л.С. Загребельною), формування мовної майстерності філолога: науково-популярні видання для учнів «Бесіди про рідне слово», «Азбука культури поведінки», орфографічний словник української мови (у співавторстві з М.Ф. Гетманцем), матеріали для учасників олімпіади школярів (у співавторстві з П.О. Редіним); навчальні посібники «Українська мова. 10 – 11 клас», «Українська мова. Практикум. 10 – 11 клас» (у співавторстві з О.О. Маленко).

З ініціативи професора Л.А. Лисиченко наприкінці 80-х років ХХ ст. було відновлено діяльність Харківського історико-філологічного товариства, що колись було започатковане О. Потебнею та М. Сумцовим. Вона стала й першим головою оновленого товариства, пізніше передавши кермо молоді.

Поряд із власною науковою діяльністю, результати якої представлено в понад 160 публікаціях, професор Л.А. Лисиченко надає значну допомогу молодим ученим, рецензуючи автореферати, монографії, опонуючи кандидатські й докторські дисертації.

За великі заслуги в освіті й науці, громадському житті країни професора Лідію Андріївну Лисиченко було нагороджено численними урядовими нагородами, зокрема медаллю «Учасник Великої Вітчизняної війни», медаллю А.М. Макаренка, медаллю до 100-річчя з дня народження В.І. Леніна,

почесними знаками «Відмінник народної освіти УРСР», «Відмінник народної освіти Узбецької РСР», почесними грамотами Міністерства освіти УРСР та Українського республіканського комітету профспілок працівників освіти, вищої школи і наукових установ, дипломом першого обласного конкурсу «Вища школа Харківщини – кращі імена», почесними грамотами Міністерства освіти і науки України, почесними грамотами Харківської обласної державної адміністрації, Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Професор Л.А. Лисиченко є довічним стипендіатом Президента України (2012 р.).

Ідеї Л.А. Лисиченко в царині лексикології й фразеології, лінгвопоетики й лінгвостилістики, теорії мовної картини світу й мовної особистості зазнали еволюції в наукових дослідженнях її учнів, що зумовило формування наукової школи професора Лисиченко, за керівництвом якої було захищено 30 кандидатських і 4 докторські дисертації.

Теоретичні питання типології лексичного значення слова розвинулися в кандидатських дисертаціях учнів професора Л.А. Лисиченко.

Дисертація О.А. Олексенко «Іменники з конструктивно зумовленим значенням у сучасній українській мові (генітивна конструкція)» (1987 р.) покладена в основу виданої пізніше наукової монографії «Типологія граматично зв'язаних значень слів» (Харків, 1999 р.). Ця робота й сьогодні є найбільш повним і цілісним дослідженням проблематики, яку О.А. Олексенко впродовж усієї наукової діяльності розглядає всебічно – з огляду й на функціональну лексикологію, і на ономазіологію, теорію номінації, функціональну стилістику, ідіостиль письменника, особливості перекладу.

Робота Л.С. Загребельної «Експресивно-синонімічні значення іменників в українській мові (на матеріалі лексики публіцистичного стилю)» (1988 р.) присвячена вивченню стилістичних (семантичних) ресурсів іменника, зокрема його експресивних та синонімічних можливостей у лексичному просторі публіцистичного тексту. Уперше було виявлено функціональний потенціал синонімічних іменників-експресем відповідно до заданого стилістичного формату.

Дисертаційне дослідження Л.М. Пелепейченко «Семантична структура абстрактних іменників у сучасній російській мові» (1988 р.) пов'язане з науковим аналізом семантичної структури абстрактних іменників російської мови; у роботі виявлено особливості семної структури відповідних субстантивів, описано їх внутрішні відношення в значеннєвій структурі. Теоретичні аспекти вивчення семантичної структури слова зазнали глибшого опрацювання в подальшій науковій діяльності Л.М. Пелепейченко, зокрема в її докторській дисертації «Перехідність значень слів та фразеосполучень» (1996 р.), у якій було описано категорію перехідності та її кореляції із семантичною структурою слова й фразеосполучення.

У роботі В.І. Бездітко «Системні відношення в ЛСГ прикметників зі значенням морально-вольових якостей людини» (1989 р.) об'єктом дослідження стали стилістично активні якісні прикметники (складники ЛСГ), що мають розгорнуту

систему внутрішніх семантичних відношень – синонімічних, антонімічних, паронімічних. Опису цих відношень і присвячено дисертацію.

Кандидатська дисертація П.О. Редіна «Фразеологізми з просторовим і часовим значенням у сучасній українській мові» (1989 р.) стала однією з перших наукових студій, присвячених опису ФО певного семантичного аспекту з відстеженням системних відношень у значеннєвій структурі цих фразем. Автор переконливо довів, що у фразеологічній системі української мови ФО з часопросторовою семантикою презентовані розгалуженою системою, що відзначається лексико-семантичною варіативністю й потенційністю структурно-сислової синонімії.

Дисертаційна робота І.В. Тимченко «Структурно-семантичний аналіз фразеологічних одиниць з компонентами-соматизмами голова, вухо, ніс, язик» (1990 р.) актуалізує вивчення фразем, семантика яких співвідносна з назвами-соматизмами. До наукового аналізу було залучено значну кількість фразеологічних одиниць української мови, значення яких зумовлено використанням компонентів-соматизмів. Саме ці лексеми мотивують смислове наповнення ФО, утворюючи відповідні лексико-семантичні групи.

У кандидатській дисертації В.П. Сімонок «Семантичні зв'язки французьких найменувань осіб в українській мові» (1991 р.) було представлено наукову методологію вивчення іншомовних запозичень у лексико-семантичній системі української мови, з'ясовано й описано різнорівневі семантичні (полісемія, синонімія, антонімія) зв'язки в значеннєвій структурі французьких лексем – найменувань осіб, запозичених українською мовою. Наукового узагальнення й систематизації ця проблематика набула в подальших дослідженнях В.П. Сімонок, зокрема в докторській дисертації «Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу» (2002 р.), яка була успішно захищена в спеціалізованій ученій раді ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Проблему лексико-семантичної адаптації запозичень розвинув у своєму дисертаційному дослідженні аспірант Л.А. Лисиченко – І.М. Каминін. У його роботі «Структурно-семантичне освоєння запозичених слів у сучасній українській літературній мові (на матеріалі побутової лексики)» (1994 р.) уперше було описано корпус англійських запозичень у сфері побутової лексики з детальним аналізом усіх рівнів їх структурно-семантичної адаптації в українській мові. Цікавим у дослідницькому вимірі виявився описаний автором процес переінтеграції значень як однієї з форм зміни семантичної структури слова в стані її лексичного запозичення.

Оригінальною за дослідницькою проблематикою стала робота О.Б. Петрової «Структурно-семантична характеристика медичної термінології та народних найменувань шкірних хвороб в українській мові» (1994 р.). У ній було зіставлено значеннєву структуру етимологічно різних номенів на позначення шкірних хвороб та виявлено специфіку семантичних характеристик цих назв. Дисертантка виявила асоціативно-семантичні ресурси народної медичної термінології, що зумовили мотивацію структурно-сислових параметрів кожного з номенів.

Науковим поглибленням лексико-семантичних характеристик прикметників стала дисертація І.К. Козки «Синонімічно-антонімічні відношення в системі прикметників портретної характеристики людини в сучасній українській мові» (1995 р.), де було здійснено ретельний семантичний аналіз атрибутивних характеристик людини, визначено статус синонімічно-антонімічних відношень у відповідній лексичній системі.

Вивченню образного потенціалу конститuentів лексико-семантичної групи «небо» в українській поезії впродовж її розвитку присвячено кандидатську дисертацію О.О. Маленко «Лексико-семантична група «небо» в українській поезії» (1996 р.), яка акцентувала увагу на художніх властивостях слів-космонімів, задіяних у творенні словесних образів української поезії від народнопісенної практики до творчості шістдесятників.

Діахронічно-синхронічні процеси розвитку української художньої мовотворчості в її динаміці досліджено в докторській дисертації О.О. Маленко «Мовно-естетична репрезентація цінностей буття в динаміці української поетичної творчості» (2011 р.). У цій роботі було здійснено комплексний аналіз української поетичної мовотворчості в аспекті виявлення й опису цінностей буття, закладених і зреалізованих у кожній з естетичних програм у їхній динаміці (широкий культурно-історичний контекст), це, зокрема, народнопісенні традиції, естетика національного романтизму, реалізму, модернізму (символізм, футуризм, неокласика) і постмодернізму.

У кандидатській дисертації Я.Ю. Сазонової «Міжривневі зв'язки в системі української мови (на матеріалі дієслів з безособовим конструктивно зв'язаним значенням)» (1997 р.) презентовано новий ракурс вивчення семантико-граматичних властивостей дієслова, зокрема на основі класифікації видів конструктивно зв'язаних значень дієслів та визначення їх специфіки досліджено структурно-граматичні й семантичні властивості таких дієслів, а також схарактеризовано співвідношення логічних і лінгвістичних категорій у синтаксичних конструкціях з безособовими конструктивно зв'язаними дієсловами.

Дисертаційна робота О.М. Каракуці «Фразеологізми з компонентом «душа» в українській мові» (2000 р.) продовжує вивчення й опис ФО з конкретним лексичним компонентом у структурі, здатним впливати на семантичні модуси фраземи: смислові, емотивні, оцінні. Дисертантка стверджує, що компонент «душа» є частотним у лексичній структурі українських фразеологічних одиниць, що свідчить про особливості етноментального й психологічного сприймання й відображення світу українцями.

Тема дисертаційного дослідження О.В. Грайворонської – «Мовні особливості українського дитячого фольклору» (2000 р.). У роботі вперше було вивчено й описано мовностилістичні засоби творення різножанрових зразків українського фольклору для дітей (загадки, пісні, скоромовки), з'ясовано прагматичний потенціал цих вербальних одиниць, представлено їхні лексико-семантичні й граматичні характеристики.

Художній світ поезії Ігоря Муратова було досліджено в дисертаційній роботі В.А. Василенко «Функції синонімів і антонімів у поезії І. Муратова» (2001 р.). Здійснюючи лінгвістичний аналіз зазначених лексико-семантичних категорій, автор роботи виявляє їх емотивно-оцінні, експресивні, естетичні особливості у творенні індивідуального образного мовосвіту митця, а також їхню роль у реалізації смислових авторських інтенцій.

Теоретичним аспектам наукового вивчення й опису лінгвістичної категорії простору присвячено кандидатську дисертацію Т.А. Щебликіної «Роль параметричних прикметників із просторовою семантикою у формуванні лінгвального образу світу» (2001 р.). У цій роботі здійснено аналіз наявних концепцій вивчення простору як філософської і лінгвістичної категорії, з'ясовано функції просторових лексем у процесах концептуалізації та вербалізації образу світу.

Функціональний аспект традиційних народних символів у художній картині світу дослідила О.С. Таран у дисертаційній роботі «Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся: лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти» (2002 р.), де було виявлено й описано етнокультурні коди давньої символіки та її функціонально-стилістичні можливості у творенні поетичного тексту. Науковий поступ О.С. Таран еволюціонував від лінгвопоетики до соціолінгвістики: сьогодні вона продуктивно працює над докторською дисертацією з проблем жаргонної лексики української мови в структурно-семантичному та прагматичному аспектах (науковий консультант – доктор філологічних наук, професор Л.А. Лисиченко).

Тему художнього простору розвинено в дисертації І.Є. Богданової «Стилістика художнього простору у творчості харківських поетів-романтиків» (2003 р.), де проаналізовано специфіку вербальної репрезентації просторових моделей у поезії романтизму, зокрема представників харківської школи; виявлено семантичні групи просторової лексики, визначено її стилістичні ресурси відповідно до авторських інтенцій та естетичних домінант романтизму.

Просторова семантика в її концептуальному вимірі стала предметом аналізу в кандидатській дисертації О.Є. Єфименко «Концепт «степ» в українській мові» (2005 р.). Дисертантка систематизувала наявні на той час теоретичні положення лінгвоконцептології, описала лексико-семантичне наповнення концепту «степ» у мові текстів української прози XIX ст., виявила етноментальні особливості формування цього концепту в національній мовній картині світу й індивідуальних художніх картинах обраних митців.

Вивченню лінгвостилістичних особливостей поетичного доробку Володимира Самійленка присвячено кандидатську дисертацію О.А. Малахової «Мовна модель поетичного світу В. Самійленка» (2007 р.), де презентовано лінгвістичний аналіз різнорівневих вербальних засобів, задіяних у творенні художнього мовосвіту митця. Серед них дисертантка виокремлює лексико-семантичні й тропейні моделі, зокрема метафоричні, епітетні й компаративні характеристики словесного образу в дискурсі митця.

Дисертація А.Ю. Скачкова «Лінгвостилістичні особливості портретних образів у творах М. Коцюбинського» (2007 р.) є цікавим дослідженням

художнього ідіолекту відомого українського класика. Ретельний аналіз портретних характеристик, вивчення їх структурно-семантичних особливостей, тропеїчних складників (епітетні, компаративні, метафоричні конструкції) з огляду на естетичні вподобання митця забезпечують цілісне уявлення про творчу лабораторію прозаїка та його художньо-естетичні вподобання.

Кандидатська дисертація В.Б. Яковлевої «Вербалізація концепту «сім'я» в українській мовній картині світу» (2008 р.) презентує лексико-семантичний, словотворчий і дискриптивний аналіз концепту «сім'я» в українській мовній картині світу з огляду на його етноментальну та етнолінгвістичну специфіку. У роботі описано всі рівні вербалізації концепту «сім'я» в українській МКС з урахуванням етимологічного аспекту складників концепту, їх дериваційного потенціалу й ресурсів лексико-семантичної сполучуваності з іншими словами.

Актуальним у сучасній мовознавчій науці є вивчення архетипових моделей творення словесного образу. Цій проблематиці присвячено дисертаційну роботу С.В. Помирчої «Вербальне вираження етнопсихічних архетипів у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу» (2009 р.). Застосування відповідних наукових методик дозволило дисертантці проаналізувати рівень етноментальної мотивації художніх образів роману, їх портретних та поведінкових характеристик, що відбилося й на вербальному рівні, тобто в мовній організації тексту.

Питання кореляції вербального образу простору й естетичних уподобань митця опрацьовано в кандидатській дисертації Ю.О. Тимченко «Вербалізація простору в новелах М. Коцюбинського (у контексті українського мовно-літературного процесу кінця XIX – початку XX ст.)» (2010 р.). У роботі описані всі види просторових моделей, представлені в новелістичному доробку письменника, визначені особливості авторської імпресіоністичної естетики у творенні словесного образу, а також основні мовностилістичні засоби, задіяні в художній репрезентації простору в новелах різних циклів і періодів.

Вивчення етнокультурних засад художньої мовотворчості стало провідним для дисертації А.В. Малиновської «Етнокультурні джерела мовного світу поезій А. Малишка» (2011 р.), у якій здійснено загальну характеристику ідіолекту поета, зокрема лексико-тематичних парадигм у складі антропоцентричної та просторової моделей мовно-поетичного світу автора. Значну увагу приділено екстралінгвальним чинникам формування художньої мовної картини митця. Акцент на етнокультурних витоках творчості А. Малишка, його естетичних уподобаннях уможливив відповідну рецепцію національно маркованої образної системи поетичного дискурсу А. Малишка.

Кандидатська дисертація О.В. Тихоненко «Становлення норм офіційно-ділового стилю української мови у 20 – 30-ті роки XX ст.» (2011 р.) створена на матеріалі словників ділової мови та документів перших десятиліть XX ст. У цій суголосній часові роботі здійснено цілісний аналіз лексичних, фразеологічних та граматичних норм офіційно-ділового стилю української мови в їх діяхронічному вимірі, виявлено закономірності інтралінгвальної та екстралінгвальної основи становлення норм офіційно-ділового стилю української мови означеного періоду.

У річці лінгвокогнітивістики й лінгвоконцептології виконано докторську дисертацію К.Ю. Голобородька «Концептосфера мовотворчості Олександра Олеся» (2011 р.), яка є спробою комплексного аналізу художньої мови О. Олеся, що здійснюється через окреслення естетичних засад, культурних кодів, етноментальних концептів, які стали підґрунтям формування його художньої свідомості в українській поезії початку ХХ ст. У цій роботі розроблено принципи аналізу художніх текстів з позицій когнітивної лінгвістики, запропоновано методику виділення концептів у художній картині світу поета, на підставі чого моделюється художній і лінгвоментальний світ митця. Новою стала комплексна методика аналізу концептосфери, розроблена на основі ключових положень лінгвостилістики та когнітивної лінгвістики.

Дослідження дискурсивних особливостей козацьких літописів презентовано в кандидатській дисертації Ю.О. Шпак «Інтертекстуальність у мовній системі козацьких літописів» (2012 р.). У роботі здійснено комплексний лінгвістичний аналіз мовної системи козацьких літописів Самовидця, Г. Грабянки та С. Величка з метою виявлення інтертекстуальних фрагментів як стилістичної компоненти барокового мовомислення; визначено природу цих інтертекстем та їхню текстотвірну функцію. Ця робота синтезує наукову рецепцію діяхронічного аспекту розвитку української мови й актуалізацію синхронних методологій мовознавчого аналізу тексту.

Дисертація Т.М. Агібалової «Інтелектуалізація української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століття в драматичних поемах Лесі Українки» (2014 р.) присвячена дослідженню лексико-семантичних засобів репрезентації інтелектуального змісту драматичних поем письменниці в контексті еволюції української літературної мови. Уперше у вітчизняному мовознавстві специфіка лінгвалізації інтелектуального сприйняття світу Лесею Українкою підлягає комплексному вивченню.

Сьогодні професор Л.А. Лисиченко є науковим консультантом докторантки О.С. Таран і науковим керівником аспірантів В. Головіної, М. Шленьової.

Гідним продовжувачем науково-педагогічної діяльності свого вчителя, професора Лисиченко, стала її перша аспірантка – Олена Андріївна Олексенко (нар. 1949 р.).

О.А. Олексенко вищу освіту здобула в Харківському державному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди (1966 – 1970 рр.), закінчивши відділення української мови та літератури філологічного факультету. З 1976 р. О.А. Олексенко працює викладачем кафедри української мови ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, упродовж 1982 – 1986 рр. навчається в аспірантурі, у 1987 р. успішно захищає кандидатську дисертацію «Іменники з конструктивно зумовленим значенням у сучасній українській мові (генітивна конструкція)» у спеціалізованій ученій раді Харківського державного університету імені О.М. Горького. У 1989 р. здобуває вчене звання доцента кафедри української мови.

Із 1989 р. до 2005 р. Олена Андріївна працює на посаді декана заочного факультету Харківського педагогічного, виконує обов'язки вченого секретаря

спеціалізованої вченої ради (1996 – 2002 рр.). У 2001 р. О.А. Олексенко отримує вчене звання професора кафедри української мови. Із 2003 р. О.А. Олексенко очолює кафедру української мови в ХНПУ імені Г.С. Сковороди, є членом спеціалізованої вченої ради університету із захисту кандидатських дисертацій.

Сферою дослідницьких зацікавлень Олени Андріївни є проблема типології граматично зв'язаних слів, питання словотвору й морфології, термінознавства, вивчення художньої мови, деякі аспекти лінгвоконцептології, риторики. У науковому доробку Олени Андріївни понад 60 мовознавчих праць із різних питань вивчення української мови, серед яких – монографія «Типологія граматично зв'язаних значень слів» (1999 р.), статті, посібники, методичні рекомендації. Професор О.А. Олексенко підготувала 7 кандидатів філологічних наук (Т.В. Ковальова, Т.В. Скорбач, Н.Є. Лихошерстова, Н.В. Нікуліна, Т.Ю. Мороз, І.А. Павлова, О.І. Мізіна).

У дисертаційній роботі Т.В. Ковальової «Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст.» (1999 р.) досліджено лексико-семантичні поля кольоративів у художньому мовленні українських поетів поч. ХХ ст.: Б.-І. Антонича, М. Зерова, Б. Лепкого, О. Олеса, В. Поліщука, М. Хвильового, проаналізовано залежність колірної гами та семантики колірних номінацій від психологічного типу поета та його належності до певного літературного напрямку. Розглянуто особливості функціонування слів на позначення кольору, зокрема розширення їх лексичної валентності та стилістичне оновлення семантики.

У дисертації Т.В. Скорбач «Мовний образ простору в поезіях М. Семенка і В. Поліщука» (2000 р.) описано мовні засоби вираження художнього простору в поезіях двох видатних українських поетів 20-х – 30-х років ХХ ст. – М. Семенка і В. Поліщука, проведено зіставлення структури художнього простору в їх поезіях у зв'язку з лексико-семантичними засобами вираження ідилічного, реалістичного, міського простору та різних явищ, що визначають його. Автор порівнює мовний світ двох поетів і встановлює залежність художнього простору й мовних засобів його вираження від психологічного типу митця.

У роботі Н.Є. Лихошерстової «Семантико-стилістичний аспект субстантивації дієприкметників в українській мові» (2001 р.) досліджено явище субстантивації дієприкметників в українській мові. Розглянуто синтагматичні та дериваційні відношення, у які вступають субстантивовані дієприкметники, а також місце субстантиватів у семантичній парадигмі іменників-девербативів. Аналіз семантичних особливостей таких дієприкметників зроблено з урахуванням їх валентнісних зв'язків та властивості займати в лексико-семантичній парадигмі іменників, мотивованих дієсловом, такі позиції, у яких реалізуються суб'єктно-об'єктно-результативні відношення.

Дисертація Н.В. Нікуліної «Становлення сучасної української термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів» (2004 р.) присвячена вивченню процесів становлення та особливостей формування сучасної української автомобільної терміносистеми. У роботі

визначено структуру термінологічного поля автомобільної термінолексики та засоби його репрезентації на українському мовному ґрунті, встановлено продуктивні словотвірні моделі автомобільних термінів, вивчено парадигматичні відношення в системі терміноодиниць, схарактеризовано провідні тенденції розвитку української автомобільної термінологічної системи.

У дисертаційному дослідженні Т.Ю. Мороз «Семантико-граматична асиметрія морфологічних категорій іменника» (2008 р.) розглянуто проблему невідповідності між семантикою морфологічних одиниць та формою її вираження на рівні таких морфологічних категорій іменника, як число, істота/неістота, рід. Асиметричні вияви досліджені на рівні парадигматики, де вони зреалізуються в таких різновидах, як полісемія форм, омонімія, синонімія, варіантність, та на рівні синтагматики (контексту), де простежено випадки модифікації парадигматичних значень; також акцентовано увагу на важливій ролі стильових і прагматичних чинників на шляху формування асиметрії.

У дисертації І.А. Павлової «Числівник у художньому тексті шістдесятників: структура, семантика, функції» (2011 р.) уперше в українському мовознавстві в ракурсі дискурсцентричної парадигми досліджено питання художньої виразності та значущості числівників та їх трансформ у поетичних текстах (дискурсах) шістдесятників, їх поетичній картині світу, ідіостилі. Вивчено складну різнопланову взаємодію граматики та поезики числівника, механізм формування прагматичного значення; окреслено тенденції розвитку поетичної мови шістдесятників за рахунок використання числівника, зокрема і як прецедентного феномена. Числівник розглянуто як автопрецедентний знак, що зумовлений прагмарефлексами креативних мовних особистостей.

Дисертаційна робота О.І. Мізіної (2012 р.) присвячена вивченню прикметникових дериватів, утворених формантами, до складу яких входить нульовий суфікс. Розглянуто питання генези нульового суфікса, уточнено критерії визначення цього афікса, проаналізовано парадигматичні зв'язки матеріально не вираженого суфікса, виявлено пари дериватів паронімічного характеру, досліджено омонімію нульових суфіксів, виділено словотвірні групи однокореневих (простих) нульсуфіксальних дериватів за характером слова-мотиватора.

Проблематика цих дисертаційних досліджень свідчить про динаміку опрацювання ідей та концепцій у царині українського термінознавства, словотвору, граматики, лінгвостилістики, лінгвопоетики.

Вивчення лінгвостилістичних особливостей художнього дискурсу стало об'єктом мовознавчих зацікавлень Олени Олегівни Маленко (нар. 1961 р.), яка за науковим керівництвом професора Л.А. Лисиченко захистила кандидатську й докторську дисертації.

О.О. Маленко вищу освіту здобула в Харківському державному університеті ім. О.М. Горького (1978 – 1983 рр.), закінчивши відділення української мови та літератури філологічного факультету. Упродовж 1983 – 1990 рр. О.О. Маленко обіймала посаду вчителя української мови та літератури в харківській середній

школі № 16, із 1990 р. працює в Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С. Сковороди.

Із 1992 р. до 1995 р. навчалася в аспірантурі на кафедрі української мови ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, у 1996 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Лексико-семантична група «небо» в українській поезії», у 1998 р. здобула вчене звання доцента кафедри української мови. У 1999 – 2003 рр. О.О. Маленко працює на посаді заступника декана з виховної роботи факультету української мови та літератури ХНПУ імені Г.С. Сковороди; у 2003 – 2006 рр. – перебуває в докторантурі на кафедрі української мови педагогічного університету. У 2011 р. захистила докторську дисертацію на тему «Мовно-естетична репрезентація цінностей буття в динаміці української поетичної творчості» у спеціалізованій ученій раді Інституту української мови НАН України. У 2012 р. отримала вчене звання професора кафедри української мови. З 2012 р. очолює кафедру українознавства і лінгводидактики ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Цариною мовознавчих досліджень О.О. Маленко є питання лінгвопоетики, лінгвостилістики, методики навчання української мови. Ці аспекти зазнали опрацювання в понад 100 науково-методичних публікаціях, серед яких монографії «Лінгвопоетика Всесвіту в українському художньому тексті: еволюція смислів» (2004 р.), «Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну)» (2010 р.), статті, посібники з української мови для школярів, методичні рекомендації з вивчення української мови в ЗНЗ. О.О. Маленко – редактор науково-методичного журналу «Вивчаємо українську мову та літературу» ВГ «Основа», член Національної спілки журналістів України.

Продовженням наукових традицій професора Л.А. Лисиченко в галузі лінгвостилістики є дисертаційні роботи аспірантів О.О. Маленко (В.А. Борисов, Т.Ю. Лисиченко, О.А. Волкова).

У дисертації В.А. Борисова «Лінгвокомунікативний аспект українського мовознавчого дискурсу» (2011 р.) здійснено опис формально-змістових ознак різних жанрів українського мовознавчого дискурсу, досліджено особливості національної лінгвістичної Інтернет-комунікації, презентовано характеристику інтертекстуальних зв'язків у сучасному мовознавчому тексті й дискурсі, виявлено найбільш продуктивні прецедентні тексти; також уперше проаналізовано явище міжгалузевої та міжмовної термінологічної інтерференції в лінгвістичній дискурсивній практиці (синхронічний аспект).

Дисертація Т.Ю. Лисиченко «Динаміка метафори в ідіолекті Максима Тадейовича Рильського» (2011 р.) присвячена вивченню метафори як провідного художнього засобу в дискурсі М.Т. Рильського (на матеріалі поетичного макротексту письменника). Уперше були виявлені взаємозв'язки між специфікою мовної особистості поета та лінгвостилістичною організацією його дискурсу, зокрема характером й структурно-смісловою еволюцією індивідуально-авторських метафоричних моделей. Метафора як художній прийом досліджується з погляду її системності й асистемності та особливостей функціонування в поетичному дискурсі поета.

У дисертаційній роботі О.А. Волкової «Український рекламний текст і рекламний бренд: апперцепція мовного знака» (2012 р.) були виявлені й описані прагматичні аспекти функціонування рекламного бренда (товарного знака) з урахуванням його апперцептивного потенціалу в рекламному тексті, який вирізняється з-поміж інших текстів специфікою змістової організації, зовнішнім оформленням, інтенційною функціональністю та спрямованістю на споживача. Було конкретизовано дефініцію рекламного бренда як знака-концепту, що вміщує етнокультурну інформацію про фірму-виробника.

Послідовником наукових концепцій професора Л.А. Лисиченко в царині мовної картини світу, лінгвоконцептології й теорії мовної особистості став Костянтин Юрійович Голобородько (нар. 1965 р.), чий науковий вподобання пов'язані з дослідженням ідіостилю Олександра Олеся.

К.Ю. Голобородько вищу освіту здобув у Херсонському державному педагогічному інституті імені Н.К. Крупської, закінчивши відділення російської мови та літератури філологічного факультету (1983 – 1989 рр.). У 1989 р. вступив до аспірантури на кафедру російської мови ХДПІ імені Г.С. Сковороди; у 1993 р. захистив кандидатську дисертацію «Окказионализмы в поэзии С. Кирсанова» (науковий керівник – доктор філологічних наук, професор В.П. Ковальов, м. Херсон). Упродовж 1993 – 1998 рр. працював старшим викладачем, доцентом кафедри лінгводидактики Херсонського педагогічного університету, у той же час виконуючи обов'язки заступника декана факультету довузівської підготовки. Протягом 1998 – 2001 рр. обіймав посаду декана факультету іноземної філології.

У 2001 – 2004 рр. перебував у докторантурі на кафедрі української мови Харківського національного педагогічного університету; по закінченні докторантури працював на посаді професора кафедри української мови, завідувача кафедри українознавства. У 2011 р. захистив докторську дисертацію «Концептосфера мовотворчості Олександра Олеся» у спеціалізованій ученій раді Інституту української мови НАН України; у 2012 р. отримав учене звання професора кафедри української мови. З 2012 р. перебуває на посаді директора Інституту мов світу, декана українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Лінгвоконцептологія є дослідницько-пошуковим колом наукових зацікавлень К.Ю. Голобородька, у творчому доробку якого близько 100 публікацій з лінгвопоетики, стилістики, теорії мовної картини світу й мовної особистості, у тому числі монографії «Поэтическое творчество и проблемы идиостиля» (2001 р.), «Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація» (2010 р.); посібники з української мови для ЗНЗ. К.Ю. Голобородько – головний редактор видання «Вивчаємо українську мову та літературу» ВГ «Основа», член Харківського історико-філологічного товариства.

Продовженням наукових традицій професора Л.А. Лисиченко в галузі лексикології, лінгвостилістики, лінгвоконцептології, лінгвопоетики стали дисертаційні роботи аспірантів К.Ю. Голобородька (А.О. Пікалова, В.Г. Сухенко, О.А. Ільченко, О.В. Слюніна), які доповнили розроблені Л.А. Лисиченко положення про естетичну функцію концептів у художній картині світу.

У дисертації А.О. Пікалової «Вербалізація концепту «людина» в поетичних текстах М. Стельмаха» (2008 р.) розглянуто особливості світобачення, світосприйняття та світорозуміння М. Стельмаха як поета, схарактеризовано ознаки його художньої картини світу, ідіостилю. Дисертанткою доведено, що концепт-образ «людина» є ключовим у творчості митця й має двовекторний статус: мегаконцепт (як характеристика за обсягом інформації) і метаконцепт (як методологічна одиниця лінгвоконцептологічного аналізу); репрезентовано своєрідність художньої вербалізації концепту-образу «людина» в поетичному дискурсі М. Стельмаха.

Дисертаційна робота В.Г. Сухенко «Лексика поетичних творів Дмитра Білоуса: структурно-семантичний і когнітивно-прагматичний аспект» (2009 р.) присвячена дослідженню однієї з важливих складників ідіостилю Д. Білоуса – лексичної організації його поетичних текстів. У роботі розроблено трирівневу модель дослідження, вершину якої посідає когнітивна інформація, що відображає особливості мовної картини світу митця, – ключові концепти слово, людина, простір; визначено парадигми, що виокремлюються на образно-поняттєвому рівні, та відповідні номінативні групи.

У дисертації О.А. Ільченко «Метафоричні словосполучення в мові української преси ХХІ ст.» (2012 р.) презентовано комплексний лінгвістичний аналіз метафоричних словосполучень політичного й економічного дискурсів, що реалізуються в мові сучасних українських ЗМІ. Дисертанткою виявлено мовностилістичні модифікації означених дискурсів та їхні характеристики й ознаки; проаналізовано теоретичні аспекти дослідження метафори в мовознавстві й механізми її творення в тексті, відмежовано поняття «метафоричне словосполучення» від наявних суміжних.

Дисертація О.В. Слюніної «Вербалізація природних стихій в українській поезії 80-х – 90-х років ХХ століття» (2012 р.) присвячена проблемам, які торкаються репрезентації архетипних уявлень у художній мові. У роботі досліджено лінгвальне вираження груп слів на позначення природних стихій землі, води, вогню та повітря в українській поезії кінця ХХ ст. (творчість П. Гірника, М. Людкевич, П. Мовчана, Л. Талалая); подано визначення архетипного концепту та його характерні риси, запропоновано методику аналізу цих концептів, схарактеризовано семантичні сфери та художньо-семантичне наповнення кожного з них.

Мовознавчі ідеї професора Л.А. Лисиченко набули втілення в наукових дослідженнях доктора філологічних наук, професора Людмили Миколаївни Пелепейченко (нар. 1948 р.), яка тривалий час працювала в ХНПУ імені Г.С. Сковороди, завідувала кафедрою російської мови, кафедрою методики викладання філологічних дисциплін. Її дисертаційні роботи були присвячені вивченню особливостей семантичної структури слів та словосполучень. Л.М. Пелепейченко розвинула ідеї свого наукового керівника спочатку в кандидатській дисертації «Семантична структура абстрактних іменників у сучасній російській мові» (1988 р.), а потім – у докторській «Перехідність значень

слів та фразеосполучень» (1996 р.). Сьогодні доктор філологічних наук, професор Л.М. Пелепейченко завідує кафедрою філології, перекладу та мовної комунікації в Академії внутрішніх військ МВС України (Харків); вона – автор близько 100 публікацій з мовознавства, є членом спеціалізованої вченої ради в ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Сфера наукових зацікавлень професора – прагмалінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвоконцептологія, теорія й практика перекладу.

Л.М. Пелепейченко підготувала 11 кандидатів філологічних наук зі спеціальностей «російська мова», «українська мова»: О.І. Артюх («Семантика відсубстантивних прикметників російської мови в синхронічному та діяхронічному аспектах», 1993 р.); С.О. Федотова («Градуальні особливості іменників стану (на матеріалі російської мови)», 1995 р.); І.В. Навроцька («Слова і фраземи російської мови на позначення інтелектуальних якостей людини (ономасіологічний та семасіологічний аспекти)», 1998 р.); Л.А. Субота («Переносні значення прикметників, які характеризують людину, у сучасній російській мові»; 1999 р.); О.П. Лисицька («Концепти «добро» – «зло» в російській мовній картині світу»; 1998 р.); Я.Е. Левченко («Динамічний аспект семантики іменників і фразем із компонентом «погода» (на матеріалі російської мови)»; 2000 р.); М.О. Зайцева («Мовні засоби переконання в публіцистичному дискурсі»; 2004 р.); В.В. Місеньова («Фразеологічні звороти, які не мають лексичних відповідників (семантичний, прагматичний та культурологічний аспекти»; 2005 р.); Т.В. Подуфалова («Когнітивно-семантичні та функціональні особливості мовної градації в російській мові»; 2006 р.); О.Ю. Діамідова («Еволюція стратегії і тактики переконання у сфері судової діяльності»; 2010 р.); В.В. Посмітна («Когнітивні та прагматичні особливості мовного впливу у військовому дискурсі»; 2012 р.).

Розвиток проблем фразеології й лексикології зазнав актуалізації в дисертаційних роботах аспірантів П.О. Редіна й І.В. Тимченко, наукове зростання яких відбувалося за керівництвом професора Л.А. Лисиченко.

Петро Олексійович Редін (нар. 1957 р.) закінчив відділення української мови та літератури філологічного факультету Харківського державного університету (1974 – 1979 рр.), після розподілу працював учителем української мови та літератури в м. Ізюмі. У 1981 р. був прийнятий на посаду викладача кафедри української мови Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. Закінчивши навчання в аспірантурі при кафедрі, захистив дисертацію «Фразеологізми з просторовим і часовим значенням у сучасній українській мові», отримав учене звання доцента.

Упродовж науково-педагогічної діяльності в ХДПУ ім. Г.С. Сковороди доцент П.О. Редін підготував 7 кандидатів наук, проблематика досліджень яких пов'язана з вивченням лексичного й фразеологічного корпусу української мови, вербалізованих концептів. Зокрема, це Н.В. Піддубна («Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові», 2000 р.); Ю.О. Божко («Прийменниково-відмінкова модель українських фразеологізмів», 2002 р.); О.В. Майборода («Українська фразеологія як джерело народознавства», 2002 р.);

Н.В. Щербакова («Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні», 2003 р.); С.А. Федорець («Англійські запозичення в мові сучасної української реклами», 2005 р.); О.О. Яцкевич («Концепт «воля» в українській мовній картині світу», 2009 р.); О.В. Омельяненко «Фразеологізми з танатологічним значенням в українській мові», 2012 р.).

Сьогодні П.О. Редін очолює кафедру української мови в Харківському регіональному інституті державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Проблеми української фразеології є сферою наукових зацікавлень доцента Ірини Вікторівни Тимченко (нар. 1952 р.), яка закінчила відділення української мови та літератури філологічного факультету Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди (1971 – 1975 рр.) і з 1977 р. працює на кафедрі української мови в цьому навчальному закладі. Захистивши кандидатську дисертацію (1990 р.), І.В. Тимченко отримала звання доцента кафедри української мови, обіймала посади вченого секретаря ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, заступника декана з навчальної роботи факультету української мови та літератури, потім очолила його на посаді декана (2002 – 2012 рр.). І.В. Тимченко є членом спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій, працює доцентом кафедри української мови ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Кандидатська дисертація наукової учениці І.В. Тимченко – Ю.М. Лебеденко «Фразеосемантична група з компонентом «хата»: структурно-семантичний та етнокультурний аспекти» (2006 р.) присвячена вивченню структурних і семантичних особливостей фразеологізмів з компонентом «хата» в проекції на етнокультурну специфіку. У дисертації описано розгалужений корпус ФО, семантичні нюанси яких умотивовані домінантним лексичним складником й етноментальними характеристиками українців. Отримавши вчене звання доцента, Ю.М. Лебеденко викладає на кафедрі української мови ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Так ідеї видатного вченого, професора Л.А. Лисиченко знаходять подальше втілення й логічний розвиток у науковій діяльності кращих представників українського мовознавства.

Сергій Іванович Дорошенко (нар. 1924 р.) у 1940 р. вступив на мовно-літературний факультет Харківського державного педагогічного інституту, у якому викладання філологічних дисциплін здійснювалося в традиціях харківської філологічної школи, започаткованої О.О. Потебнею і продовжуваної учнями й соратниками Л.А. Булаховського й О.І. Білецького. Навчання було перерване Великою Вітчизняною війною, яку С.І. Дорошенко пройшов солдатом, він був учасником військових дій на теренах України, Росії, Білорусії, країн Європи. Після закінчення війни С.І. Дорошенко продовжив навчання в педагогічному інституті, який закінчив у 1948 р.

Із 1948 р. до 1949 р. працював учителем Мереф'янської середньої школи Харківського району Харківської області. Із 1949 до 1967 рр. викладав у Сумському державному педагогічному інституті імені А.С. Макаренка,

пройшовши шлях від асистента, старшого викладача, доцента, завідувача кафедри української мови до проректора з навчальної і наукової роботи. По закінченні аспірантури в Київському державному університеті С.І. Дорошенко захистив кандидатську дисертацію «Українські говори Путивльського і Буринського районів Сумської області» (1955 р.); надалі за темою цього дисертаційного дослідження опублікував статті, а також «Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини» (1962 р.), використані в «Етимологічному словнику української мови». У 1962 р. отримав учене звання доцента кафедри української мови.

Із 1967 р. до 1975 р. С.І. Дорошенко – проректор з навчальної роботи Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С. Сковороди, з 1975 р. – старший науковий співробітник цього навчального закладу, з 1977 р. – доцент кафедри української мови, з 1981 р. – завідувач кафедри методики викладання філологічних дисциплін у початкових класах. У 1984 р. отримав учене звання професора, з 1991 р. й до сьогодні професор кафедри української мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Упродовж професійної діяльності в Харківському педагогічному професор С.І. Дорошенко був членом партійного бюро, секретарем партбюро інституту, головою профкому, куратором академічної групи.

Перші кроки педагогічної праці вченого були спрямовані на знаходження шляхів подолання труднощів в освоєнні учнями шкільного курсу української мови. Поштовхом до цього став аналіз помилок вступників до Сумського педагогічного інституту: випускників шкіл діалектного ареалу перехідних говорів, розташованих на межі північного й південно-східного наріччя, а також тих, хто закінчив школи з російською мовою навчання. Того часу окремими виданнями вийшли посібники «Боротьба за грамотність і культуру мови учнів в умовах діалектного оточення» (1956 р.), «Викладання фонетики української мови в школах з російською мовою навчання» (1959 р.).

Обраному на початку своєї вишівської викладацької діяльності науково-педагогічному напрямку (стилістика української мови й методика її викладання в закладах різного рівня освіти) Сергій Іванович залишався і залишається вірним донині. Зокрема, ним були видані такі посібники: для учнів – «Граматична стилістика української мови» (1985 р.); для студентів «Практикум зі стилістики української мови» (1967 р.), «Вступ до мовознавства» (1974 р.; у співавторстві), «Методика викладання української мови» (1989 р.; 1992 р.; у співавторстві), «Основи культури і техніки усного мовлення» (1997 р.; 2002 р.), «Загальне мовознавство» (2006 р.), «Основи наукових досліджень з лінгвістики» (2001 р.).

Надаючи великого значення методичному забезпеченню вишівських курсів української мови С.І. Дорошенко розробив навчальні програми і методичні рекомендації, це зокрема «Стилістика української мови: програма для філологічних факультетів педінститутів» (1965 р.; 1971 р.); «Вступ до мовознавства: програма для студентів зі спеціальності «українська мова та література» (1968 р.); «Вступ до мовознавства: програма для філологічних факультетів педінститутів» (1971 р.); «Українська мова: програма педучилищ

зі спеціальності «викладання в початкових класах» (1985 р.); «Українська мова: програма для педучилищ» (1989 р.); «Методичні вказівки до практичних і семінарських занять з курсу «Вступ до мовознавства» (1983 р.) та ін.

Викладання курсів української літературної мови наштовхнуло С.І. Дорошенка на потребу в розширеному тлумаченні таких понять, як «полісемія» й «омонімія», «приєднання» і «парцеляція». Їх пояснення подано в науково-методичних статтях для вчителя-словесника. Поряд із цим опубліковано розвідки про граматичний статус дієприкметника, про неможливість переходу двогубної вимови звуку [в] у губно-зубний варіант у позиції перед голосним [і], про оглушення дзвінких у кінці слова української мови. Ці публікації є внеском С.І. Дорошенка в методичний досвід навчання української мови в системі ЗНЗ.

Коло наукових зацікавлень науковця становить теорія безсполучникового складного речення, основні положення якої втілилися в докторській дисертації «Безсполучникові складні речення в сучасній українській мові» (1982 р.), яку було успішно захищено в Інституті мовознавства НАН України. Захисту дисертації передувало опублікування монографії «Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові» (1980 р.), позитивно оціненої в журналі «Мовознавство» й інших українських і російських виданнях.

Докторська дисертація С.І. Дорошенка була першим в українському і російському мовознавстві монографічним дослідженням, присвяченим доведенню висловленої М.С. Пospelовим ідеї про безсполучникові складні речення як тип складних речень, не залежних від сполучникових – складно-сурядних і складнопідрядних, тобто затвердженню розуміння безсполучникових речень як окремого типу складних речень. Уперше була висловлена й доведена роль граматикалізованих засобів у творенні безсполучникових речень як одиниць, що не завжди мають семантичні і граматичні відповідники в системі сполучникових складних конструкцій. У роботі було спростовано поділ безсполучникових складних речень на речення з однотипними частинами (або інакше – однорідного ряду) і з неоднотипними частинами (або – неоднорідного ряду), до перших з яких поряд з реченнями перелічувальної семантики віднесені структури з відношенням зіставності і протиставності.

Такий поділ безсполучникових складних речень збігається з розрізненням складносурядних і складнопідрядних речень, до перших з яких віднесені структури, що виражають, крім інших, зіставлення і протиставлення. Тим часом безсполучникові і сполучникові речення не в усьому схожі. Відсутність сполучників, за якими визначається сурядність і підрядність, вимагає такого критерію в диференціації безсполучникових складних речень, який спирається на їхню специфіку. Вона – у функціональному відношенні предикативних частин, що й дозволило виокремити однофункціональні й різнофункціональні речення.

До перших віднесені одиниці перелічувальної семантики, здатні поширювати набір предикативних частин. Вони відповідають відкритим структурам. Їм протиставлені закриті структури, до яких належать речення з відношенням зіставлення і протиставлення: вони складаються з двох різнофункціональних

частин (одна становить тло для зіставлення чи протиставлення другої). У такому поєднанні предикативних частин не може бути однотипного (однорядного) поширення.

Значним внеском у вищу філологічну освіту України є навчальний посібник С.І. Дорошенка «Загальне мовознавство: початковий курс (вступ до мовознавства)», рекомендований Міністерством освіти і науки України для студентів вищих навчальних закладів (2006 р.). За змістом посібник становить початковий курс загального мовознавства, який у новому навчальному плані позначений як «Загальне мовознавство». Порівняно з виданим у 1974 р. «Вступом до мовознавства», авторами якого були С.І. Дорошенко і П.С. Дудик, у цьому посібнику додано розділ «Письмо», зазнали змін назви розділів і їх наповнення. Наприклад, розділ «Класифікації мов світу» присвячений не тільки розгляду генеалогічної класифікації мов, а й типологічній, ареальній і соціальній класифікаціям. Додані параграфи про соціолінгвістику й психолінгвістику, про робочі прийоми дослідження мовних одиниць, про дихотомію мови, про парадигматичні і синтагматичні відношення, про okazіоналізми, евфемізми, дисфемізми, табу, про омонімію морфем, фонологічну структуру морфем. Уточнені окремі дефініції мовознавчих термінів. Посібник відповідає сучасному рівню розвитку мовознавства.

У навчальному виданні «Граматична стилістика української мови: посібник для учнів», рекомендованому управлінням шкіл Міністерства освіти України (1985 р.), уміщено основні відомості про стилістичні засоби сучасної української літературної мови, зокрема засоби словотвору і морфології, про стилістичну характеристику словосполучень, простого і складного речень, про особливості синтаксичного цілого, а також систему вправ.

Посібник «Методика навчання української мови в початковій школі» (у співавторстві) рекомендовано Міністерством освіти і науки України для студентів факультетів підготовки вчителів початкових класів (2010 р.). Матеріали посібника зорієнтовані на Державний стандарт початкової загальної освіти з освітньої галузі «Мови і літератури» й нову програму з української мови для чотирирічної початкової школи. С.І. Дорошенко взяв участь у написанні розділу «Методика навчання української мови як педагогічна наука», у якому висвітлені принципи навчання української мови, методи навчання, дидактичні засоби навчання, урок як основна форма навчально-виховного процесу з рідної мови, нестандартні уроки української мови в початковій школі, українська мова як навчальний предмет.

Особливої навчальної ваги набув посібник С.І. Дорошенка «Основи культури і техніки усного мовлення», що був рекомендований рішенням редакційно-видавничої ради Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди і вийшов друком у двох редакціях (1997 р., 2002 р.). Зміст посібника відповідає чинним навчальним програмам з курсу культури мовлення, передбаченого навчальними планами підготовки майбутніх учителів-словесників, класоводів і вихователів дитячих закладів. У розділі «Техніка мовлення» подано

відомості про складники техніки усного мовлення (дихання, голос, силу, висоту й тембр голосу, а також паузи й темп проговорювання), про вимову звуків, дикцію й орфоепію. У розділі «Культура мовлення» представлено розгляд якостей культури усного мовлення: правильності, чистоти, точності, логічності, дохідливості. Усі параграфи обох розділів містять систему завдань і вправ.

Посібник С.І. Дорошенка «Основи наукових досліджень з лінгвістики» для студентів спеціальностей «українська мова і література», «українська мова і література й іноземна мова» (2001 р.) становить перелік рекомендацій і вимог до змісту й оформлення робіт усіх жанрів, що входять до поняття «наукові дослідження»: курсова, дипломна, магістерська роботи, кандидатська дисертація. Теоретичні засади книги викладені в розділах: «Емпіричне й теоретичне пізнання предмета дослідження»; «Методологія, методи і прийоми наукових досліджень»; «Наукові дослідження констатують зміни в мові, але не прогнозують її розвиток».

Упродовж своєї науково-педагогічної діяльності С.І. Дорошенко був членом спеціалізованих учених рад з філологічних наук Харківського державного університету ім. О.М. Горького, з методики початкової освіти в Південноукраїнському національному педагогічному університеті ім. К.Д. Ушинського. Сьогодні професор С.І. Дорошенко – член спеціалізованої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук; член редколегій збірника наукових праць «Лінгвістичні дослідження», «Збірника Харківського історико-філологічного товариства».

Професор С.І. Дорошенко – автор понад 150 наукових праць, він надає значну допомогу молодим ученим, рецензуючи автореферати, монографії, опонуючи кандидатські й докторські дисертації. Як учасник бойових дій у Великій Вітчизняній війні нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни II ступеня; орденом «За мужність»; медалями «За відвагу».

За великі заслуги в освіті й науці, громадському житті країни професора С.І. Дорошенка нагороджено медаллю А.С. Макаренка; почесними знаками і грамотами: «Відмінник народної освіти УРСР»; «Отличник просвещения СССР»; Почесною грамотою Президента Наукового товариства імені Шевченка Михайла Грушевського» (Нью-Йорк, 2001 р.). С.І. Дорошенко має почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (1992 р.), почесні грамоти Міністерства освіти і науки України, почесні грамоти Харківської обласної державної адміністрації, Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Він – довічний стипендіат Президента України.

Ідеї С.І. Дорошенка в царині граматики безсполучникового складного речення, лексикології, лінгвостилістики, лінгводидактики зазнали розвитку в наукових дослідженнях його учнів, що зумовило формування наукової школи професора С.І. Дорошенка під науковим керівництвом якого було захищено 19 кандидатських дисертацій, із них 17 – із лінгвістики, 2 – із педагогіки.

У дисертації М.Й. Алексеюк «Предикативні найменування осіб у сучасній українській мові» (1988 р.) представлений науковий аналіз семантичних, граматичних і стилістичних характеристик назв-предикативів, виявлено

особливості їх функціонування в українській мові. У роботі зроблено спробу розкрити номінативний аспект утворення й функціонування імен особи синтаксичного рівня з урахуванням граматичних особливостей системи української мови. Такий підхід до вивчення найменувань осіб в україністиці не був актуалізований до того часу.

Робота Г.І. Гамової «Синтаксичне вираження мети в сучасній українській мові» (1989 р.) присвячене вивченню категорії мети та її граматичної реалізації в українській мові. У дисертації розглядаються способи оформлення синтаксичного значення мети в простому, складному реченнях і в надфразових єдностях (складних синтаксичних цілих) сучасної української мови, які складають самотійну мікросистему синтаксичного вираження мети.

У дисертаційній роботі О.Л. Степул «Безсполучникові складні речення із значенням зіставності і протиставності в українській мові» (1992 р.) уперше в україністиці піддано монографічному вивченню безсполучникові складні речення зі значенням зіставності і протиставності. На підставі врахування семантичного розрізнення понять зіставності і протиставності доведено їх нетотожність і невідповідність одне одному, на основі чого обґрунтовано самотійність розглядуваних у дисертації видів безсполучникових складних конструкцій.

Дисертація О.В. Глозової «Функціонально-синтаксичний аналіз категорії причинності в сучасній українській літературній мові» (1994 р.) присвячена науковому вивченню й опису категорії причини. Ця семантико-граматична категорія була розглянута в новому для тогочасної науки аспекті, адже україністика й русистика не мала ще праць, які б у функціональному плані усвідомлювали весь комплекс реалізації причинних відношень в одиницях різного ступеня складності в простому і складному реченнях. У роботі вперше поставлене питання про встановлення ієрархії синтаксичних одиниць, що формують причинність.

О.В. Глозова працює в ХНПУ імені Г.С. Сковороди з 1981 р. Учене звання доцента присвоєно у 2002 р. Упродовж 2002 – 2011 рр. обіймала посаду завідувача кафедри практики англійського усного та писемного мовлення; з 2012 р. – доцент кафедри англійської філології.

У дисертаційній роботі С.П. Олійник «Осміслене письмо за зразком як засіб формування правописних навичок у першокласників» (1995 р.) уперше, з погляду методики початкового навчання української мови, обґрунтовано можливість і ефективність введення в процес освоєння першокласниками грамоти керованого осмісленого письма за зразком. Це є дієвим засобом формування орфографічної та пунктуаційної грамотності. Автором доведено доцільність ознайомлення першокласників з поняттям «орфограма» і «розділовий знак» на етапі початкового навчання письма.

Дисертаційна робота Р.І. Черновол-Ткаченко «Формування орфографічної грамотності з української мови в російськомовних першокласників» (1995 р.) присвячена проблемам методики навчання в початковій школі української мови як першої. Уперше звернено увагу на психологічні і лінгводидактичні особливості навчання української орфографії молодших школярів, які в дошкільний період

не говорили українською, розроблено й апробовано в експерименті програму навчання орфографії в першому класі, яка передбачає не вивчення розрізнених орфографічних правил, а усвідомлене освоєння правописних норм на основі послідовного вироблення навичок літературної вимови звуків української мови.

У дисертації Н.М. Чернушенко «Безсполучникові умовно-наслідкові речення в функціонально-синтаксичному аспекті» (1995 р.) уперше в синтаксичній науці східнослов'янських мов здійснено спробу дати поліаспектний аналіз усіх різновидів умовно-наслідкових безсполучникових складних речень. Вони аналізуються в семантико-синтаксичному, формально-синтаксичному і функціональному планах. Наукова-педагогічна діяльність Н.М. Чернушенко пов'язана з кафедрою теорії та методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі, де відбулося її професійне становлення. Коло наукових зацікавлень Н.М. Чернушенко становлять питання синтаксису й стилістики української мови. Нині вона успішно працює над докторською дисертацією.

Дисертаційне дослідження Т.П. Беценко «Структура і поетичні функції атрибутивних словосполучень у поезіях шістдесятників» (1999 р.) присвячене висвітленню однієї із маловивчених в україністиці проблем у галузі синтаксичної стилістики, а саме – аналізу мінімальних синтаксичних конструкцій – атрибутивних словосполучень типу «прикметник + іменник» у віршовій мові, зокрема в поетичних текстах шістдесятників М. Вінграновського, П. Засенка, Л. Костенко, Д. Павличка, В. Симоненка, В. Стуса.

Лінгвостилістика стала колом подальших наукових зацікавлень Т.П. Беценко, яка захистила докторську дисертацію на тему «Мова українських народних дум: текстово-образні універсалії» (2011 р.). У роботі визначено, що тексти дум як твори епічного жанру та імпровізованої виконавської практики творилися за допомогою різноструктурних повторюваних лексико-семантичних конструкцій (універсалій), що зумовлено стильовими ознаками епосу та канонами епічної традиції і підпорядковано усномовній практиці побутування аналізованих текстів. Комплексний лінгвостилістичний аналіз текстово-образних універсалій виявив специфіку логіко-граматичної структури думового епосу, його тематично-подієвого континууму (часопростору, антропонімікону), особливості композиційної організації дум.

Дисертація Є.І. Загrevського «Безсполучникові складні речення з пояснювальним компонентом у сучасній українській мові» (1999 р.) присвячена виявленню семантико-синтаксичних особливостей пояснювальних відношень у структурі безсполучникових речень. У дисертації визначено зміст «пояснення» стосовно безсполучникових конструкцій, усебічно розкрито особливості структурної організації їх окремих різновидів, що дозволило уточнити класифікацію безсполучникових пояснювальних речень.

У дисертаційній роботі С.В. Мясоєдової «Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови» (2001 р.) здійснено комплексний аналіз категорії спонування в структурі непрямих висловлень. З'ясовано причини того, що саме уможливорює залучення окремих мовних засобів

до невластивої їм функції – як чинників спонукання. Проаналізовано систему непрямих засобів вираження категорії спонукання – імпліцитних й експліцитних.

Дисертація Н.В. Кринської «Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови» (2001 р.) присвячена вивченню граматичних характеристик категорії наслідку. У роботі вперше в україністиці комплексно розглядається категорія наслідку в межах різних типів складних речень – складнопідрядних, складносурядних і безсполучникових. Доведено, що в складнопідрядних реченнях наслідку, окрім складеного сполучника «так що», функціонують новостворені складені сполучники «внаслідок чого», «у результаті чого», «від чого», «завдяки чому», «через що».

У кандидатській дисертації О.О. Тележкіної «Безсполучникові складні речення з компонентом обґрунтування» (2002 р.) здійснено системний аналіз безсполучникових складних речень із компонентом обґрунтування, описано особливості їх структурної і семантичної організації. Класифіковано аналізований вид речень за ознаками семантико-граматичного оформлення препозиційного компонента і смислового наповнення всієї єдності. О.О. Тележкіна – автор методичних розвідок і посібників з української мови для вчителів-словесників, її наукові зацікавлення пов'язані з вивченням стилістики поетичного мовлення.

Дисертація Т.В. Беляєвої «Варіантність і синонімія в умовно-наслідкових складних реченнях» (2004 р.) присвячена вивченню семантичного й граматичного аспектів відповідного типу складних речень. У роботі розглядаються проблеми виявлення варіантів і синонімів у трьох типах складних речень із відношеннями умови і наслідку. В основу розрізнення цих понять покладено протиставлення видозмін, тотожних у модальному і структурному планах, спільних за стильовою віднесеністю й стилістичними прикметами, та одномодальних видозмін, близьких за семантико-синтаксичними відношеннями, але не тотожних за формально-синтаксичними відношеннями, стильовою належністю чи стилістичним забарвленням. Перші з них – синтаксичні варіанти, другі – синтаксичні синоніми.

Кандидатська дисертація О.І. Ващенко «Валентна і невалентна сполучуваність відприкметникових іменників у сучасній українській мові» (2005 р.) виконана в річищі наукового вивчення й опису лексико-семантичних та граматичних особливостей іменників. У роботі досліджується сполучуваність відприкметникових іменників, яка поділяється на валентну (якщо зумовлена валентністю відад'єктива, предикатна семантика якого зберігається при його утворенні від прикметника) та невалентну, яку можуть реалізувати всі відприкметникові іменники незалежно від їх семантики.

У дисертаційній роботі С.О. Марцин «Нові явища у функціонально-стильовій диференціації безсполучникових складних речень в українській мові» (2007 р.) досліджуються нові явища у функціонуванні кожного з видів і підвидів безсполучникових складних речень у стилях сучасної української мови. Обґрунтовуються стильові особливості кожного з аналізованих функціональних різновидів у можливості використання в їхніх текстах безсполучникових складних структур з експресивним забарвленням.

Кандидатська дисертація Л.К. Лисак «Синтаксико-стилістичні функції речень з дієприслівником у стилях сучасної української мови» (2007 р.) присвячена аналізу й опису функціональних ресурсів дієприслівника в різностильових контекстах. У роботі проаналізовано функціонування одиничних дієприслівників, дієприслівникових зворотів і вставних структур із дієприслівником у їх основі як стильових і стилістичних одиниць у книжних та розмовно-побутовому стилях. Звернена увага на їхнє функціонування як елементів художності.

Дисертаційне дослідження Н.О. Карпенко «Структура, семантика і функції неподільних дієслівно-іменникових сполук у сучасній українській мові» (2009 р.) присвячене функціонуванню таких сполук у стилях сучасної української мови. У роботі визначено статус, запропоновано назву, розкрито структурно-семантичні особливості цих сполук, схарактеризовано семантико-стилістичні відношення між неподільною дієслівно-іменниковою сполукою та її заміником, проаналізовано синтаксичну роль досліджуваних сполук.

Кандидатську дисертацію Ю.Г. Барабаш «Стильова диференціація складних речень із часовим відношенням» (2010 р.) присвячено дослідженню стильової диференціації складночасових структур у стилях сучасної української літературної мови за період ХІХ – початку ХХІ ст. У роботі подано комплексну формально-синтаксичну, структурно-семантичну й функціональну характеристику системи сполучникових і безсполучникових складних речень із часовим компонентом.

У дисертації Н.П. Книшенко «Дорожньо-будівельна термінологія: структура і семантичні відношення» (2013 р.) розв'язуються проблеми української вузькогалузевої термінології. Проаналізовано лексико-семантичні й структурні особливості термінів дорожнього будівництва (ДБ) в діяхронії, описано історію розвитку терміносистеми, що включає п'ять етапів; здійснено детальне дослідження особливостей словотвірної організації УДБТ, надано низку рекомендацій щодо нормативного терміновживання.

Наукова школа професора С.І. Дорошенка є вагомим й продуктивним частиним харківської лінгвістичної школи з її теоретичними пріоритетами, дослідницькими вподобаннями й тенденціями наукового пошуку.

Однією з перших захищених аспірантів професора С.І. Дорошенка стала Ганна Іванівна Гамова (нар. 1949 р.). Вищу освіту вона здобула в Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С. Сковороди (1968 – 1972 рр.), закінчивши відділення української мови та літератури філологічного факультету. Із 1972 р. до 1980 р. Г.І. Гамова працює лаборантом кафедри української літератури, з 1980 р. – викладачем кафедри методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі. По закінченні аспірантури (1984 – 1987 рр.) успішно захистила кандидатську дисертацію (1989 р.), звання доцента отримала у 1990 р. Тривалий час Г.І. Гамова очолювала кафедру теорії та методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі ХНПУ імені Г.С. Сковороди, має наукові публікації із синтаксису й методики навчання української мови, навчальні посібники з риторики. Студіювання проблем українського синтаксису є колом наукових зацікавлень Г.І. Гамової, під керівництвом якої було захищено кандидатську

дисертацію Л.М. Близнюк «Семантичний суб'єкт в односкладних реченнях поетичних текстів (на прикладах творів 50 – 60-х років Л. Костенко, Б. Олійника, В. Симоненка)» (2007 р.).

Загальні проблеми менеджменту освіти, зокрема техніка управлінської діяльності, професіограма керівника, управління персоналом становлять коло наукових зацікавлень Раїси Іванівни Черновол-Ткаченко (нар. 1948 р.).

Р.І. Черновол-Ткаченко закінчила Харківський державний університет ім. О.М. Горького, філологічний факультет (1966 – 1971 рр.) за спеціальністю «українська мова та література» й здобула кваліфікацію філолога, викладача української мови та літератури.

Пройшла шлях від піонерської вожатої, учителя, організатора позакласної та позашкільної роботи, заступника директора з виховної, а потім навчально-виховної роботи загальноосвітньої школи № 144. Дванадцять років працювала директором середньої школи № 23 із поглибленим вивченням німецької мови в м. Харкові. Десять років (1993 – 2003 рр.) очолювала Московський районний відділ освіти в м. Харкові. У 1993 р. закінчила аспірантуру при Харківському державному педагогічному інституті імені Г.С. Сковороди.

Великий досвід педагогічної роботи був покладений в основу наукових міркувань і узагальнень, що завершилися у 1996 р. захистом кандидатської дисертації у спеціалізованій ученій раді Інституту педагогіки АПН України. З цього часу почала працювати за сумісництвом на посаді доцента в Інституті післядипломної освіти ХДПІ імені Г.С. Сковороди. У 1999 р. їй присвоєно вчене звання доцента.

У 2001 р. закінчила Харківський філіал Української Академії державного управління при Президентові України й отримала повну вищу освіту за спеціальністю «державне управління» та здобула кваліфікацію магістра державного управління.

Із 2004 р. і донині працює в Інституті післядипломної освіти ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Її викладацька кар'єра почалася з посади викладача, потім доцента, професора, завідувача кафедри наукових основ управління та психології. Посаду директора Інституту післядипломної освіти ХНПУ імені Г.С. Сковороди обіймає із 2012 р.

Основні напрями наукових досліджень Р. І. Черновол-Ткаченко – менеджмент освіти: техніка управлінської діяльності. Керує науковими роботами аспірантів, пошукачів, виступає як опонент при захисті кандидатських дисертацій, рецензує навчальні та науково-методичні посібники. Вісім років поспіль є членом редакційної колегії випуску матеріалів щорічних науково-практичних конференцій в Інституті післядипломної освіти. Підготувала 4 кандидати наук.

Автор понад 150 друкованих наукових праць (із них 14 навчальних посібників, серед яких три з грифом МОН України – «Виховна система класу» (2004 р.), «Техніка управлінської діяльності» (2010 р.), «Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку» (2009 р., у співавторстві). Є одним із укладачів хрестоматії «Історія вітчизняної педагогіки» (2012 р.).

Нагороджена грамотами Президента України, Міністерства освіти України, знаком «Відмінник народної освіти», грамотами Харківської обласної та міської державної адміністрацій. Має подяки Президента України, голови обласної адміністрації, була депутатом районної ради п'яти скликань і весь цей час очолювала комісію з питань освіти. Переможець обласного конкурсу «Вища школа Харківщини – кращі імена» у номінації «Завідувач кафедри» (2011 р.).

Р.І. Черновол-Ткаченко керує шкільними кафедрами наукових основ управління, які є інноваційною освітньою структурою, створеною на засадах соціального партнерства й об'єднують викладачів ВНЗ та вчителів комунального закладу «Харківська загальноосвітня школа I – III ступенів № 124 Харківської міської ради» та педагогічного ліцею № 4 Київського району м. Харкова на громадських засадах. Є членом кількох районних комісій щодо присудження звання «Директор року».

Її наукові послідовники є викладачами ВНЗ, директорами і заступниками директорів шкіл, начальниками управлінь освіти і заступниками голів райдержадміністрації (О.В. Гресь, О.Є. Гречаник, С.Є. Вальянська, В.І. Ростовська, Т.П. Стецюра, Л.І. Хорунжа, Р.В. Шаповал, В.М. Шепель).

Р.І. Черновол-Ткаченко є прикладом людини надійної, працьовитої, творчої, завжди готової сприймати нові ідеї та задуми, спрямовані на розвиток освіти в Україні.

Серед представників харківської лінгвістичної школи виокремлюється постать Ольги Георгіївни Муромцевої, у центрі наукових інтересів якої – історія й розвиток української літературної мови та проблеми її нормалізації, лексикологія, дериватологія, стилістика і культура української мови, методика викладання української мови, проблеми мови й суспільства.

Ольга Георгіївна Муромцева (1938 – 2008 рр.) у 1960 р. закінчила філологічний факультет Харківського державного університету ім. О.М. Горького за спеціальністю «українська мова та література». Від 1960 р. до 1964 р. працювала лаборантом на кафедрі української мови цього закладу і в редакції газети «Харківський університет».

Упродовж 1962 – 1966 рр. навчалася в заочній аспірантурі Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. Із 1964 р. починає науково-педагогічну діяльність у Харківському державному педагогічному інституті ім. Г.С. Сковороди на посаді викладача, старшого викладача кафедри української мови. Основні курси лекцій: «Сучасна українська мова (Морфологія)», «Культура мови вчителя», «Ораторське мистецтво». У 1968 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Семантичні зміни в групі суспільно-політичної лексики української літературної мови другої половини XIX – першої половини XX ст.».

У 1986 р. захистила дисертацію «Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.» на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук; у 1988 р. отримала вчене звання професора.

У 1992 р. професор О.Г. Муромцева виступила ініціатором створення кафедри українознавства у ХДП ім. Г.С. Сковороди, яка призначалася для викладання циклу українознавчих дисциплін на всіх нефілологічних факультетах.

Наукові праці Ольги Георгіївни в галузі лексикології, історії української літературної мови, стилістики, семантики, семасіології, морфології, словотвору, соціолінгвістики, методики та культури викладання української мови відзначені позачасовою актуальністю, прагненням ретельного наукового аналізу різнорівневих мовних одиниць і мовленнєвих явищ. Особливо значущими є статті «Розвиток лексики української літературної мови в 60 – 70 роках XIX століття» (1979 р.), «Запозичення у сфері суспільно-політичної української термінології» (1980 р.), «Деякі питання семантичного розвитку української літературної мови внаслідок взаємодії з російською» (1981 р.), «До проблеми престижу мови» (1983 р.), «Головні процеси розвитку лексичного складу української літературної мови другої половини XIX – першої половини XX століття» (1983 р.), «Актуальні питання вивчення української мови у вищій школі» (1998 р.), навчальні посібники «Методичні рекомендації до курсу «Культура мови вчителя» (1999 р.), «Збірник вправ з сучасної української літературної мови: Морфеміка, словотвір, морфологія» (1999 р.); українознавчі праці: «Рух за національне відродження й національну незалежність» (Рідний край: навчальний посібник з народознавства, 1999 р.) тощо.

Найвагомішою у творчому доробку Ольги Георгіївни є монографія «Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – першій половині XX століття» (1985 р.), у якій ґрунтовно розглянуто процеси розвитку лексичного складу української літературної мови на матеріалі художньої літератури, публіцистики, досліджено словотворчі процеси, запозичення слів і семантичні зміни, що сприяли збагаченню лексичного складу української літературної мови в другій половині XIX – першій половині XX ст., простежено внесок видатних представників українського слова у збагачення української літературної лексики.

Значне місце в науковій спадщині Ольги Георгіївни посідають дослідження з історії української літературної мови. Услід за Ю. Шевельовим, вона розглядала проблему становлення української літературної мови та роль українських письменників як Сходу, Центру, так і Заходу України, у її збагаченні, починаючи від Г. Сковороди, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Глібова, А. Свидницького, Марка Вовчка, П. Куліша, Ганни Барвінок, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, не оминаючи Ю. Федьковича, О. Маковея, І. Франка і завершуючи О. Кобилянською.

Визначальною рисою праць професора О.Г. Муромцевої як мовознавця є поєднання системності, ґрунтовності та всебічності в будь-якому з її наукових досліджень, прагнення до комплексного розкриття наукової концепції.

У статтях, присвячених мові творів українських письменників, Ольга Георгіївна послідовно розглядає лексичне багатство творів, здобутки в галузі словотвору, стилістичне використання морфологічних форм і категорій, риси синтаксису, виразно підкріплюючи наукові висновки багатим і переконливим ілюстративним матеріалом. Її детальний науковий опис вводить читача у творчу лабораторію письменника, допомагає збагнути стилістичні тонкощі, напрям його мовних пошуків, що забезпечує поглиблене розуміння як літературного процесу, так і шляхів розвитку української літературної мови. Саме такою є книга професора О.Г. Муромцевої «З історії української літературної мови» (2008 р.).

Професор О.Г. Муромцева не обмежувала свою творчість винятково науковою роботою. Великого значення вона надавала популяризації української мови та культури. Ось чому з-поміж різноманітних аспектів наукової діяльності О.Г. Муромцевої вагоме місце посідає робота з укладання енциклопедії «Українська мова» (2000 р.). Енциклопедичні статті О.Г. Муромцевої – це своєрідний спектр її наукових зацікавлень, напрямів дослідницької думки, крок в утвердженні стилю академічного письма, широкої популяризації знань з української мови.

О.Г. Муромцева уклала статті щодо визначення та характеристики окремих груп лексики («Англіцизм», «Галичанізм», «Германізм»), мовних типів («Язичіє»), варіантів та напрямів розвитку мови («Західно-українська мовно-літературна практика», «Українсько-німецькі мовні контакти» (у співавторстві з В.В. Скачковою), з науково-біографічних відомостей постатей відомих мовознавців («Гладкий Петро Дмитрович» (у співавторстві з З.Т. Франко), «Курило Олена Борисівна», «Лисиченко Лідія Андріївна», «Наконечний Микола Федорович»).

Значна кількість праць Ольги Георгіївни присвячена стану й статусу української мови в Харкові, що додавало піднесення престижу української мови, її популяризації серед широких верств населення.

Формат наукової, націєтворчої діяльності Ольги Георгіївни сягав державного рівня, зокрема її популяризаторська праця сприяла поверненню до вітчизняного читача творів Івана Багряного. Професор О.Г. Муромцева здійснила наукове редагування бібліографічного покажчика (1996 р.) та художніх творів (2000 р.) відомого українського письменника, патріота, політичного діяча. Цього ж року з метою популяризації національних звичаїв і традицій вона підготувала народознавчий календар «Криниченька». Варті уваги глибоко аналітичні виступи, підготовлені у співавторстві з її чоловіком професором кафедри української мови Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна Ігорем Вікторовичем Муромцевим на IV й V Міжнародних конгресах україністів у Харкові (1996 р.) та в Одесі (1999 р.), Міжнародному з'їзді славістів, Міжнародному конгресі української інтелігенції.

Прагнучи вивести здобутки українознавчої науки на світовий рівень, Ольга Георгіївна плідно співпрацювала з видатним мовознавцем ХХ ст., професором Гарвардського університету Ю.В. Шевельовим, що додавало вагомості українській лінгвістичній науці, її світовому визнанню.

За видатні досягнення в галузі науки професор О.Г. Муромцева була нагороджена знаком «Відмінник народної освіти УРСР». Рада директорів Американського інституту біографій обрала Ольгу Муромцеву почесним членом жіночої професійно-консультаційної ради, а її ім'я занесено до бібліографічного довідника «Видатні жінки-науковці». Ім'я видатного мовознавця професора О.Г. Муромцевої увійшло до енциклопедії «Українська мова».

Усе своє життя професор О.Г. Муромцева плідно керувала науковою роботою докторантів, аспірантів та пошукачів, створивши власну наукову школу.

Під її керівництвом захистили дисертації 9 кандидатів філологічних наук зі спеціальності «українська мова», які сьогодні працюють на різних факультетах ХНПУ імені Г.С. Сковороди та університетах міста Харкова: В.В. Скачкова, А.М. Нелюба, Т.Ю. Бакакіна, О.С. Кривошеєва (Дьолог), Л.В. Чурсіна, Н.І. Варич, О.С. Черемська, Л.П. Петрова, В.В. Мерінов.

О.Г. Муромцева – учений із відомим на терені України та за її межами ім'ям, автор понад 120 наукових праць, серед яких монографії, 10 навчальних та методичних посібників, збірники вправ із сучасної української літературної мови (морфеміка, словотвір, морфологія), 92 наукові статті, книга вибраних праць. За глибиною досліджень наукові праці професора О.Г. Муромцевої належать до таких, що мають загальнолюдську цінність, оскільки, відбиваючи риси особистості автора, перейняті шляхетною метою – плекати культуру української мови.

Наукові ідеї О.Г. Муромцевої в царині лексикології, історії української літературної мови, стилістики, морфології, словотвору плідно розвинулися в мовознавчій діяльності її учнів, що зумовило формування наукової школи професора О.Г. Муромцевої, представники якої є гідними продовжувачами лінгвістичних і суспільних пріоритетів відомого вченого.

У дисертаційному дослідженні В.В. Скачкової «Німецькі запозичення в сучасній українській літературній мові» (1990 р.) уперше було представлено науковий опис слів німецького походження, що історично адаптувалися в лексико-семантичній системі української мови; виявлено різномірні шляхи цієї адаптації, зокрема культурно-історичні умови й часові межі входження германізмів до складу української мови, окреслено денотативно-сигніфікативну сферу цих запозичень, виявлено їх словотвірну й стилістичну парадигму.

Валентина Володимирівна Скачкова (нар. 1951 р.) працює у ХНПУ імені Г.С. Сковороди з 1974 р. Учене звання доцента присвоєно у 1992 р. Із 1990 р. обіймає посаду завідувача кафедри німецької філології.

Наукові зацікавлення А.М. Нелюби, реалізовані в кандидатській дисертації (1992 р.), пов'язані з вивченням і науковим описом словотворчих засобів розмовності як функціонально-стилістичної категорії. А.М. Нелюба – автор численних публікацій й окремих видань (монографії, посібники, словники) з питань стилістики й культури мови, словотвору, термінознавства, лексикографії, методики викладання української мови. Явище економії в словотвірній номінації української мови стало об'єктом досліджень у докторській дисертації А.М. Нелюби (2008 р.), що стала першою спробою лінгвістичного осмислення явищ економії, визначення їхніх виявів у межах різних способів словотворення в українській мові. У дисертації встановлено факти, засоби і способи експліцитної економії в словотвірній номінації, закономірності їх вияву й реалізації, причинно-наслідкові зв'язки.

У дисертаційній роботі Т.Ю. Бакакіної «Відбиття явищ інтерференції та їх стилістичне використання у творах Г.Ф. Квітки-Основ'яненка російською мовою» (1996 р.) представлено аналіз процесу фонетичного й лексико-граматичного

взаємопроникнення українських і російських словоформ у мові повістей класика української літератури, виявлено рівні інтерференції, стилістичний потенціал цього мовно-мовленнєвого явища. Визначено, що інтерферовані мовні одиниці є засобом індивідуальної характеристики персонажа, створення національного колориту в мовній картині тексту.

Питання культури української мови в періодичних виданнях української діаспори США і Канади стали предметом наукового вивчення в кандидатській дисертації О.С. Дьолог (1996 р.). Уперше в українському мовознавстві зібрано й систематизовано матеріали, які висвітлюють намагання представників української діаспори США і Канади не лише зберегти рідну мову в чужомовному оточенні, але й сприяти закріпленню її норм, вироблених протягом тривалого розвитку. Автор розмежовує явища запозичення та інтерференції, показує їхню роль і місце в різних умовах побутування української мови, її контактів з іншими мовами, доводить зв'язок культуромовних проблем діаспори з тими проблемами, які є актуальними і для сучасної України.

У дисертації Л.В. Чурсіної «Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові» (1998 р.) висвітлено питання дериваційної сполучуваності франкомовних основ, що увійшли до складу української мови. Установлено, що на словотвірну сполучуваність цих основ впливають інтралінгвістичні й екстралінгвістичні (тенденційні) фактори, здатні виявити валентнісний потенціал основ та їхні дериваційні домінанти, характерні для словотвірного ресурсу саме української мови.

Лінгвопоетичний аспект української мови, з проблематики якого було захищено кандидатську дисертацію «Структура метафори в поезії Б.-І. Антонича» (1998 р.) є предметом наукових досліджень Н.І. Варич. У дисертації вперше було визначено основні семантичні типи метафор відповідно до мовно-художньої моделі світу поета. На основі міфософського підходу до метафори як ідіопоетичного явища схарактеризовано структурно-семантичні особливості виявлених конструкцій, з'ясовано взаємовплив структури метафори та її функцій. Лірику Б.-І. Антонича розглянуто в річищі набутків вітчизняної і світової літератури початку ХХ ст., а поетичну мову митця досліджено в контексті об'єктивного розвитку мови поезії минулого сторіччя.

Н.І. Варич працює доцентом кафедри українознавства і лінгводидактики ХНПУ імені Г.С. Сковороди, має публікації з лінгвостилістики, лінгвокультурології, культури мови. Під її науковим керівництвом захистила кандидатську дисертацію С.О. Белєвцова «Міфологема в українській поетичній моделі світу першої третини ХХ століття (на матеріалі творів В. Свідзінського і М. Драй-Хмари)» (2010 р.). Міфологеми інтерпретуються в роботі як елементи міфу, актуалізовані відповідно до світоглядно-ціннісних орієнтирів митців або культурного мегаконтексту. Доведено, що в поетичних ідіостилях названих авторів органічно поєдналися елементи національного світосприйняття й символістських та неокласичних художньо-естетичних пошуків.

У дисертації О.С. Черемської (2002 р.) «Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові як наслідок українсько-

російського білінгвізму (на матеріалі преси Харківщини 50 – 80-х років ХХ ст.)» було досліджено й систематизовано явища українсько-російської мовної взаємодії, що з'явилися в сучасній українській літературній мові внаслідок тривалого контактного білінгвізму, спричиненого дією екстралінгвістичних чинників. Здійснено аналіз російськомовних інтерференційних запозичень у сучасній українській літературній мові, виявлених методом суцільної вибірки в пресі Харківщини 50 – 80-х років ХХ ст. Проведено лексико-семантичну та структурно-семантичну класифікацію інтерферем, досліджено основні механізми інтерференції на граматичному рівні.

О.С. Черемська, яка тривалий час працювала в ХНПУ імені Г.С. Сковороди, розвивала свої наукові ідеї, закладені О.Г. Муромцевою, не тільки в статтях і посібниках, а й у роботах власних учнів. У дисертації її аспірантки О.В. Масло «Національно-культурний компонент у лексиці українських народних казок» (2008 р.) досліджено етнолінгвальний аспект мікротексту української народної казки. З'ясовано критерії виділення етнокультурознавчої лексики, яку складають слова з національно-культурним компонентом, та класифіковано її за семантичними параметрами. Дисертація є першим комплексним дослідженням способів і засобів реалізації національно-культурного компонента в текстах українських народних казок.

Дисертаційне дослідження І.М. Ходаревої «Лексико-семантичне поле «любов» у мові творів Павла Загребельного» (2009 р.) виконане в царині лінгвопоетики художнього тексту. У дисертації здійснено комплексний аналіз лексико-семантичного й асоціативного поля «любов» (ядро, ядерна і периферійна зони). Виділено й описано лексико-семантичні групи, які входять до складу поля (субстантивна, атрибутивна, вербальна, адвербіальна). Структуровано систему лексико-семантичних варіантів ядерної лексеми «любов» і визначено семне наповнення кожного лексико-семантичного варіанта в мові творів Павла Загребельного.

Дисертаційну роботу І.Ю. Підгородецької «Асоціативно-образне поле «краса» в контексті української літератури для дітей (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» (2011 р.) присвячено дослідженню асоціативно-образного поля «краса» як засобу вираження відповідної художньомовної універсалії. Побудовано модель асоціативно-образного поля «краса», описано його структуру і склад. Виділено й проаналізовано елементарні й комплексні одиниці асоціативно-образного поля «краса природи» (космоніми, фітоніми, кольоративи), досліджено їх функції в художніх текстах для дітей.

О.С. Черемська й далі приділяє велику увагу підготовці наукових кадрів лінгвістів.

У дисертації аспірантки професора О.Г. Муромцевої Л.П. Петрової (2003 р.) «Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко)» уперше власне ім'я в художньому тексті підлягає комплексному аналізу як лексична одиниця, що виявляє складники інтелектуалізму поетичного мовлення. У роботі запропоновано класифікацію онімів за семантико-

культурологічними типами, що відображають коло інтелектуальних пошуків поетеси. З'ясовано, що найбільш суттєвим у творах Ліни Костенко є символізація власного імені, його здатність у згорненому вигляді містити концепцію художнього твору, тяжіння до актуалізації внутрішньої форми, здатність виступати домінантою стилістичних прийомів і фігур тощо.

У дисертаційній роботі В.В. Мерінова «Взаємодія граматичного значення й граматичної форми у вираженні лексико-граматичної категорії роду іменника» (2003 р.) було здійснено аналіз взаємодії граматичного значення й граматичної форми, проаналізовано явища асиметрії та варіантності у вираженні лексико-граматичної категорії роду іменника в українській мові. Це матеріалізується через невідповідність граматичного значення граматичній родовій формі в іменниках – назв осіб за професією, посадою, званням, прізвищах іменникового типу, через граматичну полісемію іменників спільного роду, варіантність родових форм та граматичну синонімію іменників-неістот.

Дисертаційна робота Є.С. Ємельянової «Галліцизми в сучасній українській сільськогосподарській термінології» (2009 р.) присвячена вивченню сільськогосподарської термінології з огляду на джерела формування, зокрема наявність у її лексико-семантичному складі термінів-галліцизмів. Запроваджено комплексний підхід до розкриття загальних закономірностей освоєння та функціонування галліцизмів у системі утворення термінів, подано практичні рекомендації щодо їх унормування й стандартизації. Уперше визначено характерні риси освоєння французьких запозичень лексичних одиниць у терміносистемі на фонетико-граматичному, морфологічному, словотвірному та семантичному рівнях.

Наукова діяльність школи професора Галини Федорівни Калашникової (нар. 1932 р.) є гідним продовженням традицій харківської лінгвістичної школи у вивченні окремих граматичних категорій, які ще О.О. Потебня розглядав як основні категорії мислення. Учений доводив, що розвиток предикативності посилюється з еволюцією мови й свідомості як свідчення активізації динамічного, процесуального аспекту мислення. Продовжуючи цю традицію, представники школи Г.Ф. Калашникової приділяють значну увагу зв'язку синтаксичних структур поліпредикативних складних речень з категоріями мислення.

У 1949 р. Г.Ф. Калашникова вступила на філологічний факультет Ростовського державного університету. Закінчивши його з відзнакою, була рекомендована до аспірантури.

Наукові інтереси майбутнього вченого формувалися під впливом професора Г.В. Валімової – наукового керівника кандидатської дисертації. Саме завдяки спілкуванню із цим відомим мовознавцем у Г.Ф. Калашникової з'явився інтерес до теми, яка стала провідною у її науковій творчості, – синтаксису багатокомпонентного поліпредикативного речення. Після закінчення аспірантури Г.Ф. Калашникова викладала в Карачаєво-Черкеському педінституті, потім у Ростовському державному університеті.

У 1964 р. у Московському державному педінституті ім. В.І. Леніна вона успішно захистила кандидатську дисертацію «Сложные предложения с соподчинением и последовательным подчинением в современном русском языке». У роботі було розглянуто систему контамінованих поліпредикативних конструкцій, які до Галини Федорівни детально не вивчалися в русистиці.

Із 1965 р. Галина Федорівна працює в Харківському державному педінституті старшим викладачем, потім доцентом (1968 р.), професором (1983 р.), завідувачем кафедри російської мови (1980 – 1985 рр.).

Середина ХХ ст. у мовознавстві була ознаменована активізацією уваги до проблем глибинного синтаксису, основною одиницею якого є поліпредикативні складні речення (ПСР). Їх постійне вживання в класичній літературі та інших функціональних стилях, парадоксальне, на перший погляд, співвідношення довжини речення з адекватністю їх сприймання стали поштовхом для ретельного вивчення цього мовного утворення. Науковцями було запропоновано різні погляди на природу складного речення ускладненого типу; як одну з першочергових задач вивчення ПСР окреслено необхідність дослідження їх глибини. Спільними зусиллями вчених Г.В. Валімової, І.А. Василенко, Г.Ф. Гаврилової, Н.С. Ганцовської, В.В. Казміна, Г.П. Уханова, В.А. Шитова були проаналізовані окремі структурні типи складнопідрядних речень, їх семантична організація та засоби зв'язку їх компонентів.

Задача комплексного, багатоаспектного, глобального аналізу ПСР у російській мові із застосуванням сучасних методів дослідження інших наук була успішно вирішена в докторській дисертації Галини Федорівни Калашникової «Многокомпонентные сложные предложения с союзной связью в современном русском языке» (1981 р.) та її монографіях з означеної проблематики: «Многокомпонентные сложные предложения в современном русском языке» (1979 р.), «Вопросы полипредикативного (многокомпонентного) сложного предложения» (1991 р.), «Синтаксис многокомпонентного сложного предложения в системе филологического образования в вузе и школе» (1998 р.).

Сьогодні ці праці залишаються найбільш повними та глибокими дослідженнями у сфері синтаксису ПСР у пострадянській лінгвістичній науці, адже професором Г.Ф. Калашниковою було зроблено ряд відкриттів у царині поліпредикативних складних речень.

За ПСР остаточно закріпили статус особливої одиниці синтаксичного рівня, що характеризується більшою, порівняно зі складним реченням, багатовимірністю структури й семантики, складними зв'язками між компонентами, різними видами контамінації. Г.Ф. Калашникова запропонувала комплексну багатоаспектну типологію ПСР з урахуванням їх мовної специфіки, здійснила опис їх семантики, виділила фактори, які визначають протяжність складних речень ускладненого типу, проаналізувала особливості семантичного зв'язку їх компонентів.

Уперше ПСР були представлені як підсистема в системі складного речення з центром та периферією, що включає в себе перехідні явища, які мають ознаки різних конструкцій. Ретельно було досліджено сферу використання

ПСР у російській літературній мові. Інноваційною також стала актуалізація питання про співвідношення БСР з текстовими одиницями: надфразовою єдністю, абзацом і складним синтаксичним цілим.

Цікавим виявився запропонований Г.Ф. Калашниковою й апробований у працях її учнів підхід до парцельованих поліпредикативних висловлювань як одиниць тексту, що було розповсюджено й на інші види ПСР. Дослідження означених текстових категорій у ПСР як мікротексті та аналіз текстотвірних функцій ПСР у макротексті були представлені в спільній праці «Сложные предложения с контаминирующими союзами в произведениях А.П. Чехова» (Г.Ф. Калашникова, Т.П. Стаканкова, 1990 р.).

На матеріалі повісті А.П. Чехова «Моя жизнь» виявлено текстотвірні функції ПСР з контактними сполучниками (що коли, що якщо, і хоч би та ін.). Ці речення беруть участь у формуванні складного синтаксичного цілого та у вираженні ключових моментів теми в ньому, у передачі вузлових моментів теми, яка міститься у фрагменті. Складні речення з контактними сполучниками письменники використовують у всіх функціонально-сміслових типах мовлення, а у ССЦ та фрагментах тексту вживають їх і в ролі зачинів, і в ролі кінцевих елементів, і в ролі розгорнутого опису, але завжди при цьому передають ключові характеристики психологічного стану персонажів.

Праці Галини Федорівни стали поштовхом для наукових досліджень її численних учнів та послідовників, оскільки в 80 – 90-ті роки ХХ ст. ПСР стають одними з «фаворитів» серед об'єктів вивчення в лінгвістиці. Тож над різноманітними аспектами їх функціонування починає працювати ціла когорта молодих учених.

Роль Г.Ф. Калашникової не зводилася тільки до керівництва індивідуальними аспірантськими працями (13 захищених кандидатських дисертацій). Глобальне бачення проблеми дозволило напрацювати загальнотеоретичні підходи в більшості досліджень завдяки сумісному теоретичному пошуку на аспірантських семінарах, якими свого часу керувала Галина Федорівна. Дослідження проводилися за декількома напрямками, основним з яких стало подальше вивчення структури й семантики різних типів ПСР.

Глибока ерудиція наукового керівника поєднується в Галині Федорівні з високою вимогливістю, з одного боку, та доброзичливістю, готовністю допомогти учню і колезі – з іншого. Численні учні Галини Федорівни та учні її учнів – викладачі ВНЗ, доценти, професори – працюють не тільки в Харкові і Харківській області, але й у багатьох інших містах України і Росії.

Упродовж багатьох років Г.Ф. Калашникова була членом спеціалізованих учених рад у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, у Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна, у Дніпропетровському національному університеті.

Г.Ф. Калашникова очолювала редакційні колегії багатьох мовознавчих видань; під її керівництвом вийшов ряд наукових збірників, відомих далеко за межами Харкова: «Структурно-семантический и

стилистический анализ художественного текста» (1989 р.), два випуски колективної монографії «Вопросы теории и многокомпонентного сложного предложения» (1993 р., 1997 р.) та підсумкова колективна монографія «Развитие теории полипредикативных сложных предложений в русле традиций Харьковской лингвистической школы» (2012 р.).

Багаторічна сумлінна праця відомого вченого відзначена державними нагородами: «Відмінник народної освіти Узбецької РСР», «Відмінник народної освіти УРСР», «Знаком Пошани», медаллю «Ветеран праці»; професор Калашникова отримала й міжнародне визнання: Американський біографічний інститут (Східна Кароліна) присвоїв Галині Федорівні почесний титул «Жінка року – 2000», Кембриджським Інтернаціональним біографічним центром вона була висунута на номінацію «Outstanding People of 20-th Centenary Second Edition».

Увесь масив поліпредикативних складносурядних речень без обмежень у кількості предикативних одиниць й у всій різноманітності синтаксичних зв'язків було проаналізовано в дисертаційній роботі наукової учениці професора Г.Ф. Калашникової – В.Ю. Альникової (1988 р.). Висновок про наявність специфічного співвідношення, названого «Золотим перетином», що визначає своєрідну пропорцію частин і цілого й сприяє рельєфності синтаксичної перспективи, і до цього часу не втрачає актуальність. Ця ідея була успішно реалізована щодо інших лінгвістичних одиниць.

Класифікація ПСР з погляду засобів зв'язку презентована в дослідженнях Т.П. Стаканкової (1988 р.), де було виявлено конструкції з контактними і дистанційними скрепами і схарактеризовано моделі ПСР у співвідношенні з можливістю/неможливістю використання контактних засобів зв'язку. Уперше дослідження ПСР вийшло за межі однієї мови, у ньому було застосовано порівняльний аналіз функціонування ПСР у російській та українській мовах, що дозволило розкрити механізм сполучуваності засобів зв'язку, розрізненість в протяжності ПСР в обох мовах.

Т.П. Стаканкова – кандидат філологічних наук (1988 р.), доцент (1990 р.), із 1993 р. – декан факультету російської мови та світової літератури, професор кафедри російської мови (1994 р.). Працює на кафедрі з 1979 р. Під керівництвом Т.П. Стаканкової захищена кандидатська дисертація Ю.А. Фадєєвої з питань лінгвоконцептології. Т.П. Стаканкова – лауреат конкурсу ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Людина року – 1998»; нагороджена медаллю А.С. Макаренка, грамотами Міністерства освіти і науки України.

Вивченню перехідних типів зв'язку ПСР присвячена кандидатська дисертація В.Ю. Бутрим (1990 р.), у якій виокремлено два основних види асиметрії структурно-семантичних організацій ПСР на рівні типів зв'язку: синкретизм та омонімія; встановлено залежність появи неоднозначності від типу та семантики підрядних, від співвідношення видо-часових планів частин ПСР, від їхнього лексичного наповнення.

Явище економії і втратності в структурі поліпредикативних складних речень (як засобів створення компактної з погляду сприймання й експресивності

конструкції) вивчено в кандидатській дисертації Л.М. Марчук (1994 р.). Автор усебічно аналізує унікальний механізм компактності складних синтаксичних структур, виявляє лінгвальні та екстралінгвістичні фактори, зумовлюючи появу збитковості в ПСР, унаочнює співвідношення між типом збитковості та моделлю багатокомпонентного складного речення, а також установлює збитковість елементів у процесі спілкування. Студіювання складних питань синтаксису отримало розвиток у численних працях Л.М. Марчук у царині російського та українського мовознавства, у докторській дисертації з проблем українського синтаксису. Професор Л.М. Марчук завідує кафедрою, викладає мовознавчі дисципліни в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Залучення теорії референції та пропозиції дозволило в іншому аспекті подивитися на структуру й семантику ПСР, що і було успішно зроблено Я.М. Прилуцькою (2000 р.). Безумовно, цікаві її висновки щодо семантичного впорядкування складного речення з різноскріплювальною підрядністю, положення про тип ситуації та її розвиток за допомогою різноскріплювальних компонентів, про поліпредикативність різноскріплювального блоку. Я.М. Прилуцька очолювала кафедру російської та української мов як іноземних у Харківській академії міського господарства; викладала російську мову в Пекінському університеті.

Другий напрям, у межах якого вивчалися ПСР, торкався актуальних питань текстотворення. Теоретична ідея динамічного синтаксису, висунута Г.Ф. Калашниковою, була підхоплена і детально вивчена О.О. Скоробогатовою (1990 р.). У своїх працях, присвячених функціонуванню парцелярних поліпредикативних висловів у сучасній російській мові, автор упевнено доводить тезу, що ускладнені складні конструкції є синкретичними структурами, які вміщують властивості синтаксичної одиниці (речення) і тексту. З огляду на це в її дослідженнях не тільки комплексно проаналізовано парцелярні поліпредикативні висловлювання щодо бачення динамічного й статичного синтаксису, але і визначено особливості функціонування в них таких текстових категорій, як інформативність, когезія, перспекція та ін.

Третім напрямом досліджень ПСР у сучасній російській мові стало функціонування цих конструкцій у текстах художньої літератури як компонента ідіостилу письменника. Статус проміжного утворення між складним реченням і текстом та його здатністю брати участь у текстотворенні визначили специфічні риси використання ПСР у творах російських письменників. У дисертаційному дослідженні А.М. Томіліна (1993 р.), яке здійснювалося на матеріалі роману Л.М. Толстого «Війна і мир», проілюстровано обумовленість вибору того чи іншого типу ПСР внутрішніми властивостями їх моделей, що забезпечує максимальну реалізацію поставлених автором естетичних завдань. Функціональні характеристики ПСР у романі визначені структурною організацією цих речень, яким властива рекурсія та її вияви – глибина та вкладеність.

Проблеми співвідношення ПСР і синтаксично-стилістичних фігур та специфіка їх функціонування в прозаїчних творах різних жанрів І.С. Тургенєва

успішно вирішені в наукових працях О.В. Палатовської, зокрема в її кандидатській дисертації (1998 р.). Запропонована вченою класифікація моделей синтаксичних фігур є співвідсною з типологією моделей ПСР. Уперше вивчення останніх зазнало розширення й залучення до наукового аналізу багатокomпонентних складних речень з безсполучниковим зв'язком. Авторка переконливо довела, що комунікативна функція ПСР як мовної домінанти художнього тексту полягає в тому, щоб максимально впливати на почуття, емоції адресата, найбільш точно передавати закладену письменником інформацію. Зі стилістичного погляду ПСР-фігури беруть участь у збільшенні загальної експресії художнього тексту, в організації її неповторної ритмомелодики, у реалізації прагнення автора зняти протиставлення «поетично-прозаїчне».

О.В. Палатовська є автором мовознавчих розвідок з питань художнього синтаксису й лінгвостилістики, численних публікацій з риторики, методики викладання російської мови для іноземних громадян, підручників та словників; тривалий час працювала в редакції газети «Учитель» ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Із 2012 р. очолює факультет слов'янської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукова допитливість професора Г.Ф. Калашникової простягається за межі складного синтаксису, що зумовило появу четвертого напрямку в її творчій біографії, пов'язаного з проблемами теорії тексту, деякими аспектами лінгвостилістики й лінгвопоетики. Цей аспект зазнав наукового втілення в численних працях І.А. Бикової, що були присвячені маловивченим на той момент питанням портретних описів у системі художнього твору. У них була запропонована поліаспектна типологія опису зовнішності персонажів у прозі А.П. Чехова, виявлені як загальнотекстові, так і специфічні функції портрета, тісто зв'язані з жанром твору. Інноваційним виявився погляд на портретний опис як фрагмент текстового простору й встановлено його роль у процесі текстотворення. З особливою ретельністю І.А. Бикова проаналізувала лексичну й синтаксичну «тканину» словесного портрета в кандидатській дисертації (1988 р.).

Наукові ідеї І.А. Бикової були підтримані в кандидатській дисертації О.М. Щербини (1993 р.), який розглянув інші види опису як стилістичний ресурс художнього тексту. Опис місця дії досліджувався в порівняльному аспекті двох великих майстрів російської словесності – А.П. Чехова й І.А. Буніна. Серед основних результатів дослідження слід зазначити виокремлення принципів зіставлення, опис рис стилістичного походження та відмінності опису місця події в розповідях двох художників слова на лексичному, синтаксичному й текстовому рівнях.

Особливу увагу в наукових студіях учнів професора Г.Ф. Калашникової приділено синтаксичній компактності чеховських описів й економії образних засобів у зіставленні із синтаксичною розгорненістю та орнаментальністю описів І.О. Буніна. Кандидатське дослідження Л.Є. Красовицької (1996 р.) є закономірним результатом описових контекстів і разом із тим спробою розширити погляд на цей об'єкт з огляду на текстові категорії. У спільній праці

з Г.Ф. Калашниковою вона здійснила спробу визначити систему відношень між граматичними категоріями тексту в процесі текстотворення. Аналіз їх реалізації в художньому тексті, проведений на рівні описових елементів романів М.А. Булгакова, дозволив глибше зрозуміти лінгвостилістичну природу опису як зразок функціонально-сенсового типу мовлення й виявити їх основну функцію – естетичну мотивацію оповідання.

Вагомий обсяг проаналізованого матеріалу (усього представниками цієї синтаксичної школи було досліджено понад 50 тис. прикладів ПСР) дозволив професору Г.Ф. Калашниковій окреслити подальші перспективи вивчення цієї невичерпної мовної теми. Зокрема було відзначено, що особливе місце в текстах художньої літератури посідають ПСР зі вставними конструкціями, у яких автори часто викладають фонову інформацію (другий план оповідання). Закономірно постало питання про роль вставлених та вставних конструкцій у ПСР. Природно було б припустити, що вони ускладнюють і без того складну структуру, тим самим ускладнюючи сприйняття інформації. Однак здійснений науковий аналіз цієї мовностилістичної ситуації в кандидатській дисертації О.М. Антонюк (2006 р.) засвідчив, що ентропія знімається за рахунок унікального механізму компактності, не дає такій додатково ускладненій пропозиції стати занадто громіздкою й складною для сприйняття.

П'ятим напрямом у дослідженні ПСР є їх розгляд в аспекті когнітивної лінгвістики. У працях Г.Ф. Калашникової та О.В. Палатовської (2009 р.; 2012 р.) ПСР розглянуті з погляду репрезентації позамовної дійсності в структурній схемі поліпредикативного складного речення. Лексично наповнені та вербально виражені структурні схеми ПСР є результатом побудови у свідомості людини, яка володіє достатньо високою мовною компетенцією, має модель багатовимірною зразку світу. І чим вище мовна компетенція конкретної мовної особистості, тим краще усвідомлюється нею мета й послідовність вибраної операції в продукуванні тексту, тим ефективніше вербальні структури виражають необхідний зміст. Переважне ж використання в мовленні індивіда тієї чи тієї синтаксичної конструкції свідчить про особливості когнітивного стилю. Дослідження художніх текстів із цих позицій можуть мати значний інтерес для лінгвістів та сприяти подальшому вивченню й осмисленню особливостей індивідуально-авторських стилів письменників.

Дисертаційна робота О.В. Радчук (2009 р.) присвячена проблемі реалізації суб'єктивної модальності в художньому сатиричному тексті. У праці досліджується модальність як мовна категорія і цей аспект визначено актуальним у сучасній лінгвістиці. Категорія суб'єктивної модальності розглядається як антропоцентрична характеристика тексту, як категорія оцінки й інтенціональності. Аналіз теоретичних аспектів допоміг виявити важливу роль суб'єктивної модальності як однієї з складових образу автора у формуванні й цілому тексту, й окремих описових контекстів. У праці розкриваються особливості художньо-мовного стилю М.В. Гоголя, його індивідуальної мовної картини світу.

Лінгвістичні ідеї професора Г.Ф. Калашникової набули розвитку в науковій діяльності її послідовників – учнів та їхніх вихованців, які плідно працюють у

царині сучасного російського мовознавства, поглиблюючи його теоретичний потенціал.

Продовжувачем науково-педагогічної справи Г.Ф. Калашникової в ХНПУ імені Г.С. Сковороди стала Ірина Алімджанівна Бикова (нар. 1949 р.).

У 1971 р. І.А. Бикова закінчила філологічний факультет Харківського державного педагогічного інституту, відділення російської мови та літератури. У 1971 – 1980 рр. працювала вчителем російської мови та літератури в загальноосвітніх закладах м. Харкова. З 1980 р. розпочала трудову діяльність у ХДПІ ім. Г.С. Сковороди на посаді асистента кафедри російської мови. По закінченні аспірантури захистила кандидатську дисертацію (1988 р.) у Ростовському державному університеті, звання доцента отримала у 1990 р.

Із 1991р. до 1993 р. І.А. Бикова – завідувач кафедри російської мови; упродовж 1993 – 1994 рр. працювала викладачем кафедри російської мови в Хебейському педагогічному університеті (Китай); у 1999 р. призначена на посаду завідувача кафедри східних мов, де здійснюється підготовка фахівців з китайської, японської, перської, турецької мов та івриту.

Ірина Алімджанівна – автор понад 80 наукових праць, серед яких 7 навчальних посібників, 14 методичних рекомендацій із синтаксису російської мови, методики навчання російської та східних мов. Упродовж своєї науково-педагогічної діяльності І.А. Бикова проходила стажування в Японії за грантом Всесвітнього японського центру, а також у Туреччині на запрошення Департаменту освіти цієї країни.

Під науковим керівництвом І.А. Бикової захищена кандидатська дисертація Ю.В. Малахової «Японські лексичні запозичення в контексті міжкультурної комунікації» за спеціальністю «мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії» (2007 р.).

Із 1995 р. І.А. Бикова – головний редактор газети «Учитель» ХНПУ імені Г.С. Сковороди; із 1998 р. – член Національної спілки журналістів України. Має державні нагороди у сфері журналістики.

Синтаксичні ідеї професора Г.Ф. Калашникової в проєкції на сучасні досягнення лінгвопоетики та когнітивної лінгвістики розвивають наукові учні Олени Олександрівни Скоробогатової (нар. 1958 р.)

О.О. Скоробогатова вищу освіту здобула в Харківському державному університеті ім. О.М. Горького, закінчивши у 1981 р. філологічний факультет, відділення російської мови та літератури. З 1982 р. розпочала професійну діяльність у Харківському державному педагогічному інституті ім. Г.С. Сковороди на посаді викладача кафедри російської мови.

Захистивши у 1990 р. кандидатську дисертацію, О.О. Скоробогатова викладає мовознавчі дисципліни на кафедрі російської мови ХДПІ ім. Г.С. Сковороди; у 1992 р. отримує звання доцента. Цариною її наукових зацікавлень є питання функціонування граматичних одиниць в поетичному тексті, що було висвітлено в циклі статей, присвячених проблемам поетичної граматики О.С. Пушкіна, М.Ю. Лермонтова, О.О. Фета, Ф.І. Тютчева, М.І. Цветаєвої, О.О. Блока,

А.А. Ахматової, поетиці шістдесятників, особливостям морфологічного устрою поезії авангарду.

Під керівництвом О.О. Скоробогатової захищено 4 кандидатські дисертації, у яких було розвинуто граматичні ідеї професора Г.Ф. Калашникової в проекції на сучасні досягнення лінгвопоетики й когнітивної лінгвістики.

У роботі А.М. Чернець «Членовані структури в поезії М.І. Цвєтаєвої» (2002 р.) лінгвістичної рецепції зазнали проблеми членованих структур у системі опису поетичного ідіостилю, зокрема, в ідіостильовій системі М. Цвєтаєвої, де членованість виступає як один з головних принципів організації тексту.

Специфіка вербальної реалізації концепту «хитрість» у російській мові й народній казці описана в дисертації Л.В. Савицької (2007 р.), що виконана в річищі сучасних лінгвокультурологічних досліджень. У цій роботі значну увагу приділено взаємодії лінгвальних та екстралінгвальних чинників у творенні мовної картини російської народної казки.

Особливості поетичного синтаксису Юрія Левітанського досліджено в кандидатській дисертації Д.В. Колоди (2011 р.). У роботі не лише ретельно описано синтаксичний рівень лірики відомого російського поета, але й виявлено, як синтаксичні конструкції та фігури створюють ефект кінематографічності, характерний для поетичного ідіостилю митця.

У дисертаційному дослідженні О.М. Голікової (2011 р.) проаналізовано функцію номінативних та інфінітивних рядів у художньому тексті. У роботі введено поняття прегнантної граматичної форми й розглянуто номінатив та інфінітив як прегнантні форми імені та дієслова, з'ясовано функції номінативних та інфінітивних рядів у віршованій мові й у структурі художньої прози, щоденників та чернеток.

Роботи О.О. Скоробогатової та її учнів А.М. Чернець, Л.В. Савицької, Д.В. Колоди, О.М. Голікової, Є.Д. Козлова, О.В. Бувалець знані за межами України, зокрема в Росії, Білорусі, Великобританії, країнах Близького Сходу. Ці роботи вирізняє розуміння поетичної мови як складного впорядкованого феномена, у них актуалізовано холистичний підхід до вивчення художнього тексту й приділено особливу увагу вивченню системи мовно-виражальних засобів.

О.О. Скоробогатова – член спеціалізованої вченої ради ХНПУ імені Г.С. Сковороди, заступник декана з наукової роботи факультету російської мови та літератури, автор 160 праць з граматики російської мови, поетичної морфології, лінгвопоетики. Особливої наукової ваги набула її монографія «Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени» (2012 р.), де розглянуто естетичний потенціал російської граматики, функціонування морфологічних категорій імені в поезії XIX – XX ст.

Автором описано категорії числа, відмінка, роду, граматична й поетична істотність, лінгвопоетичний потенціал субстантивів і особливості поетичного виокремлення онімів. Уперше систематично вивчені й описані регулярні способи актуалізації морфологічних значень у поетичному тексті й окреслено роль одиниць морфологічного рівня у формуванні поетичних смислів.

Із початків наукової біографії професора Г.Ф. Калашникової лінгвістична наука пройшла величезний шлях. Огляд наукових досягнень лінгвістичної школи, очолюваної Галиною Федорівною, свідчить про те, що досліджувані нею та її учнями проблеми є життєздатними й важливими складовими теорії російського синтаксису.

Лінгвістична діяльність доктора філологічних наук, професора А.Т. Гулака (нар. 1939 р.) пов'язана з вивченням мовностилістичних ресурсів російської художньої прози, художньо-естетичних засад творення прозового тексту, що спирається на синтез власне мовознавчого й літературознавчого знання.

У 1956 р. А.Т. Гулак вступив на відділення російської мови та літератури філологічного факультету Харківського державного університету ім. О.М. Горького, який закінчив у 1961 р., здобувши спеціальність «філолог, викладач російської мови і літератури».

Трудову біографію розпочав у Софіївській восьмирічній школі № 1 Близнюківського району Харківської області (1961 – 1967 рр.) спочатку вчителем російської мови та літератури, потім її директором. Із 1967 р. починає працювати в Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С. Сковороди викладачем кафедри російської мови.

Основними напрямками наукових досліджень молодого вченого стали такі аспекти: художньо-мовленнєвий стиль письменника, мовностилістичні засоби і прийоми створення експресії в літературно-художньому творі. У монографії «Analiza stylistyczna «Opowiadań Sewastopolskich» Lwa Tolstowa (Стилистический анализ «Севастопольских рассказов» Льва Толстого), опублікованій у 1978 р. в Ольштині було викладено основні принципи стилістичного аналізу художнього прозового тексту й проаналізовано три севастопольські оповідання Л. М. Толстого.

У 1979 р. А.Т. Гулак захистив кандидатську дисертацію «Стилистика-речевая организация военных рассказов Л.Н. Толстого», учене звання доцента отримав у 1985 р. Наукова проблематика досліджень ученого охоплює актуальні мовознавчі питання, зокрема образ автора як центральна категорія стилістики художнього тексту; семантико-стилістична структура образу автора. За концепцією А.Т. Гулака, образ автора потрактовано як комплекс відношень до головних семантичних фігур і мовностилістичних засобів художнього тексту й вироблено принципи аналізу кожного структурного компонента цього образу.

Відповідно до обраної методики лінгвістичного аналізу вчений дослідив структурно-стилістичну організацію творів О.С. Пушкіна, Л.М. Толстого, І.С. Тургенєва, М.О. Булгакова, М.О. Шолохова, О.І. Солженіцина, Ю.П. Казакова, установив специфіку мовного стилю названих авторів.

У монографії (1995 р.), а згодом і докторській дисертації «Стилистика романа Л.Н. Толстого «Война и мир» (1997 р.), А.Т. Гулак розробив методику комплексного стилістичного аналізу художнього прозового твору, репрезентував досвід вивчення структурно-стилістичної організації одного з найвідоміших романів Л.М. Толстого. У 2001 р. А.Т. Гулаку було присвоєне вчене звання професора.

Коло мовознавчих зацікавлень науковця становить також навчально-методичний рівень вивчення російської та польської мов, що зазнало втілення в навчальних посібниках «Синтаксис современного русского литературного языка. Учебное пособие для студентов-иностранцев» (Olsztyn, 1977 р.) та «Польский язык. Учебное пособие для студентов педагогических университетов» (Київ, 2007 р.). Також було написано розділ для колективної монографії «Криминалистика и судебная экспертиза» (Київ, 1985 р.) – «Качественные и количественные характеристики текстов, выполненных лицами с различным образовательным уровнем», де розроблено й використано імовірно-статистичну методику для ідентифікації осіб із різним освітнім рівнем.

Професор А.Т. Гулак – голова спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальностей «російська мова» й «українська мова» в ХНПУ імені Г.С. Сковороди; член редакційної колегії науково-методичного журналу «Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды».

Анатолій Тихонович – широко відомий в Україні й за її межами мовознавець, автор численних публікацій з питань стилістики художнього тексту, дослідження образу автора та індивідуально-авторської нарації, художньо-естетичних особливостей прозового твору. Упродовж науково-педагогічної діяльності в ХНПУ імені Г.С. Сковороди професор А.Т. Гулак підготував 8 кандидатів наук, проблематика досліджень яких пов'язана з вивченням стилістики художнього тексту.

У дисертації С.О. Краснікової «Стилистика романа М.А. Булгакова «Белая гвардия» (1999 р.) уперше було проаналізовано стилістичну організацію роману, усебічно схарактеризовано основні семантичні сфери епічного твору (оповідальну ситуацію й зображений світ), виявлено динаміку й діалектику позицій оповідача, описано використання мовно-виражальних засобів для створення образів персонажів, розглянуто ці засоби в їхній взаємній узгодженості, у їхній загальній спрямованості щодо втілення авторського задуму.

Дослідженню стилістики прози Юрія Казакова присвячено дисертацію В.Ф. Василенко (2002 р.), у якій уперше було розглянуто й описано структуру образу автора (творчого суб'єкта) в оповіданнях ліричної прози як комплекс різноспрямованих семантичних відношень. Авторка детально проаналізувала словесно-образні засоби, які конституують не лише оригінальний художній світ, але й не менш виразну другу площину, центром якої є сам оповідач; виявила рівень авторської суб'єктивності, що зумовлює панування ліричної основи в оповіданнях Ю. Казакова і визначає його прозу як ліричну.

Стилістика роману І.С. Тургенєва «Дворянское гнездо» уперше стала об'єктом наукового вивчення І.Р. Супрун (2003 р.), яка здійснила детальний опис словесно-художньої структури роману, визначила стилістичну своєрідність основних семантичних сфер цього твору; установила динаміку позицій оповідача; усебічно проаналізувала мовностилістичні елементи тексту роману, основні прийоми впровадження «чужої» мови в контекст авторської розповіді. Також у

роботі було визначено текстотвірну роль наскрізних мотивів у романі, виявлено різновиди пейзажного малюнку.

Загальна проблематика дисертації Л.В. Мірошнік «Моделі часу в поезії Арсенія Тарковського» (2005 р.), присвяченої аналізу семантики часу в поетичних текстах відомого митця, корелює з питаннями концептуальної, мовної та поетичної (авторської) картин світу. Автором досліджено й описано мовний репертуар засобів вираження категорії часу в його різних моделях (циклічній, спіралеподібній, історичній, лінійній); виявлено авторські домінанти в семантичному наповненні категорії часу й визначено пріоритетну для поетичної картини світу А. Тарковського когнітивну модель циклічного часу.

Дослідженню мовностилістичної організації роману Ф.М. Достоевського «Униженные и оскорбленные» присвячено дисертаційну роботу Г.В. Лук'янової (2006 р.). Уперше виявлено й стилістично інтерпретовано різні іпостасі суб'єкта оповіді, зокрема його роль у формуванні сюжетної лінії й своєрідної семантичної площини твору. Авторіві вдалося встановити взаємодію сентиментальних форм із поетикою натуральної школи, з'ясувати мовностилістичні засоби відтворення образів персонажів у тексті роману, виявити характерні для ідіостилу Ф.М. Достоевського прийоми зображення почуттів і настроїв героїв у їхніх змінах і суперечностях.

У дисертаційній роботі О.Б. Шкурської «Синтаксис прози Валентина Распутіна (комунікативно-структурний аспект)» (2008 р.) здійснено науковий аналіз й опис синтаксичної організації прозових текстів письменника, зокрема виявлено основні оповідні форми (аукторіальна, першоособова, вільний непрямий дискурс) та встановлено їхні синтаксичні особливості; вивчено синтаксичні засоби індивідуалізації та експресивізації мови персонажів. Автор з'ясувала, що специфікою оповідних контекстів у прозі В. Распутіна є вживання видо-часових форм дієслова як складників основного подієвого плану оповідання в наративному, дейктичному, синтаксичному аспектах, основну увагу приділивши засобам монтування полірегістрових структур вільного непрямого дискурсу.

Сатиричний дискурс у романі М.О. Булгакова «Майстер і Маргарита» став цариною наукових зацікавлень С.М. Нікіфорової, яка успішно захистила дисертацію (2008 р.) із цієї проблематики. У роботі визначено роль сатиричного дискурсу у створенні ситуацій мовної гри, специфіка якої в романі зумовлена авторською установкою на створення ірреального, «зрушеного» світу, а також прагненням письменника протистояти тогочасним художньомовним канонам. Також було проаналізовано використання прийомів сатиричного зображення персонажів літературно-театрального світу Москви тієї епохи.

Біблійний інтертекст творів Л.М. Андрєєва й М.О. Булгакова зазнав наукової аналітики в дисертації Г.О. Крапівник (2009 р.). Дослідниця виявила, що в художніх текстах цих письменників біблійні прецедентні феномени відіграють важливу роль у процесі сенсотворення й формотворення, реалізують внутрішньотекстову й інтертекстуальну функцію. Біблійні інтекстні компоненти дають змогу обоє письменникам переконливіше аргументувати свою думку,

сформувати простір відповідних асоціацій, змусити читача по-новому рецепіювати традиційні християнські мотиви й образи-символи.

Цариною наукових зацікавлень доктора філологічних наук, професора І.І. Степанченка (нар. 1949 р.) є функціональний аспект російської мови, зокрема стилістичний потенціал лексичної системи, задіяний у творенні поетичного мовосвіту митця.

У 1966 р. І.І. Степанченко вступив на відділення російської мови та літератури філологічного факультету Харківського державного університету ім. О.М. Горького, який закінчив у 1971 р., здобувши спеціальність «філолог, викладач російської мови і літератури».

Протягом 1971 – 1973 рр. працював учителем російської мови в середній школі № 17 м. Харкова, у 1972 – 1975 рр. викладав російську мову як іноземну в Харківському державному фармацевтичному інституті. У 1975 р. розпочав науково-педагогічну кар'єру в Харківському державному педагогічному інституті ім. Г.С. Сковороди. Викладач, старший викладач, доцент, старший науковий співробітник, професор, завідувач кафедри російської мови – такий шлях пройшов професор І.І. Степанченко в цьому навчальному закладі. Із 2006 р. – професор кафедри російської мови ХНУ ім. В.Н. Каразіна (за сумісництвом).

У 1980 р. у Москві І.І. Степанченко захистив кандидатську дисертацію «Функционально-типологическое исследование поэтической метафоры (на материале метафор С. Есенина и В. Маяковского)»; у 1985 р. отримав учене звання доцента кафедри російської мови.

Наукова концепція І.І. Степанченка формувалася під впливом мовознавчих ідей харківської психологічної школи О.О. Потебні, а також функціонального напрямку в мовознавстві, який розвивав, зокрема, М.М. Правдін (Москва). Цей напрям – альтернативний щодо структуральної лінгвістичної парадигми, а також певною мірою й сучасного антропоцентризму. В основу концепції покладено ідею, згідно з якою світ мови, світ мислення та світ дійсності не пов'язані відношенням безпосередньої знакової репрезентації. Мова становить відносно автономну систему з власними законами, що не збігаються із законами мислення.

У 1991 р. І.І. Степанченко захистив докторську дисертацію «Лексика лирики С. Есенина (функционально-типологический анализ)». Функціональний принцип аналізу художнього тексту полягає, за І.І. Степанченком, у тому, що текст позиціонується не «сам у собі» і не «сам по собі», а як одиниця комунікативного акту «автор – текст – реципієнт», тобто лінгвістичне дослідження художнього контексту здійснюється як з позицій автора, так і з позицій науковця. При цьому майже завжди тією чи тією мірою відбувається екстраполяція моделі світу вченого на модель світу автора. Оскільки мова корелює з комунікативно-пізнавальною діяльністю людини і є важливим засобом її матеріального втілення (текст, дискурс), то актуалізація всіх рівнів мовної системи уможливорюється лише в акті комунікації, яким є і словесне мистецтво, що передбачає наявність не лише творця тексту, а й того, кому спрямоване повідомлення.

Із 1994 р. І.І. Степанченко – головний редактор фахового журналу, затвердженого ВАКом України «Русская филология».

Упродовж 2000 – 2005 рр. І.І. Степанченко працював у Китайській народній республіці професором (іноземним фахівцем) кафедри російської мови та літератури Цзилінського університету (м. Чанчунь).

Професор І.І. Степанченко – автор понад 150 публікацій з проблем мови художніх текстів, функціонування тексту в різних культурах, методики викладання орфографії та пунктуації російської мови, зокрема монографій «Стилистический анализ стихотворений С. Есенина» (1989 р.), «Поэтический язык С. Есенина. Анализ лексики» (1992 р.), «Русская орфография: алгоритмы, таблицы, упражнения» (1992 р.), «По-русски без ошибок» (1993 р.); «Русский язык: лингвистический минимум» (2008 р.); «Краткий конспект лекций по фонетике» (2010 р.); «Краткий конспект лекций по лексикологии» (2010 р.); «Хрестоматия по лексикологии» (2010 р.); один із авторів та науковий редактор книг: «Восприятие текста в условиях иной культуры» (1997 р.), «Современный русский язык» (2002 р.), «Стилистика русского языка: учебник для аспирантов-филологов КНР» (2003 р.), «Современный русский литературный язык: учебник для студентов филологических факультетов университетов КНР» (Чанчунь, 2005 р.), «Русский язык: пособие для студентов физических факультетов университетов КНР» (Чанчунь, 2006 р.), «Современный русский язык. Лексикология. Тесты» (2009 р.).

Під науковим керівництвом професора І.І. Степанченка підготовлено 4 кандидати наук (О.С. Бурякова, О.В. Лісіна, К.В. Нестеренко, О.П. Просяник).

Робота О.С. Бурякової (1993 р.) «Лінгвокультурні лакуни в художньому тексті (на матеріалі творів О.С. Пушкіна, М.Ю. Лермонтова, А.П. Чехова, С.О. Єсеніна)» присвячена дослідженню лінгвістичної й лінгвокультурної специфіки російських художніх текстів. Ця специфіка виявлена у функціонуванні в іншомовному середовищі означених текстів, тобто в їх сприйманні носіями іншої мови й іншої культури. Уперше в роботі було розроблено класифікацію лінгвокультурних лакун з урахуванням специфіки функціонування російських художніх текстів в узбецькій лінгвокультурній групі.

Зіставний аналіз ідіостилів С. Єсеніна й імажиністів здійснено в кандидатській дисертації О.В. Лісіної (1998 р.) в аспекті складу, функцій, засобів зв'язку лексичних парадигм; також виявлено ступінь близькості досліджуваних систем у творчості поетів. Уперше окреслено «базовий» параметр, який слугує основою для створення міжідіостильової типології.

У дисертації К.В. Нестеренко «Лексика віршів Б.О. Чичибабіна» (2000 р.) лексичний простір поезії Б.О. Чичибабіна проаналізовано в аспекті складу, функцій та засобів взаємодії лексичних парадигм, що дозволило виявити особливості ідіостилу поета. Виокремлено й описано основні концепти в мовній картині світу митця, що забезпечило розуміння поезії Б.О. Чичибабіна як цілісної художньо-естетичної системи.

У процесі аналізу лексики віршів М. Клюєва та С. Єсеніна в дисертації О.П. Просяник (2005 р.) уперше було використано категорію концепту як критерій відбору поетичних текстів для міжідіостильового зіставного дослідження їх лексичного складу. Антиномія й концепт було розглянуто як образно-поняттєву основу парадигматичного об'єднання лексики.

І.І. Степанченко – заступник голови спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій з російської та української мов при Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди; член президії асоціації викладачів російської мови та літератури; редактор відділу методики викладання мови сайту УАПРЯЛ.

Він нагороджений медаллю «За доблестный труд», почесною відзнакою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Витоки наукової літературознавчої школи сягають далеких 20 – 30-х років минулого століття, коли в Харківському інституті народної освіти (зараз ХНПУ імені Г.С. Сковороди і ХНУ ім. В.Н. Каразіна) кафедру літератури очолював академік **Олександр Іванович Білецький** (1884–1961 рр.) – учений енциклопедичних знань та широкого діапазону наукових інтересів. Саме в інституті народної освіти під його керівництвом створюється літературознавча школа як важливий центр підготовки кадрів філологів, що стали провідними вченими у вищих навчальних закладах України.

О.І. Білецький закінчив у 1907 р. історико-філологічний факультет Харківського університету і залишився при ньому для підготовки до професорського звання. Одночасно він викладав літературу в школах Харкова.

Із 1912 р. О.І. Білецький обіймав посаду приват-доцента Харківського університету на кафедрі російської мови і літератури. Викладав на Вищих жіночих курсах, на педагогічних курсах при Харківському навчальному окрузі, у Харківському народному університеті. У 1918 р. при Харківському університеті він захистив магістерську дисертацію «Эпизод из истории русского романтизма. Русские писательницы 1830 – 1860 гг.».

О.І. Білецький заклав підвалини формування кафедри історії літератури Харківського педагогічного інституту. Тривалий час учений керував підготовкою аспірантів у цьому навчальному закладі. Його науковими вихованцями стали доценти М.О. Фінкель, С.М. Утевський, З.С. Єфімова, М.В. Чернякова, М.О. Габель, які плідно працювали в Харківському педінституті.

Із 1929 р. О.І. Білецький керував семінаром при кафедрі літератури української асоціації марксистсько-ленінських інститутів, яку незабаром було реорганізовано в Інститут червоної професури.

Від 1926 р. О.І. Білецький працював в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка Академії наук УРСР. Із 1939 р. і до кінця життя – незмінний директор цього інституту.

У 1937 р. Президія Академії наук СРСР за визначні заслуги в розвитку літературознавства присвоїла О.І. Білецькому (без захисту дисертації) науковий ступінь доктора філологічних наук, у 1939 р. його було обрано академіком Академії наук УРСР, а в 1958 р. – академіком АН СРСР.

За більш ніж півстолітній період наукової діяльності О.І. Білецький написав понад 500 праць, у яких порушував важливі питання історії та теорії літератури: «Шевченко і світова література», «Русские повести Т.Г. Шевченко», «Шевченко і слов'янство», «Завдання і перспективи вивчення Шевченка» та багато інших. Монографічний характер мають праці О.І. Білецького, присвячені «Слову о полку Ігоревім» і надруковані у зв'язку з 750-річним ювілеєм поеми.

О.І. Білецькому належить перша спроба синтетичного огляду української поезії – книжка «Двадцять років нової української лірики» та аналізу молодой української радянської прози – «Проза взагалі й наша проза 1925 року».

Протягом усієї наукової діяльності О.І. Білецький цікавився питаннями методики і практики викладання літератури в середній школі. Про це свідчать його численні виступи перед учителями і написані у співавторстві з іншими вченими підручники «Українська мова» (1927 р. і наступні видання), «Українська література» (для 8 класу), статті «Елементи поетики в школі соцвиху» (1927 р.), «До техніки усної і писемної мови» (1927 р.), «Про недоброякісні підручники з української літератури для середньої школи» (1946 р.), він також брав участь у роботі дитячих видавництв як автор, рецензент і консультант.

Науковий доробок професора О.І. Білецького і до сьогодні є джерелом, з якого вчені черпають ідеї й факти для подальших досліджень літератури, а його педагогічний спадок надихає вчителів і викладачів до наслідування і вдосконалення власної діяльності.

На початку 60-х років ХХ ст. на літературних кафедрах Харківського педагогічного інституту почала формуватися нова генерація літературознавців, які продовжують розвивати кращі традиції харківської літературознавчої школи, її лідером став визнаний в Україні й за її межами учений-літературознавець Михайло Федосійович Гетманець (нар. 1923 р.).

Закінчивши філологічний факультет Харківського державного університету ім. О.М. Горького та аспірантуру при кафедрі історії російської літератури цього ж навчального закладу, він захистив у 1954 р. кандидатську дисертацію «Творческий путь П.А. Павленко». У 1980 р. захистив докторську дисертацію «А.С. Макаренко и советская литература 20 – 30-х годов (роль писателя в утверждении концепции социалистической личности)».

Понад 60 років М.Ф. Гетманець працює в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди. Протягом сорока років (з 1956 р. до 1996 р.) він завідував кафедрою історії російської літератури і до цього часу залишається професором цієї кафедри (нині кафедра російської та світової літератури). У 1956 – 1965 рр. М.Ф. Гетманець очолював філологічний факультет, а з 1966 р. до 1970 р. був ректором Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди.

Основні напрями наукової діяльності М.Ф. Гетманця: історія російської та української літератури, зокрема вивчення «Слова о полку Ігоревім», теорія літератури, краєзнавство.

Науковий доробок М.Ф. Гетманця – понад 200 праць, у тому числі монографії «А.С. Макаренко – литературный критик», «Макаренко и концепция нового

человека в советской литературе 20 – 30-х годов», «Велике і вічне «Слово о полку Ігоревім», «Слово о полку Ігоревім» в школі», «Тайна реки Каялы», «Каяла», «Сучасний словник літературознавчих термінів», підручник «Введение в литературоведение», мемуари «Про себе і про час».

У книзі «Макаренко и концепция нового человека в советской литературе 20 – 30-х годов» (1978 р.) висвітлюється роль А.С. Макаренка як письменника і літературного критика в боротьбі за утвердження концепції соціалістичної особистості, значення його літературної спадщини у світлі пошуків радянською літературою 20 – 30-х років шляхів і засобів художнього дослідження людини.

Центральна частина роботи присвячена аналізу «Педагогічної поеми». Вважаючи ключовою проблемою твору проблему особистості, а не колективу, М.Ф. Гетманець досліджує художню структуру, способи типізації, жанрову специфіку та намагається встановити найважливіші особливості творчого методу та стилю письменника.

Монографія «Тайна реки Каялы» (2003 р.) присвячена одній із найскладніших проблем «Слова о полку Ігоревім» – визначенню місцевості, де відбувалися описані в пам'ятці події. Уперше в історії вивчення цієї проблеми висновки ґрунтуються не тільки на основі літературних джерел, але і на результатах багатолітніх місцевих пошуків. Широко залучаючи матеріали історії, географії, військової історії, археології, лінгвістики, літературознавства та інших наук, автор прив'язує події походу до конкретної місцевості, переконливо обґрунтовуючи місцезнаходження Сюурлія, Каяли та інших географічних об'єктів, про які згадується в «Слові ...» і літописах. Під час дослідження добуто значні нові дані, які суттєво уточнюють обставини походу, що важливо для вивчення «Слова ...».

Монографія «Я – писатель Макаренко» (2011 р.) – перша праця в пострадянський час, присвячена А.С. Макаренку-письменникові. Автори, до числа яких увійшов і М.Ф. Гетьманець, тривалий час співпрацювали з макаренкознавцями Німеччини, Росії, України, зібрали великий документальний матеріал, який дозволив по-новому висвітлити особистість А.С. Макаренка та його літературну творчість. Спираючись на праці попередників, долаючи вульгарно-соціологічні стереотипи, що склалися в радянському літературознавстві, вони оцінюють його спадщину у світлі загальнолюдських гуманістичних цінностей. Особлива увага приділяється національній ідеї у світогляді письменника, національним кореням його творчості. Основні висновки дослідження: ідеал людини і світу, утілений у «Педагогічній поемі», відповідає загальнолюдським та християнським ідеалам; А.С. Макаренко увійшов в історію літератури як автор одного видатного твору – «Педагогічної поеми»; А.С. Макаренко – російськомовний український письменник.

Значним внеском у розвиток літературознавства є монографія М.Ф. Гетманця «Каяла» (2013 р.), що продовжила цикл його досліджень щодо встановлення місцезнаходження річки Каяли, на берегах якої військо князя Ігоря Святославовича було розбите. Автор майже 40 років віддав вивченню цієї проблеми, уперше провів широкомасштабні місцеві розвідування,

експериментальний кінний похід від Новгород-Сіверського до Ізюма і отримав такі результати, які дозволяють йому зробити висновки про те, що таємниця Каяли розгадана. Його книга «Таємниця річки Каяли», що вийшла в трьох виданнях (1982 р., 1989 р., 2003 р.), високо поцінована науковою громадськістю і викликала великий інтерес у читачів. В останньому виданні узагальнені результати дослідницької роботи, уточнена система аргументації та наведені деякі нові дані на захист авторської концепції.

Особливою популярністю серед викладачів, учителів та студентів користуються посібники М.Ф. Гетманця. Посібник «Слово о полку Ігоревім» у школі» (2001 р.) розрахований на вчителів мови та літератури, студентів філологічних факультетів і всіх, хто виявляє інтерес до визначної художньої пам'ятки. Він містить оригінальний текст «Слова» з перекладом українською мовою і детальними коментарями, аналіз ідейного змісту та поетики твору, методичні рекомендації щодо його вивчення. Навчальний посібник «Введение в литературоведение» (2011 р.) являє собою короткий конспект курсу «Вступ до літературознавства», що вивчається студентами-першокурсниками філологічних факультетів педагогічних університетів. Структура та стиль посібника зумовлені новими навчальними технологіями і зорієнтовані на самостійну роботу студентів.

«Сучасний словник літературознавчих термінів» (2003 р.) став настільною книгою вчителя-словесника, учня, студента-філолога. Він уміщує понад 500 основних літературознавчих термінів, які тлумачаться у світлі сучасних наукових поглядів. Словник певною мірою є підсумком багаторічної праці М.Ф. Гетманця в цій галузі. Нагальна потреба в такому адаптованому до сучасних умов і досить популярному виданні зумовлена тим, що за останнє десятиліття в теорії літератури відбулися істотні зміни, пов'язані з критичним переосмисленням її методологічних засад, із відновленням принципу об'єктивно-історичного підходу до літературних явищ.

Цікавим для вчителів мови та літератури, викладачів курсу українознавства і всіх тих, хто вивчає культуру свого краю, є довідник «Літературна Харківщина» (2007 р.) за редакцією М.Ф. Гетманця та його активного авторства. Він містить понад 500 імен письменників, критиків, літературознавців та інших діячів культури, причетних до літературного життя на Харківщині. Значна частина статей написана на підставі самостійних розвідок і являє собою невеликі нарис-портрети. Відкривається книга узагальнювальною статтею, що містить характеристику літературного процесу в Харкові від давнини до сучасності.

У «Сучасному словнику літератури і журналістики», укладеному М.Ф. Гетманцем у співавторстві (2009 р.), подано витлумачення та роз'яснення найважливіших категорій і термінів, що використовуються в сучасних науках про літературу і журналістику. Поруч із традиційними термінами автори прагнули врахувати сучасний стан розвитку галузей, подати нові та новітні поняття, які тільки-но входять в ужиток.

Словник літератури вміщує понад 600 основних літературознавчих термінів, які тлумачаться у світлі сучасних наукових засад.

Словник журналістики містить понад 700 статей, у яких розкрито значення важливих термінів, що характеризують традиційні поняття та сучасний стан розвитку інформаційної сфери, етичні та правові засади діяльності медіа, сучасну медіажанрологію та процес журналістської творчості.

М.Ф. Гетманець – учасник Великої Вітчизняної війни. Має бойові нагороди: орден Вітчизняної війни II ступеня, орден «За мужність», медаль «За відвагу». У повоєнний час за наукову й педагогічну діяльність нагороджений знаком «Відмінник народної освіти УРСР», медаллю А.С. Макаренка, він лауреат літературної премії імені Григорія Квітки-Основ'яненка.

Учений підготував 5 докторів і 16 кандидатів філологічних наук.

Докторські дисертації, виконані під керівництвом М.Ф. Гетманця, порушують проблеми місця і ролі майстра слова в суспільному житті, проблеми автора й авторської позиції, почуття відповідальності та тривоги письменників за стан справ у суспільстві та ролі в ньому мистецтва, проблеми взаємин письменника та влади та ін.

Гідним продовжувачем ідей М.Ф. Гетманця став Іван Степанович Маслов. У 1996 році він захистив докторську дисертацію «Творчість Федора Абрамова в контексті сільської прози».

У дослідженні по-новому постала особистість Ф. Абрамова як письменника. Завдяки глибокому аналізу художньої творчості, вивченню публіцистики, щоденників, архівних матеріалів переконливо доведено, що Ф. Абрамов був не просто чесним художником, а й борцем проти тоталітаризму.

Головний об'єкт дослідження – тетралогія «Братья и сестры», найвизначніший твір письменника. У роботі об'єктивно оцінюється те позитивне, що було в критичній літературі про цей твір, але в аналізі автор іде своїм шляхом, відкриваючи зовсім нові смислові глибини. Художній світ, створений Ф. Абрамовим, оцінюється не лише з історичної відстані, але й з урахуванням історичного досвіду народу і тих змін, що відбулися в суспільстві. Найбільш вагома частина дослідження – аналіз образів Прясліна, Подрезова, Лукашина, Анфіси та ін. Вони трактуються як люди трагічної долі, жертви тоталітаризму. Своєрідна і методика дослідження, яка ґрунтується на психологічному аналізі характерів і обставин у світлі загальнолюдських моральних пріоритетів. У такому аспекті й з такою глибиною характери, створені Ф. Абрамовим, висвітлюються в літературі вперше. У роботі по-новому трактуються важливі явища літературного процесу того часу, зокрема роль і значення «сільської прози», зроблено цілий ряд теоретичних узагальнень: про співвідношення життєвої і художньої правди, про національне і загальнолюдське в літературі, про критерії оцінки художньої творчості тощо.

Дисертаційне дослідження І.С. Маслова відзначається новизною наукової методології, масштабністю і вагомістю одержаних результатів, відкриває новий напрям у вивченні творчості Ф. Абрамова й усієї літератури радянської епохи.

Ще один учень професора М.Ф. Гетманця, який захистив під його керівництвом і кандидатську дисертацію (1988 р.), і докторську (1996 р.), –

Олександр Сергійович Силаєв. У докторській дисертації «Борьба за свободу творчества в период формирования эстетики тоталитаризма (на материале русской литературы 1920-х годов)» із нових, сучасних позицій, з урахуванням історико-літературних матеріалів, які раніше не вивчалися, висвітлюється одна з центральних проблем літературного процесу 20-х років – проблема взаємин мистецтва і влади. Аналізуючи роботи В. Леніна, Л. Троцького, О. Богданова, М. Бухаріна, А. Луначарського та інших теоретиків більшовизму, а також різноманітні наукові видання та періодику тих років, автор простежує основні етапи формування естетичної теорії тоталітаризму. На матеріалі художніх творів Є. Замятіна, В. Вересаєва, К. Федіна, І. Еренбурга, М. Булгакова, І. Бабеля продемонстровано, що література 20-х років чинила опір тискові тоталітарної влади, виборювала ідею свободи мистецтва та автономності творчості.

Послідовно розбудовують наукову літературознавчу школу професора М.Ф. Гетманця його послідовники – учені й з інших міст України. Так, у 2003 р. захистив докторську дисертацію «Творчество А.П. Платонова в контексте мировой литературы XX ст.» Олександр Володимирович Кеба із Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Він же був у свій час і першим аспірантом М.Ф. Гетманця.

У дослідженні проведено зіставний аналіз творів А. Платонова, Дж. Джойса, Ф. Кафки, К. Чапека, У. Голдінга, М. Хвильового. З'ясовано, що типологічні паралелі між ними зумовлюються спільною модерністською настановою – «епістемологічною непевністю» митців щодо сутності буття і людини. Засвідчено спорідненість поетик досліджуваних авторів. Виявлено суголосність в принципах характерології (індетермінізм поведінки героїв, відсутність традиційних засобів характеристики, домінування символіко-міфологічного й хронотопного психологізму), в особливостях сюжетно-композиційної організації творів (ослабленість дії, мотивний принцип оповіді, ускладненість хронотопу), у підвищеній ролі словесно-семантичного наповнення тексту. У контексті жанрових тенденцій новітньої літератури схарактеризовано специфічну рису творів А. Платонова – філософську метажанровість із властивим їй поєднанням ознак утопії та антиутопії, міфу і лірики, меніппеї й притчі.

Активно співробітничать із професором М.Ф. Гетманцем науковці з Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, які захистили докторські дисертації за його консультуванням.

Ольга Миколаївна Ніколенко захистила докторську дисертацію «Жанр антиутопии в русской литературе XX столетия» (1996 р.). Аналізуючи антиутопії Є. Замятіна, А. Платонова, М. Булгакова, Ю. Данієля, В. Аксьонова, В. Войновича та інших письменників, авторка визначила характерні тенденції в розвитку російської антиутопії, типологічні риси цього жанру. Розкрита творча своєрідність письменників, яка виявляється в майстерності зображення людини та художньому прогнозуванні соціальних явищ. У роботі показано значення російської антиутопії для пізнання дійсності, а також для розвитку світової літератури.

У докторській дисертації Валентини Іванівни Мацапури (2002 р.) простежується еволюція української теми в російській літературі першої

половини XIX ст. з акцентом на проблемах міфологізації та інтертекстуальності. По-новому осмислені й висвітлені українські мотиви, сюжети й образи у творчості Ф. Глинки, О. Сомова, К. Рилєєва, М. Маркевича, О. Шаховського, О. Пушкіна, М. Гоголя, М. Погодіна, Ф. Булгаріна, Н. Кукольника та інших. Установлено, як змінювався національний образ України у сприйнятті предромантиків і романтиків. Розглянуті приклади міфологізації образу Малоросії, авторські міфи про українське козацтво, Хмельницького, Мазепу. Досліджені інтертекстуальні зв'язки художніх текстів, а також вплив фольклорних та історичних джерел на розвиток української теми в російській літературі 1800 – 1840-х років.

У кандидатській дисертації, виконаній під керівництвом професора М.Ф. Гетманця, А.Г. Козлова (1990 р.) окреслила місце та значення анімалістичної теми в сучасній літературі. Вона визначила нові аспекти ідейно-моральної проблематики, зумовлені цією темою, а також схарактеризувала пошуки та знахідки письменників у зображенні людини в її взаємодії з природою. У дисертації обґрунтовано принципи класифікації анімалістичних образів, досліджується правомірність та семантичне наповнення літературних термінів «анімалістична проза», «анімалістичний жанр», «анімалістичний психологізм», розкрито роль анімалістики в художній творчості як письменників XIX ст. (І.С. Тургенєв, Л.М. Толстой, М.Є. Салтиков-Шчєдрін, А.П. Чехов, О.І. Купрін), так і XX ст. (М.О. Булгаков, Г.М. Троєпольський, В.П. Астаф'єв, Ч.Т. Айтматов та інші).

У дослідженні В.Б. Звагельського (1992 р.) «Слово о полку Ігоревім» у сучасних російських та українських перекладах (70 – 80-ті роки)» вперше аналізуються переклади «Слова...» не лише як самостійні твори, але й визначається ступінь їх адекватності змісту і формі першоджерела. У дисертації встановлені критерії оцінки перекладів, на їх основі запропонована схема жанрової типології.

Основні форми вираження авторської позиції в романах Ч. Айтматова «Буранний полустанок» та «Плаха» досліджувала О.П. Ільницька (1992 р.). У роботі схарактеризована типологія та специфічні особливості цих романів, а також форми й засоби вираження авторської позиції, які поділяються на образні (за допомогою системи образів) та позаобразні (розповідально-стильові, або суб'єктні, організація твору, хронотоп, жанрово-композиційні особливості).

М.М. Журенко (1992 р.) здійснює цілісний аналіз творчого доробку І.П. Ключникова в контексті російської літератури 30 – 40-х років XIX ст. – поетичного та прозаїчного. Авторка підкреслює, що заслуга поета полягає в психологічному вираженні внутрішнього світу стражденної романтичної душі, наділеної високими почуттями, і доходить висновку, що І.П. Ключников зробив помітний внесок у розвиток психологізму російської літератури: рефлексія породжувала самоаналіз, а це створювало умови для розвитку психологізму; він збагатив російську поезію відверто сумним та глибоко людським змістом.

У дисертації С.В. Безчотникової (1993 р.) уперше було здійснено цілісний аналіз роману Є. Замятіна «Ми» як утопії у його взаємодії з традиціями російської та світової літератури, а також у співвідношенні з соціально-

політичними реаліями нашого часу. Дослідниця дійшла висновків щодо значення та особливостей творчості Замятіна, своєрідності проблематики та поетики роману «Ми», його місця та ролі в історії російської та світової літератури.

У дисертації О.Г. Ткаченко (1993 р.) уперше було зроблено цілісний аналіз усієї літературної спадщини І.П. Ключникова – поетичної та прозаїчної; досліджена поетика та проблематика творчості у співвідношенні з романтичною поезією того часу. На основі маловідомих матеріалів, частина з яких була використана вперше, була уточнена біографія письменника, описана його творча майстерня.

Дослідження проблеми автора й авторської позиції в романі М.О. Шолохова «Піднята цілина» здійснює В.Ю. Назаренко (1993 р.). На підставі результатів аналізу робить висновок про те, що звинувачення М.О. Шолохова в тому, що роман «Піднята цілина» є так званим «соціальним замовленням», політично інспірованим, не підтверджується ні фактами біографії письменника, ні аналізом художньої структури твору.

С.В. Ленська (1998 р.) дослідила соціально-етичну та філософську проблематику роману Ф. Сологуба «Мелкий бес» у зіставленні з авторською концепцією світу і людини, що дало змогу переглянути усталену думку про цей твір як про символістський роман, визначити його типологічні зв'язки з традиціями російської реалістичної літератури.

Проблему вивчення «Слова о полку Ігоревім» в Україні в 1970 – 1990 рр. досліджує І.І. Костікова (1998 р.). У роботі проаналізовані основні напрями дослідження «Слова...», здійснений огляд історії розвитку українського словознавства в ХІХ ст. та першій половині ХХ ст. Детально схарактеризована діяльність регіональних дослідницьких груп Києва, Сум, Харкова, а також праці окремих дослідників з інших регіонів.

Після невеликого наукового «перепочинку» М.Ф. Гетманець знову занурюється в дослідницьку роботу, готує науково-педагогічні кадри вищої кваліфікації.

У 2006 р. О.А. Гончарова захистила дисертацію, у якій уперше предметом спеціального дослідження стала літературна спадщина Ю.М. Говорухи-Отрока. Дослідниця дійшла висновку про те, що він був одним із визначних критиків свого часу, які впливали не тільки на літературний процес, але й на духовне життя Росії.

У дисертації І.Р. Жиленко (2006 р.) уперше об'єктивно аналізується один із найодіозніших творів російської літератури ХХ ст. – філософський роман М.П. Арцибашева «Санін». Дорадянська і радянська критика засудила його з моральних позицій як такий, що пропагує аморальність та сексуальну розбещеність. У роботі з позицій нашого часу по-новому висвітлюється проблематика роману «Санін», здійснюється системний аналіз твору як художнього феномена, визначаються місце і значення роману в історії російської літератури.

Літературна спадщина Х.Д. Алчевської стала предметом спеціального дослідження І.В. Кузнєцової (2007 р.), у якому вперше, з урахуванням маловідомих та архівних матеріалів, висвітлено літературну діяльність письменниці, розкрито

її світоглядні й ідейно-естетичні позиції. Головні розділи роботи присвячені аналізу мемуарів «Передумане і пережите», літературно-критичній праці «Що читати народу?», нарисів, оповідань та епістолярної спадщини. Дослідження дозволило вперше висвітлити активну роль Х.Д. Алчевської в літературному процесі другої половини ХІХ ст., схарактеризувати її як оригінального художника, пропагандиста кращих зразків світової літератури, представника рецептивної критики.

І.С. Сергєєва (2010 р.) дослідила драматургічний спадок І. Сургучова, репрезентований етапними для його художньої еволюції п'єсами «Торговельний дім» (1913 р.), «Осінні скрипки» (1915 р.) та «Ріки вавилонські» (1921 р.). Аналіз поетики та семантики цих творів показав, що І. Сургучов-драматург у своїх новаціях орієнтувався на традиції І. Тургенєва, Л. Толстого, А. Чехова, М. Горького. Разом із тим йому були близькими відкриття літературного модернізму – як вітчизняного, так і європейського.

У дисертації О.В. Братченко (2011 р.) «Творчість Я.П. де Бальмена та російська романтична проза першої половини ХІХ століття» вперше здійснено аналіз повістей, які дійшли до нас у рукописній збірці, доведено, що Я.П. де Бальмен був обдарованим письменником-романтиком. Незважаючи на дещо учнівський характер певних творів, його збірка має історико-літературне значення. У ній відсутні громадянські мотиви, політичні ідеї, проте утверджуються високі моральні ідеали добра, людяності, чистоти почуттів.

Наукова і навчально-педагогічна діяльність професора М.Ф. Гетманця – це золота сторінка в історії Харківського педагогічного університету, яка дає уявлення про глибину і широкий діапазон наукових студій, що виконуються на кафедрі російської та світової літератури, про високий професіоналізм учених, вихованих Михайлом Федосійовичем, про їх фахову обізнаність і здатність дарувати знання студентам-філологам.

Іван Степанович Маслов (нар. 1939 р.) – випускник філологічного факультету Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. Закінчив аспірантуру на кафедрі теорії літератури Академії суспільних наук при ЦК КПРС, у 1980 р. захистив кандидатську дисертацію «Науково-технічна революція і духовний світ людини праці у радянській художньо-документальній повісті 70-х років».

Тривалий час І.С. Маслов був на редакторській роботі: головним редактором газети «Ленінська зміна», заступником головного редактора газети «Соціалістична Харківщина», головним редактором журналу «Прапор».

Після закінчення докторантури при Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С. Сковороди він захистив докторську дисертацію «Творчість Федора Абрамова в контексті сільської прози» (1996 р.).

Із 1995 р. професор І.С. Маслов завідує кафедрою української та світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Прозаїк, літературознавець, публіцист, І.С. Маслов є членом Національної спілки письменників України.

Головні напрями наукових досліджень ученого: історія української, російської та світової літератури XIX – XX ст., теорія літератури, теорія та практика журналістської роботи, проблеми сучасного розвитку української літератури.

Науковець опублікував понад 2 тисячі літературознавчих та публіцистичних статей.

Найбільш відомі наукові роботи – монографії «Сучасні проблеми літературного розвитку», «Правда как мера таланта», «Федор Абрамов».

І.С. Маслов – автор художніх творів: «Белый цвет тёрна», «Материнский огонь», «Время цветения звезд», «Сельчане», «Окнами на зарю», «Обручение», «Сын», які вийшли окремими виданнями та в складі 9-томного «Избранного». Його твори перекладено українською, білоруською, молдавською, мордовською, якутською, польською, англійською, німецькою мовами.

І.С. Маслов – лауреат Всеукраїнської літературної премії імені Володимира Короленка, літературної премії імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, лауреат Всеросійської літературної премії імені Федора Абрамова.

Іван Степанович Маслов підготував 11 кандидатів наук.

Р.В. Мельників (1998 р.) захистив кандидатську дисертацію «Майк Йогансен: проблема художньої моделі «людина і світ». Ця проблема розглядається відповідно до творчої і світоглядної еволюції письменника, структури його поетичної міфології та формально-змістових пошуків. Уперше в українському літературознавстві здійснена спроба цілісного аналізу спадщини Майка Йогансена в контексті української та світової літератури.

С.В. Жадан (2000 р.) у дисертаційній роботі проаналізував філософсько-естетичні особливості поезики М. Семенка. Світоглядна система поета розглядається в контексті становлення і розвитку вітчизняного футуризму як викінченого напрямку в українській літературі першої половини XX ст. Творчий шлях Михайла Семенка береться до уваги у своїй комплексній взаємодії з урахуванням тієї еволюції, що її зазнав футуристичний рух в Україні протягом шістдесяти років свого легального існування.

У дисертації В.М. Терещенка (2002 р.) розглянуті метафізичні інтенції української повісті 20-х років XX ст. На основі з'ясування специфіки епісистеми цього періоду, однією з головних рис якої була метафізична орієнтація свідомості людини, у роботі проаналізований жанр повісті в аспекті реалізації цієї світоглядної особливості митців. На основі вивчення деяких ідейно-тематичних та структурно-композиційних елементів повістей на засадах філософії імені (В. Підмогильний), «нової релігійності» (М. Хвильовий) та міфу (П. Панч) автор доходить висновку про іманентну антропоцентричність та метафізичну інтенціональність цього жанру як такого.

Вивченню багатогранного образу природи як структурного елемента художньої концепції людини в творчості Лесі Українки присвячена дисертація І.І. Іваненко (2006 р.). У роботі розкрито роль феномена природи в процесі творення художньої моделі людини, а саме: природа як засіб моделювання конфлікту та природа як один із конструентів характеротворення. Аналізуючи феномен

природи як всезагальне суще в багатоманітності виявів живого, одухотворення універсуму, автор досліджує і внутрішню сутність «природних» речей.

Дисертація Л.О. Печерських (2008 р.) «Концептуальні дискурси сміхової культури в українській прозі 90-х років XX ст. (творчість Юрія Андруховича)» дає нове уявлення про своєрідність художнього світу цього автора як результату поєднання постмодерністської естетики та дискурсів сміхової культури. Особливий тип авторської іронії, постмодерна іронія випадковості, що наявна у різновидах іронії редукції та перенасичення, відіграє роль засобу переосмислення названих дискурсів.

О.А. Карпенко (2008 р.) дослідила міфопоетику роману В. Дрозда «Листя землі», зокрема формально-змістові засоби, що допомагають автору втілити у своєму тексті уявлення про міфологічну модель світу, схеми первісного мислення, первинні образи, символи та мотиви людської культури. У роботі визначені естетичні й функціональні особливості міфологічних та фольклорних запозичень, оригінальне використання яких дозволяє художньо виразити авторське бачення концепції «людина-світ».

О.С. Лук'янова (2010 р.) дослідила творчість Роберта Третьякова у контексті естетико-філософських шукань шістдесятників. Вона схарактеризувала основні теми та мотиви лірики митця, домінантні образи, дійшовши висновку, що поезії Р. Третьякова притаманні полемічна пристрастність, гуманістична спрямованість і заангажованість у морально-етичну проблематику, щирість і ліризм; стилеві автора властиві конкретність, тяжіння до простоти та ясності художньої форми.

У роботі Т.М. Шарової (2010 р.) досліджено характер художнього осмислення проблеми біографічного ландшафту у творчій спадщині Василя Бондаря. Окреслено сюжетно-композиційну своєрідність творів письменника та визначено концепт біографізму як домінанти естетико-філософської складової його таланту. Розкрито поетичну інтенційність складників «людина-війна» та «людина-зброя» у творах митця.

У дисертації О.В. Куцевол (2012 р.) «Творчість Юрія Шовкопляса і соцреалістичний канон в українській літературі 30 – 60-х років XX століття» вперше комплексно досліджена творчість цього письменника. На основі архівних матеріалів відтворено його життєвий і творчий шлях, здійснено ґрунтовний аналіз його художньої спадщини, зокрема визначені складові авторської художньої концепції, а також розкрито тематику, проблематику, досліджено образну систему, окреслено естетико-філософські засади літератора.

Достойним послідовником свого наставника професора І.С. Маслова став Ростислав Володимирович Мельників (нар. 1973 р.), який закінчив Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди за спеціальністю «учитель української мови та літератури, історії» і успішно завершив при кафедрі історії української літератури навчання в аспірантурі, захистивши кандидатську дисертацію «Майк Йогансен: проблема художньої моделі «людина і світ»».

Із-під пера доцента Р.В. Мельникова з'явилося понад 100 статей із проблем перебігу сучасного літературного процесу, а також нариси про письменників

1920-х років: Майка Йогансена, Івана Ковтуна (Ю. Вухналя), Василя Мисика, Сергія Пилипенка, Валер'яна Підмогильного, Валер'яна Поліщука, Володимира Свідзінського, Олекси Слісаренка, Миколи Хвильового, Леоніда Чернова-Майлошийченка. Він також автор поетичних збірок «Полювання на Оленя», «Подорож Рівноденням», монографії «Майк Йогансен: ландшафти трансформацій» та книги історико-літературних есеїв «Літературні 1920-ті. Постаті (Нариси, образки, етюди)».

Основні напрями наукових досліджень: історія української літератури, теорія і практика українських літературних угруповань 1920-х років, творчість письменників «Розстріляного Відродження», сучасний літературний процес.

Під його керівництвом захищена кандидатська дисертація О.Л. Ушкалова (2010 р.), присвячена комплексному дослідженню творчості Михайла Ялового (Юліана Шпола) на тлі українського літературного процесу 1920-х років, зокрема життєвого та творчого шляху письменника (на основі архівних матеріалів), його поезії, прози й драматургії.

Р.В. Мельників – лауреат видавництва «Смолоскип» (Київ, 1995 р.), стипендіат Hermann Kesten Stipendium (Нюрнберг, 2004 р.), з-поміж наукових відзнак: Short-term Grant of the American Council of Learned Societies (2000 р.), Petro Jacyk Visiting Scholar (Університет Торонто, 2005 р.), John Kolasky Fellow (Університет Альберти, 2005 р.), стипендія Кабінету Міністрів України для молодих учених (2006 –2008 рр.), The Dr. Jaroslaw and Nadia Mihaychuk Fellow (Гарвардський університет, 2010 р.).

Отже, професор І.С. Маслов, продовжуючи традиції харківської літературознавчої школи М.Ф. Гетманця, вибудовує власну наукову школу, зорієнтовану в основному на осмислення проблем літературної творчості українських письменників.

Активно розвиває наукові ідеї Михайла Федосійовича Гетьманця також його учень – доктор філологічних наук, професор Олександр Сергійович Силаєв (нар. 1952 р.).

Закінчивши відділення російської мови і літератури філологічного факультету Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди, він набув майже десятирічного стажу вчительської роботи, а з 1981 р. викладає на кафедрі російської та світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

У 1988 р. він захистив кандидатську дисертацію «Люди искусства и проблемы художественного творчества в современном советском романе», у 1996 р. – докторську дисертацію «Борьба за свободу творчества в период формирования эстетики тоталитаризма (на материале русской литературы 1920-х годов)».

Наукові інтереси О.С. Силаєва спрямовані на вивчення сучасного літературного процесу та російської прози 20-х років ХХ ст. Особливі вподобання пов'язані з творчістю І.О. Буніна, М.О. Булгакова, А.П. Платонова, Б.К. Зайцева.

О.С. Силаєв – автор монографії «Искусство и власть. «Вечная» тема в литературе 1920-х годов», навчального посібника «Литературный процесс

20-х годов: формирование эстетики тоталитаризма», навчально-методичних рекомендацій та численних статей, присвячених актуальним питанням історії російської літератури ХХ ст.

Так, у праці «Искусство и власть. «Вечная» тема в литературе 1920-х годов» із сучасних позицій, з урахуванням нових історико-літературних матеріалів висвітлюється одна з центральних проблем літературного процесу 20-х років – проблема взаємин мистецтва і влади. Заново прочитуючи роботи В. Леніна, Л. Троцького, А. Богданова, М. Бухаріна, А. Луначарського та інших теоретиків більшовизму, автор простежує основні етапи формування естетичної теорії тоталітаризму. На матеріалі художніх творів Є. Замятіна, В. Вересаєва, К. Федіна, І. Еренбурга, І. Бабеля він демонструє, що література 20-х років активно чинила опір все більш зростаючому тиску тоталітарної влади, відстоювала ідею свободи мистецтва і самоцінності творчості.

У навчальному посібнику «Литературный процесс 1920-х годов: формирование эстетики тоталитаризма» автор по-новому висвітлює проблему генезису радянської літератури, відтворює цілісну картину формування тієї теоретико-методологічної моделі, яка пізніше отримала найменування теорії соціалістичного реалізму. Особливу увагу приділяє аналізу теоретико-літературної та літературно-критичної діяльності таких видатних діячів більшовицького керівництва, як Л. Троцький і М. Бухарін, перу яких належить значна кількість робіт літературознавчого характеру, що практично не були предметом спеціального розгляду.

Із 1997 р. О.С. Силаєв опікується дослідженнями аспірантів. Під його керівництвом підготовлено та захищено 4 кандидатські дисертації.

Дисертація Чишан Го (2001 р.) присвячена вивченню ролі та функцій пейзажних мотивів і образів у художній системі російського символізму. У роботі вперше з позицій системно-цілісного аналізу простежена образно-мотивна побудова (система пейзажних образів-концептів) пейзажної лірики в творчій спадщині видатних представників двох поколінь російського символізму на межі ХІХ – ХХ ст. – К. Бельмонта та О. Блока як у межах окремих творів і циклів, так і в аспекті ідейно-художньої еволюції творчості обох поетів.

«І.О. Родіонов і літературний процес кінця ХІХ – початку ХХ століть» – тема дисертаційної роботи Г.О. Гетьманець (2004 р.). Вивчення спадщини письменника засвідчує, що він був представником реалістичного напрямку в літературі й у своїх творах правдиво відобразив гострі проблеми народного життя одного з драматичних періодів російської історії. Творчість І.О. Родіонова суттєво доповнює загальну картину розвитку російської літератури наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., а поставлені в ній деякі проблеми залишаються значною мірою актуальними й у наш час.

О.Л. Безкоровайна (2005 р.) захистила дисертацію «Забута проза В.В. Вересаєва 20 – 30-х років ХХ ст. (романи «В тупике», «Сестры»)». Після революційні романи письменника проаналізовано в контексті ранньої радянської прози про революцію, громадянську війну та епоху індустріалізації,

розкрито ідейно-художню своєрідність цих творів В. Вересаєва та визначено внесок письменника у вирішення традиційної для літератури теми долі російської інтелігенції. Уперше досліджено особливості поетики романів «В тупике» та «Сестры» у зіставленні з процесами оновлення реалізму в літературі початку ХХ ст. й зроблено висновки щодо творчого методу «пізнього» В. Вересаєва.

І.О. Гетьманець (2011 р.) у дисертації дослідила літературно-художню спадщину А.С. Макаренка, визначила її ідейно-естетичне значення у світлі сучасних наукових засад. За останні десятиліття з'явилася значна кількість невідомих раніше архівних документів та інших матеріалів, які дозволяють повніше уявити А. С. Макаренка як людину й творчу особистість. На основі нових джерел висвітлюються деякі факти біографії письменника-педагога, його духовний світ, соціально-політичні та філософсько-естетичні погляди.

Наукова діяльність професора О.С. Силаєва – це серйозний внесок у розбудову наукової літературознавчої школи Харківського педагогічного університету.

Як уже згадувалося, ідеї професора М.Ф. Гетманця успішно втілюються в життя не тільки в Харкові, а й за його межами.

Так, його учень Олександр Володимирович Кеба після успішного захисту кандидатської, а згодом і докторської дисертації працює проректором із наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Він – автор монографій «Андрей Платонов и мировая литература XX века: типологические связи», «Лирика Иннокентия Анненского: художественная семантика и структура» (у співавторстві), навчально-методичних посібників «Котлован» Андрея Платонова: материалы для изучения», «Модернізм у зарубіжній поезії другої половини ХІХ – ХХ ст.», «Літературознавчі стратегії ХХ ст.» та ін.

Із 2003 р. він керує науковими пошуками аспірантів. Підготовлені та захищені 9 кандидатських дисертацій, предметом дослідження яких стала творча спадщина Інокентія Анненського, Михайла Булгакова, Томаса Стерна Еліота та ін.

У Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка продовжує справу М.Ф. Гетманця Ольга Миколаївна Ніколенко, яка очолює кафедру світової літератури.

За значну науково-педагогічну діяльність вона отримала у 2008 р. почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». О.М. Ніколенко – лауреат Державної премії імені Івана Франка (2009 р.), лауреат Полтавської обласної премії імені Панаса Мирного (2009 р.), лауреат Полтавської міської премії імені В.Г. Короленка (2006 р.).

Основні напрями її діяльності – дослідження традицій класики в сучасній літературі, вивчення типологічних взаємозв'язків слов'янських літератур, виявлення художнього новаторства митців ХХ ст. у світовому літературному процесі.

Під керівництвом професора О.М. Ніколенко захищено 17 кандидатських дисертацій, присвячених вивченню творчості А. Ахматової, Б. Чичибабіна,

М. Булгакова, А. Платонова, Б. Пастернака, В. Шукшина, М. Гоголя, В. Некрасова, Й. Мальденштама, О. Вампілова, М. Зоценка.

Разом зі своїми учнями О.М. Ніколенко видала 16 монографій, 4 підручники із зарубіжної літератури для середньої і вищої школи з грифом Міністерства освіти і науки України, 8 посібників, понад 400 статей у вітчизняних і закордонних виданнях. Серед них: «Від утопії до антиутопії. Про творчість А. Платонова і М. Булгакова» (1994 р.), «Романтизм у поезії» (2002 р.), «Бароко. Класицизм. Просвітництво» (2003 р.), «Поезія французького символізму» (2003 р.).

Доктор філологічних наук, професор Валентина Іванівна Мацапура достойно підносить і розвиває ідеї свого наставника професора М.Ф. Гетманця, здійснюючи глибокі наукові розвідки в царині літературознавства.

Головні напрями літературознавчих досліджень В.І. Мацапури – актуальні проблеми вивчення російської літератури ХІХ ст., проблеми поетики, компаративістики.

Науковий доробок ученої – близько 190 наукових статей, опублікованих у вітчизняних та закордонних виданнях, та 2 монографії: «Украина в русской литературе первой половины XIX века», «Гоголь: художественный мир сквозь призму поэтики».

Вона підготувала 3 кандидати філологічних наук.

Представники школи професора М.Ф. Гетманця продовжують розвивати літературознавчу науку, активно, послідовно і цілеспрямовано досліджуючи літературний процес від давніх часів до наших днів. У М.Ф. Гетманця завжди є великий запас тем та ідей, однак його вирізняє не тільки вміння визначити актуальну і перспективну тему, але й підказати найефективніші шляхи її реалізації. Учений заохочує самостійність думки учнів, навіть коли вона не збігається з прогнозованими.

Літературознавчий напрям досліджень у Харківському педагогічному університеті ушляблює й ім'я професора Леоніда Генріховича Фрізмана (нар. 1935 р.), який здійснює науковий пошук і керує науковими розвідками своїх учнів у широкому часовому діапазоні – від творчості Державіна до Висоцького, від давніх повістей «соломонова циклу» до історико-фантастичного роману 90-х років.

Із 1965 р. Л.Г. Фрізман викладає історію російської літератури в alma mater – у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди. У 1967 р. він захистив кандидатську дисертацію «Общественно-литературные позиции Е.А. Баратынского», а у 1978 р. здобув науковий ступінь доктора філологічних наук після захисту дисертації «Русская элегия в эпоху романтизма».

У центрі наукових пошуків ученого – російська поезія і критика ХІХ – ХХ ст., пушкінознавство, літературна спадщина декабристів.

Л.Г. Фрізман – автор понад 500 публікацій, серед яких – монографії «Жизнь лирического жанра. Русская элегия от Сумарокова до Некрасова», «Декабристы и русская литература», «Семинарий по Пушкину», «Б. Чичибабин», «Максимович – литератор», «Предварительные итоги».

Так, у роботі «Жизнь лирического жанра. Русская элегия от Сумарокова до Некрасова» автор знайомить читача не тільки з кращими зразками елегійної лірики, які створили Сумароков, Жуковський, Батюшков, Пушкін, Баратинський, Лермонтов і Некрасов, а й з маловідомими, часом забутими віршами. Книга оповідає про місце елегії в літературній боротьбі різних епох, про творчі експерименти поетів-новаторів, полемічні зіткнення критиків, про їдкі випадки пародистів.

Значний інтерес науковців викликає монографія «Декабристы и русская литература», у трьох частинах якої – «Современники», «Наследники», «Потомки» – досліджується еволюція декабристської теми в російській літературі протягом майже сторіччя – з 1825 р. до 1917 р.

Учений – автор досліджень про видатних літераторів О. Галича, Б. Чичибабіна, М. Максимовича, С. Рейсера.

Так, книга «С чем рифмуется слово «истина». О поэзии А. Галича» присвячена життю та творчості цього видатного поета. Вона допомагає глибше осягнути ідейний та творчий світ Олександра Галича, чудового митця, життя і поезія якого були присвячені боротьбі проти лицемірства й жорстокості тоталітарного режиму, за ідеали свободи, демократії та гуманізму.

Нарис про життя і творчість Бориса Чичибабіна розповідає про його важкий життєвий шлях і ті високі душевні якості, що були йому притаманні. Дослідник схарактеризував головні теми віршів поета-громадянина, особливості його релігії, естетики, інших сторін його світогляду, його поетичну майстерність.

Творчість М. Максимовича-літератора, його діяльність як поета, критика, літературознавця, фольклориста, мемуариста теж стала предметом глибокого вивчення Л.Г. Фрізмана. До аналізу були залучені і вперше введені в науковий обіг невідомі до цього матеріали, показана роль Максимовича як історика давньоруської літератури, дослідника «Слова о полку Ігоревім», окреслене його місце в літературному житті Росії й України в 1830 – 1870 рр.

Під керівництвом Леоніда Генріховича Фрізмана підготовлено 4 доктори філологічних наук.

О.А. Андрущенко у 1998 р. захистила докторську дисертацію «Театр Д.С. Мережковського в контексті ідейно-художніх пошуків кінця ХІХ – початку ХХ ст.», де розглянула всі опубліковані за життя автора драми, його сценарії, надруковані на Заході, а також 6 драматичних творів, раніше не досліджуваних. Вона висвітлила позиції письменника та найбільш характерні особливості його таланту як драматурга та релігійного філософа, визначила місце драматургії в його доробку, встановила роль драм письменника в діалозі з сучасниками, дослідила принципи роботи з джерелами.

І.В. Чорний у 1998 р. захистив докторську дисертацію «Творчість Н.В. Кукольника та російська література 1830 – 1840-х років», яка є першим історико-літературним монографічним дослідженням, присвяченим творчості цього відомого російського письменника першої половини ХІХ ст. У роботі розглянуті майже всі художні твори письменника (історичні драми та романи,

мала проза), які аналізуються в контексті російської літератури означеного часу. Учений окреслив ідейні позиції письменника та найбільш характерні особливості його таланту як драматурга та прозаїка, дослідив принципи роботи Н. Кукольника з історичними джерелами, співвідношення у його творах правди та вимислу, особливості відтворення в них місцевого колориту та історичних характерів.

І.Я. Лосієвський у 1999 р. захистив докторську дисертацію «Анна Ахматова: проблеми наукової біографії», яка є першим історико-літературним дослідженням, присвяченим усьому комплексу проблем біографічного вивчення творчості видатної поетеси ХХ ст. Він обґрунтував роль біографа як автора, текстового керівника начала – духовного, наукового, художнього. Синтез біографічного образу Анни Ахматової визначено як процес науково-художнього освоєння документального матеріалу в усіх його видах і формах, результатів історико-літературного вивчення творчого шляху поета, досвіду біографічного письма. Дисертація містить першу в слов'янських літературах біографію Анни Ахматової.

У 2011 р. Т.М. Марченко захистила докторську дисертацію «Епоха Богдана Хмельницького в російській романтичній картині світу: трансформація фольклорних, літописних, історіографічних традицій», науковим консультантом якої був Л.Г. Фрізман.

Проблематика наукової концепції пов'язана з дослідженням специфіки художнього історизму та процесів рецепції епохи Богдана Хмельницького в картині світу російського романтизму. Реконструйований «Богданів текст» російської літератури, доведена його внутрішня ідейна єдність, вивчаються фольклорно-літописні та історіографічні джерела цього художнього феномена.

Під керівництвом професора Л.Г. Фрізмана підготовлено також 52 кандидати філологічних наук.

Глибокі наукові дослідження професора Л.Г. Фрізмана поклали початок згуртуванню навколо нього молодих дослідників, які взялися за вивчення ролі й місця митця та його творчості в історії російської літератури.

Так, О.А. Андрущенко (1991 р.) захистила кандидатську дисертацію «Комедія Д.І. Фонвізіна «Недоросль» у контексті культурного життя Росії першої половини ХІХ ст.». Дослідниця презентує цілісне та різнобічне уявлення про процес освоєння російським суспільством морального та естетичного багатства комедії, про її інтерпретацію, втілення та перевтілення акторами, режисерами, критиками у світлі власних ідейних та творчих пошуків.

«Гоголівський міф про Петербург у контексті російської літератури 30 – 40-х років ХІХ століття» – тема дослідження Т.І. Агаєвої (1993 р.).

Т.І. Тищенко (1997 р.) у дисертації «М.І. Греч. Літературно-громадські позиції та художня творчість» уперше проаналізувала художні твори М.І. Греча, презентувала його постать як критика, літературознавця.

Творчість О.К. Толстого у контексті суспільного та літературного руху в Росії в середині ХІХ ст. дослідила Т.М. Марченко (1998 р.).

М.О. Овчинников (2000 р.) простежив еволюцію ідейних і літературно-

естетичних поглядів, особливості поетики романів Ф.В. Булгаріна – письменника, журналіста і видавця першої половини XIX ст.

Предметом дисертаційного дослідження М.А. Гарбар (2001 р.) є літературна спадщина Зінаїди Гіппіус, однієї з визначних постатей «срібного віку» російської літератури, творчість якої аналізується в контексті ідейно-філософських та естетичних розвідок письменниці.

«Антинігілістичний роман М.С. Лєскова» – тема дисертації О.В. Каданер (2004 р.), у якій аналізуються романи «Некуда» та «На ножах», що відображають антиреволюційні настрої письменника і разом із тим дають повне уявлення про своєрідність його художнього світу, про сприйняття ним суспільства та визначення своєї громадянської позиції.

Творче надбання письменника з Харківщини А.М. Нахімова (1782 – 1814 рр.) та основні віхи його біографії досліджуються в дисертації М.Е. Шульгун (2005 р.).

У дисертації Н.М. Філяніної (2005 р.) «Автобіографічний елемент у творчості А.О. Григор'єва» показано визначальну роль цього елемента в з'ясуванні своєрідності творчої особистості А.О. Григор'єва як поета і критика.

Наукове дослідження С.А. Комарова (2005 р.) присвячене аналізу російської документальної прози 1917 – 1920 рр. на матеріалі її вершинних творів – книги публіцистичних статей О.М. Горького «Несвоевременные мысли» (1917 – 1918 рр.), книги щоденників І.О. Буніна «Окаянные дни» (1918 – 1919 рр.) та «Писем к Луначарскому» В.Г. Короленка (1920 р.).

В.І. Шевченко (2006 р.) здійснила цілісний і всебічний аналіз літературної творчості (поетичної, перекладацької, критичної) Е.І. Губера – представника когорти митців 30 – 40-х років XIX ст.

У дисертації К.В. Бондар (2007 р.) «Давньоруські повісті Соломонового циклу: джерела, текстологія, проблематика, поетика» проаналізовано з позицій сучасних вимог історію вивчення пам'ятки в російській та зарубіжній науці, виникнення й розвиток сюжету про Соломона, проблеми історії тексту давньоруських повістей, у тому числі археографічні й текстологічні особливості, проблематика та поетика повістей в аспекті національної своєрідності.

Вивченню літературної та епістолярної спадщини М.В. Станкевича в контексті російської літератури першої половини XIX ст. присвячене дослідження О.О. Долгої (2007 р.), у якому доповнено та уточнено уявлення про творчу особистість письменника.

Дисертаційна робота О.Р. Абдулаєвої (2007 р.) присвячена вивченню драматичного циклу «Романтика», літературній спадщині М.І. Цвєтаєвої та її творчій концепції на межі 1910-х років. Авторка розглянула проблеми осмислення драматургії М.І. Цвєтаєвої на сучасному етапі, підбила підсумки і накреслила перспективи вивчення творчості поетеси та основні підходи і методи дослідження ліричної драми навзагал.

Дисертація К.Є. Жукової (2007 р.) присвячена цілісному вивченню всіх аспектів діяльності А.А. Дельвіга – його поетичної творчості, суспільної й літературно-критичної діяльності, роботи як видавця у їх взаємозв'язку і взаємозумовленості.

Наукова студія Ю.В. Грішанової (2012 р.) «Особистість і лірика Кароліни Павлової у контексті російської літератури XIX століття» репрезентує творчість поетеси, що оцінена як значне та оригінальне явище в російській літературі, а сама Кароліна Павлова – як непересічна обдарована особистість.

Не залишилося поза увагою Л.Г. Фрізмана та його учнів стильове та жанрове розмаїття російської літератури. Ціла когорта однодумців, об'єднаних ідеями свого наставника, виконала роботи в цьому аспектів.

У дисертації Л.Г. Андронової (1987 р.) досліджується зародження та еволюція мемуарно-автобіографічного жанру в творчості М.П. Огарьова, виникнення таких жанрових форм, як соціально-психологічна автобіографічна повість, біографічний нарис, літературний портрет; виявлена ідейно-художня своєрідність автобіографії письменника, типологія мемуарних жанрів у його спадщині.

Наукове дослідження Л.С. Мітіної (1989 р.), присвячене творчості О.С.Пушкіна, мало за мету визначення жанрового новаторства драматургії письменника, адже кінець 1820-х і початок 1830-х років були для О. Пушкіна-драматурга періодом жанрових пошуків, суть яких полягала у внутрішньому перетворенні трагедії.

«Жанри російської літературної критики першої чверті XIX сторіччя» – тема дисертації С.М. Лахно (1990 р.). Авторка подає цілісну картину жанрового різноманіття російської критики 1800 – 1820-х років, демонструє еволюцію рецензії, полемічної розмови та деяких інших жанрів.

Наукова робота О.В. Мішукова (1993 р.) «Жанри декабристської мемуаристики» присвячена вивченню мемуарних, автобіографічних творів декабристів. Особлива увага в роботі приділяється тим творам, у яких своє художнє втілення отримала тема України.

Жанрове новаторство драматургії В.О. Озерова, вплив романтичних елементів на поетику його трагедій досліджується в дисертації О.Д. Брусенцової (1995 р.). Спираючись на маловідомі матеріали, учена схарактеризувала його творчість у контексті літературного процесу того часу та визначила її ідейно-художню своєрідність.

У роботі Л.В. Дерези (1997 р.) досліджені особливості формування та розвитку жанру літературної казки в російській літературі першої пол. XIX ст. Аналізуючи літературні казки О.С. Пушкіна, В.А. Жуковського, П.П. Єршова, М.М. Язикова, П.О. Катеніна, вона простежила характерні риси цього жанру в контексті його еволюції.

Дисертацію В.І. Бахмача (1998 р.) присвячено вивченню художнього сміху в поетичній спадщині В.С. Висоцького, простежено розвиток комічного у творчості поета, а також запропонована для введення в ужиток нова дефініція (вірс), яка дозволяє означити вірші, що виконуються співом. Установлено, що сміх В.С. Висоцького – закономірне явище в поезії 60 –70-х років, яке свідчить про безперервний розвиток гумористично-сатиричної літератури.

О.В. Козорог (1999 р.) захистила дисертацію «Фантастика та реальність у «Пестрых сказках» В.Ф. Одоевського». Фантастичні казки письменника

розглядаються й зіставляються з творами російських та західноєвропейських письменників 20 – 30-х років XIX ст., запропонована класифікація казок із урахуванням жанрової специфіки кожної з них.

«Проблематика й образна система роману О.І. Солженіцина «В колі першому» – тема дисертації Н.М. Ступницької (2010 р.). Авторка довела, що О.І. Солженіцин удається до традиційних для романного жанру засобів створення образів та вираження авторської позиції: портрета, мовленнєвої характеристики, характеристики психологічного стану героя, його передісторії, внутрішніх монологів та невластивої прямої мови, зображення форм поведінки.

У дослідженні Л.В. Мацапури (2007 р.) «Мемуаристика П.В. Анненкова: жанрова своєрідність та літературний контекст» схарактеризовано літературно-естетичні погляди та теоретико-методологічні принципи мемуариста, визначається його внесок у розвиток цього жанру та особливості творчого методу.

Цікавими, глибокими і науково перспективними є дослідження, присвячені ролі письменника у творчій долі іншого митця та їх вплив на розвиток літературного процесу, виконані у творчій лабораторії професора Л.Г. Фрізмана.

Так, М.М. Лазоренко (1996 р.) у дослідженні «Державін у творчому світі Ходасевича» аналізує традиції Державіна у поетичному спадку Ходасевича, ті оцінки, які дав письменник Державіну в літературно-критичних статтях та в книзі «Державін», а також вплив Державіна на Ходасевича й місце Державіна та державінської традиції в художніх шуканнях початку XX ст.

Дисертація Ж.О. Кононової (1998 р.) присвячена проблемі «шекспіризму» у творчості видатного російського поета і прозаїка XX ст. Б. Пастернака. У роботі визначена сутність шекспірівського впливу на оригінальну творчість Б. Пастернака, виявлені основні теми, образи й мотиви творів В. Шекспіра. Яскравий самобутній талант Б. Пастернака сприяв тому, що, навіть шекспірівською поезією образи й мотиви, як правило, одержували у нього подальший, глибоко оригінальний розвиток.

Н.С. Алексєєва (2000 р.) дисертацію «Р. Кіплінг у російській літературі (Рецепція. Переклади. Типологія)» присвятила вивченню контактно-генетичних зв'язків Р. Кіплінга з російською й, частково, українською літературами та дослідженню типологічних збігів у творчості англійського та російських письменників.

Дисертація С.І. Сакури (2000 р.) присвячена вивченню особливостей сприйняття і перетворення В.А. Жуковським англійського романтизму і передромантизму в поезії, своєрідності творчого світу і творчого методу російського поета та їх вияву в його переказах і обробках англійських романтиків. У роботі вперше проаналізовано діяльність Жуковського-перекладача англійських романтиків, розширене уявлення про творчу історію окремих перекладів, а також їх місце в російській літературі.

Л.В. Горішна (2005 р.) дослідила творчість Т. Мура, її вплив на російський літературний процес XIX ст. та духовний світ читача. Проаналізовані факти російської рецепції Т. Мура розглядаються в комплексній єдності, в безпосередньому зв'язку з етапами російського літературного процесу.

«Пушкін у творчій біографії Герцена» – тема дисертаційної роботи Н.В. Сафронової (2008 р.), у якому подано всебічне, цілісне дослідження ролі й місця Пушкіна в духовному світі, творчому доробку Герцена, а також у його діяльності видавця й пропагандиста ідей і творчості Пушкіна.

Історична тема в літературі завжди була актуальною для дослідників. Не залишилася вона і поза увагою прибічників наукових ідей Л.Г. Фрізмана.

Так, І.В. Чорний (1990 р.) дослідив історичні романи М.М. Загоскіна; І.М. Салтанова (1990 р.) – історичні романи Г.П. Данилевського; З.М. Козаровицька (1992 р.) – історичну белетристику М.О. Полевого. Автори цих робіт детально аналізують еволюцію літературознавчих, історичних та соціально-політичних поглядів письменників, суттєво доповнюють уявлення про ті твори, які з різних причин ще не були проаналізовані фахівцями.

«Київська Русь у російському історичному романі 30-х років XIX ст. (М.М. Загоскін, О.Ф. Вельтман, З.О. Вольконська)» – тема дисертаційної роботи А.А. Висоцького (1991 р.). Автор уводить у науковий обіг нові матеріали, що допомагає усвідомити сутність літературних і суспільно-політичних поглядів цих письменників, розглянути специфічні особливості їх історичних творів.

Уперше репрезентовано науковий аналіз російських фантастичних романів 90-х років XX ст., написаних на історичному матеріалі, у дисертаційному дослідженні О.І. Петухової (2001 р.). Авторка дослідила головні типи російської історичної фантастики 90-х років: «альтернативна історія» та «криптоісторія», а також явища перехідного характеру, – визначила місце історико-фантастичних творів у сучасній російській фантастиці.

У дисертації Т.М. Старостенко (2011 р.) вивчається історична драматургія Л.О. Мея, присвячена періоду правління Іоанна IV Грозного, що представлена п'єсами «Царская невеста» і «Псковитянка». Драматургіяна спадщина Л.О. Мея схарактеризована у взаємозв'язку з творами історичного жанру сучасників автора, виявлені основні сюжетотвірні рівні п'єс – історичний, фольклорний і біблійний, а також переосмислений ідейно-художній аспект історичної драматургії Л.О. Мея.

Л.Г. Фрізман не обійшов своєю увагою проблему українсько-російського літературного єднання. І тут першим, хто втілював ідеї свого наставника, став І.Я. Лосієвський (1985 р.), який захистив дисертацію «Російська література України першої чверті XIX століття». Автор уводить у науковий обіг нові матеріали з історії літературного руху в Україні означеного періоду. У полі його зору близько 7 тисяч художніх та публіцистичних творів, що складають основний текстовий масив російської літератури України досліджуваного періоду. Ця наукова студія – перший досвід системного вивчення російської літератури України 1800 – 1825 рр.

Наступною роботою в цьому напрямі стала дисертація А.О. Новікова (1991 р.) «Грибєєдов і Україна», у якій проаналізована історія подорожі Грибєєдова Україною, а також історія постановок «Горя від розуму» на українській сцені.

Л.М. Сахновська (2002 р.) у дисертації «Дума про Опанаса» Е.Г. Багрицького: ідейно-образна структура» здійснила монографічне дослідження поеми і лібрето опери, виявила відмінності його драматургії, стилеутворювальні джерела, прийоми, використані поетом при розкритті характерів. Із максимально доступною повнотою вона дослідила тему України в двох «Думах про Опанаса».

Глибокий і всебічний аналіз літературного надбання письменника передбачає реальну оцінку фахівцями його доробку, місця й ролі його в літературному процесі, тому проблеми критичних і літературно-критичних позицій літературознавців і письменників зацікавили науковців школи професора Л.Г. Фрізмана. Метою досліджень такого плану є створення якомога повного, всебічного і достовірного уявлення про художню та літературно-критичну спадщину майстрів пера.

Так, Е.А. Обухова (1981 р.) дослідила творче надбання П.Я. В'яземського – однієї з центральних фігур в історії російського романтизму.

У 1988 р. побачила світ дисертація О.К. Крамар «Проблеми історії російської літератури в працях О.І. Білецького» як перший досвід системного вивчення наукового спадку видатного російського вченого.

С.О. Кабардін (1988 р.) захистив дисертацію «Г.Р. Державін – літературний критик», Я.В. Романцова (2004 р.) «О.Т. Твардовський – літературний критик», М.О. Горовенко (2011 р.) «В.Г. Короленко – літературний критик». Автори цих досліджень провели цілісний, глибокий і всебічний аналіз літературно-критичних суджень досліджуваних персоналій, визначили їх естетичне кредо.

Літературно-критичний доробок видатних майстрів слова також не залишився поза увагою учнів професора Л.Г. Фрізмана.

Літературно-критична діяльність О.В. Нікітенка детально аналізується в дисертаційному дослідженні І.В. Разуменко (1988 р.).

У дисертації С.Б. Вольського (1999 р.) – «Літературно-критична діяльність Ксенофонта Олексійовича Полевого» – досліджено відтворення його естетичної концепції у критичних роботах, журналістській діяльності та документально-художніх творах.

Дослідження Н.В. Полоусової (2011 р.) є першою працею, яка містить цілісний аналіз літературної та критичної діяльності І.С. Аксакова, що дало змогу уточнити його місце в російському слов'янофільстві.

Дисертація В.А. Режка (1989 р.) – перша спроба монографічного вивчення «Щоденника» В.К. Кюхельбекера, однієї з найбільш значних пам'яток естетичної та літературно-критичної думки, створених у Росії в першій половині XIX ст.

Дещо виокремлюється із визначених напрямів літературознавчої діяльності Л.Г. Фрізмана робота однієї з перших його учениць Л.В. Войнич (1986 р.) «Журнал «Сын Отечества» в літературній та суспільній боротьбі 1812 – 1825 рр.». Це перше монографічне дослідження журналу «Сын Отечества» в ті роки його існування, коли він відіграв найбільш важливу роль в ідейному та літературному житті Росії. У роки Вітчизняної війни журнал друкував матеріали, які мобілізували

суспільство на боротьбу з ворогом, у період, що передував повстанню декабристів, пропагував ідеї волелюбства та народності. У цьому журналі співпрацювали Бестужев, Рилєєв, Кюхельбекер, Грибоедов, завдяки чому він був одним із рупорів прогресивної російської спільноти. У роботі використані численні невідомі матеріали.

Гідними продовжувачами наукових ідей Л.Г. Фрізмана стали його учні-докторанти.

Ігор Якович Лосієвський – доктор філологічних наук, професор кафедри бібліотекознавства та соціальних комунікацій Харківської державної академії культури, завідувач науково-дослідного відділу книгознавства, колекції рідкісних видань і рукописів бібліотеки імені В.Г. Короленка, у 1999 р., як уже зазначалося, захистив докторську дисертацію «Анна Ахматова: проблеми наукової біографії».

Головні напрями наукових досліджень І.Я. Лосієвського сьогодні: історія російської літератури XVIII – XX ст., української літератури XVI – XX ст., польської літератури XVI – XX ст., теорія, історія та сучасна практика біографічних досліджень, документознавства, книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, а також культурології, історії релігій, історії вітчизняної та світової філософії, соціології.

Він є автором понад 300 наукових публікацій, укладачем 27 наукових видань. Найбільш популярні праці: монографія «Русская лира с Украины: русские писатели Украины первой четверти XIX века» (1993 р.), нариси «Присутствие идеала: Чехов и русский философско-художественный ренессанс начала XX в. Очерки» (1994 р.), «Анна Всея Руси: жизнеописание Анны Ахматовой» (1996 р.), монографія «Научная биография писателя: проблемы интерпретации и типологии» (1998 р.), монографія «Встреча с Петраркой: из наблюдений над интертекстом в чичибабинской лирике» (2005 р.).

За значний внесок у розвиток культури України І.Я. Лосієвському присвоєно звання заслуженого працівника культури України (2007 р.), він нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2011 р.), лауреат муніципальної премії ім. Бориса Чичибабіна (2005 р.).

І.Я. Лосієвський – один із засновників Українського фонду культури та член його першої президії, член Української бібліотечної асоціації, Спільноти краєзнавців України, громадської організації «Коло» (Харків), Товариства польської культури (Харків), Міжнародного фонду пам'яті Б.О. Чичибабіна.

Відомий сьогодні й учень Л.Г. Фрізмана Ігор Віталійович Чорний – випускник ХДПІ ім. Г.С. Сковороди, а нині доктор філологічних наук, професор кафедри гуманітарних та економічних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ. Він у 1998 р. захистив докторську дисертацію «Творчість Н.В. Кукольника та російська література 1830 – 1840-х років».

Головні напрями його наукових досліджень: історія російської літератури XVIII – першої половини XIX ст., російський історичний роман, сучасна російська фантастика та детектив.

Наукові здобутки І.В. Чорного становлять 5 монографій, 7 підручників та навчальних посібників, понад 200 статей. Найпомітнішими є: монографії «Драматургия Н.В. Кукольника», «Исторические романы Н.В. Кукольника», «Современный русский историко-фантастический роман» (у співавторстві), а також «Фантасты современной Украины: энциклопедический справочник» (за редакцією І.В. Чорного), навчальний посібник «Культурология» (у співавторстві).

І.В. Чорний підготував 3 кандидати філологічних наук.

Він – член Спілки письменників Росії, автор 22 фантастичних романів, виданих під псевдонімом Андрій Чернецов.

Успішною, плідною і перспективною є діяльність продовжувача наукових ідей Л.Г. Фрізмана **Олени Анатоліївни Андрущенко** (нар. 1966 р.) – доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри російської та світової літератури, проректора з наукової роботи ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Її навчально-педагогічна й наукова діяльність від часу закінчення філологічного факультету нерозривно пов'язана з рідним університетом.

Головні напрями наукових досліджень ученої – історія російської літератури та театру кінця XIX – початку XX ст. Вона – автор наукових праць, серед яких вагоме місце посідають монографії.

Так, у 1994 р. світ побачила монографія «Мережковский неизвестный. Книга о Д.С. Мережковском-драматурге». Уперше драматургічну спадщину Д.С. Мережковського осмислено як невід'ємну складову його творчого доробку, яка свідчить про головні особливості творчого мислення письменника. До аналізу залучені невідомі твори письменника, що збереглися в архівах (листування, статті, матеріали зі сценічної історії його п'єс). Зроблені висновки про особливості міфопоетичного мислення митця та його літературоцентричність.

Монографія О.А. Андрущенко «Властелин «чужого»: текстология и проблемы поэтики Д.С. Мережковского» (2012 р.) продовжує цикл вивчення творчості одного з засновників російського символізму, поета, критика, белетриста, драматурга, мислителя Д.С. Мережковського. Висока книжність значною мірою інспірує його творчість, а літературність, залежність від «чужого слова» є найважливішою рисою творчого мислення, що виявляється в різних формах, вона очевидна при дослідженні його текстів та їх джерел. У книзі текстологія та історико-літературний аналіз подані як взаємопов'язані сторони процесу осмислення поезики Д.С. Мережковського, продемонстровані можливості, які текстологія відкриває перед тим, хто прагне пройти шлях від письменницького задуму до його реалізації, а іноді й сприйняття читачем.

О.А. Андрущенко повертає для сучасного читача творчість Д.С. Мережковського. Вона уклала повну збірку його драматичних творів, більшість яких уведена до літературознавчого обігу вперше, підготувала

на замовлення Російської академії наук видання в серії «Литературные памятники» класичний твір Д.С. Мережковського «Л. Толстой и Ф. Достоевский» (2000 р.) та «Вечные спутники. Портреты из всемирной литературы» (2008 р.). У 2005 – 2008 рр. для видавництва «Эксмо» підготувала серію творів Д.С. Мережковського, написаних ним в еміграції: «Тайна Трех: Египет и Вавилон», «Тайна Запада: Атлантида – Европа», «Иисус Неизвестный». Усі видання мають наукову цінність завдяки коментарям та супроводжувальним статтям науковця.

О.А. Андрущенко входить до редколегій наукових часописів, вона член Чеховського товариства України, здійснює постійний зв'язок з науковцями країн СНД, Росії, Швейцарії, США, є організатором Міжнародних читань молодих учених пам'яті Л.Я. Лівшиця (проводяться з 1996 р.).

Професор О.А. Андрущенко підготувала 22 кандидати наук за спеціальностями «російська література» та «порівняльне літературознавство».

Дослідження О.Ю. Осмолівської (2004 р.) уперше дає можливість оцінити роль та місце особистості й творчості Л. Толстого у світосприйнятті Д. Мережковського, в роботі узагальнені та систематизовані характеристики окремих толстовських художніх творів та образів, розкриті прийоми та механізми, за допомогою яких створений символістський міф про Л. Толстого, виявлена специфіка міфологізованого культурного поля, створеного Д. Мережковським, та функціонування в ньому образу Л. Толстого.

Дисертацію Т.А. Александрової (2005 р.) присвячено особливостям міфу про М. Гоголя, створеного Д. Мережковським. Доведено, що ім'я письменника виникло у творчості Д.С. Мережковського у зв'язку з О. Пушкіним, увійшло до значущого зіставлення «Пушкін – Гоголь». Д. Мережковський одним із перших звернувся до духовної спадщини М. Гоголя, визначив її актуальність у кризову добу, порівняв його твори зі спадщиною інших письменників.

М.В. Орлова (2006 р.) дослідила особливості літературної критики З.М. Гіппіус у широкому історико-літературному контексті. Вона здійснила цілісний аналіз літературних та естетичних позицій письменниці. Кожний її твір уперше представлено елементом системи, підґрунтям якої є метафізика З.М. Гіппіус. У науковий обіг вводяться забуті та маловідомі статті З.М. Гіппіус, а в додатках подано повний перелік статей письменниці.

Дослідження А.О. Ломакіна (2006 р.) «Наскрізні теми, мотиви та образи в художній прозі М.О. Некрасова» уперше дало можливість позбутися суто ідеологічних оцінок повістей та романів поета, переглянути уявлення про їх низький художній рівень. Романи поета розглядаються як прообраз «масової» літератури та як такі, що розраховані на найбільш широке коло читачів.

О.С. Ступакова (2007 р.) у науковій роботі встановлює специфіку та характер творчої співдружності Ан. Чеботаревської та Ф. Сологуба. Уперше цей феномен розглядається в контексті подібних явищ у російській літературі того часу. Авторка здійснила всебічний аналіз їх спільної творчої спадщини; встановила внесок цієї співдружності у розвиток російської літератури кінця XIX – початку XX ст. та її місце в історії культури в цілому.

У дисертації Пуне Мотамед (2008 р.) розглядаються особливості творчої та теоретичної рецепції спадщини М.В. Гоголя в Ірані. Установлено, що його творчість майже століття відповідала різноманітним запитам іранської культури, а рецепція відбувалася кількома шляхами: через переклад, національну адаптацію та теоретичне осмислення. М.В. Гоголь усвідомлюється дослідником як творець зразка для міні-оповідань у світовому масштабі.

В.Л. Єрмаков (2008 р.) у дисертації проаналізував форми вираження історіософської концепції в трилогії Д.С. Мережковського «Царство зверя», довівши, що трилогія є одним із видатних художніх та філософських досягнень письменника. Есхатологічна за своєю сутністю, вона зумовила вибір епох та історичних фігур для художнього втілення, які були кризовими в російській історії та надали письменникові змогу подати їх як моменти найвищої напруги в ситуації вибору між прагненням до кінця історії та «Царством звіра».

У дисертації Д.С. Бураго (2009 р.) об'єктом вивчення обрано інтерпретацію міфу Києва російськими романтиками, які активно переосмислювали сакральний статус Києва, офіційну доктрину «київської старовини» й концепцію М. Карамзіна. Науковець уперше проаналізував фольклорно-літературні джерела «міфу Києва» та виявив його структурні складові; розглянув особливості індивідуальної творчої інтерпретації цього міфу в російському романтизмі XIX ст.

Е.К. Аметова (2009 р.) дисертацію присвятила особливостям засвоєння, трансформації та продовження традицій російської автобіографічної прози в тетралогії Б. Зайцева «Путешествие Глеба». У творі виявила не тільки риси того жанрового канону, який письменник враховував та зберігав, але й їхню трансформацію, пов'язану з індивідуальними художніми пошуками автора, з жанрово-стильовими тенденціями, характерними для модернізму.

О.В. Тарарак (2010 р.) присвятив дисертацію вивченню рецепції Гете у російській літературі кінця XIX – початку XX ст. Він довів, що рецепція цього видатного письменника в російській літературі тієї пори значною мірою відбиває особливості й протиріччя російської літературної й суспільної думки, а переклади його творів російською мовою свідчать про прагнення переосмислити досвід минулого, наблизити Гете до релігійно-філософських шукань епохи.

У дисертації Г.О. Нікітченко (2010 р.) «Поетика лірики Є. Васильєвої» осмислено поетичну спадщину поетеси, що зумовлено назрілою необхідністю розробки сучасних підходів до встановлення характеру поетики її лірики, осмислення не лише специфіки, але й установлення механізмів створення й реалізації містифікацій, які значною мірою вплинули на своєрідність літературних ігор в російській літературі початку XX ст. і дають можливість уточнити уявлення про історію містифікацій у світовій літературі.

В.В. Щербина (2010 р.) у дисертації здійснила всебічний розгляд художньо-естетичних засад поезії Юргіса Балтрушайтіса та її компаративне зіставлення з творчістю поетів-символістів старшого і молодшого поколінь. Автор констатує, що масштабність образів, космічні мотиви, зображення природи в її стихійних виявах зближують творчість поета з лірикою Ф. Тютчева. У роботі окреслені

особливості втіленої у творчості поета концепції людини, мотиву шляху, інтерпретації образу митця та суті його етичного обов'язку.

У дисертації Ю.В. Чіміріс (2010 р.) на основі останньої редакції вперше аналізуються жанрові особливості й проблематика «Щоденника» О.С. Суворіна. Доведено, що цей твір – оригінальний внутрішньожанровий різновид, у якому відбилися риси, властиві щоденнику взагалі, й те індивідуальне, що пов'язане з особистістю автора. У ньому виділяються декілька домінуючих тематичних шарів, однак найважливіший із них пов'язаний із літературою й мистецтвом.

М.Ю. Тарарак (2010 р.) здійснила цілісний аналіз поетичної спадщини І. Еренбурга в контексті російської поезії 1910 – 1960-х роках, схарактеризувала образ ліричного героя, форми прояву сатири, особливості стилізації й інтертексту, жанрові різновиди філософської, громадянської й любовної лірики. Довела, що І. Еренбург є єдиним видатним російським поетом, який пройшов шлях від символізму до соціалістичного реалізму.

М.Ф. Чемоданова (2011 р.) у дисертації вперше характеризує роль та особливості функціонування агіографічних мотивів у романізованих біографіях Д.С. Мережковського «Жанна Д'Арк» і «Данте». В основі концепції дослідження покладена думка про те, що центральна релігійно-філософська ідея письменника про релігію Духа або Третього Завіту вимагала створення особливої форми біографії, у якій реалізовувалася тематична схема життя святих, установлені причини трансформації традиційних житійних мотивів, виявлене співвідношення ознак жанрових різновидів життя й патерика.

О.Б. Мунтян (2011 р.) дисертацію присвятила цілісному дослідженню драматургії З.М. Гіппіус. З'ясовано, що саме ця частина спадщини письменниці дає широкі можливості проникнення в її ідейний та художній світ, дозволяє уточнити усталені уявлення про його своєрідність, визначити місце З.М. Гіппіус в естетичних, філософських та соціальних пошуках на межі ХІХ – ХХ ст.

Н.К. Солошенко-Задніпровська (2012 р.) уперше здійснила цілісний аналіз особливостей утілення пушкінської традиції у творчості Д. Самойлова. Авторка проаналізувала творчий діалог поета з О. Пушкіним, з'ясувала місце О. Пушкіна в критичній і щоденниковій прозі письменника, дослідила специфіку осмислення пушкінської традиції в його «Книге о русской рифме».

С.В. Колосова (2012 р.) дослідила форми інтертексту та функції стилізації в драматургії М.С. Гумільова. Учена наголошує, що поетом створений власний «театр», у центрі якого перебуває особливий тип героя, що загалом збігається з типами ліричних героїв його поезії. Претекстами його п'єс є літературні твори. Для М. Гумільова важливий їхній стиль, а також погляди на світ і людину, що використовуються в п'єсах для досягнення художніх цілей.

Продуктивно втілюються в життя, знаходячи дальший розвиток, наукові ідеї професора Л.Г. Фрізмана в діяльності літературознавців з інших міст України. Так, доктор філологічних наук, професор Тетяна Михайлівна Марченко, яка працює в Горлівському педагогічному інституті завідувачем кафедри зарубіжної літератури, активно реалізує настанови свого наукового керівника.

Головні напрями наукових досліджень Т.М. Марченко: романтична ейдологія та генологія, літературна етноімагологія (Україна в рецепції російських романтиків).

Т.М. Марченко – автор монографії «Образ Богдана Хмельницького в литературе русского романтизма», яка вийшла друком у 2009 р. за підтримки Міжнародного фонду «Русский мир». Книга є дослідженням процесів художньої рецепції, функціонування та індивідуально-авторських інтерпретацій образу українського гетьмана в російській літературі романтизму.

Учена підготувала одного кандидата філологічних наук. Т.М. Марченко – член редколегії фахового наукового видання «Східнослов'янська філологія» (спільне видання Горлівського інституту іноземних мов та Донецького національного університету).

Успішним продовжувачем наукових ідей Л.Г. Фрізмана є Ірина Василівна Разуменко (нар. 1956 р.), кандидат філологічних наук, професор.

Випускниця Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди, свій життєвий шлях вона пов'язала з викладацькою й науковою роботою в цьому навчальному закладі.

Наукова діяльність І.В. Разуменко присвячена проблемам літературно-критичної думки XIX – XX ст. Найбільш відомі праці: методичний посібник «Поэзия Е.П. Ростопчиной в контексте русской литературы 30 – 50-х годов XIX столетия»; методичні рекомендації для вчителів «Русская литературная критика 40 – 60-х годов XIX века»; статті: «Проблемы реализма в эстетике А.В. Никитенко», «Ранние драматические опыты Жуковского», «Философская притчевая традиция в составе библейского канона».

У методичному посібнику авторка розглядає поетичну творчість Є.П. Ростопчиної, її проблематику, звертає увагу на традиції, які розвивала поетеса, на новаторство, притаманне кращим її поетичним творінням, і таким чином точніше визначає місце Ростопчиної в історії російської поезії XIX ст.

У методичних рекомендаціях І.В. Разуменко висвітлила проблеми, що стояли перед російською критикою протягом майже чверті XIX ст.: від зародження натуральної школи до закриття революційно-демократичних видань «Современник» і «Русское слово». Методичні рекомендації дають змогу вчителям докладніше розібратися в еволюції літературно-критичної думки, розкривають історико-літературний контекст, у якому розвивалася діяльність Белінського, Чернишевського, Добролюбова, Писарева, знайомлять з критиками другого ряду, з якими взаємодіяли та сперечалися класики революційно-демократичної критичної думки.

Керуючи роботою аспірантів, І.В. Разуменко підготувала 3 кандидати філологічних наук.

У дисертації Т.В. Петренко (2010 р.) визначено місце В.П. Боткіна в російському літературному й суспільному русі 1830–1860 рр., встановлено його внесок у розвиток російської естетичної думки. Дослідниця схарактеризувала літературно-критичну й епістолярну спадщину письменника, визначила характер

його стосунків із сучасниками, який відображає літературну ситуацію того часу, уточнила критерії оцінки літературних творів представниками естетичної критики, специфіку полеміки про призначення й завдання мистецтва, яка відбувалася в Росії з XIX ст.

Т.В. Ведернікова (2011 р.) з урахуванням маловідомих та архівних матеріалів здійснила цілісний аналіз творчої спадщини М.М. Страхова-критика як невід'ємної складової літературного процесу в Росії другої половини XIX – початку XX ст., визначила своєрідність його критичного методу при оцінці художніх явищ, схарактеризувала його ідейно-естетичні позиції як критика й історика літератури, подала значну кількість літературно-критичних та епістолярних матеріалів, обґрунтувала оцінку його художньої значущості й місце в історії російської критики.

Ю.С. Гетман (2013 р.) у своїй роботі з'ясувала специфіку історичної драматургії Д.В. Аверкієва, визначила джерела історичних п'єс і характер використання їх письменником, дослідила особливості мовлення автора, хронологічного й діалогічного мовлення персонажів, схарактеризувала систему персонажів, проаналізувала специфіку сюжету, композиції, часу та простору.

Поряд із давно визначеними літературними науковими пошуками, якими опікуються професори М.Ф. Гетманець, Л.Г. Фрізман та їх послідовники, активно розробляються ідеї доктора філологічних наук, професора Леоніда Володимировича Ушкалова (нар. 1956 р.).

Напрямок літературознавчих досліджень, обраний Леонідом Володимировичем Ушкаловим, виник на початку 1990-х років, відколи почали з'являтися його численні публікації, присвячені проблематиці українського бароко та творчості Григорія Сковороди.

У 1982 р. він закінчив Харківський державний університет ім. О.М. Горького, одержавши спеціальність філолога, викладача української мови та літератури. З того часу викладає на кафедрі української та світової літератури ХНПУ імені Г.С. Сковороди. У 1989 р. Л.В. Ушкалов захистив кандидатську дисертацію «Творчість Г.С. Сковороди й антична культура», а у 1996 р. – докторську дисертацію «Література українського бароко в її зв'язках із філософією».

Його основна наукова концепція – погляд на українське бароко як на стилістику, що мала вирішальне значення в розвитку української культури, а на творчість Г.С. Сковороди – як на вершинне досягнення українського бароко.

Основні напрями досліджень: українська література, філософія та богослів'я XVI – XVIII ст.; творчість Григорія Сковороди; барокові традиції в українській літературі XIX – XXI ст.

Найбільшою увагою науковців, викладачів, студентів, учителів шкіл користуються «Нариси з філософії Григорія Сковороди» (1993 р.), що присвячені його основним філософським ідеям, зокрема, таким, як «дві натури», «обоження», «безпочатковість істини», проблематиці християнського платонізму, а також формам існування сквородинської думки: діалогізм, емблематичність тощо.

До книги «Світ українського бароко: філологічні етюди» (1994 р.) входить

декілька нарисів, присвячених загальним питанням літератури українського бароко, зокрема, тогочасному розумінню категорії «образ», біблійній герменевтиці, явищу концептизму, основним сталим виражальним засобам.

«З історії української літератури XVII – XVIII століть» (1999 р.) – збірка есеїв, присвячена різним питанням українського літературного бароко, починаючи від христології та візії історії в контексті еkleзіологічної проблематики й закінчуючи тогочасними концепціями сміху та сліз, естетикою потворного та колористикою.

Книга «Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду» (2001 р.) присвячена феномену українського богомислення, тобто поєднання в межах однієї моделі думання теології, філософії, містики, поезії тощо як синкретичної форми осягнення Абсолютного. Основним персонажем книги виступає великий український філософ-містик Григорій Сковорода.

Бібліографічний довідник «Два століття сквородіани» (2002 р.) подає в хронологічній послідовності близько п'яти тисяч наукових та науково-популярних джерел, присвячених життю і творчості Григорія Сковороди, які з'явилися у світі від початку XIX ст. до 2004 р. Книга оснащена іменним та предметним покажчиками.

Фундаментальний посібник «Григорій Сковорода: семінарій» (2004 р.) подає бібліографічну інформацію з найрізноманітніших питань, пов'язаних із життям та творчістю великого українського поета й філософа Григорія Сковороди (1722 – 1794 рр.). Він виконує роль своєрідного навігатора в «морі» наукової літератури, присвяченої Г. Сковороді, що з'явилася в усьому світі впродовж двох останніх століть. Посібник призначений передусім для студентів українських університетів, що вивчають сквородинську проблематику. Окрім того, він стане в нагоді також професійним науковцям (історикам літератури, філософам, педагогам, богословам, мистецтвознавцям, мовознавцям, культурологам).

Робота «Есеї про українське бароко» (2006 р.) присвячена літературі українського бароко (синтетичний огляд тогочасної поезії, образ Італії в літературі українського бароко, феномен української полемічної літератури тощо), а також проблематиці «життя бароко» у творчості українських письменників-класиків XIX – XX ст.: Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Шевченка, Хвильового, Тичини та інших.

«“На риштованнях історії української літератури”: дещо про рецепцію нашої класики» (2007 р.) – опублікований текст лекції, виголошеної професором Л.В. Ушкаловим у Львівському національному університеті імені І.Я. Франка в межах міжнародної програми «Університетські діалоги». Лекція присвячена актуальним питанням історії української літератури, зокрема вивченню та виданню нашої класичної спадщини.

У серії «Знамениті українці» вийшли «Тарас Шевченко» (2009 р.) та «Григорій Сковорода» (2009 р.), підготовлені до друку Л.В. Ушкаловим.

У книзі «Архів Розстріляного Відродження: матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920 – 1930-х років» (2010 р.) містяться матеріали з архівно-слідчих справ, що їх підготував до друку Л.В. Ушкалов, семи українських

письменників тієї доби: Мечислава Гаска, Володимира Гжицького, Мирослава Ірчана, Якова Кальницького, Олекси Слісаренка, Івана Ткачука й Михайла Ялового, які зберігаються в архівах Харкова. Вони стануть у пригоді історикам, літературознавцям, усім, кого цікавить культурне та політичне життя України першої половини ХХ століття.

У книзі «Від бароко до постмодерну: есеї» (2011 р.) подано два десятки есеїв, написаних автором упродовж 2007 – 2010 рр. і присвячених історії української літератури XVII – XXI ст., зокрема творчості Мелетія Смотрицького, Григорія Сковороди, Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Павла Тичини, Максима Рильського та інших українських письменників-класиків.

Книга «Реалізм – це есхатологія: Панас Мирний» (2012 р.) присвячена життю і творчості одного з найвизначніших українських письменників доби реалізму Афанасія Яковича Рудченка (1849 – 1920 рр.), який виступав у літературі під прибраним ім'ям «Панас Мирний». Спираючись на великий фактичний матеріал, автор переконливо доводить: уся творчість Панаса Мирного є варіацію на тему боротьби Правди з Кривдою, тобто Христа з Антихристом. А це означає, що реалізм письменника можна розглядати як есхатологічну стилістику.

Професор Л.В. Ушкалов є головою редакційної ради фахового наукового збірника «Від бароко до постмодерну», заснованого у 2002 р. у ХНПУ імені Г.С. Сковороди, упродовж 1999 – 2007 рр. очолював редакційну раду «Збірника Харківського історико-філологічного товариства», був координатором і науковим керівником проекту «Українське бароко», виконавцями якого стали провідні українські вчені, зокрема академік НАН України Дмитро Наливайко, професор Сергій Кримський, академік НАН України Ярослав Ісаєвич, архієпископ Ігор Ісіченко, професор Марія Кашуба, член-кореспондент НАН України Микола Сулима, член-кореспондент НАН України Василь Німчук та інші. Учений входить до складу редакційно-видавничої ради фундаментального проекту «Історія української літератури у 12-ти томах» (Київ: Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України), а також є титульним рецензентом першого тому цього видання. Окрім того, він був організатором та науковим керівником міжнародного бібліографічного проекту «Два століття сковородіани», керівником науково-дослідної Сковородинської лабораторії ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Протягом 1999 – 2003 рр. Л.В. Ушкалов був головним редактором харківського наукового видавництва «Акта». За його ініціативи та редакції побачила світ низка книжкових серій: «Класика української науки», «Харківська школа», «Університетські лекції», у межах яких з'явилося чимало фундаментальних видань.

Окрім того, Л.В. Ушкалов є науковим консультантом Національного літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди в Сковородинівці, де його учениця Олена Рибка обіймає посаду заступника директора з наукової роботи. Вихованці професора Ушкалова беруть активну участь у багатьох престижних наукових імпрезах і в Україні, і за кордоном. Помітним явищем у роботі школи можна вважати підготовку та видання Повної академічної збірки творів Григорія Сковороди. Цей проект здійснювався під егідою кількох наукових

установ: Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України, Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України, Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, Національного літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди в Сковородинівці, Університету Альберти (Канада) й Канадського інституту українських студій. Науковим керівником проекту був Л.В. Ушкалов, який здійснив підготовку тексту, передмови, приміток і коментарів, поновну редакцію перекладів з латинської мови, загальний нагляд. У 2010 р. повна академічна збірка творів Григорія Сковороди вийшла в харківському видавництві «Майдан», а професори Університету Альберти Наталія Пилип'юк та Олег Ільницький підготували до цього видання фундаментальну електронну конкорданцію. Книга стала лауреатом 17-го Міжнародного форуму видавців у Львові, а у Всеукраїнському рейтингу «Книжка року – 2010» здобула перше місце в номінації «Хрестоматія» й виграла гран-прі. У 2011 р. вона вийшла другим накладом за фінансової підтримки Канадського інституту українських студій.

Ідеї професора Л.В. Ушкалова продовжують розвивати його учні: О.П. Новик, Н.М. Алексеєнко, Н.В. Бордукова, К.Г. Борисенко, О.В. Зосімова.

Кандидатська дисертація Н.М. Алексеєнко (Левченко) (2001 р.) присвячена вивченню ролі й місця біблійної герменевтики в українській бароковій прозі. Зокрема автор стверджує, що українська література XVII – XVIII ст. мала релігійний характер. Стиль художніх творів значною мірою був зумовлений метафізичною та власне богословською проблематикою, так само, як і християнською обрядовістю. Біблія справляла потужний та різнобічний вплив на творчість українських письменників епохи бароко як з погляду ідейного, так і художнього. У питаннях тлумачення текстів Святого Письма українські барокові письменники спиралися перш за все на традиційні методики екзегези Біблії.

Дисертаційна робота Н.В. Бордукової (2001 р.) висвітлює історіографічні проблеми сквородинської літературної творчості. У ній здійснено спробу описати й зінтерпретувати наявні в науці XX ст. різноманітні підходи до джерел поетичних та прозових писань нашого мисленника, до їхніх чільних ідейних засад, як-то: концепція «трьох світів – двох натур», вчення про сродність, самопізнання, щастя, так звана «філософія серця», до риторики, а також до жанрової природи його віршів, байок, діалогів, трактатів, перекладів і листів.

Дослідження синкретизму поезії та прози в українській літературі барокової доби, яке здійснила К.Г. Борисенко (2003 р.), підтверджує думку про те, що це явище є одним із визначальних для тогочасної української літератури. Композиційні, тематичні та жанрові особливості поєднання поезії та прози свідчать про потужну риторичну традицію, що сформувалася в літературі XVII – XVIII ст., а також вказують на розвиток тогочасних жанрів (прозових та поетичних) у лоні риторичних.

На матеріалі широкого кола віршованих пам'яток українського бароко О.В. Зосімова (2007 р.) аналізує особливості функціонування мотиву «марнота марнот» у творах вітчизняних поетів другої пол. XVII – поч. XVIII ст. у контексті

загальних тенденцій розвитку європейського письменства цієї доби. У роботі визначено риси національної специфіки тлумачення ідеї марності довчасно людського життя: питомо релігійний характер вітчизняної поезії другої половини XVII – поч. XVIII ст. зумовлює відсутність у її структурі «епікурейської» моделі розробки ванітативного мотиву, характерної для творчості окремих представників західноєвропейської та слов'янської лірики цього періоду.

Докторська дисертація О.П. Новик (2013 р.) присвячена характеристиці барокових традицій у творчості українських романтиків. У роботі аналізується типологія української барокової та романтичної літератури, визначені форми функціонування барокових мотивів та образів у романтичній літературі, барокові традиції на різних структурних рівнях текстів.

Авторка висловлює думку про християнську доктрину, яка була домінантою барокового світогляду. Вона розглядає мотив швидкоплинності й марності людського буття, мотив смерті, мотив гріха й покари. Образи барокової епохи увійшли в романтичне письменство як підтвердження можливості національної державності. Двійництво в українському романтизмі ґрунтується як на впливі європейських романтичних літератур, так і на бароковій антитетиці.

Далекоглядність і особлива працелюбність професора Л.В. Ушкалова та його учнів дають усі підстави сподіватися на здійснення подальших глибоких наукових досліджень цього кола вчених та залучення до їх когорти нових, а отже, на перспективи розвитку наукових літературознавчих ідей професора Л.В. Ушкалова.

Досить помітну роль у розвої літературознавчої наукової школи Сковородинівського університету відіграла Ірина Петрівна Поборча (нар. 1949 р.), кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської та світової літератури ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Після закінчення філологічного факультету Харківського державного університету ім. О.М. Горького (1975 р.) працювала лаборантом, а потім викладала російську мову іноземним студентам цього ВНЗ. У 1985 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Роман в стихах «Возмездие» в художественной системе А. Блока», яка присвячена аналізу проблемно-тематичного змісту та жанрової природи цього незакінченого твору письменника. Аналіз особливостей поетичного розвитку Блока дозволив зробити висновки про те, що концепція відплати є центральною ланкою в системі блоковських ідей, інтеграційним фактором сюжетно-композиційної єдності художньої системи поета.

Сфера наукових інтересів І.П. Поборчої охоплює проблеми розвитку російської літератури XX століття, японської літератури. Вона є автором понад 50 наукових статей.

Під керівництвом І.П. Поборчої захищено 2 кандидатські дисертації.

Дисертація Л.В. Гармаш (2000 р.) – «Художня своєрідність симфоній Андрія Белого» – присвячена аналізу ранньої прози одного з найбільш яскравих представників літератури «срібного віку». Вивчення художнього світу творів А. Белого дає можливість визначити головні характерні ознаки нового жанру –

літературної симфонії. Науково значущим у роботі є опис системи символів у творах А. Белого.

О.С. Лавриненко (2011 р.) у дисертації вперше здійснила системний аналіз концепції світу та людини в поезії В. Ходасевича. Послідовно – від ранньої до емігрантської лірики – виявлено філософсько-естетичну проблематику, схарактеризовано образи та мотиви, які сприяли її реалізації та створенню різних моделей світу. Досліджено хронотопну структуру ліричної творчості письменника, визначено специфічний зміст концепції трагічної та теургічної особистості в ліричній системі В. Ходасевича.

Літературознавча школа в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди сьогодні – це науково вагомі розвідки проблем літератури, здійснювані молодією когортою дослідників під керівництвом знаних в Україні та поза її межами високоерудованих учених.

ФІЛОСОФСЬКА ШКОЛА

Філософські школи в Харкові мають давню історію, в основу їх виникнення покладено як західноєвропейську філософську думку – ідеї Еразма Роттердамського, Яна Коменського, Канта, Фіхте, Шеллінга, так і вітчизняну, що формувалася під впливом філософів Києво-Могилянської академії І. Гізеля, С. Яворського, Ф. Прокоповича і втілилася в ідеях Г.С. Сковороди. Саме сквородинівська філософська традиція стала тим підмурком, на якому виросла «харківська філософська школа», репрезентована іменами професорів Харківського університету й педагогічного інституту Й.Б. Шада та його послідовників П.М. Любовського, А.І. Дудровича, І.Ф. Гриневича, П.А. Ковалевського, а також І.С. Рижського, І.Ф. Тимковського, Т.В. Осиповського, Х.П. Роммеля, Ф. Гізе. Новий етап розвитку філософської думки в Харкові припав на другу половину ХІХ – початок ХХ ст., чималий внесок у цю справу зробили професори М.Ф. Сумцов, Д.І. Каченовський, О.О. Потебня, Д.І. Багалій, Ф.О. Зеленогорський. Серед філософів початку ХХ ст., для яких розвиток теоретичних основ харківської філософії став справою всього життя, слід назвати П.Е. Лейкфельда та С.Ю. Семковського. Попри складності суспільно-політичного життя в Україні в середині ХХ ст., що позначилося й на розвитку філософської думки, з 60-х років, у часи «відлиги», відроджуються філософські традиції, скеровані на осмислення проблем людини та її буття. У цей час також бурхливо розвивається теорія й методологія наукового пізнання, філософія науки, формується напрям філософії, пов'язаний із дослідженням проблем свободи й відповідальності (О. Плахотний, О. Якуба). Саме цей напрям став підґрунтям у формуванні нової філософської парадигми 90-х років, значний внесок у розвиток якої зробили професори Харківського університету В.В. Шкода та І.З. Цехмістро.

У 80 – 90-х роках на кафедрі філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (на той час інституту) започатковується вперше на радянському просторі дослідження проблем філософії освіти, що згодом оформилося в харківську наукову школу філософії освіти з притаманним їй екзистенційно-антропологічним напрямом, лідером якої стала доктор філософських наук, професор **Марія Дмитрівна Култаєва** (нар. 1947 р.). У 2002 р. вона очолила заснований на базі ХНПУ імені Г.С. Сковороди міжрегіональний Центр філософії освіти.

Ідеї, що стали підґрунтям наукової школи доктора філософських наук, професора Марії Дмитрівни Култаєвої, засновані на культурно-антропологічних дослідженнях філософів Київської наукової школи докторів філософських наук, професорів В.Г. Табачковського, В.В. Іванова, С.Б. Кримського, І.В. Бичка, а також засновника трансцендентальної прагматики К.О. Апеля та засновника респонзивної

феноменології Б. Вальденфельса (Німеччина). Саме професор М.Д. Култаєва стала одним із перших перекладачів їхніх праць з німецької на українську мову.

М.Д. Култаєва закінчила факультет іноземної філології Харківського державного університету ім. О.М. Горького, за фахом – філолог, викладач німецької мови.

Із 1970 р. М.Д. Култаєва працює в ХНПУ імені Г.С. Сковороди, з 2000 р. очолюючи кафедру філософії. Протягом 1978 – 1980 рр. навчалася в аспірантурі при Інституті філософії НАН України і в 1980 р. успішно захистила кандидатську дисертацію «Критический анализ социальной философии К. Левита». У 1991 р. захистила докторську дисертацію «Современные немецкие философские концепции воспитания».

Професор М.Д. Култаєва – голова спеціалізованої вченої ради Д. 64.053.07 при Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, член спеціалізованої вченої ради Д. 26.456.01 в Інституті вищої освіти НАПН України.

Вона здійснює величезну науково-редакційну роботу: є головним редактором журналу «Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Філософія», «Філософія освіти», член редколегії журналів «Гуманітарний часопис», «Постметодика», член наукової ради журналу «Філософська думка», член редколегії серії «Сучасна гуманітарна бібліотека» (Київ), журналу «Комунікація» (видання секретаріату Кабінету Міністрів України та Програми сприяння парламенту).

М.Д. Култаєва бере участь в активній громадській діяльності – вона член президії Філософського товариства України, член експертної ради з філософії при МОН України, член асоціації перекладачів філософської літератури України.

За визначні показники в науково-педагогічній діяльності М.Д. Култаєва нагороджена знаком «Відмінник освіти України» (2004 р.), знаком «За наукові досягнення» (2007 р.), має почесне звання «Заслужений працівник освіти України» (2009 р.).

До кола наукових інтересів, що визначають концепцію лідера філософської школи професора М.Д. Култаєвої, входять такі: освітні і виховні практики в сучасних соціокультурних контекстах, посилення комунікативної і педагогічної складової в політиці мультикультурних суспільств у добу глобалізації. Увага до цієї проблеми продиктована тим, що за умов прискорених постіндустріальних трансформацій та глобалізації посилюється значущість соціального навчання й виховання. Зміна освітніх ландшафтів та освітніх інститутів, глобалізація освіти, становлення суспільства знань є суперечливим процесом, що відкриває нові культурні й соціальні перспективи для людини, але й продукує ризики та небезпеки.

Такі концептуальні засади філософської школи М.Д. Култаєвої визначають і головні напрями досліджень: людина й освіта в добу глобалізації, суспільство знань як світове суспільство, філософія як дидактичний проект; філософська освіта в сучасних соціокультурних контекстах, педагогічна складова в політичних ідеологіях; політична антропологія.

Свої наукові ідеї професор М.Д. Култаєва виклала в понад 100 публікаціях. Найбільш вагомі серед них монографії, зокрема «Философско-педагогические тенденции в современном идеализме» (1998 р.), у якій розглянуті сучасні західні філософські концептуалізації освіти й виховання, уперше у вітчизняній філософській думці описане проблемне поле філософії освіти й виховання, проаналізований її функціональний потенціал. На широкому історико-філософському матеріалі досліджені основні тенденції еволюції сучасної західної філософії освіти, окреслений евристичний потенціал філософсько-антропологічних розвідок у проблемному полі освіти й виховання.

У монографії, написаній у співавторстві з Є.Л. Уваровою, «Інтерпретації проблем молоді: західні концепції і варіанти» (1989 р.) розглядаються й критично аналізуються на матеріалі західної філософської і соціологічної думки проблеми сучасної молоді, пов'язані з її професійною самореалізацією, з визначенням свого місця у світі; розкривається значення світоглядної культури в самореалізації молоді.

М.Д. Култаєва увійшла до авторського колективу, із-під пера якого вийшла монографія «Філософія і методологія розвитку вищої освіти в Україні в контексті євроінтеграційних процесів» за загальної редакції В.П. Андрущенка (2011 р.). У розділі «Амбівалентність евристичного потенціалу конструкту суспільства знань», написаному нею, аналізується людинотворчий і культуротворчий потенціал нової соціальної реальності, конститутивним чинником якої виступають знання; розглядаються наслідки цих соціокультурних трансформацій для освіти та виховання, визначаються ризики й небезпеки, зумовлені прискореним формуванням суспільства знань.

Крім того, М.Д. Култаєва – автор кількох навчальних посібників для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, у яких розкриті основні поняття філософії освіти. Це, зокрема, «Філософія виховання» (2001 р.), де відображені в історико-філософському вимірі основні теоретичні концептуалізації освіти й виховання, обґрунтовуються предмет і завдання філософії виховання, встановлюються її міждисциплінарні зв'язки.

У колективному навчальному посібнику «Філософія освіти» (2009 р.), рекомендованому МОН України, М.Д. Култаєва є автором розділу «Антропологічний вимір освіти й виховання», який присвячено розгляду філософсько-антропологічних конструктів філософії освіти, проаналізовано їх методологічний потенціал та світоглядні орієнтації.

У 2008 р. побачив світ навчальний посібник «Європейська теоретична соціологія XX – XXI ст.», написаний у співавторстві з О.І. Навроцьким та І.І. Шеремет (рекомендований МОН України). У ньому розглянуті теоретичні побудови сучасної західної філософії, концептуалізації нових реалій сучасного суспільного життя, внесок у розбудову теоретичної соціології, що зроблений представниками провідних соціологічних напрямів Німеччини, Франції та Великобританії.

Заслуговує на увагу навчальний посібник, що вийшов за загальною редакцією М.Д. Култаєвої, «Соціологія глобалізації» (2008 р.), де розглянуті процеси

економічної, політичної та культурної глобалізації, її онтологічні характеристики та соціальні наслідки.

Професор М.Д. Култаєва відома як перекладач, а отже, і пропагандист ідей, викладених у науковій літературі, що належить перу німецьких учених-філософів. Переклавши книгу Б. Вальденфельса «Вступ до феноменології» (2002 р.), вона ознайомила українського читача з колом проблем сучасної феноменології, з історією її становлення як впливового напрямку сучасної західної філософської думки та з можливостями застосування феноменологічної методології в гуманітарних науках.

Переклад «Критики інструментального розуму» Макса Горкгаймера (2006 р.) дав можливість студентам, на яких розрахована ця книга, дізнатися про причини занепаду основних засад західної цивілізації та зумовлені цим антропологічні зміни. Центральне місце в роботі займає ідея розуму та її функціональний потенціал, досліджуються можливості комплементарного поєднання об'єктивного і суб'єктивного розуму. Розкривається роль філософії в діагностиці часу і соціальних патологій, а також у запобіганні культурної деградації людства. Лейтмотивом нотаток, що також вміщені в книзі, є суспільні та культурні парадокси, зумовлені затьмаренням розуму в індустріальному суспільстві західного зразка, які зберігаються і в постіндустріальну добу.

Переклад книги Клауса Байме «Політичні теорії сучасності» (2008 р.) дозволив українському читачеві дізнатися про сутність основних сучасних політичних теорій, про методологічний потенціал різних підходів в їх застосуванні до політичних досліджень. Книга допомагає орієнтуватися в політичному плюралізмі, притаманному сучасному політичному життю.

Силу своїх наукових переконань, творче ставлення до вирішення наукової проблеми, працелюбність і прагнення до активного наукового життя професор М.Д. Култаєва передає своїм численним послідовникам – тим, хто репрезентує її філософську школу, розвиває і примножує успіхи цієї школи, докладає зусиль для її росту.

М.Д. Култаєва підготувала 11 кандидатів і 12 докторів філософських наук. Більшість її учнів працює в стінах ХНПУ імені Г.С. Сковороди, викладає філософію та суміжні дисципліни, займається активною науковою роботою, дехто з них плекає вже своїх учнів – нове покоління вчених, які, утворюючи окрему гілку, у науковому сенсі закорінені в ідеї школи професора М.Д. Култаєвої. До таких науковців належать доктор філософських наук, професор І.О. Радіонова, доктор філософських наук, професор І.В. Степаненко, доктор філософських наук, професор О.В. Садох, доктор філософських наук, професор Н.В. Радіонова, доктор філософських наук, професор О.М. Роговський, доктор філософських наук, професор М.В. Триняк, доктор філософських наук, професор С.В. Бережна. Крім того, це кандидати філософських наук, доценти О.М. Грицай та О.В. Іващенко.

М.Д. Култаєва пишається й тими науковцями, яких вона підготувала як фахівців вищої кваліфікації для роботи в інших навчальних закладах м. Харкова та інших міст України. Передусім це доктор філософських наук, професор

кафедри державного управління та менеджменту Харківського регіонального інституту Національної академії державного управління при Президентові України В.В. Корженко; доктор філософських наук, професор кафедри нарисної геометрії та креслення Харківської державної академії міського господарства Н.В. Гриньова; доктор філософських наук, професор, завідувач відділу Інституту культурології НАМ України Г.П. Чміль; доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та економіки освіти Полтавського інституту післядипломної педагогічної освіти С.Ф. Клепо; доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» О.О. Дольська; доктор філософських наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ВДНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України» (м. Суми) О.П. Бойко.

Першим докторантом М.Д. Култаєвої став В.В. Корженко. Кандидатську дисертацію «Формування діалектико-матеріалістичного світогляду студентів вузів у процесі викладання природничих наук (на прикладі курсу загальної фізики)» (1983 р.) він захистив теж під керівництвом М.Д. Култаєвої. Докторська дисертація «Філософські рефлексії виховання: парадигмальні зміни в контексті соціальних практик» (2001 р.) зорієнтована в річищі обраних наукових напрямів: соціальна філософія, філософія освіти і виховання, методологія науки, філософія державного управління. Наукова концепція, якої дотримується В.В. Корженко, ґрунтована на тому, що філософія – це зусилля осмислити до того немислиме людського буття, щоб уникнути найгіршого. Вона деталізується в таких основних ідеях: світ без людини є безглуздом, лише людина своєю діяльністю надає сенс буттю; мудрість – усе те знання про власні здібності людини, що може залишатися в її свідомості після всіх життєвих перипетій з нею, а саме: здатності до змін, до генерування Сяйва – нових сміливих нестандартних ідей задля реалізації власної мрії; головна ознака «людськості» людини – гідність людського Я; духовність – це покликання цілісного людського «Я – живу» до здійснення того, що не відбувається природним (звичайним) шляхом.

Професор В.В. Корженко гідно репрезентує школу М.Д. Култаєвої: він опублікував близько 200 наукових праць, під його керівництвом захищено 12 кандидатських і 2 докторські дисертації.

І.О. Радіонова захистила докторську дисертацію «Сучасна американська філософія освіти та виховання: еволюційні тенденції та інтерпретаційні можливості» (2002 р.), присвячену виявленню специфіки американського філософування та її виявів у філософсько-педагогічних рефлексіях. У ній визначені основні підрозділи сукупного тематичного поля американської філософії освіти та виховання, їх функціонального навантаження; з'ясовані міждисциплінарні зв'язки сучасної американської філософії освіти та виховання, можливості реалізації її евристичного потенціалу; здійснений опис основних парадигмально-концептуальних побудов сучасної американської філософії освіти та виховання; проаналізовані інтерпретаційні можливості основних положень та висновків теоретичних розробок, запропонованих американськими філософами, що працюють в галузі освіти та виховання.

Докторська дисертація І.В. Степаненко «Духовність: філософські конструкти і соціокультурні репрезентації» (2004 р.) спрямована на вивчення проблеми духовності як ціннісно-сислової форми людини і її буття у світі. Основні концептуальні ідеї роботи такі: духовність як феномен і як поняття є багатовимірним і багатозначним; необхідно розрізняти модальності філософських дискурсів духовності: ідеальної (коли вона розглядається як ідеал), нормативної (як норма) і диспозитивної (як реально існуючий феномен); духовність – це феномен, що локалізований не в психічній царині, а в царині напруження людина – світ, тому його структуру слід розглядати як структуру активності. Автор дисертації довела, що духовність як ціннісно-сислова форма людини та її буття є способом самовизначення, самоактуалізації, самоздійснення, саморозвитку людини в бутті, а також є інтегративною, системною характеристикою людини і її життя.

Г.П. Чміль захистила докторську дисертацію «Антропологічні засади екранної культури» (2005 р.), у якій дослідила філософсько-антропологічні основи такої культури, визначила особливості її розгортання в нових соціокультурних контекстах, її вплив на трансформацію людського буття, інтелекту, чуттєвості, способів і стилів життя.

О.В. Садоха підготувала під керівництвом професора М.Д. Култаєвої і кандидатську дисертацію («Проблема адекватності соціального пізнання в концепції радикалізованого функціоналізму», 1999 р.), і докторську («Феноменологічні імплікації в сучасному соціально-філософському дискурсі: досвід транспарентності», 2008 р.), яка присвячена вивченню однієї з молододосліджених проблем соціальних теорій – їхньої транспарентності. Вимога транспарентності сьогодні гостро звучить не тільки в соціальній філософії, а й у політології та соціології, оскільки безпосередньо торкається якісної сторони сучасних соціальних і політичних практик. Через звернення до феноменологічних імплікацій у сучасному соціально-філософському дискурсі, узагальнення теоретичних пошуків у площині самостереження і самоопису соціальних теорій О.В. Садосі вдалося побудувати оригінальну концепцію динамічного конституювання транспарентності, яка розкриває евристичний потенціал дескрипції соціального середовища. Це відкриває нові горизонти не тільки для соціально-філософських, а й для соціологічних і політологічних досліджень. Вона вперше на пострадянському просторі здійснила системний аналіз феноменологічно орієнтованої соціальної філософії Гратгофа і Зьофнера, покладений в основу розгорнутого аналізу феноменологічних імплікацій сучасної соціально-філософської думки, тим самим започаткувавши новий напрям досліджень у цій царині.

Н.В. Радіонова теж пройшла шлях наукового становлення під безпосереднім впливом ідей професора М.Д. Култаєвої. Під її керівництвом вона захистила докторську дисертацію «Філософська комунікація як чинник структурування культурно-освітнього простору на Слобожанщині в ХІХ ст.» (2009 р.). В основу цього дослідження лягла наукова концепція активного структурування освітнього

простору засобами філософської комунікації на матеріалі культурної та освітньої історії Слобожанського краю XIX століття. На основі ключових положень про філософську комунікацію, висунутих у межах західної та вітчизняної комунікативної філософії, Н.В. Радіонова розробила комплексну методологію дослідження культурно-освітнього простору, це дало їй можливість встановити, що філософська комунікація є вагомим чинником структурування культурно-освітнього простору на Слобожанщині в XIX ст.

У докторській дисертації С.Ф. Клепка «Репрезентація знань в освітньому просторі (філософський аспект)» (2009 р.) розроблено концепцію освітньої культурної епістемології (теорії пізнання). Учений вважає, що, розглядаючи освітню культурну епістемологію не просто як одну з версій сучасної теорії пізнання, а й як її глобальну та інтегративну перспективу, можна виявити нові зв'язки між темами епістемології і проблемами філософії освіти та філософії культури, соціальної філософії, педагогіки. У межах концепції освітньої культурної епістемології філософія освіти постає засобом інтеграції науки і політики щодо мікро- та макроперспектив процесів творення, виробництва, трансферу, трансформації та використання знання. Перетворення філософії освіти в управління знаннями є новим інструментом створення теоретичного і прагматичного клімату суспільства знання відповідно до вимог ХХІ ст.

О.М. Роговський присвятив докторську дисертацію «Репрезентація темпоральності в системі культури» (2010 р.) вивченню культурно-філософської проблематики часу, багатоманіття форм часу в історії культури ХХ – ХХІ ст. Застосування темпоральної (хронотопологічної) методології дозволило науковцеві поглибити розуміння закономірності історичного процесу, еволюційних змін у культурі й окремих її напрямках, а також виявити специфіку різних сфер і традицій культури. Він установив зв'язок між різними напрямками мистецтва, філософії, психології і дійсністю, між темпоральними уявленнями свідомості і реальними культурно-історичними процесами; детально дослідив такі актуальні явища, як постмодернізм і масова культура, виявив їх механізми та напрями еволюції на основі аналізу різноманітних репрезентацій часу в системі культури.

О.О. Дольська, розвиваючи ідеї лідера наукової школи М.Д. Култаєвої в галузі філософії освіти, творчо підійшла до розробки власної концепції, пов'язаної з вирішенням актуальних проблем як філософії освіти, так і філософії техносфери. Вона захистила докторську дисертацію «Трансформації раціональності в полі освіти» (2010 р.), у якій виклала положення цієї концепції як теоретико-конститутивного базису філософії освіти, на основі якого слід розглядати хід розвитку освітянських стратегій. Аналіз матеріалу, репрезентованого не тільки парадигмами освіти та визначними педагогічними практиками, а й різними культурними техніками, що перебувають під впливом педагогічної раціональності, виявив необхідність визнати багаторівневість трансформації раціональності. На підставі цього виділені й досліджені типи раціональності в полі освіти.

М.В. Триняк у результаті науково-дослідницького пошуку, розпочатого ще в кандидатській дисертації з педагогіки «Спілкування українських школярів із зарубіжними однолітками як фактор формування рис громадянськості» (1999 р.) і продовженого в докторській дисертації з філософії «Інтеркультурна комунікація в освіті: тенденції розгортання в сучасних соціокультурних контекстах» (2011 р.), створила метатеоретичну модель інтеркультурної комунікації в сучасній освіті в загальноцивілізаційному й національному контекстах на основі авторської методологічної програми. Її застосування дозволило суттєво поглибити розуміння функціонального діапазону і конструктивного потенціалу інтеркультурної комунікації та тенденцій її розгортання в сучасній освіті. Новим у філософії освіти стало й теоретико-комунікативне обґрунтування педагогічної ксенології.

О.П. Бойко в докторській дисертації «Культура дозвілля: трансформації та перспективи розвитку в добу глобалізації» (2011 р.) довела, що дозвілля як феномен має амбівалентний характер. З одного боку, сфера дозвілля провокує й посилює ті ситуації ризику, які створює сама людина, а з другого – вона має потужний рекреативний потенціал. Усе це зумовлює і викликає значний інтерес до сфери дозвілля в сучасному світі. Особливу увагу дослідниця приділила виробленню методологічних і теоретичних засад філософсько-антропологічного аналізу культури дозвілля.

У докторській дисертації С.В. Бережної «Філософсько-антропологічні смисли історичної компаративістики» (2012 р.) викладене культурно-антропологічне обґрунтування історичної компаративістики. Авторка розглянула культурно-антропологічні смисли історичної компаративістики на її теоретичному і практичному рівнях, виявила історію її становлення як історичної антропології. Вона простежила й обґрунтувала можливість саморепрезентацій історичної компаративістики як онтоантропології та антропологічної епістемології, що дозволяє поглибити уявлення про культурні практики засвоєння Чужого та Іншого в інтеркультурних комунікаціях. С.В. Бережна розкрила культуротворчий, людинотворчий та соціально-перетворювальний потенціал горизонтальних і вертикальних історичних порівнянь, що виступають орієнтирами у структурно ускладненому просторі культурної глобалізації. Вона встановила, що горизонтальні історичні порівняння поглиблюють розуміння мультикультурних контекстів, а вертикальні – саморозуміння нації та перспектив її розвитку, пробуджуючи її історичну пам'ять; довела, що історичне порівняння і на рівні буденної, і на рівні теоретичної рефлексії є виявом творчої сутності людини як трансцендентної істоти, принципово здатної до самоперевершення. С.В. Бережна визначила, що історичні реконструкції неможливо здійснювати без розгляду їхніх антропологічних підстав, тобто без виведення порівняння у площину метатеоретичної антропології.

О.В. Марченко в докторській дисертації «Освітній простір у культурі пізнього Модерну: трансформації та тенденції розгортання» (2012 р.) обґрунтувала цілісну філософську концепцію, в якій на підставі всебічного аналізу буттєвих

характеристик та репрезентацій освіти в культурі пізнього модерну розкрила закономірності розвитку вітчизняного освітнього простору як такі, що мають універсальний характер. У межах концепції розроблена типологія просторів освіти за змістовими й структурними ознаками й уведено в науковий обіг поняття «жорсткий простір освіти» та «м'який простір освіти», установлені з огляду на конкретний історико-культурний матеріал специфічні ознаки цих просторів. О.В. Марченко узагальнила історичні типи, джерела та механізми модернізації освіти в контексті соціокультурної динаміки суспільства і на цій основі визначила найбільш оптимальні для сучасного освітнього простору вектори трансформації та управлінські моделі.

Значний внесок професора М.Д. Култаєвої, як уже згадувалося, і в підготовку кандидатів філософських наук.

Кандидатська дисертація Г.І. Фініна (1999 р.) присвячена дослідженню питання філософсько-соціологічного аналізу процесів формування й реалізації військового покликання в умовах розбудови Збройних Сил України.

О.В. Романенко (2001 р.) зосередила свою увагу на філософсько-антропологічному аналізі філософської освіти в широкому соціокультурному контексті. Такий аналіз дозволив розкрити роль філософської освіти в процесах гуманізації освіти, довести необхідність формування критичного і відповідального мислення людини третього тисячоліття, яка стає учасником полілогу культур.

О.М. Грицай (2006 р.) – автор концептуально цілісного й оригінального дослідження із значним евристичним потенціалом, у якому розглянуто філософсько-антропологічний аналіз самовизначення розуму в історико-філософській рефлексії та досвіді його самоздійснення в соціокультурних синтезах. Особливого значення такий аналіз набуває для розв'язання низки завдань, пов'язаних із духовним оновленням і самовизначенням української нації у зв'язку із використанням тих можливостей, які їй відкриває європейський вибір на засадах розуму.

О.Б. Фельдман (2009 р.) у дисертаційній роботі дослідив філософсько-антропологічне підґрунтя ксенофобії та досвід її трансформації в сучасних інтеркультурних контекстах.

Дисертація Н.Б. Степаненко (2010 р.) скерована на вивчення філософсько-освітнього виміру мистецтва жити крізь призму існуючих ризиків в епоху цивілізаційних змін і трансформаційно-модернізаційних зрушень в Україні.

У кандидатській дисертації Л.Л. Дворніченко (2011 р.) досліджені тенденції самореалізації особистості у світі праці, що визначаються соціокультурними контекстами глобалізації, інформаційного суспільства, суспільства ризику та суспільства знань.

О.В. Іващенко (2011 р.) здійснила аналіз журналу як культурної форми доби модерну, виявивши його людинотворчий потенціал. Вона окреслила комунікативні можливості журнального дизайну, реалізація яких дозволяє на комплементарних засадах поєднувати можливості вербальної і невербальної

комунікації, дослідила культурно-антропологічний вимір графічного оформлення журнальної продукції на Слобожанщині.

У кандидатській дисертації Г.В. Корж (2012 р.) досліджено стратегії активізації історичної пам'яті в практиках сучасного національно-патріотичного виховання, що визначаються завданнями формування патріотичної, моральної, національно свідомої особистості і громадянина, представника нації і людства.

Розробка прогресивних соціально-визнаних наукових ідей, що консолідують членів наукової школи професора М.Д. Култаєвої, притягує свіжі сили дослідників, які прагнуть отримати нові наукові знання, що й визначає подальший розвиток філософської науки.

У цьому аспекті особливо значущою стала діяльність учениці професора М.Д. Култаєвої доктора філософських наук, професора Ірини Володимирівни Степаненко (нар. 1963 р.), яка після закінчення філософського факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка й аспірантури в Інституті філософії АН УРСР та успішного захисту в 1986 р. кандидатської дисертації «Методологическая функция категории «общественные отношения» до 2013 р. викладала філософію в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди. Ступінь доктора філософських наук одержала, захистивши в 2004 р. докторську дисертацію «Духовність: філософські конструкти і соціокультурні репрезентації».

І.В. Степаненко є дійсним членом Балтійської академії педагогічних наук. Вона бере активну участь в атестації наукових кадрів як учений секретар спеціалізованої вченої ради Д. 64.053.07 у ХНПУ імені Г.С. Сковороди і як член спеціалізованої вченої ради Д. 26.456.01 в Інституті вищої освіти НАПН України.

Основні напрями досліджень І.В. Степаненко: вивчення проблеми духовності як ціннісно-сислової форми людини і її буття в світі, трансформації ціннісно-сислових основ людського буття в добу глобалізації, філософсько-освітні виміри проблеми духовності.

Вона є автором понад 100 наукових робіт із проблем філософії, серед них найбільш вагомі дві монографії. У першій із них «Метаморфози духовності в ландшафтах буття» (2002 р.) викладені результати дослідження соціокультурних трансформацій духовності, доведена необхідність парадигмальних змін концепту духовності в сучасних умовах, принципове розходження теоретичних конструктів духовності з її соціокультурними репрезентаціями. На цій підставі вироблені нові узагальнені характеристики цього феномена, що дозволило досягнути сислової визначеності поняття «духовність», виявити й обґрунтувати його філософський статус, довести значущість духовності як необхідної умови самозбереження та саморозвитку особистості, суспільства, цивілізації.

У монографії, написаній у співавторстві з М.Д. Степаненком, «Життєва компетентність особистості: філософсько-антропологічний та соціокультурний виміри» (2011 р.) досліджено проблему життєвої компетентності особистості, що актуалізована сучасними соціокультурними трансформаціями і необхідністю її філософської концептуалізації.

Знання і досвід науково-педагогічної роботи І.В. Степаненко передає своїм учням. Під її керівництвом захищені 4 кандидатські й одна докторська дисертації.

Н.В. Гриньова захистила докторську дисертацію «Таємнознавство в полі культури: генеза, репрезентації, функції» (2009 р.). У роботі викладена концепція, за якою таємнознавство розглядається як цілісний багатовимірний феномен культури, що виникає і розвивається когерентно розвитку духовних і духовно-практичних потреб людини й актуалізується в переломні, кризові періоди розвитку культури. Основні ідеї, які обстоює автор, – необхідно відмовитися від традиційних способів інтерпретації таємнознавства і переглянути метафізичні основи теорії з урахуванням специфіки сучасних дискурсивних і соціокультурних концептів.

У кандидатській дисертації А.М. Землянського (2009 р.) досліджено евристичний потенціал феноменологічних ідей у дослідженні антропологічної складової історичного знання і пізнання. Проведене дослідження дає можливість на якісно новому рівні вирішувати проблему вивчення історії та людського буття у філософській антропології та історичній антропології зокрема.

Кандидатська дисертація Р.В. Васильченка (2011 р.) присвячена вивченню з філософсько-освітніх позицій проблеми формування засобами освіти світоглядної культури в добу глобалізації. На основі узагальнення й систематизації світоглядних трансформацій як вимог щодо формування світоглядної культури нової якості розроблений її теоретичний конструкт і визначені її основні складові, а також обґрунтована затребуваність переорієнтації освітньої системи від «знаннєвої» парадигми до світоглядної та узагальнені й систематизовані основні характеристики останньої.

У дисертації Н.В. Мальованої (2012 р.) розроблені концептуальні засади метатеорії мовної освіти в умовах культурної глобалізації й визначені на цій основі її стратегічні орієнтири, а також цілі й завдання лінгвістичної освіти, потреби й напрями її модернізації в українському суспільстві.

О.В. Поправко (2012 р.), застосувавши авторську програму, здійснила культурно-антропологічну концептуалізацію свята як символічної форми культури, що дозволило системно розкрити його конструктивний потенціал із урахуванням сучасних трансформацій свята.

Інші доктори філософських наук, яких підготувала професор М.Д. Култаєва і які працюють в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, – І.О. Радіонова, О.В. Садох, Н.В. Радіонова, О.М. Роговський, М.В. Триняк, С.В. Бережна реалізують свою інтелектуальну енергію в наукових працях, перебуваючи весь час у творчому пошуку, розвиваючи й удосконалюючи свої наукові концепції, які, в свою чергу, стають консолідуючим підґрунтям для досліджень молодих науковців, з яких виформуються нові наукові школи.

Філософську науку в педагогічному університеті розвиває і педагог з багаторічним досвідом роботи у вищій школі кандидат філософських наук, професор Олександр Петрович Єфімець (нар. 1930 р.). Він досліджує питання історії філософії, зокрема його роботи присвячені аналізу філософських

поглядів Г.С. Сковороди, а також проблеми соціальної філософії, філософської антропології, філософії освіти. Під його керівництвом захищені 3 кандидатські дисертації.

Л.Г. Щитова (1995 р.) науково обґрунтувала тенденції та суперечності, що супроводжують гуманістичну орієнтацію європейської філософії.

У дисертації Н.В. Радіонової (2000 р.) розкриті філософсько-антропологічні інтенції творчості М.В. Гоголя.

К.А. Дяченко (2004 р.) здійснила філософсько-антропологічний аналіз поняття честі в життєвому світі людини.

Сьогодні кафедра філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди – науковий осередок розвитку культурно-антропологічно та соціально-антропологічно орієнтованої філософії освіти, надбання представників цієї школи широко відомі не тільки в Україні, а й далеко за її межами, результати їх досліджень – вагомий внесок у філософську науку.

ШКОЛА З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА СПОРТУ

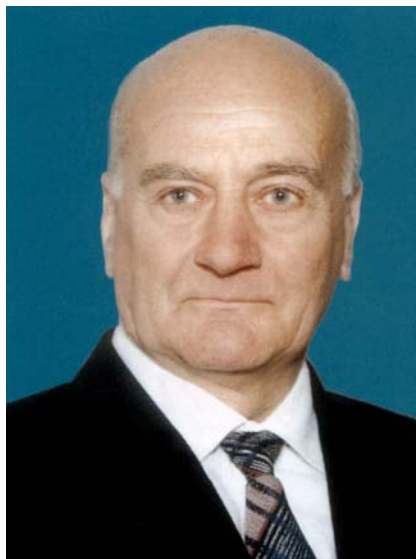
Наука про фізичне виховання і спорт своїм корінням сягає далекого минулого, коли виживання залежало виключно від сили, витривалості, спритності, гнучкості, іншими словами, – від уміння управляти своїм тілом. Удосконаленням тіла займалися як воїни, так і шамани – давні наставники, які використовували своє тіло як провідник знань.

На сучасному етапі розвитку суспільства наука про самовдосконалення перейшла у сферу спортивного тренування, оздоровлення організму, лікування за допомогою рухів, психомоторного розвитку, що становить основу професійної підготовки в будь-якому виді діяльності.

Існує думка, що фізичне виховання – це єдина галузь наукового знання, де основним об'єктом є процес удосконалення самої людини. У цьому складність відповідного завдання, тому наука про фізичне виховання та спорт тісно пов'язана з такими науковими галузями, як фізика, математика, кібернетика, моделювання, біологічні науки, психологія, педагогіка, історія, культурологія, дизайн та інші.

Саме тому перед дослідником у сфері фізичного виховання та спорту стоять завдання, з одного боку, пов'язані з необхідністю фундаментальної освіти, і, з іншого, – з наявністю власного практичного досвіду спортивного вдосконалення та тренерської роботи. Можливо, саме тому спеціаліст у сфері фізичного виховання і спорту формується довго, часто на це витрачаються не лише роки, але й десятиліття, і саме тому кваліфікованих фахівців, у тому числі й учених у царині фізичного виховання відносно мало.

На формування наукової школи з фізичного виховання та спорту ХНПУ імені Г.С. Сковороди вплинули результати досліджень професорів С.М. Філя, С.Ю. Балбенка, В.Ф. Медведєва, В.А. Друзя, Н.М. Терентєвої. Спільні зусилля міцного колективу увінчалися видатними результатами – серед випускників факультету славетні олімпійські чемпіони, гордість країни – Ю.М. Поярков, Л.І. Жаботинський, Ю.Н. Венгеровський, В.Л. Матушекас, велика когорта призерів чемпіонатів різного рівня, майстрів спорту міжнародного класу.

У 60-ті роки ХХ ст. на кафедрі вивчалися міжпредметні зв'язки у викладанні дисциплін психолого-педагогічного і спортивно-професійного циклів. Їх результати доповідалися на всеукраїнських науково-практичних конференціях. Вони покладені в основу розробленої системи професійно-педагогічної підготовки студентів за роками навчання на спеціально-методичних кафедрах факультету.

Степан Миколайович Філь (1929 – 2007 рр.) у 1947 р. вступив до Львівського державного інституту фізичної культури, після закінчення якого працював на кафедрі фізичного виховання Чернівецького державного університету (1951 – 1954 рр.) і водночас

навчався на історичному факультеті цього закладу. Після закінчення аспірантури був направлений до створюваного на той час у Харкові педагогічного інституту фізичного виховання, де протягом 1952 – 1972 рр. був деканом факультету та завідувачем кафедри теорії і методики фізичного виховання, яка стала методичним центром підвищення кваліфікації викладачів теорії та історії фізичної культури педагогічних вишів України.

У 1965 р. він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. У 1965 р. присвоєно вчене звання доцента, а у 1986 р. – учене звання професора. Після створення у квітні 1979 р. спортивного факультету Київського державного інституту фізичної культури в Харкові був призначений його деканом з обов'язками керівника вищого навчального закладу. Після реформування у 1989 р. факультету в Харківський державний інститут фізичної культури став його першим ректором. Упродовж 1995 – 1999 рр. завідував сектором з фізичного виховання Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.

Автор понад 70 наукових праць, серед яких – шість навчальних посібників, зокрема «Історія фізичної культури».

Нагороджений знаками «Відмінник народної освіти УРСР», «Отличник физической культуры», «За отличные успехи в работе», відзначений почесними грамотами Міністерства освіти СРСР та УРСР, сертифікатом Міжнародного Олімпійського комітету за проведення Олімпійської академії для молодих учених та подякою Національного олімпійського комітету «За надану допомогу у розбудові олімпійського руху в Україні».

Валерій Анатолійович Друзь (нар. 1940 р.) у 1962 р. закінчив факультет фізичного виховання Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С. Сковороди, у 1974 р. – механіко-математичний факультет Харківського державного університету імені О.М. Горького. Упродовж 1962 – 1965 рр. навчався в аспірантурі при кафедрі анатомії та фізіології людини ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. Після закінчення працював викладачем цієї кафедри і одночасно завідувачем лабораторії біомеханіки і фізіології спорту (1965 – 1971 рр.), потім доцентом (1971 – 1974 рр.). У 1974 – 1983 рр. завідував кафедрою фізичного виховання Харківського ордена Леніна авіаційного інституту імені М.Є. Жуковського (нині Національний аерокосмічний університет «ХАІ» імені М.Є. Жуковського). Протягом 1984 – 1994 рр. обіймав посаду завідувача кафедри теорії і методики фізичного виховання і спорту в ХДПУ імені Г.С. Сковороди.

Із 1994 р. працював у Харківському національному університеті внутрішніх справ. Беручи активну участь у становленні соціально-психологічного факультету цього навчального закладу, сформував і очолював такі кафедри – соціально-психологічних дисциплін, загальної психології та педагогіки, прикладної психології. Нині працює професором кафедри олімпійського і професіонального спорту в Харківській державній академії фізичної культури.

Дисертацію «Биологическое действие магнитных полей» на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук захистив у 1967 р. У 1971 р.

присвоєно вчене звання доцента. У 1987 р. захистив докторську дисертацію «Анализ общих принципов функциональных отношений систем организма в динамике». У 1987 р. отримав учене звання професора.

Наукові інтереси В.А. Друзя охоплюють різні аспекти психології. Теоретичні положення індивідуальної норми та психофізіологічної природи побудови знаків систем, розроблені вченим, сприяли подальшому розвитку теорії символів Гельмгольца і отримали міжнародне визнання.

Він – автор понад 200 наукових праць, серед яких 7 монографій («Моделирование процесса спортивной тренировки», «Спортивная тренировка и организм» та ін.), 5-й том енциклопедичного видання «Психология XX века», «Человек в измерениях XX века», «Прогресс человечества в двадцатом столетии», а також навчальні посібники «Етнопсихологія», «Психологія влади», «Конфліктологія», «Психологія авдіацій та влади».

Член двох спеціалізованих учених рад. Дійсний член Міжнародної академії проблем людини в авіації та космонавтиці.

Нагороджений нагрудним знаком «Відмінник народної освіти УРСР» (1989 р.). Під науковим керівництвом професора В.А. Друзя захищено 3 докторські та 14 кандидатських дисертацій.

Олег Миколайович Худолій (нар. 1954 р.) у 1975 р. закінчив Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди за спеціальністю «учитель фізичного виховання». Кандидатську дисертацію «Ефективність навчання гімнастичним вправам дітей 8 – 10 років при різних режимах тренувальних занять» захистив 1983 р. У 2011 р. захистив докторську дисертацію «Теоретико-методичні засади системи підготовки юних гімнастів 7 – 13 років». Працював у ХНПУ імені Г.С. Сковороди викладачем, старшим викладачем, доцентом кафедри спортивної гімнастики. Із 1998 р. – завідувач кафедри теорії і методики фізичного виховання, нині – декан факультету фізичного виховання університету.

Головні напрями наукових досліджень О.М. Худолія: моделювання процесу навчання фізичним вправам і розвитку рухових здібностей у дітей і підлітків, моделювання процесу підготовки вчителя фізичної культури.

На основі системного підходу і моделювання професор розробляє концепцію побудови процесу навчання і розвитку рухових здібностей у дітей і підлітків. Концепція полягає в тому, що для оптимізації навчального процесу використовуються моделі вікових змін функціонального стану нервово-м'язової і серцево-судинної систем, моделі тренувальних навантажень та моделі процесу навчання і розвитку рухових здібностей з метою отримання нової інформації про динаміку рухової і функціональної підготовленості, про тривалість застосування тренувальних навантажень різної спрямованості та їх розміщення в навчальному процесі у фізичному вихованні та спортивному тренуванні дітей і підлітків, про розподіл часу, відведеного на розвиток рухових здібностей і навчання дітей і підлітків.

Під керівництвом О.М. Худолія захищено 4 кандидатські дисертації.

Дисертація О.В. Іващенко (1988 р.) «Нормативні показники тренувальних навантажень на початковому етапі підготовки юних гімнасток 6 – 8 років» присвячена проблемі оптимізації тренувальних навантажень у гімнасток цього віку у процесі навчання гімнастичним вправам. У роботі визначені нормативні показники тренувальних навантажень на початковому етапі підготовки гімнасток 6 – 8 років, нормативи тренувальних навантажень для них, ефективність використання тренувальних навантажень у період навчання рухам та розвитку рухових якостей у них.

У роботі А.В. Забори (2005 р.) розроблено і науково обґрунтовано експериментальну програму з курсу «Гімнастика з методикою викладання». Уперше в програму дисципліни «Гімнастика з методикою викладання» була введена самостійна тема «Теорія і методика розвитку рухових здібностей», мета якої – підкріплення теоретичних знань курсу «Теорія і методика фізичного виховання» гімнастичним матеріалом. Для навчальної практики був визначений практичний матеріал, який відображав зміст усіх розділів програми. Особлива увага відводилася методам програмованого навчання, а також методам планування і управління навчальним процесом. Окремо розглядалася методика сітьового планування і управління навчальним процесом. Документи планування і навички реалізації сітьових планів і управління навчальним процесом переносилися на педагогічну практику студентів четвертого курсу; уточнена й удосконалена технологія формування знань і навичок у студентів факультету фізичного виховання в процесі вивчення дисциплін «Теорія і методика фізичного виховання» і «Гімнастика з методикою викладання».

Дисертація С.І. Марченко (2008 р.) присвячена проблемі вдосконалення системи рухової підготовки учнів молодшого шкільного віку. У ній розглянуті питання використання ігрових засобів, які раціонально збалансовані за спрямованістю, потужністю і обсягом з урахуванням індивідуальних особливостей організму дітей. Вивчений вплив рухливих ігор на динаміку розвитку рухових здібностей учнів молодшого шкільного віку протягом 10, 20, 30, 40 уроків фізичної культури.

У результаті повного факторного експерименту отримані моделі, які дозволили оцінити ступінь впливу кожного фактора (кількості ігор), кількості повторів, інтервалів відпочинку (і їх взаємодій) на результати розвитку рухових здібностей учнів 2 – 4 класів залежно від віку, статі, рівня рухової підготовленості.

Дисертацію А.А. Тітаренко «Програмування процесу розвитку силових здібностей у школярів молодших класів» (2013 р.) присвячено проблемі вдосконалення системи силової підготовки учнів молодшого шкільного віку. Розглядаються питання програмованого розвитку силових здібностей у школярів молодших класів. Установлено, що покращення силової підготовленості школярів 2 – 4 класів можливе за умови, коли силове навантаження призводить до значних змін після роботи на певному місці, після заняття і через двадцять чотири години після навантаження. Основою для програмування силової підготовки школярів молодших класів є результати повного факторного експерименту.

О.М. Худолій – автор понад 150 наукових праць. Серед них монографія «Моделирование процесса подготовки юных гимнастов» (2005 р.), навчальний посібник з грифом Міністерства освіти і науки України «Основи методики викладання гімнастики» в двох частинах (2004 р., 2008 р.), навчальні посібники для студентів «Загальні основи теорії і методики фізичного виховання» (2008 р.), «Історія фізичної культури» (2011 р.), методичні рекомендації, довідники, статті.

О.М. Худолій – головний редактор науково-методичного журналу «Теорія і методика фізичного виховання».

Дійсний член (академік) Академії наук вищої школи України.

Жаннетта Леонідівна Козіна (нар. 1965 р.) у 1983 р. вступила до Державного інституту фізичної культури ім. Леніна. Працювала на кафедрі спортивних ігор Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С. Сковороди.

У 2000 р. у Краснодарі (Росія) захистила кандидатську дисертацію «Ефективність застосування суб'єктивного методу контролю фізичних навантажень у жіночому баскетболі» на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. У 2003 р. захистила в Харкові кандидатську дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання та спорту. У 2004 р. присвоєне вчене звання доцента. Докторську дисертацію «Тематико-методичні основи індивідуалізації навчально-тренувального процесу в ігрових видах спорту» (2012 р.) присвятила індивідуалізації підготовки спортсменів. У 2012 р. присвоєне вчене звання професора. Із 2011 р. – завідувач кафедри спортивних ігор.

Ж.Л. Козіна підготувала понад 270 наукових та науково-методичних праць, серед яких 2 монографії та 12 навчальних посібників, 14 патентів та 10 авторських свідоцтв. У монографії «Індивідуалізація підготовки спортсменів в ігрових видах спорту» (2009 р.) викладено результати теоретичних та експериментальних досліджень із розробки принципів індивідуалізації навчально-тренувального процесу в ігрових видах спорту; репрезентовано теоретичну концепцію індивідуалізації, наведено алгоритми визначення індивідуальних провідних чинників підготовки спортсменів, динаміки спортивних результатів і прогнозу ефективності змагальної діяльності, запропоновано універсальні методики індивідуалізації навчально-тренувального процесу в ігрових видах спорту.

У монографії «Система індивідуалізації підготовки спортсменів в ігрових видах спорту» (Німеччина, 2011 р.) науково обґрунтовано введення в практику роботи зі спортивними командами ефективного, інформативного, інтегрального, доступного для тренерів і спортсменів методу індивідуалізації, який дозволяє швидко визначити індивідуальні особливості гравців, їх провідні якості, індивідуальну динаміку змагальної результативності, раціонально будувати індивідуальні тренувальні програми. Це дозволяє підвищити ефективність і стабільність змагальної діяльності гравців, поліпшити їх функціональний стан.

За редакцією Ж.Л. Козіної видано навчальний посібник «Спортивні ігри» (у 2 томах, із грифом Міністерства освіти і науки України). Він є одним із перших видань в Україні, де детально висвітлюється курс загальної теорії й методики

спортивних ігор. Ж.Л. Козіна взяла участь у підготовці навчального посібника «Баскетбол: правила, гра, навчання» (2012 р., із грифом Міністерства освіти і науки України), у якому викладено основні положення теорії й методики баскетболу. Для студентів вищих навчальних закладів вона підготувала навчальний посібник «Осічка та корекція психофізіологічних станів у спорті» (2012 р., у співавторстві). У ньому наведено матеріали, що відображають особливості психофізіологічних станів, які виникають в умовах спортивної діяльності. Для дітей підготовлені видання «Маленькие волшебники. Весёлая детская гимнастика в стихах», «Чудо природы. Гимнастика в стихах и обучение плаванию самых маленьких» (2009 р., у співавторстві).

Професор Ж.Л. Козіна працює у складі редакційних колективів наукових видань «Проблеми і перспективи розвитку спортивних ігор та єдиноборств у вищих навчальних закладах», «Здоров'язберігаючі технології, фізична реабілітація і рекреація у вищих навчальних закладах», «Фізичне виховання та спорт у вищих навчальних закладах», «Фізичне виховання студентів», «Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту».

Бере участь у роботі спеціалізованих учених рад із захисту кандидатських дисертацій у Харківській державній академії фізичної культури та Луганському національному педагогічному університеті імені Тараса Шевченка.

Неодноразово нагороджена почесними грамотами Міністерства освіти і науки України (2006 р., 2007 р., 2009 р., 2010 р., 2011 р.). Лауреат конкурсу «Вища школа Харківщини – кращі імена» (2006 р.), «Жінка року» (2009 р.).

Професор Ж.Л. Козіна підготувала 5 кандидатів наук.

В.О. Воробйова (2007 р.) присвятила свою дисертацію проблемі підготовки баскетболістів гуманітарних вищих навчальних закладів з урахуванням їх психофізіологічних особливостей. Н.А. Коломієць (2010 р.) дослідила інтегральну підготовку у спортивному орієнтуванні на основі індивідуальних особливостей кваліфікованих спортсменів. О.Г. Лахно (2013 р.) проаналізувала інноваційні технології розвитку психомоторних здібностей у фізичному вихованні дітей 2 – 5 років життя. Л.М. Барибіна (2013 р.) звернула увагу на індивідуалізацію навчального процесу з фізичного виховання у ВНЗ із урахуванням психофізіологічних можливостей студентів. Т.А. Базилук (2013 р.) присвятила дисертацію авторській інноваційній технології «Баскетбол на воді» із застосуванням авторських розробок.

У ХНПУ імені Г.С. Сковороди працює Сергій Сидорович Єрмаков (нар. 1950 р.) – доктор педагогічних наук, професор, директор центру комерціалізації науки та трансферу технологій, який постійно опікується студентами, аспірантами та молодими вченими.

С.С. Єрмаков закінчив Токмацький механічний технікум (1969 р.), Харківський автомобільно-дорожній інститут (1977 р.), Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди (1981 р.), аспірантуру Державного центрального інституту фізичної культури (Москва, 1990 р.). У 1991 р. став кандидатом педагогічних наук, із 1997 р. – доктором педагогічних наук.

Автор понад 200 наукових робіт, серед яких 3 монографії, 7 навчальних посібників, 8 авторських свідоцтв.

Під керівництвом С.С. Єрмакова захищено 3 кандидатські дисертації.

С.С. Єрмаков – головний редактор наукових видань «Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту», «Фізичне виховання студентів». Член редколегій таких наукових видань: «Актуальні проблеми фізичної культури та спорту», «Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв», «Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка», «Концепція розвитку галузі фізичного виховання та спорту в Україні», «Молода спортивна наука України», «Слобожанський науково-спортивний вісник», «Теорія та методика фізичного виховання», «Теорія та методика фізичного виховання та спорту».

Досягнення науковців ХНПУ імені Г.С. Сковороди в галузі фізичного виховання та спорту закладають міцний фундамент для подальшого розвитку всіх видів спорту в університеті, створюють передумови для високоякісної підготовки вчителів фізичної культури.

ЮРИДИЧНА ШКОЛА

Створення незалежної держави Україна, реформування всього життя на нових засадах потребують нової законодавчої бази. Вагомий внесок у вирішення назрілих проблем суспільного розвитку, у забезпечення юридичними кадрами державно-правових установ України, у формування демократичної правової політики та юридичної наукової думки України зробила юридична школа ХНПУ імені Г.С. Сковороди, фундатором якої є **Олександр Іванович Процевський** (нар. 1929 р.).

У 1956 р. він закінчив Харківський юридичний інститут імені Ф.Е. Дзержинського (нині Національний університет «Харківська юридична академія імені Ярослава Мудрого») і розпочав роботу за фахом помічником прокурора м. Севастополя (1956 – 1959 рр.). Із 1959 р. навчався в аспірантурі Харківського юридичного інституту і водночас працював викладачем кафедри колгоспного, земельного та трудового права, незабаром став її завідувачем. Із 1980 р. обіймав посаду проректора Харківського юридичного інституту імені Ф.Е. Дзержинського. Упродовж 1991 – 1995 рр. завідував кафедрою правознавства ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. Починаючи з 2002 р. працює на посаді завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права цього навчального закладу. Захистив кандидатську дисертацію «Правовое регулирование рабочего времени по советскому трудовому праву» (1961 р.), звання доцента отримав у 1963 р. Докторську дисертацію «Метод правового регулирования трудовых правоотношений» О.І. Процевський захистив у 1970 р. і став наймолодшим доктором наук у державі з трудового права. Учене звання професора було присвоєно в 1973 р.

Основні напрями наукової діяльності професора пов'язані з теорією правовідносин у сфері трудового права в Україні та втіленню Європейських стандартів у законодавство про працю. Він очолює керівництво комплексною програмою кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права юридичного факультету університету на 2011 – 2015 рр. «Гармонізація законодавства про працю за Європейськими стандартами».

О.І. Процевський опублікував понад 230 наукових праць, серед яких – 10 монографій, зокрема «Метод правового регулирования трудовых отношений» (1972 р.), «Рабочее время и рабочий день по советскому трудовому праву», «Предмет советского трудового права» (1979 р.), «Заработная плата и эффективность общественного производства», «Советское трудовое право», «Гуманизм норм трудового права» (1981 р.).

О.І. Процевський працював у робочій групі з кодифікації трудового законодавства (1970 – 1971 рр.), був представником України під час підготовки модельного кодексу про працю для країн СНД (1998 – 1999 рр.) та членом робочої

групи з підготовки положення про обрання та прийняття на роботу науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III та IV рівнів акредитації. Був консультантом Верховного Суду України (1960 – 1987 рр.).

Упродовж багатьох років О.І. Процевський є членом спеціалізованих учених рад Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка, Національного університету «Харківська юридична академія імені Ярослава Мудрого», Харківського національного університету внутрішніх справ, Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України.

Він член-кореспондент Національної академії правових наук України, дійсний член (академік) Міжнародної кадрової академії, акредитованої при Європейській мережі національних центрів ЮНЕСКО та Ради Європи.

О.І. Процевський – головний редактор наукового фахового видання «Право» Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Член обласної міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення.

О.І. Процевський нагороджений медалями «30 лет Советской Армии и Флота» (1948 р.), «30 лет победы в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг.», «За доблестный труд» (1970 р.), «60 лет Вооруженным силам СССР» (1979 р.), «За долголетний доблестный труд», «Ветеран труда» (1984 р.). Нагороджений Почесним знаком «За наукові досягнення» (2007 р.), знаком «Відмінник освіти України» (1980 р.), він заслужений працівник вищої освіти, заслужений діяч науки і техніки України (1981 р.).

О.І. Процевський розробляє модельний трудовий кодекс для країн СНД (робота здійснюється під егідою Ради Європи), цивільний та трудовий кодекс України, що стало основою плідної співпраці з науковцями Канади та Німеччини. Науковою проблемою кафедри, яку очолює О.І. Процевський, є систематизація цивільного та трудового законодавства України. Під його керівництвом науковці працюють над підручником з методики викладання права. Справу професора гідно продовжують учні, серед яких 3 доктори та 45 кандидатів юридичних наук. Зокрема, кандидатська дисертація В.С. Пересунько «Юридичні гарантії при укладенні трудового договору» (2001 р.) присвячена дослідженню юридичних гарантій при укладенні, існуванні та припиненні трудового договору. У ній розкривається поняття юридичної гарантії, визначаються різні види гарантії у трудовому праві, надається їх класифікація. Аналізуються не тільки відповідні норми трудового законодавства України, а й робляться висновки щодо їх застосування.

У роботі М.М. Пурей «Право на працю в Україні в умовах ринкової економіки» (2003 р.) досліджується розвиток права на працю як основного соціально-економічного права людини від ідеї до реального втілення у вітчизняному законодавстві, законодавстві провідних держав з ринковою економікою, міжнародному праві; обґрунтовується позиція щодо розуміння права на працю як елемента загальної правоздатності; розкривається зміст права на працю через положення ст. 43 Конституції України; аналізується основна форма

реалізації права на працю – трудовий договір, визначається місце юридичних фактичних складів у механізмі реалізації права на працю; розглядаються деякі питання захисту права на працю в трудових правовідносинах. У результаті дослідження зроблені теоретичні висновки і обґрунтовані конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства в сфері реалізації та захисту права на працю.

В.В. Яковлев у кандидатській дисертації «Договірна матеріальна відповідальність працівників за трудовим правом» (2003 р.) дослідив теоретичні і практичні проблеми правового регулювання договірної матеріальної відповідальності працівників. Він проаналізував правову природу такої відповідальності, визначив та систематизував основні поняття цього субінституту, дослідив значення договірної матеріальної відповідальності працівників в умовах становлення ринкової економіки. На основі аналізу наукової літератури, нормативно-правових актів, рішень вищих судових органів держави та практики укладення договорів про повну матеріальну відповідальність, контрактів визначив проблеми теми дослідження та сформулював висновки і пропозиції щодо удосконалення трудового законодавства України, зокрема запропонував змінити редакції відповідних статей Кодексу законів про працю України. До дисертації додано також проекти окремих нормативних актів.

У роботі О.В. Прудівус «Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця за підставами організаційно-правового характеру» (2003 р.) з нових позицій викладено погляд на поняття здійснення трудових прав та розірвання трудового договору за підставами організаційно-правового характеру в умовах ринкової економіки. Уперше обґрунтовано висновок, що роль та значення трудового договору в сучасних умовах господарювання зумовлюється, насамперед, його економіко-правовим значенням; окреслено роль та значення підстав розірвання трудового договору як регулятора стабільності трудових правовідносин в умовах ринкової економіки; зроблено висновок про необхідність більш детальної законодавчої регламентації застосування підстав організаційно-правового характеру при розірванні трудового договору з ініціативи власника, висловлені пропозиції щодо розробки цих положень у новому Трудовому кодексі України.

У дисертації Л.В. Солодовник «Юридичні факти у трудовому праві України» (2004 р.) захищаються наукові положення про юридичні факти трудового права як спеціальну систему фактичних обставин окремої галузі. Досліджуються принципи і способи встановлення та кваліфікації галузевих юридичних фактів, з'ясовуються причини та передумови їх виникнення, уточнюються класифікації фактів, аналізується динамічна роль юридичних фактів як засобів досягнення мети триваючих правовідносин, розглядається система юридичних складів галузі та напрями її вдосконалення. Установлено, що ефективність впливу права на суспільні відносини залежить від досконалості системи юридичних фактів. Аналізуються законодавство та правозастосовна практика, пропонуються рекомендації щодо вдосконалення проекту Трудового кодексу України.

Кандидатська дисертація О.В. Гоц «Правове регулювання виникнення трудових правовідносин з науково-педагогічними працівниками» (2004 р.)

присвячена комплексному дослідженню й науковому аналізу проблемних питань виникнення трудових правовідносин з науково-педагогічними працівниками, особливостей правового становища громадян під час проходження конкурсного відбору, а також вироблення на цій основі теоретичних засад, спрямованих на розвиток науки трудового права та розробку практичних рекомендацій щодо усунення колізій і прогалин у законодавстві з досліджуваних питань, удосконалення правозастосовної практики. У дисертації сформульовані найбільш суттєві результати проведеного дослідження: узагальнені підстави диференціації норм трудового права, розмежовані умови та підстави виникнення трудових правовідносин з науково-педагогічними працівниками, узагальнені норми щодо порядку проведення конкурсного заміщення посад науково-педагогічних працівників.

Кандидатська дисертація О.М. Пономаренко «Правове регулювання соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням та вихованням дитини» (2005 р.) присвячена дослідженню права на соціальне забезпечення в системі прав та свобод людини, питань, пов'язаних зі здійсненням державної політики у сфері соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням дитини. Проаналізовано теоретичне загальне поняття та окремі елементи матеріальних та процедурних правовідносин щодо соціального забезпечення у зв'язку з народженням та вихованням дитини. На підставі проведеного дослідження сформульовані та обґрунтовані пропозиції з удосконалення законодавства України про соціальне забезпечення.

Р.І. Шабанов у кандидатській дисертації «Правове регулювання працевлаштування в Україні» (2005 р.) проаналізував поняття «працевлаштування», право на працевлаштування в системі прав та свобод людини, принципи правового регулювання працевлаштування, питання, пов'язані зі здійсненням державної політики зайнятості та працевлаштування населення. Він теоретично осмислив загальне поняття та окремі елементи правовідносин із працевлаштування, розкрив права й обов'язки органів із працевлаштування як суб'єктів указаних правовідносин, з'ясував особливості працевлаштування окремих категорій громадян, які не здатні «на рівних» конкурувати на ринку праці й потребують соціального захисту за допомогою інститутів бронювання та квотування робочих місць. На підставі проведеного дослідження вчений сформулював обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства України про працевлаштування.

Дисертація О.О. Коваленко «Особливості правового регулювання праці молоді» (2006 р.) присвячена дослідженню норм трудового законодавства України, міжнародно-правових та нормативних актів деяких зарубіжних країн. Розглядається право молоді на працю в системі прав і свобод людини, питання, пов'язані із здійсненням державної політики у сфері праці молоді. Особлива увага приділяється розгляду юридичних гарантій реалізації права молоді на працю (бронюванню робочих місць, забезпеченню першим робочим місцем і правовим статусом молодого спеціаліста, молодого робітника) й особливостям реалізації

права на працю у формі трудового договору. Досліджуються особливості правового регулювання умов праці молодих працівників. Обґрунтовуються конкретні пропозиції й рекомендації щодо вдосконалення законодавства у сфері регулювання праці молоді в Україні.

Кандидатська дисертація С.Ф. Гуцу «Правове регулювання відпусток цільового призначення» (2007 р.) присвячена комплексному дослідженню й науковому аналізу проблем правового регулювання відпусток цільового призначення. У роботі вивчається правова природа окремих видів відпусток, визначаються поняття: «позаробочий час», «відпустка цільового призначення», «соціальна відпустка», «творча відпустка», «відпустка для навчання». Розглядаються юридичні гарантії реалізації права працівника на відпустки цільового призначення, обґрунтовується позиція щодо підвищення відповідальності роботодавця в разі порушення соціально-трудових прав працівників. Особлива увага приділена питанню правового захисту права працівника на цільові відпустки. У дисертації обґрунтовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері реалізації права на відпустки цільового призначення.

У кандидатській дисертації М.Д. Ждан «Особливості реалізації права на пенсію науковими (науково-педагогічними) працівниками» (2007 р.) комплексно досліджені норми вітчизняного пенсійного законодавства, міжнародно-правових і нормативних актів деяких зарубіжних країн щодо правового регламентування реалізації права на пенсію науковими (науково-педагогічними) працівниками. Особлива увага приділена аналізу права на соціальний захист, права на пенсію, принципів пенсійного забезпечення. Проаналізовані юридичні факти як підстави призначення різних видів пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам; досліджені особливості правового регулювання такого пенсійного забезпечення; вивчені юридичні гарантії пенсійного забезпечення вказаної категорії працівників та причини виникнення спорів у вказаній сфері, запропонований порядок їх вирішення.

У дисертації Т.А. Павленко «Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні» (2008 р.) обґрунтовується необхідність розробки проекту Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя як елемента національної Програми забезпечення та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні. Визначаються та аналізуються елементи Концепції: кримінально-правова політика держави, закон про кримінальну відповідальність, кримінальна відповідальність та заходи кримінально-правового характеру. Проаналізований процес становлення та розвитку права людини на життя в Україні. Окреслені характерні ознаки цього права, на основі яких запропоноване авторське визначення права людини на життя та визначені межі кримінально-правової охорони цього права. Розглянута проблема легалізації евтаназії в Україні. Сформульовані теоретичні висновки та пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України.

С.В. Богославець у кандидатській дисертації «Недержавне пенсійне забезпечення як один із напрямів реалізації соціальної функції держави» (2009 р.)

досліджує такі категорії: «недержавне пенсійне забезпечення як напрямок реалізації соціальної функції держави», «право на недержавне пенсійне забезпечення», «соціальна функція держави», «соціальний захист», «соціальний ризик як чинник, що впливає на правовідносини з недержавного пенсійного забезпечення», «суб'єкти правовідносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення». Висвітлює питання механізму реалізації права на недержавне пенсійне забезпечення та гарантії такої реалізації.

С.В. Селезень у кандидатській дисертації «Особливості припинення трудового договору за п. 2 ст. 41 Кодексу законів про працю України» (2009 р.) визначає, що при розірванні трудового договору за вказаною підставою як додатково слід ураховувати сукупну наявність таких умов: 1) безпосередність обслуговування грошових, товарних і культурних цінностей як зміст трудової функції працівника; 2) доведену наявність винних дій працівника, що спричинили чи могли призвести до настання майнового збитку; 3) утрату роботодавцем довіри до працівника. Крім наявності цих умов, має бути дотриманий порядок звільнення, щоб розірвання вважалось правомірним. На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

У роботі В.С. Дергачова «Відповідальність за розголошення державної та комерційної таємниці за трудовим законодавством» (2009 р.) досліджено проблему правового регулювання відповідальності суб'єктів трудових правовідносин за розголошення державної та комерційної таємниці й вироблено низку пропозицій, спрямованих на удосконалення чинного законодавства та правозастосовної практики. Схарактеризовано розвиток правового регулювання інформації, її видів та доступу до неї. Розкрито зміст права на інформацію суб'єктів трудових правовідносин. Окрему увагу зосереджено на характеристиці умови трудового договору й додаткової угоди про нерозголошення державної та комерційної таємниці (пакту про неконкуренцію). З'ясовано особливості правового регулювання відповідальності працівника за порушення законодавчих і договірних положень, установлених із метою запобігання розголошенню державної та комерційної таємниці.

У дисертації О.О. Чумак «Припинення трудових правовідносин не за ініціативою сторін трудового договору» (2010 р.) на підставі аналізу нормативно правових актів та наукової літератури з трудового права розкрито суть поняття «індивідуально-правового регулювання трудових відносин», «права на працю». Визначено підстави зміни та припинення трудових правовідносин після укладення трудового договору. Розкрито юридичні гарантії, що надаються державою працездатним громадянам під час припинення трудових правовідносин, порядок і умови звільнення з роботи. Проаналізовано обставини, що зумовлюють право третім особам втручатися у сферу припинення трудових правовідносин, у тому числі шляхом порівняння змісту КЗпП як зі змістом чинних нормативно-правових актів, так і змістом проекту Трудового Кодексу. Обґрунтовуються конкретні рекомендації з удосконалення законодавства України та практики його застосування в частині порушених проблем.

У кандидатській дисертації Л.В. Єрофєєнко «Правовий статус працівників залізничного транспорту» (2011 р.) відповідно до специфіки трудових функцій диференційовано категорію працівників залізничного транспорту на дві групи: працівники основної діяльності залізничного транспорту й працівники неосновної діяльності залізничного транспорту. Усебічно схарактеризовано правовий статус працівників основної діяльності залізничного транспорту як осіб зі спеціальним трудовим статусом, зокрема визначено особливості їхньої правосуб'єктності, основні права й обов'язки, специфіку відповідальності та гарантій. Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері правової регламентації спеціального правового статусу працівників основної діяльності залізничного транспорту, зокрема запропоновано прийняти спеціальний нормативно-правовий акт «Про правовий статус працівників залізничного транспорту».

Я.С. Протопопова присвятила кандидатську дисертацію «Правове регулювання відповідальності власника або уповноваженого ним органу за нанесення моральної шкоди» (2011 р.) дослідженню питань відшкодування моральної шкоди, заподіяної порушенням трудових прав. У роботі досліджено зміст і сформульовано визначення поняття моральної шкоди, заподіяної порушенням трудових прав; здійснено класифікацію видів шкоди; визначено поняття відповідальності за заподіяну працівникові моральну шкоду, а також умови настання цієї відповідальності; проведено дослідження цих умов і зроблено висновки щодо їх урахування при вирішенні питання про притягнення до відповідальності за заподіяну працівникові моральну шкоду. Обґрунтовано доцільність виділення та виділено критерії визначення розміру відшкодування заподіяної працівникові моральної шкоди, а також визначено систему цих критеріїв. Запропоновано методику визначення розміру відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди, заподіяної працівникові.

У кандидатській дисертації «Матеріальна відповідальність роботодавця в умовах ринкових відносин» (2012 р.) О.М. Лукянчиков дослідив правову природу та визначив місце матеріальної відповідальності роботодавця серед інших видів юридичної відповідальності. Визначив коло функцій матеріальної відповідальності та розкрив їх зміст. Вивчив склад єдиної підстави матеріальної відповідальності трудового майнового правопорушення. Детально проаналізував умови матеріальної відповідальності роботодавця за окремі правопорушення. На основі аналізу наукової літератури, рішень вищих судових органів і нормативно-правових актів України та інших країн сформулював пропозиції щодо вдосконалення трудового законодавства України.

Дисертаційна робота Я.В. Красько «Надбавки та доплати як форми реалізації стимулюючої функції оплати праці» (2012 р.) є першим комплексним науковим дослідженням надбавок і доплат як форм реалізації стимулюючої функції оплати праці в ринкових умовах, у результаті якого з використанням сучасних методів пізнання вироблено нову концепцію щодо вдосконалення правового регулювання трудових відносин у частині виплати надбавок та доплат, розроблено та

вдосконалено правові категорії, сформульовано ряд нових наукових положень та висновків. У результаті проведеного дисертаційного дослідження сформульовано важливі теоретичні положення щодо основних понять, розроблені науково обґрунтовані засади вдосконалення правового регулювання трудових відносин у частині виплати надбавок та доплат з метою підвищення ролі цих виплат у реалізації стимулюючої функції оплати праці.

М.С. Кохан у кандидатській дисертації «Правові форми заохочення працівників в умовах ринкової економіки в Україні» (2013 р.) аналізує норми трудового законодавства України, міжнародно-правові акти, локальні акти підприємств України та деяких зарубіжних країн. Розглядається поняття «заохочення», визначається місце заохочення у правовому регулюванні праці. Виділяються та аналізуються принципи та функції заохочення. Проводиться історичний аналіз становлення та розвитку правового регулювання заохочення у трудовому праві. Особлива увага приділяється трудовим відносинам у сфері заохочення працівників до сумлінної праці, наводиться їх обґрунтована класифікація, виділяються суб'єкти, аргументується необхідність закріплення процедурних норм застосування заохочення в трудовому законодавстві України. Досліджується класифікація та ефективність застосування різних форм заохочення на практиці. Обґрунтовуються конкретні пропозиції й рекомендації з вдосконалення законодавства у сфері заохочення працівників в умовах ринкової економіки.

У кандидатській дисертації Д.О. Новікова «Особливості правового регулювання праці медичних працівників» (2013 р.) розглядається специфіка реалізації права медичних працівників на працю в умовах відсутності моральної та матеріальної мотивації медичної діяльності, недостатньої компенсації за працю у небезпечних та шкідливих умовах праці, правового та соціального захисту медичних працівників; питання, пов'язані із здійсненням державних реформ в галузі охорони здоров'я. Особлива увага приділяється розгляду єдності і диференціації правового регулювання праці медичних працівників, а також виділенню критеріїв, які зумовлюють прийняття спеціальних норм трудового права у сфері медичної діяльності.

Наукова діяльність доктора юридичних наук, професора О.І. Процевського та його послідовників – важлива ланка української юридичної науки, без якої уявлення про її сутність видається неповним.

Традиції юридичної школи гідно продовжує Віктор Олександрович Процевський (нар. 1954 р.), доктор юридичних наук, професор, який у 2012 р. захистив докторську дисертацію «Закономірності співвідношення приватного та публічного правового регулювання трудових відносин». Він та його учні забезпечують високий рівень підготовки сучасного вчителя правознавства, юриста та громадянина.

ПОЧЕСНІ ПРОФЕСОРИ УНІВЕРСИТЕТУ

Дьомін Олег Олексійович (1947 р.н.) – український політик, економіст, державний діяч. Кандидат економічних наук. Віце-президент «Українсько-сибірської інвестиційної корпорації м. Харкова» (1991 – 1994 рр.), народний депутат України (1994 – 1998 рр.), заступник Голови Верховної Ради України (1994 – 1996 рр., 1996 – 2000 рр.), перший заступник Глави Адміністрації Президента України (2000 р.), голова Харківської обласної державної адміністрації (1996 – 2000 рр.), заступник голови Народно-демократичної партії, член Вищої економічної ради при Президенті України (1997 – 2001 рр.), директор Інституту міжнародних відносин

Національного авіаційного університету. Надзвичайний і Повноважний Посол України в Російській Федерації (2006 – 2008 рр.), Республіці Казахстан (2010 – 2013 рр.), Китайській Народній Республіці (з 2013 р.). Президент федерації плавання України.

Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки. Нагороджений орденом «За заслуги» I, II, III ступеня, орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня. Відзначений Лицарським Хрестом I ступеня Республіки Польща за участь у створенні в м. Харкові меморіалу пам'яті жертв Катинської трагедії. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 09.10.1996 р.

Петровський Артур Володимирович (1924 – 2006 рр.) – радянський і російський психолог, філософ, педагог, фахівець у галузі історії психології, соціальної психології та психології особистості. Доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН СРСР, академік АПН СРСР, академік-секретар Відділу психології і вікової фізіології (1968 – 1976 рр.), віце-президент АПН СРСР (1976 – 1979 рр.), президент Російської академії освіти (1992 – 1997 рр.), іноземний член АН України.

Лауреат премії Уряду Російської Федерації. Удостоєний почесного звання «Заслужений діяч науки Російської Федерації». Нагороджений орденом Пошани, орденом «Знак Пошани», орденом Вітчизняної війни, медалями. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 09.10.1996 р.

Полонський Радій Федорович (1930 – 2003 рр.) – прозаїк, драматург, публіцист. Член Спілки письменників України. Голова правління Харківської письменницької організації (1987 – 1994 рр.).

Нагороджений медалями, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 31.10.1997 р.

Перепеляк Іван Михайлович (1943 р.н.) – поет, прозаїк. Доктор педагогічних наук, професор, голова Харківської обласної організації Національної спілки письменників України (з 1994 р.), завідувач сектору художньої літератури і козацького фольклору Науково-дослідного центру козацтва імені гетьмана Мазепи.

Лауреат премії імені Олександра Олеся, лауреат літературної премії імені гетьмана Мазепи, лауреат Харківської обласної премії імені О. Масельського, лауреат Міжнародної премії Українського Вільного Університету, лауреат Міжнародної літературної премії імені Григорія Сковороди, лауреат Міжнародної нагороди «Золотий клейнод Родини Мазеп», лауреат регіонального рейтингу «Харків'янин століття», лауреат регіонального рейтингу «Харків'янин року», лауреат Міжнародного академічного рейтингу популярності «Золота фортуна». Удостоєний почесного звання «Заслужений діяч мистецтв України». Почесний громадянин с. Оболонь Полтавської області. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 28.04.2000 р.

Семиноженко Володимир Петрович (1950 р.н.) – український громадський і політичний діяч, науковець у галузі матеріалознавства та надпровідних матеріалів, доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент АН УРСР, академік НАН України. Генеральний директор ДНУ «НТК «Інститут монокристалів» НАН України». Науковий керівник і голова ради директорів першого в Україні академічного науково-технологічного концерну (з 1996 р.). Віце-прем'єр-міністр України (1999 р., 2001 – 2002 рр., 2010 р.). Президент техномарки «Інститут монокристалів» (з 2000 р.). Народний депутат України (1994 р., 1998 р., 2002 р.). Голова наглядової ради американо-української компанії «Інтего» (2008 – 2010 рр.). Голова фондів «Україна – дітям», «Нові імена України». Голова громадянського руху «Новая Украина». Голова Північно-східного наукового центру НАН України. Голова Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України (з 2011 р.).

Двічі лауреат Державної премії в галузі науки і техніки, лауреат Міжнародної премії в галузі ядерної фізики, лауреат премії імені В. І. Трефілова НАН України. Удостоєний почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Нагороджений орденом «За заслуги» I, II, III ступеня, орденом Святого рівноапостольного князя Володимира IV ступеня УПЦ, орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня, Почесними грамотами Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України. Почесний доктор і професор понад 30 університетів. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 28.04.2000 р.

Франсісі Конту – перший посол Іспанії в Україні. Зробив значний внесок у підготовку фахівців з іспанської мови в ХНПУ імені Г.С. Сковороди, сприяв встановленню ділових контактів з університетами та організаціями Іспанії. Виявив себе не тільки мудрим дипломатом, а й справжнім другом і патріотом України. Ініціював дослідження з історії запорізького козацтва та іспанських лицарів. Полковник українського козацтва Окремого науково-освітнього центру Українського козацтва імені Г.С. Сковороди. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 28.04.2000 р.

Шкіль Микола Іванович (1932 р.н.) – учений у галузі математики, громадський діяч України, доктор фізико-математичних наук, професор, академік НАПН України. Ректор Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (1973 – 2003 рр.), голова Всеукраїнського методичного об'єднання розвитку шкільної математичної науки зі створення та видання підручників для учнів загальноосвітніх шкіл і середніх спеціальних навчальних закладів, член правління Київського математичного товариства. Почесний академік Міжнародної кадрової академії, президент Товариства культурних зв'язків «Україна – Казахстан».

Лауреат Державної премії в галузі науки і техніки, премії імені В. Вернадського Фонду інтелектуальної співпраці України ХХІ ст., премії імені М.В. Остроградського НАН України, премії імені М.М. Крилова НАН України, премії «Засвіти вогонь – 2000». Удостоєний почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Нагороджений орденом «За заслуги» I, II, III ступеня, орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня, орденом «Знак Пошани», орденом Дружби народів, орденом Трудового Червоного Прапора. Відзначений медалями «За доблесну працю», «Ветеран праці», «М.В. Остроградському – 200 років», Почесними грамотами Президії Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 31.08.2000 р.

Дзюба Іван Михайлович (1931 р.н.) – український літературознавець, критик, громадський і політичний діяч, академік НАН України. Міністр культури України (1992 – 1994 рр.), член Колегії з питань гуманітарної політики (1992 р.), член Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки (з 1997 р.), член Ради з питань мовної політики при Президентові України (1997 – 2001 рр.), голова Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка (1999 – 2005 рр.), академік-секретар Відділення літератури, мови та

мистецтвознавства НАН України (1996 – 2004 рр.), президент Республіканської асоціації українців (1988 – 1991 рр.), голова редколегії часопису «Сучасність» (1992 – 2002 рр.), співголова редколегії «Енциклопедії сучасної України», член Наглядової ради Фонду «Відродження».

Лауреат Республіканської премії в галузі літературно-художньої критики імені О.І. Білецького, лауреат Державної премії Української РСР імені Т.Г. Шевченка в галузі літератури, журналістики і мистецтва, лауреат міжнародної премії фундації Антоновичів, лауреат премії НАН України імені В.І. Вернадського, лауреат премії імені В. Жаботинського, лауреат Всеукраїнської премії імені В.І. Вернадського, лауреат Всеукраїнської премії «Визнання». Удостоєний звання «Герой України» з врученням ордена Держави. Нагороджений орденом Свободи, орденом Св. архистратига Божого Михаїла УПЦ. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 01.03.2002 р.

Лі Цзянь Цян (1955 р.н.) – доктор із зарубіжної педагогіки. Працював проректором і заступником секретаря Хебейського педагогічного університету, ректором Хебейського університету телебачення і радіомовлення. Заступник голови обласної комісії з питань політичної думки у вищій школі, заступник голови Хебейського обласного комітету з підвищення кваліфікації і розвитку освіти, заступник завідувача комітету з питань освітнього законодавства. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 25.10.2002 р.

Су Бао Жун (1949 р.н.) – ректор Хебейського педагогічного університету. Член китайської мовної комісії, голова китайської лексикографічної комісії. Керує соціально-науковими програмами обласного й державного фонду. Заслужений стипендіат Міністерства освіти КНР. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 25.10.2002 р.

Ахмед Седек Бонаб – другий посол Ісламської республіки Іран в Україні (1999 – 2003 рр.), упродовж цих років були досягнуті помітні успіхи у відносинах між країнами в політичній, економічній і культурній сферах. Ахмед Седек Бонаб доклав значних зусиль для активізації інтересу до перської культури, а саме – до вивчення перської мови в Україні. Цьому сприяло відкриття центру іраністики в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського, а також відкриття відділень та кафедр персидської мови в навчальних закладах України, зокрема в ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Заступник міністра транспорту

Ірану (2003 – 2005 рр.). Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 28.02.2003 р.

Нікандров Микола Дмитрович (1936 р.н.) – науковець у галузі методології наукових досліджень, порівняльної педагогіки, доктор педагогічних наук, професор, академік АПН СРСР (з 1990 р.), академік Російської академії освіти (з 1992 р.), член Відділення філософії освіти та теоретичної педагогіки, віце-президент Російської академії освіти (1992 – 1997 рр.), президент РАО (1997 – 2013 рр.), іноземний член НАПН України (з 1995 р.). Почесний член Російської академії мистецтв.

Лауреат премії Президента Російської Федерації в галузі освіти. Нагороджений орденом «За заслуги перед Вітчизною» III, IV ступеня, орденом Пошани, орденом Святого благовірного князя Данила Московського I ступеня РПЦ, медаллю «За заслуги перед Вітчизною» II ступеня. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 29.08.2003 р.

Андрущенко Віктор Петрович (1949 р.н.) – фахівець у галузі філософії, політології, культурології, організатор освіти. Доктор філософських наук, професор, академік НАПН України. Ректор Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (з 2003 р.), член-кореспондент НАН України, директор Інституту вищої освіти НАПН України (з 1999 р.), перший заступник Міністра освіти і науки України (1995 – 1999 рр.), перший віце-президент Української академії політичних наук; президент Асоціації ректорів педагогічних університетів України.

Лауреат першої премії НАПН України, лауреат премії імені Дмитра Чижевського НАН України, лауреат нагороди Ярослава Мудрого АН ВШ. Удостоєний почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, нагрудним знаком «Знак Пошани», орденами і медалями церковних (духовних) та громадських організацій (Хрестом Пошани «Князь Святослав», «За розбудову освіти», орденом преподобного Нестора Літописця III ступеня, орденом Святого рівноапостольного князя Володимира III ступеня), Почесними грамотами Верховної Ради України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної академії педагогічних наук України, Державного комітету у справах молоді та туризму, Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, Товариства «Знання України». Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 04.03.2005 р.

Камишанченко Микола Васильович (1937 р.н.) – доктор фізико-математичних наук, професор, академік Академії інженерних наук, академік Міжнародної академії наук педагогічної освіти, академік Академії педагогічних та соціальних наук, академік Петровської академії наук та мистецтв, ректор Белгородського державного університету (1990 – 2002 рр.). Випусник фізико-математичного факультету.

Удостоєний звання «Почесний діяч вищої освіти Росії», «Заслужений діяч вищої школи Росії». Нагороджений нагрудними знаками «За відмінні успіхи у роботі», «Винахідник СРСР». Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 04.03.2005 р.

Федоренко Євген Васильович (1929 р.н.) – учений-славіст, письменник і журналіст, громадський діяч діаспори в США, організатор освіти. Доктор філософії, почесний академік АН ВШ України (з 1997 р.), член Ученої ради НДІ українознавства МОН України, член Міжнародної науково-координаційної ради з проблем українознавства. Кореспондент українського відділу радіо «Голос Америки» (1969 – 1976 рр.), співробітник радіо «Свобода» (1962 – 1965 рр.), член редколегії журналу «Молода Україна» (1956 – 1962 рр.). Головний редактор журналу Управи шкільної ради при УККА

«Рідна школа» (з 1978 р.). Голова Управи шкільної ради, учений секретар УВАН у США, член об'єднання письменників «Слово», член Об'єднання українських журналістів, член Української вільної академії наук, член НТШ, член Конгресового комітету допомоги Україні та багатьох американських професійних організацій.

Відзначений медаллю «Будівничий України» Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 24.12.2008 р.

Фоменко Михайло Володимирович (1934 – 2014 рр.) – фахівець у галузі загальної педагогіки та філософії освіти, академік НАПН України, міністр народної освіти України (1979 – 1990 рр.).

Удостоєний почесного звання «Заслужений працівник освіти України». Нагороджений орденом «За заслуги» II, III ступеня, орденом Трудового Червоного Прапора, орденом Дружби народів. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 06.03.2009 р.

Чебикін Олексій Якович (1949 р.н.) – фахівець у галузі професійного відбору та управління пізнавальною діяльністю, доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України, член президії НАПН України. Ректор ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (з 2003 р.), директор Південного наукового центру НАПН України, член Товариства психологів України, дійсний член Міжнародної академії психологічних наук (Росія).

Удостоєний почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Нагороджений орденом «За заслуги» II, III ступеня. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 06.03.2009 р.

Зайчук Борис Олександрович (1949 р.н.) – український педагог, політолог, економіст, дипломат. Кандидат економічних наук, доцент, багаторічний голова правління Пенсійного фонду України (з 1996 р.), член Координаційної ради з питань внутрішньої політики (з 1998 р.). Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чеській Республіці (з 2012 р.).

Удостоєний почесного звання «Заслужений працівник соціальної сфери України». Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, князя Ярослава Мудрого V, IV ступеня, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 27.08.2009 р.

Зайчук Валентин Олександрович (1949 р.н.) – український державний і освітній діяч. Кандидат педагогічних наук, професор, академік НАПН України, міністр освіти України (1999 р.), державний секретар Міністерства освіти і науки України (2001 – 2002 рр.), Керівник апарату Верховної Ради України (з 2002 р.).

Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки. Удостоєний почесного звання «Заслужений працівник народної освіти України». Нагороджений орденом «Знак пошани», орденом Великого князя Литовського Гядиминаса, орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 27.08.2009 р.

Кравець Володимир Петрович (1947 р.н.) – науковець у галузі теорії та історії педагогіки, проблем виховання учнівської та студентської молоді, доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, член президії НАПН України, ректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (з 1990 р.).

Удостоєний звання «Заслужений працівник освіти України». Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, нагрудним знаком «Петро Могила», медаллю «Ушинський К.Д.». Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 26.02.2010 р.

Кремень Василь Григорович (1947 р.н.) – відомий український учений та політичний діяч, доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, президент Національної академії педагогічних наук України (з 1997 р.). Академік Академії політичних наук України, академік Російської академії соціальних наук, іноземний член Російської академії освіти, багатьох наукових товариств. Народний депутат України 3-го скликання, очолював підкомітет з фахової освіти Комітету з питань науки і освіти, міністр освіти і науки України (протягом 1999 – 2005 рр.).

Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки. Удостоєний почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Нагороджений орденом «За заслуги» I, II, III ступеня, орденом преподобного Нестора Літописця УПЦ, медаллю НАПН України «Ушинський К.Д.», почесною грамотою Верховної Ради. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 22.04.2011 р.

Неклюдов Іван Матвійович (1935 р.н.) – спеціаліст у галузі міцності та пластичності матеріалів, радіаційної фізики твердого тіла і радіаційного матеріалознавства, доктор фізико-математичних наук, професор, академік НАН України, академік-секретар Відділення ядерної фізики і енергетики НАН України, директор Інституту фізики твердого тіла, матеріалознавства і технологій ННЦ «ХФТІ» (1997 – 2004 рр.), генеральний директор Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут». Почесний академік Академії інженерних наук Російської Федерації, Петровської академії наук та мистецтв, Академії прикладної електроніки. Випускник фізико-математичного факультету.

Удостоєний почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня, Дружби народів. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 22.04.2011 р.

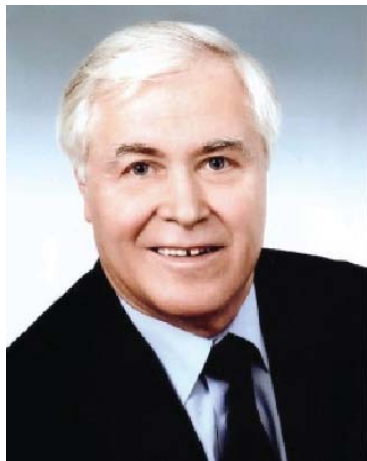
Білаш Борис Федорович (1941 р.н.) – український письменник, поет. Член Національної спілки письменників України. Народний депутат України 5-го і 6-го скликання. Випусник факультету фізичного виховання.

Лауреат Всеукраїнського конкурсу «Колесо Золотої Фортуни». Удостоєний почесного звання «Заслужений працівник культури України», «Герой України» з врученням ордена Держави. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня. Почесний громадянин м. Святогірськ Донецької області. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 30.08.2011 р.

Шитикова Лариса Олександрівна (1965 р.н.) – український педагог, учитель математики і фізики гімназії № 47 м. Харкова. Координатор роботи з обдарованими дітьми Наукового товариства учнів – членів Малої академії наук (секція математики та інформатики) гімназії. Очолює роботу районного методичного об'єднання вчителів математики. Почесний член Спілки обдарованої молоді України. Випусниця фізико-математичного факультету.

Удостоєна почесного звання «Заслужений вчитель України», «Герой України» з врученням ордена Держави. Нагороджена нагрудним знаком «Відмінник освіти України», почесними грамотами управління освіти Харківської міської ради, Головного управління освіти і науки Харківської обласної державної адміністрації, Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримала 30.08.2011 р.

Максименко Сергій Дмитрович (1941 р.н.) – український психолог, доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України. Академік-секретар Відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України, директор Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, декан медико-психологічного факультету Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. Голова Товариства психологів України, почесний президент Української асоціації лікарів-психологів. Дійсний член Міжнародної ради психологів (США), іноземний член Російської

академії освіти, дійсний член Європейської академії природничих наук (ФРН, м. Ганновер).

Лауреат Державної премії України. Удостоєний почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Нагороджений орденами «Знак пошани», «За заслуги» III ступеня, медаллю «За доблесну працю», медаллю Григорія Сковороди, Почесними грамотами Міністерства освіти і науки України. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 23.12.2011 р.

Курило Віталій Семенович (1957 р.н.) – учений у галузі краєзнавства, організатор освіти, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, академік НАПН України. Академік-секретар Українського відділення Міжнародної академії наук педагогічної освіти, член-кореспондент Міжнародної академії наук педагогічної освіти, директор науково-дослідного центру «Вища освіта регіону» Інституту вищої освіти НАПН України, ректор Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (з 1997 р.). Народний депутат України 5-го і 6-го скликань. Голова Луганської обласної спілки краєзнавців (з 1996 р.). Голова Луганського обласного товариства «Знання». Президент обласної федерації гандболу.

Удостоєний почесного звання «Заслужений працівник освіти України». Нагороджений нагрудним знаком «Відмінник освіти України», нагрудним знаком «Петро Могила», орденом «За заслуги» III ступеня, орденом Святого рівноапостольного Великого князя Володимира УПЦ, ювілейною медаллю «10 років незалежності України», медаллю «Будівничий України» Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка. Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 01.06.2012 р.

Табачник Дмитро Володимирович (1963 р.н.) – український політичний і державний діяч, історик, публіцист. Доктор історичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, міністр освіти і науки України (2010 – 2014 рр.). Народний депутат України 3-го, 6-го і 7-го скликання. Голова Адміністрації Президента України (1994 – 1996 рр.), голова Комітету Верховної Ради у закордонних справах (2002 – 2003 рр.), віце-прем'єр-міністр України (2002 – 2005 рр., 2006 – 2007 рр.). Член Національної спілки журналістів України.

Лауреат Державної премії України в галузі науки та техніки, лауреат премії НАН України імені Миколи Костомарова, лауреат премії Спілки журналістів

України «Золоте перо», лауреат премії М. Островського. Удостоєний почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня, орденом Богдана Хмельницького III ступеня, орденом Святого рівноапостольного князя Володимира I ступеня УПЦ, орденом преподобного Нестора Літописця I ступеня УПЦ, орденами багатьох держав, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. Відзначений 6 медалями України та медаллю «За відвагу на пожежі» (СРСР). Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 01.06.2012 р.

Зязюн Іван Андрійович (1938 – 2014 рр.) – український педагог, філософ, організатор освіти, доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, академік Російської академії освіти. Ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (1975 – 1990 рр.), міністр освіти і науки України (1990 – 1992 рр.), директор Науково-дослідного інституту професійної освіти і освіти дорослих НАПН України (з 1993 р.).

Удостоєний почесного звання «Заслужений працівник Нагороджений орденом «За заслуги» I, II, III ступеня, орденом Трудового Червоного Прапора, орденом Дружби народів, медалями «А.С. Макаренка», «Ветеран праці». Почесне звання професора ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав 21.12.2012 р.

РЕКТОРИ УНІВЕРСИТЕТУ

За 210 років існування педагогічного інституту, а потім – університету його очолювали 18 видатних науковців, праці яких широко відомі в державі та за її межами. Кожен з ректорів мав власну стратегію розвитку педагогічної освіти та втілював її в роки свого керівництва. Завдяки спадкоємності, збереженню найкращих надбань, розвитку наукових шкіл педагогічна освіта в ХНПУ імені Г.С. Сковороди з часом набула тих рис, які сьогодні їй притаманні.

ОЧІЛЬНИКИ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

РОММЕЛЬ Христофор Пилипович

(Христофор Дітріх, із 1828 р. фон Роммель)

Директор Педагогічного інституту в 1811 – 1814 рр.

Народився Христофор Роммель у 1781 р. у м. Кассель (Німеччина) в родині генерала-суперінтенданта. Початкову освіту отримав у Фрідеріканському ліцеї в Касселі (1790 – 1799 рр.), потім навчався в Марбурзькому, а з 1800 р. – у Геттінгенському університетах. Під час навчання

Х. Роммель вивчив 12 стародавніх та нових мов, також у ці роки з'явилися його перші праці, присвячені арабським дослідженням.

У 1804 р. Х. Роммель захистив дисертацію, а роком пізніше – у 1805 р. – склав докторський екзамен на філософсько-літературному факультеті в Геттінгенському університеті, після чого отримав запрошення зайняти кафедру красномовства і грецької мови в Марбурзькому університеті у званні екстраординарного професора.

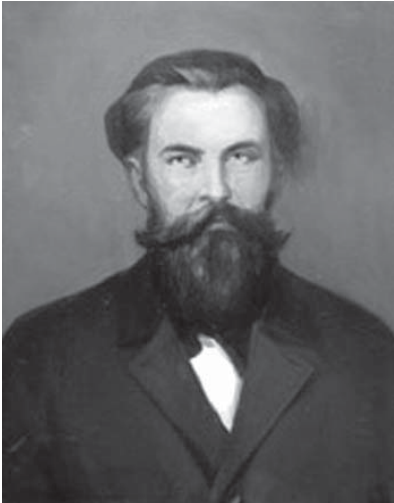
Характеризуючи коло своїх інтересів, Х. Роммель писав, що його надзвичайно цікавили наукові дисципліни, і він із захопленням їм віддавався. Він написав статті, які стосувалися римських старожитностей, філології, літератури, мистецтва, землезнавства, народознавства та політичних наук. Із такою ж захопленістю й енергійністю Х. Роммель сприйняв і запрошення російського уряду на професорську посаду до Харкова.

У січні 1811 р. Христофор Роммель приїздить до Харкова, де отримує посаду ординарного професора кафедри класичної філології Харківського університету. У цьому ж році професору паралельно з викладанням було доручено керівництво Педагогічним інститутом Харківського університету.

Через рік після цього у звіті попечителя Харківського навчального округу міністру освіти значилося, що професор Х. Роммель викладав педагогіку, дидактику і методологію як загальну, так і конкретну, яка має відношення до всіх шкільних наук, допомагав студентам порадами та настановами, вимагав від них звіти про домашні справи. Проте однією із проблем була недостатня кількість

підручників, за якими могли б навчатися студенти, хоч друкарня, що існувала при Харківському університеті, і почала їх друкувати. Так, з коментарями та примітками Роммеля були надруковані промови та філософські твори Цицерона, Саллюстія, Корнелія Непота. Для Педагогічного інституту професор написав навчальний посібник «Дидактика і методика», який пізніше було перекладено російською мовою.

У липні 1814 р. він залишає Харків, а на початку 1815 р. їде з Російської імперії. Із 1815 р. працює професором кафедри історії у Марбурзькому університеті, а пізніше Христофор Роммель обіймає посаду директора Гессенського палацового архіву, потім – директора державної бібліотеки, державного архіву та Кассельського музею. Помер Христофор Роммель у Гессені в 1859 р.

КРОНЕБЕРГ

Іван Якович (Іоганн-Христіан)

Директор Педагогічного інституту в 1819 – 1834 рр.

Іван Якович Кронеберг народився 19 лютого (1 березня) 1788 р. у Москві в родині священика. Із 1800 р. по 1814 р. жив у Німеччині. Закінчив педагогічний ліцей. У 1807 р. по закінченні Ієнського університету отримав ступінь доктора філософії. У тому ж році був обраний членом Ієнського латинського товариства, а в 1814 р. – членом Ієнського мінералогічного товариства. Після повернення до Росії з січня 1815 р. працював в експедиції державних прибутків, а з грудня 1815 р. по березень 1818 р. І. Кронеберг очолював Московське комерційне училище. Дослужився до чину статського радника.

Дізнавшись про те, що в Харківському університеті з'явилася вакансія професора кафедри латинської мови, І.Я. Кронеберг 8 червня 1818 р. подав прохання про надання йому цієї посади. Із 22 січня 1819 р. і до кінця свого життя І.Я. Кронеберг був пов'язаний з Харківським університетом, де працював на посаді ад'юнкта кафедри латинської словесності та старожитностей, потім екстраординарного (з 1820 р.) і ординарного (з 1821 р.) професора цієї кафедри. У 1826 – 1829 рр. та в 1833 – 1836 рр. обирався ректором університету. З ініціативи І.Я. Кронеберга в університеті була створена студентська бібліотека, обладнано кабінет старожитностей, складено систематичний покажчик монет, вжито заходів до впорядкування прийому студентів та впроваджено необхідні реформи інституту казеннокоштных студентів.

Іван Якович Кронеберг прийшов до Харківського університету вже сформованим ученим, педагогом та керівником, він був справжнім університетським діячем, талановитим ученим і благородною людиною. Чудові педагогічні таланти І. Кронеберга відзначалися студентами, колегами, дослідниками його життя та творчості.

Великою особистою заслугою Івана Яковича стало відновлення роботи Педагогічного інституту. У 1834 р. він представив до Ради розроблений ним проект установи. Невідомо, чи був документ схвалений, але увагу академічного загалу до проблеми педагогічної освіти випускників Харківського університету було скеровано в потрібне русло.

Із наукового погляду І.Я. Кронеберг був одним із найбільш талановитих і плідних професорів. Його перу належать наукові, науково-методичні, науково-популярні видання російською та латинською мовами.

Значним був його внесок у справу розвитку української та російської освіти і науки. Своєю активною науково-педагогічною, організаторською та громадською діяльністю І.Я. Кронеберг завоював собі гідне місце у плеяді найвизначніших українських просвітителів ХІХ століття.

19 (31) жовтня 1838 р. на 51 році життя І.Я. Кронеберг раптово помер від апоплексичного удару. Похований Іван Якович Кронеберг у Харкові.

КУНІЦИН

Олексій Васильович

Директор Педагогічного інституту в 1842 – 1852 рр.

О.В. Куніцин народився в 1807 р. у с. Поріччя Тверської губернії в родині священика. Освіту отримав у Тверській духовній семінарії та Санкт-Петербурзькій духовній академії. Після закінчення останньої в 1828 р. разом з іще п'ятьма її випускниками був відібраний для вивчення законодавства та підготовки до професорського звання. Нову для себе галузь знань вивчав у 1-му відділенні імператорської канцелярії під керівництвом графа Сперанського і одночасно слухав лекції в Петербурзькому університеті. У 1831 – 1834 рр. прослухав повний курс юридичних наук у Берлінському університеті.

Повернувшись з-за кордону в 1834 р., О.В. Куніцин склав у Петербурзькому університеті іспити на докторський ступінь і захистив тези «Про наслідування за законом початків російського законодавства». У наступному році він був затверджений доктором права та викладачем Харківського університету.

Науково-педагогічна кар'єра Олексія Васильовича склалася досить успішно. Прийнятий на роботу як викладач у 1835 р., вже через два роки відповідно до нового Статуту він був затверджений екстраординарним, а в 1838 р. – ординарним професором кафедри цивільного права. Куніцин читав курси енциклопедії, законодавства та римського права.

Наукова спадщина О.В. Куніцина невелика – вона об'єднує керівництво для студентів із вивчення російських громадянських законів та статей. Очевидно, далася взнаки його велика завантаженість, адже він продовжував займатися адміністративною роботою (звільнившись з посади ректора, обирався деканом юридичного факультету, призначався проректором), а весь інший час, вільний від адміністративної та навчальної роботи, займала діяльність, пов'язана з керівництвом Педагогічним інститутом. Професор О.В. Куніцин був директором цієї університетської структури з 1842 р. по 1852 р. із нетривалими перервами. Завдяки його вмілому керівництву вдалося досягти помітного поліпшення роботи інституту, у тому числі збільшення випускників у середньому до 20 осіб на рік.

Пропрацювавши в Харківському університеті 27 років, у 1862 р. професор О.В. Куніцин вийшов у відставку. Віддаючи належне його багаторічній та плідній роботі на ниві освіти, у 1863 р. Олексія Васильовича обрали почесним членом університету. Проте на цьому його науково-педагогічна діяльність не закінчилася: у 1866 р. О.В. Куніцина запросили читати цивільне право до Новоросійського університету, що відкрився в Одесі. Протягом восьми років він викладав у цьому навчальному закладі, поки не вирішив остаточно завершити свою трудову діяльність. У 1874 р. О.В. Куніцин повернувся до Харкова. Про останні роки його життя відомостей не збереглося. Помер О.В. Куніцин 7 лютого 1883 р. у місті, що стало йому рідним, у якому він прожив більшу частину свого життя.

ЛАВРОВСЬКИЙ

Микола Олексійович

Директор Педагогічного інституту в 1853 – 1862 рр.

Народився Микола Олексійович Лавровський 21 листопада 1825 р. у с. Видропуск Тверської губернії (у літературі існують також інші дати народження: 1827 р., 1828 р.). Початкову освіту отримав у Тверській духовній семінарії. Потім навчався в Головному педагогічному інституті в Петербурзі, після закінчення якого в 1852 р. Миколу Олексійовича було призначено ад'юнктом новоствореної кафедри педагогіки Харківського університету. До роботи він приступив у 1853 р. У 1854 р. захистив докторську дисертацію. Наступного року його затверджено екстраординарним (1855 р.), а потім – ординарним (1858 р.) професором університету.

Перебуваючи на посаді директора Педагогічного інституту, професор М.О. Лавровський зробив вагомий внесок не лише у становлення цього навчального закладу, а й у розвиток педагогічної теорії та практики того часу. Зокрема, слушними були його думки щодо процесу навчання та теорії виховання. Процес навчання Микола Олексійович розглядав на загальному та частковому рівнях. У загальну частину він включав поняття навчання, його мету і зміст, принципи і методи, вимоги до вчителя, освітній вплив різних предметів на учнів. На частковому рівні виділяв три теми: критичні зауваги методів навчання з огляду на їх освітню роль та можливості використання в різних науках; методи навчання з урахуванням їх освітньої ролі та можливостей використання в різних науках; систему освіти (державні навчальні заклади).

Теорію виховання М.О. Лавровський вважав самостійною дисципліною, виділяючи в ній два розділи. Перший із них – загальне вчення про виховання, де як самостійні складові виділяв мету, методи, засоби і загальні правила виховання, спрямовані на розвиток «керівництва здібностями» учнів, і правила, що сприяють розвитку «самоосвіти випускників». У другому (конкретизоване вчення про виховання) основну увагу приділяв питанням морального, фізичного та естетичного виховання школярів.

Курс історії педагогіки також поділяв на дві частини. У першій розглядав історію розвитку педагогічних ідей у дохристиянський період, звертаючи увагу на питання виховання та освіти у країнах Стародавнього Сходу, діяльність вищих навчальних закладів Риму, Афін, Німеччини. У другому розділі він висвітлював історію розвитку християнської педагогіки Середньовіччя, зокрема, твори Я.А. Коменського, М. Монтеня, Д. Локка, педагогічні праці І. Песталоцці та його послідовників. Закінчував курс характеристикою сучасних напрямів розвитку педагогічної думки.

У 1862 р. М.О. Лавровського було призначено директором Ніжинського історико-філологічного ліцею (з 1875 р. – інституту), де він працював до 1882 р. Із 1883 р. до 1890 р. професор М.О. Лавровський обіймав посаду ректора Варшавського університету, а з 1890 р. – попечителя Ризького навчального округу.

Наукова діяльність заслуженого професора, філолога-славіста, педагога була високо поцінована його сучасниками, зокрема в 1878 році він отримав звання члена-кореспондента, а в 1890 р. ординарного академіка Петербурзької академії наук.

Помер М.О. Лавровський 30 вересня 1899 р. у с. Кочеток на Чугуївщині Харківської губернії.

ПШЕБОРСЬКИЙ
Антоній-Боніфацій Павлович
Ректор Харківського інституту
народної освіти у 1921 – 1922 рр.

Народився Антоній-Боніфацій Павлович Пшеборський 14 травня 1871 р. у сім'ї морського лікаря в с. Гарне Липовецького повіту Київської губернії (нині Вінницька область). У 1881 – 1889 рр. навчався в Миколаївській Олександрівській гімназії, яку закінчив із золотою медаллю.

У 1889 – 1894 рр. Антоній Павлович здобував вищу освіту на математичному відділенні фізико-математичного факультету університету св. Володимира в Києві. У 1895 р. він залишився стипендіатом для підготовки до професорського звання по кафедрі чистої математики. У 1897 р. А.П. Пшеборський отримав звання приват-доцента і в 1898 р. був призначений штатним викладачем Харківського технологічного інституту, а з 1899 р. – приват-доцентом Харківського університету.

Із 1901 р. А.П. Пшеборський викладав на курсах для робітників м. Харкова. У 1902 р. захистив дисертацію для отримання ступеня магістра чистої математики. У 1904 р. він був відряджений до Геттінгенського університету для вивчення передового досвіду викладання математичних дисциплін.

Із 1905 р. А.П. Пшеборський перебував на посаді екстраординарного професора Харківського університету. Із червня 1920 по травень 1921 р. був ректором Академії теоретичних знань і одночасно завідувачем кафедри теоретичної механіки. А.П. Пшеборський був незаслужено звинувачений у шпигунстві на користь Польщі і після короткочасного перебування під арештом повернувся до Академії, але вже не ректором, а деканом фізико-математичного факультету.

Після реорганізації Академії теоретичних знань в Інститут народної освіти (ХІНО) А.П. Пшеборський був призначений ректором новоутвореного інституту. У 1921 – 1922 рр. він очолював ХІНО та був керівником науково-дослідної кафедри теоретичної механіки.

У 1922 р. Антоній Павлович переїхав до Польщі, куди був запрошений на посаду професора кафедри математики Віленського університету. З 1 вересня 1922 р. очолив кафедру теоретичної механіки Варшавського університету.

У 1930 р. А.П. Пшеборський брав участь у роботі Першого Всесоюзного з'їзду математиків, який пройшов у Харкові. Крім цього, він був учасником з'їздів, що проходили в Парижі, Берліні та Польщі. Був членом Академії технічних наук у Варшаві (з 1923 р.), членом Варшавського наукового товариства (з 1930 р.), Польського математичного та Польського фізичного товариств, членом Московського, Харківського, Київського, Казанського математичного товариств, Товариства математиків і механіків у Берліні.

Помер Антоній Павлович Пшеборський 24 травня 1941 р. у Варшаві.

СТРЕЛЬБИЦЬКИЙ

Семен Дементійович

Ректор Харківського інституту
народної освіти у 1922 – 1924 рр.

Народився С.Д. Стрельбицький 27 квітня 1875 р. у м. Слов'янську Харківської губернії (нині Донецької області) у родині ремісника. У 1891 р. закінчив міське училище у Слов'янську, а в 1895 р. – учительську семінарію в м. Вовчанську Харківської губернії. Після закінчення семінарії працював учителем у початковій школі с. Христище Ізюмського повіту, пізніше – на промислових підприємствах Катеринославщини.

Із квітня по вересень 1917 р. Семен Дементійович очолював створену в с. Майорівка Катеринославської губернії Раду робітничих депутатів, а з жовтня того самого року – Раду гірських робітників у Харкові. У 1918 р. С.Д. Стрельбицький вступив до КП(б)У, у 1919 р. його було призначено завідувачем тарифного відділу Наркомату праці спочатку в Києві, а потім у Москві.

1920 р., повернувшись до Харкова, С.Д. Стрельбицький бере активну участь в організації роботи Наркомату праці. У вересні 1920 р. він був призначений завідувачем Вищої партійної школи ЦК КП(б)У, а з травня 1922 р. по 1928 р. – головою губерньського відділу Спілки працівників освіти.

З вересня 1922 р. по листопад 1924 р. С.Д. Стрельбицький очолював Харківський інститут народної освіти ім. О. Потебні (ХІНО) за сумісництвом. До складу ХІНО на той час входило два факультети – професійної освіти та соціального виховання.

За два роки перебування на посаді ректора Харківського інституту народної освіти С.Д. Стрельбицький зробив значний внесок у процес налагодження повноцінної роботи ВНЗ та його двох факультетів, створив науково-дослідні кафедри хімії, фізики та рефлексології і забезпечив їх матеріальну базу. Звичайно, поєднувати дві такі важливі посади було дуже важко, тому в грудні 1924 р. ректором ХІНО було призначено М.С. Гавриліву.

З липня 1928 р. по березень 1929 р. С.Д. Стрельбицький керував кафедрою професійної освіти Українського науково-дослідного інституту педагогіки в м. Харкові.

У травні 1929 р. С.Д. Стрельбицького було призначено завідувачем відділу народної освіти при Харківському окружному виконавчому комітеті, а з жовтня 1933 р. по серпень 1937 р. він керував Центральною науково-педагогічною бібліотекою. У серпні 1937 р. С.Д. Стрельбицький був заарештований і звинувачений у контрреволюційній діяльності, а 24 жовтня 1937 р. відбулося закрите судове засідання Військової Колегії Верховного Суду СРСР, у ході якого було винесено вирок – вища міра покарання. 25 жовтня 1937 р. вирок був виконаний, а 29 жовтня 1957 р. Верховний Суд СРСР, на прохання рідних, повторно розглянув справу і зняв усі звинувачення.

ГАВРИЛІВ

Мирослав Степанович

Ректор Харківського інституту
народної освіти у 1924 – 1930 рр.

Народився Мирослав Степанович Гаврилів 24 липня 1885 р. у м. Тарнов – Австро-Угорщина (сьогодні Тарнув, Польща) у родині службовця залізниці. Навчався у класичній гімназії, а в 1903 – 1908 рр. – на природничо-математичному факультеті Львівського університету.

У 1908 – 1914 рр. М.С. Гаврилів працював учителем у Станіславській українській гімназії. Із початком Першої світової війни був мобілізований прапорщиком запасу до австрійської армії. У березні 1915 р. під час оборони Перемишля потрапив у російський полон і був відправлений до Туркестану, де перебував до 1920 р.

У грудні 1919 р. М.С. Гаврилів було прийнято до лав більшовиків, обрано членом колегії Комісаріату народної освіти Туркестанського краю, де він брав активну участь в організації шкіл. У 1920 р. М.С. Гаврилів увійшов до складу уряду Галицької Соціалістичної Радянської Республіки як завідувач відділу освіти Галревкому. Потім працював інструктором Наркомату освіти в Харкові.

У січні 1923 р. М.С. Гаврилів став студентом і одночасно асистентом лекторського відділу Комуністичного університету ім. Артема у Харкові. Восени 1924 р. вступив до аспірантури Українського інституту марксизму-ленінізму, поєднавши остаточно свою долю із вищою школою. З грудня 1924 р. М.С. Гаврилів обіймав посаду ректора Харківського інституту народної освіти.

За час перебування Мирослава Степановича на посаді ректора (1924–1930 рр.) Харківський інститут народної освіти ім. О.О.Потебні (ХІНО) пережив період свого остаточного становлення. Це був єдиний вищий педагогічний навчальний заклад України, який мав у своєму складі три основних факультети: професійної освіти, соціального виховання і політичної освіти.

Проте подальша доля М.С. Гаврилів склалася трагічно. Його стосунки з партійною, профспівковою і комсомольською організаціями ВНЗ, які відверто втручалися в роботу ректора, склалися непросто. У протоколах партійних засідань 1928 – 1929 рр. взаємовідносини М.С. Гаврилів із громадськими організаціями інституту визначалися як «болючі», оскільки ректор, як зазначалося, ігнорував їх думку у питаннях комплектування складу викладачів і аспірантів, на питання навчання звертав більше уваги, ніж на партійні. Партійна чистка 1929 р. закінчилася для нього суворою доганою і 20 січня 1930 р. М.С. Гаврилів був звільнений із посади ректора ХІНО. Після цього він працював директором Українського науково-дослідного інституту педагогіки, а потім – його науковим співробітником.

Під впливом життєвих обставин Мирослав Степанович Гаврилів трагічно загинув 15 лютого 1932 р. застрелившись. Похований у Харкові, на цвинтарі по вулиці Пушкінській, де на надгробному камені було висічено «Більшовик-ленінець, видатний працівник на ниві освіти» (могила не збереглася).

БЛУДОВ

Яків Семенович

Ректор Харківського інституту
народної освіти січень-серпень 1930 р.

Народився Яків Семенович Блудов 4 листопада 1897 р. у с. Новокраснянка Куп'янського повіту Харківської губернії в родині робітників. Трудову біографію розпочав рано: у 14 років працював ламповщиком на шахті, далі – робітником на залізничному транспорті.

Я.С. Блудов брав активну участь у політичному житті країни: він вступив до партії більшовиків, брав участь у революційному русі, за що в 1917 р. його було вперше заарештовано.

Після закінчення громадянської війни вчився в Харкові в Комуністичному університеті ім. Артема (1923 – 1926 рр.). У 1929 р. закінчив філософсько-соціологічне відділення аспірантури Українського інституту марксизму-ленінізму.

З 1930 р. Яків Семенович працював ректором Харківського інституту народної освіти, а після його реорганізації очолив Харківський фізико-хіміко-математичний інститут. У 1932 р. був призначений директором інституту Червоної професури при Президії ВУЦВК. Працював асистентом, доцентом, а з 1930 р. – професором кафедри діалектичного та історичного матеріалізму в Харківському фізико-хіміко-математичному інституті та в Харківському університеті.

Із 1928 р. Я.С. Блудов був науковим співробітником, дійсним членом науково-дослідного інституту філософії та природознавства Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), а в 1932 р. його було обрано членом президії ВУАМЛІН.

10 березня 1933 р. були прийняті положення Раднаркому УРСР «Про організацію в Україні державних університетів» і «Про мережу та контингент університетів УРСР», відповідно до яких в Україні поновлювалася діяльність університетів.

Формування колективу Харківського університету почалося у травні 1933 р. Саме тоді ректором був призначений Яків Семенович Блудов, який на той час вважався одним з ініціаторів відродження університетів в Україні.

Однак активна діяльність Я.С. Блудова на посаді ректора була перервана арештом у 1934 р., він потрапив під молот репресій і був звільнений із ув'язнення тільки в 1939 р., однак через понад 20 років був повністю реабілітований.

Після звільнення він переїхав до Куп'янська, працював інструктором райспоживспілки, міськради. З 1948 р. по 1957 р. – плановик, змінний інженер, технолог, начальник планово-економічного відділу машиноремонтного заводу.

Майже після 25-річної перерви Яків Семенович повернувся до викладацької діяльності: у 1957 р. – старший викладач, а з 1958 р. – професор кафедри філософії університету.

Помер Я.С. Блудов у 1984 р., залишивши українській науці велику наукову спадщину.

ПОДОЛЬСЬКИЙ

Йосип Григорович

Директор Харківського державного педагогічного інституту в 1933 – 1934 рр.

Народився Йосип Григорович Подольський у 1896 р. Після закінчення гімназії навчався в Київському комерційному інституті (1916 – 1918 рр.). З 1919 р. жив і працював у Харкові, де завідував організаційним відділом, а потім відділом політосвіти в Харківському губернському відділі народної освіти. У 1921 – 1923 рр. Йосип Григорович обирався головою губернської профспілкової організації працівників народної освіти, а в 1924 – 1928 рр. керував всією системою народної освіти Харківщини.

У 1929 р. Й.Г. Подольський переходить на викладацьку роботу до Харківського інституту народної освіти, на базі якого 27 серпня 1933 р. було створено Харківський державний педагогічний інститут, який і очолив Йосип Григорович.

Із моменту відкриття інституту перед його дирекцією на чолі з Й.Г. Подольським постав цілий ряд серйозних питань, пов'язаних з організацією навчального процесу та виховною роботою серед студентів. Підготовка висококваліфікованих педагогічних кадрів вимагала створення навчальних планів та програм із усіх дисциплін. Перш за все треба було домогтися єдності лекційних курсів з практичними, широко розгорнути наукову роботу, зв'язати у навчальному процесі воєдино навчання і практику.

Й.Г. Подольський брав активну участь у становленні нових відділень, кафедр та спеціальностей. Уже до початку навчального року були створені чотири відділення: історичне, географічне, дошкільне (педагогічне), філологічне. У стінах ВНЗ почали свою роботу понад 20 кафедр. Загальний штат викладачів у 1933 – 1934 рр. становив 373 особи, у їх числі 23 професори і 22 доценти. Було покладено початок створенню бібліотеки, у якій формувався фонд навчально-методичної літератури.

Директор Й.Г. Подольський також розгорнув енергійну діяльність щодо поліпшення житлово-побутового та матеріального становища студентства. Уже в серпні 1933 р. почали функціонувати два гуртожитки, студентська їдальня, медпункт, розпочалося будівництво третього гуртожитку у провулку Фанінський. За участю Й.Г. Подольського в інституті почали виходити стіннівки, а потім було організовано видання загальноінститутської газети «За більшовицького педагога».

Й.Г. Подольський виявив себе як досвідчений педагог і організатор вищої школи в Україні. В історію ХНПУ імені Г.С. Сковороди він увійшов як головний ініціатор створення в 1933 р. самостійного харківського педагогічного ВНЗ, а потім зіграв вирішальну роль у перетворенні його на один із провідних вищих педагогічних навчальних закладів України.

СМИРНОВА

Людмила Дмитрівна

Директор Харківського державного педагогічного інституту у 1934 – 1937 рр.

Народилася Людмила Дмитрівна Смирнова 20 квітня 1899 р. у с. Боровичі Новгородської губернії (нині Новгородської області Російської Федерації) у родині вчителя російської та загальної історії. Після закінчення гімназії навчалася в Петрограді на Вищих жіночих Бестужевських курсах.

Із 1921 р. Людмила Дмитрівна працювала та навчалася в Києві: завідувач шкільного сектору Київського губернського відділу народної освіти (1921 – 1922 рр.); студентка Київського інституту народної освіти (1922 – 1924 рр.); заступник начальника відділу просвіти Південно-Західної залізниці (1924 – 1928 рр.); ректор Київського вечірнього комуністичного університету (1929 – 1930 рр.); директор Київського кооперативного інституту (1931 – 1933 рр.); завідувач сектору освіти ЦК КП(б)У (01.1934 – 06.1934 рр.).

Організаторський талант Людмили Дмитрівни на повну силу виявився в 1934 – 1937 рр. у період її роботи директором Харківського державного педагогічного інституту. Із приходом Л.Д. Смирнової було відкрито вечірнє відділення, курси підвищення кваліфікації вчителів із вищою освітою та перепідготовки адміністративно-педагогічних працівників. У 1936 р. в інституті була відкрита аспірантура на кафедрах російської літератури та історії середніх віків. Активна плідна робота Л.Д. Смирнової дала свої результати, і вже в 1937 р. відбувся перший випуск фахівців. Педінститут підготував 350 випускників, учительський інститут – 211, заочне відділення – 1000.

Завдяки Л.Д. Смирновій важливе місце в навчальному процесі посіла педагогічна практика у школах і технікумах, які закріплювалися за факультетами відповідно до їх спеціалізації. Багато що робила Людмила Дмитрівна і для поліпшення праці та побуту викладачів інституту, для зміцнення матеріально-технічної бази закладу.

Унаслідок хвилі репресій 30-х років у педагогічному інституті були арештовані і засуджені кілька викладачів і співробітників. Л.Д. Смирнову було звинувачено у їх заступництві, виключено з партії та звільнено і інституту. Незабаром всі звинувачення були зняті і Людмилу Дмитрівну відновили в партії і призначили директором школи № 105.

Під час Великої Вітчизняної війни Л.Д. Смирнова працювала в евакуації директором сш № 25 м. Кузнецька Кемеровської області. У 1944 р., повернувшись до Харкова, Людмила Дмитрівна включилась у роботу з відновлення Харківського історичного музею, активно займалася популяризацією історії, розвитком історичного краєзнавства.

Із 1950 р. Л.Д. Смирнова перейшла на викладацьку роботу до Харківського державного політехнічного інституту, де працювала протягом 16-ти років на посаді старшого викладача кафедри історії КПРС.

За свою педагогічну діяльність Людмила Дмитрівна була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, медаллю «За сумлінну працю» та іншими державними нагородами.

ШАЧНЄВА

Євгенія Василівна

Директор Харківського державного
педагогічного інституту
у 1937 – 1942 рр., 1943 – 1945 рр.

Народилася Євгенія Василівна Шачнєва 3 червня 1906 р. у с. Котел (нині Володарського району Пензенської області) у родині бідняків. У 1923 р. комсомольським осередком дівчина була скерована на медичні курси до фельдшерської школи, після закінчення яких працювала медсестрою в Маріупольському районі.

У 1927 р. Є.В. Шачнєва закінчила Харківський інститут народної освіти. Із 1928 р. працювала вчителем у школі, завідувала фабрично-заводською семирічкою у Бердянську. Після закінчення у 1933 р. курсів НКО УРСР із підвищення кваліфікації викладачів ВНЗ у м. Дніпропетровську працювала викладачем політехномії і завідувачем відділу обласної Вищої партійної сільськогосподарської школи ім. П. Постишева при Харківському обкомі КП(б)У. Із листопада 1937 р. Євгенія Василівна Шачнєва була затверджена директором Харківського державного педагогічного інституту.

На посаді директора інституту Є.В. Шачнєва виявила неабиякі педагогічні й організаторські здібності. На її долю випали найважчі роки у діяльності інституту, пов'язані з Великою Вітчизняною війною. У роки війни Є.В. Шачнєва відповідала за евакуацію інституту до Самарканда.

У травні 1942 р., після тимчасового припинення роботи педінституту, вона працювала лектором Саратовського обкому ВКП(б), а потім інструктором відділу агітації та пропаганди Харківського обкому КП(б)У.

Саме Є.В. Шачнєвій належить особлива заслуга у відновленні інституту у розпал війни (1943 р.), коли фактично повністю була зруйнована навчальна база, не вистачало викладацьких кадрів.

Своїм ентузіазмом, наполегливістю, завзятістю вона надихала викладачів, студентів інституту на подолання труднощів. За короткий термін у Харкові було відроджено педагогічний ВНЗ, відкрито заочне відділення з навчанням на всіх курсах. Уже наприкінці 1943 р. відновилася діяльність щорічних наукових конференцій, а з 1944 р. – видання Наукових записок. У 1946 р. було здійснено перший післявоєнний випуск молодих педагогів.

У лютому 1945 р. Є.В. Шачнєва була обрана секретарем Харківського міськкому, а в 1951 р. – секретарем Харківського обкому партії з пропаганди. Одночасно вона працювала у педагогічному інституті старшим викладачем, а в 1955 р. отримала ступінь кандидата історичних наук, звання доцента. Із 1961 р. до 1975 р. Є.В. Шачнєва – доцент кафедри історії КПРС.

Євгенія Василівна Шачнєва нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні», нагрудними знаками «Відмінник народної освіти УРСР» та «Відмінник народної освіти СРСР». До останніх днів життя (1976 р.) доля цієї жінки була нерозривно пов'язана з долею педагогічного інституту.

ІВАНОВСЬКИЙ

Анатолій Олексійович

Ректор Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди у 1945 – 1951 рр.

Народився Анатолій Олексійович Івановський у 1885 р. Закінчив історичний факультет Петербурзького університету. З 1912 р. почав займатися викладацькою діяльністю: він був завідувачем губернського відділу позашкільної освіти, одним із керівників політосвіти губернії, політкомісаром Харківського інституту народної освіти, директором Кременчуцького та Харківського педагогічних інститутів.

У 1934 р. Анатолій Олексійович зосереджує свою діяльність у Харківському державному педагогічному інституті. Він уже був на той час професором, одним із знаних фахівців у галузі давньої історії, спеціалізувався з історії Стародавнього Риму, античної Греції, Близького Сходу.

З початком Великої Вітчизняної війни А.О. Івановський евакуювався, працював в Омському університеті завідувачем кафедри, деканом, але після визволення Харкова від фашистських загарбників він повернувся до міста і продовжив працювати у Харківському державному педагогічному інституті професором, завідувачем кафедри, деканом історичного факультету. А 8 лютого 1945 р. А.О. Івановського було призначено ректором ХДПІ. Він був одним із ініціаторів присвоєння навчальному закладу імені Г.С. Сковороди.

Ректор А.О. Івановський одним із головних своїх завдань уважав розвиток наукової роботи викладачів та студентів інституту. Він розумів її важливість не тільки для кожного співробітника, але і для ВНЗ у цілому, для зростання його іміджу в місті, в Україні. З цією метою у ВНЗ починають проводитися викладацькі та студентські наукові конференції, де обов'язково кожен педагог повинен був виступати хоча б один раз на рік.

У 1945 р. продовжується видання Наукових записок, відроджується студентське наукове товариство (СНТ). Поступово розширює свою роботу й аспірантура. У 1947 р. тут навчається вже 23 особи.

За роки керівництва професора А.О. Івановського ХДПІ продовжує зростати. Створюється фізкультурний факультет, вечірнє відділення історичного, філологічного та географічного факультетів, розширюються всі факультети стаціонару, а також заочне відділення.

Таким чином, у період ректорства А.О. Івановського Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди серйозно виріс і перетворився на один із провідних навчальних закладів Харкова й України. Це значною мірою заслуга Анатолія Олексійовича, людини енергійної, досвідченої, відданої улюбленій справі і рідному закладу, принципової і чесної.

Помер А.О. Івановський у 1951 р.

ДЕМЕНТЬЄВ

Іван Пименович

Директор Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди
у 1951 – 1959 рр.

Народився Іван Пименович Дементьєв у 1902 р. у м. Градижськ Кременчуцького повіту Полтавської губернії в родині службовця. Трудову діяльність І.П. Дементьєв розпочав у сільському господарстві, потім працював вихователем дитячого будинку, інспектором політпросвіти. Закінчив Всеукраїнський інститут комуністичної освіти.

Понад тридцять років Іван Пименович був пов'язаний із Харківським державним педагогічним університетом. У 1937 р. він став помічником директора на заочному відділенні і через деякий час був призначений заступником директора з навчальної роботи. Саме під його керівництвом заочне відділення випустило своїх перших студентів.

У 1941 р. І.П. Дементьєв вступив до аспірантури. Однак завершити задумане йому перешкодила війна. Із 1942 р. до 1945 р. Іван Пименович перебував у лавах діючої армії на політроботі, брав участь у бойових діях, був нагороджений орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни I і II ступеня, медалями «За взяття Кенігсберга», «За перемогу над Німеччиною».

Після демобілізації Іван Пименович повернувся у ХДПІ, де захистив кандидатську дисертацію та очолив історичний факультет. З 1949 р. він керував кафедрою історії СРСР і УРСР, багато уваги приділяв удосконаленню навчального процесу, методиці навчання, підготовці кадрів викладачів для ВНЗ і вчителів для шкіл міста та області.

Досвід організації навчального процесу у вищій школі, багатопланова громадська робота і авторитет серед колег зумовили призначення Івана Пименовича на посаду директора інституту. 25 серпня 1951 р. він приступив до виконання обов'язків і залишався на цій посаді до квітня 1959 р. За цей час у ХДПІ ім. Г.С. Сковороди було зроблено чимало для вдосконалення підготовки вчителів. Із 1 вересня 1952 р. вечірнє відділення було перетворене на вечірній факультет, одночасно почав працювати консультативний пункт для надання допомоги в підвищенні кваліфікації вчителів.

За час директорства І.П. Дементьєва зміцнилася навчальна і матеріальна база інституту: з'явилася агробіологічна база у с. Гайдари, організований красзнавчий музей зразків ґрунтів, геологічних колекцій, гербаріїв рослин, створений живий куточок, обладнані лижна і ковзанярська бази. У 1956 р. у Гайдарах почав роботу навчально-спортивний табір, а через рік було завершено будівництво спортивного залу в корпусі на вулиці Артема, 29. У 1958 р. інститут отримав корпус на площі Тевелєва, 18 (нині площа Конституції), велолижну спортивну базу в лісопарку, у цьому ж році почалося будівництво стадіону.

Із квітня 1959 р. по липень 1973 р. Іван Пименович був доцентом кафедри історії КПРС. Одночасно він багато уваги приділяв роботі зі студентами, викладав історію на факультетах фізичного виховання та фізико-математичному, керував науковою роботою студентів, займався громадською діяльністю. Пішов із життя в березні 1985 р.

ПОВХ

Василь Олексійович

Ректор Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди у 1959 – 1962 рр.

Народився Василь Олексійович Повх 27 лютого 1906 р. у с. Вовківці (нині Роменського району Сумської області) у родині селянина-бідняка. Закінчивши сільську трудову школу, навчався на педагогічних курсах у Ромнах, потім – у Гадяцькому педагогічному технікумі. У 1927 – 1931 рр. продовжував навчання на філологічному факультеті Харківського інституту народної освіти. Після закінчення інституту був призначений редактором-пропагандистом обласного відділу політосвіти. Із 1938 р. до 1942 р. завідував районним, міським, а потім і обласним відділами народної освіти. З 1942 р. Василь Олексійович працював завідувачем сектору пропаганди ЦК КП України в Москві. У березні 1944 р. повернувся до Харкова.

У вересні 1959 р. В.О. Повх був призначений на посаду ректора Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди.

Василь Олексійович Повх очолив ВНЗ у важкі для колективу інституту роки. За кілька років до цього Міністерство освіти провело реорганізацію навчального закладу, перетворивши його на однопрофільний інститут фізичного виховання. Традиційні факультети – філологічний, фізико-математичний, природничий – із кожним роком скорочувалися і поступово відмирили. Незабаром виявилася помилковість рішення Міністерства, оскільки область відчувала гострий дефіцит у вчительських кадрах. Василь Олексійович як колишній працівник народної освіти добре розумів необхідність відновлення багатoproфільного ВНЗ. Одна із найважливіших його заслуг на посаді ректора те, що він вирішив цю проблему. Наказом міністра від 4 серпня 1962 р. педагогічний інститут було відновлено у складі чотирьох факультетів.

В.О. Повх був не просто адміністратором, а ректором-педагогом, багато уваги він приділяв практичним і теоретичним проблемам виховання, був глибоко переконаний у тому, що тільки покликання, талант, повна самовіддача – найважливіші умови формування педагога-професіонала. Василь Олексійович наголошував на необхідності всебічної освіченості студентів. Підготовка вдумливої, активної, творчої особистості – основна мета, яку він ставив перед колективом інституту. Спокійний і вимогливий, врівноважений і принциповий, він багато що пробачав людям. Таким він запам'ятався тим, кому доля подарувала можливість багато років працювати поруч із ним.

В останні роки життя Василь Олексійович очолював Раду ветеранів Великої Вітчизняної війни при Харківському педагогічному інституті ім. Г.С. Сковороди. Помер у 1997 р.

ЛОМОВ

Григорій Іванович

Ректор Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди
у 1962 – 1966 рр.

Народився Григорій Іванович Ломов 3 лютого 1911 р. у Полтаві в родині робітника. Після закінчення школи в 1929 – 1930 рр. працював слюсарем «Укрмашбуду» в Харкові. Деякий час Г.І. Ломов був викладачем ФЗУ, завучем, потім директором школи і одночасно навчався. У 1938 р. він закінчив історичний факультет Харківського державного університету, а в грудні 1940 р. після закінчення курсів викладачів марксизму-ленінізму при ЦК КП України обком КП України затвердив його лектором обкому партії.

Із початком Великої Вітчизняної війни Г.І. Ломова було призвано до армії. У квітні 1942 р. Алтайський крайком затвердив Г.І. Ломова завідувачем сектору пропаганди крайкому партії. У 1943 р. його було направлено на роботу секретарем Ізюмського РК КП України Харківської області. У 1944 р. Григорій Іванович працював у західних областях України секретарем Львівського міськкому КП України, з 1947 р. до 1950 р. – секретарем із пропаганди в обкомі КПУ Львова.

Починаючи з квітня 1950 р. протягом десяти років Г.І. Ломов був директором Львівського педагогічного інституту, а після переведення навчального закладу в м. Дрогобич із серпня 1960 р. завідував кафедрою історії Дрогобицького педагогічного інституту. У 1954 р. в Інституті історії АН УРСР він захистив кандидатську дисертацію.

У 1962 р. йому запропонували очолити Харківський педагогічний інститут, він з радістю погодився, адже це дозволило йому повернутися у місто його молодості.

Г.І. Ломов прийняв ХДПІ ім. Г.С. Сковороди у період, коли колектив інституту був розколотий і в ньому тривала боротьба між тими, хто хотів зберегти статус однопрофільного спортивного ВНЗ, і тими, хто виступав за багатопрофільний педагогічний інститут. У цій ситуації Григорій Іванович виявив себе розумним керівником. Своєю політикою новий ректор висловив повну довіру колективу і тим самим швидко завоював авторитет у ньому. Г.І. Ломов уніс у колектив, стомлений від внутрішніх конфліктів, спокій, упевненість у завтрашньому дні, встановив чіткий розпорядок роботи всіх служб, вчасно гасив конфлікти, словом, створив нормальні умови для роботи.

У центрі уваги Ломова-ректора завжди були навчально-виховна робота в університеті та вдосконалення якості підготовки вчителів, багато часу займали питання благоустрою навчально-спортивної бази в Гайдах.

За ініціативи Г.І. Ломова були встановлені партнерські відносини з Тбіліським педагогічним інститутом ім. О.С. Пушкіна. У 1963 р. відбувся обмін делегаціями. Було поновлено фізико-математичний, філологічний і природничий факультети.

У 1966 р. Г.І. Ломов змушений був піти з посади ректора ХДПІ ім. Г.С. Сковороди. Останні роки життя, аж до своєї смерті в 1984 р., він працював доцентом у Харківському автодорожньому інституті.

ГЕТМАНЕЦЬ

Михайло Федосійович

Ректор Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди
у 1966 – 1970 рр.

Народився Михайло Федосійович Гетманець 16 вересня 1923 р. у с. Китайгород (нині Олександрівського району Кіровоградської області). У 1930 р. батьки переїхали до Харкова, працювали на ХТЗ. У 1940 р. Михайло Федосійович закінчив із відзнакою середню школу №113 і вступив на філологічний факультет Харківського університету. З 1941 р. по 1945 р. брав участь у Великій Вітчизняній війні. Після війни закінчив університет, аспірантуру при кафедрі російської літератури, захистив кандидатську дисертацію (1954 р.).

З 1953 р. М.Ф. Гетманець починає працювати в Харківському педагогічному університеті. Він обіймав посади викладача, доцента, завідувача кафедри, декана, ректора. У 1980 р. Михайло Федосійович отримав науковий ступінь доктора філологічних наук, а в 1983 р. – учене звання професора.

На сьогодні він автор понад 200 друкованих праць, у тому числі п'яти монографій. Основні напрями його наукових досліджень – історія російської літератури, «Слово о полку Ігоревім», теорія літератури. Докторська дисертація присвячена літературній спадщині А.С. Макаренка. Значний науковий інтерес викликала його книга «Таємниця річки Каяли» (1982 р., 1989 р., 2003 р.), у якій узагальнені багаторічні дослідження історії походження Ігоря Святославича на половців у 1185 р.

У діяльності М.Ф. Гетманця як ректора поєднувалися високий рівень освіченості і культури з організаторськими та педагогічними здібностями. Вступивши на посаду за дуже складних умов, він за малий проміжок часу згуртував професорсько-викладацький колектив та спрямував його діяльність на виконання головного завдання – підвищення якості підготовки педагогічних кадрів. На зміну старшому поколінню керівників ВНЗ, представленому переважно партійними працівниками, прийшла нова команда, яка отримала систематичну освіту, пройшла наукову підготовку в аспірантурі, була загартована суворими випробуваннями Великої Вітчизняної війни. Спільними зусиллями в інституті була створена робоча, творча атмосфера.

За час ректорства Михайла Федосійовича Гетманця було розв'язано нагальні на той час питання: зокрема питання про підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації, про забезпечення сільських шкіл кваліфікованими педагогічними кадрами. Щоб систематично тримати у полі зору роботу студентів, були введені так звані проміжні заліки, проводилася велика і цікава навчально-виховна робота.

Вельми ефективними виявилися розроблені ректоратом «Правила поведінки студентів в інституті», які вручалися першокурсникам разом із заліковими книжками. Ці правила допомагали вчорашньому учневі адаптуватися в новій обстановці.

Нині М.Ф. Гетманець працює професором кафедри російської та світової літератури.

БОЙКО

Михайло Федорович

Ректор Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди
у 1970 – 1980 рр.

Народився Михайло Федорович Бойко 1 листопада 1915 р. у с. Болотниця (нині Талалаївського району Чернігівської області). Після закінчення Болотницької семирічної школи вступив до Гадяцького педагогічного технікуму (1931 – 1934 рр.). Згодом закінчив історичний факультет Харківського педагогічного інституту (1934 – 1938 рр.), а з 1938 р. працював директором СШ № 1 у Куп'янську, потім – директором СШ № 30 у Харкові.

У жовтні 1939 р. Михайло Федорович був направлений до Західної України, де працював завідувачем Тернопільського міського відділу народної освіти. Після евакуації у липні 1941 р. М.Ф. Бойко переїздить в Ізюм Харківської області, де завідує міськвно, а в жовтні цього ж року він був евакуйований у Казахську РСР, де викладав історію в Семипалатинській школі.

У 1943 р. М.Ф. Бойко повертається в Україну і починає працювати завідувачем відділу шкіл Тернопільської області. Із 1952 р. по 1970 р. він керує Харківським облвно.

М.Ф. Бойко десять років був ректором Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. Величезний досвід роботи завідувача облвно, прекрасне знання школи дозволили йому спрямувати діяльність колективу на вирішення складних завдань і внести відповідні корективи у підготовку вчительських кадрів. В інституті було відкрито педагогічний факультет, створено кафедру педагогіки і методики початкового навчання, кафедру психології, організовано науково-дослідний сектор, почав роботу факультет підвищення кваліфікації директорів середніх загальноосвітніх шкіл Харківської області. У 1976 р. почав функціонувати перший педагогічний клуб «Полум'я». Рада кафедр педагогічних наук, що була організована при ВНЗ, стала центром координації професійної підготовки студентів. У цей період педінститут встановлює тісний зв'язок зі школами, а в науково-дослідній роботі увага акцентується на навчально-методичній проблематиці, підготовці шкільних підручників та методичних посібників.

Контакти з міською та обласною адміністрацією дозволили ректору вирішити гостру проблему будівництва гуртожитку, зміцнити матеріально-технічну базу інституту. У 70-ті роки була завершена розробка проектної документації нового навчального комплексу та їдальні інституту, а також виділено ділянку для його будівництва на Салтівському житловому масиві, уведено в експлуатацію студентський гуртожиток по вулиці 50-річчя СРСР.

М.Ф. Бойка було нагороджено орденом Леніна, медаллю «За трудову доблесть», медалями Н.К. Крупської, А.С. Макаренка, а також присвоєно почесне звання заслуженого вчителя УРСР (1956 р.). М.Ф. Бойко у 1953 р. захистив дисертацію та отримав ступінь кандидата історичних наук, а в 1978 р. – звання доцента.

Беззаперечним досягненням Михайла Федоровича було укріплення трудової дисципліни в колективі, послідовна українізація викладання та вдосконалення навчально-виховного процесу. М.Ф. Бойко помер у 1988 р.

ПРОКОПЕНКО

Іван Федорович

Ректор Харківського державного (національного)
педагогічного інституту (університету)
імені Г.С. Сковороди з 1980 р. і дотепер

Народився Іван Федорович Прокопенко 10 червня 1936 р. у с. Васильки Лохвицького району Полтавської області. У 1953 р. закінчив середню школу, працював у колгоспі, на шахті. У 1964 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого) і долучився до педагогічної роботи. Із 1965 р. до 1980 р. працював викладачем, доцентом, завідувачем кафедри політичної економії цього навчального закладу.

У 1970 – 1973 рр. навчався в аспірантурі при кафедрі політичної економії Харківського державного університету ім. О.М. Горького (нині Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна). Після закінчення аспірантури захистив кандидатську дисертацію «Экономические закономерности управления общественным производством».

У 70-ті роки обговорювався проект поступової ліквідації ХДПІ ім. Г.С. Сковороди. Здавалося, незважаючи на багату історію, ніщо і ніхто не врятує ВНЗ від ліквідації. Проте у 1980 р. на посаду ректора Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С. Сковороди приходить І.Ф. Прокопенко. Саме з цього моменту починається відновлення, а потім і бурхливе зростання закладу. Головна причина успіху нового ректора – вміння добирати кадри, дбати про їх професійне зростання. Значну роль відігравало і те, що він завжди був відкритий для контактів із колегами з інших ВНЗ, з Міністерством освіти, обласним та міським керівництвом. Іван Федорович вів велику громадську роботу в Харкові і області, залучаючи людей, які надавали допомогу в зміцненні матеріальної бази інституту, підборі кадрів, поліпшенні іміджу ВНЗ.

Особливо масштабним і енергійним став розвиток ХДПІ ім. Г.С. Сковороди після проголошення незалежності України. Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди з ініціативи ректора одним із перших у Харкові запровадив ще в 1990 р. викладання історії України та української мови на всіх факультетах.

За роки керівництва ХНПУ імені Г.С. Сковороди І.Ф. Прокопенко вивів навчальний заклад на новий високий рівень. З його приходом на посаду ректора починають зростати кількісні і якісні параметри роботи всього ВНЗ: збільшується кількість факультетів, кафедр, інших підрозділів, спеціальностей і спеціалізацій, прийом студентів на різні форми навчання, зростає якісний склад науково-педагогічних працівників, рівень наукових досліджень і навчально-виховної роботи. Це знаходить визнання не тільки з боку широких верств спеціалістів, громадськості, а й у найвищих директивних органів.

Одночасно з перебуванням на посаді ректора Іван Федорович з 1984 р. очолює кафедру економічної теорії. У 2002 р. його було обрано директором Інституту Українського козацтва при ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Учене звання професора Іван Федорович одержав у 1985 р.

У 1996 р. захистив докторську дисертацію «Теоретичні та методологічні основи економічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах».

У 1992 р. він був обраний дійсним членом Академії педагогічних наук України.

Як талановитий організатор освіти, педагог і вчений І.Ф. Прокопенко удостоєний почесного звання «Заслужений працівник народної освіти України», нагороджений орденами «За заслуги» II, III ступеня, «Знак Пошани», Дружби народів, Трудового Червоного Прапора, Святої Софії, а також чотирма медалями, знаком «Відмінник освіти України» та іншими нагородами МОН і НАПН України.

Зарозробку нової технології освіти школярів ректор ХНПУ імені Г.С. Сковороди отримав першу премію НАПН України (1996 р.), а на міжнародній виставці навчальних закладів України (2006 р.) – диплом «За плідну організаторську роботу з інноваційного розвитку освіти України».

І.Ф. Прокопенко – отаман Окремого науково-освітнього Центру Українського козацтва імені Г.С. Сковороди, генерал-отаман Українського козацтва.

У 2009 р. Івану Федоровичу Прокопенку за професійну та громадську діяльність, значний внесок у розвиток Харкова та сприяння піднесенню його міжнародного статусу рішенням сесії Харківської міської ради було присвоєно звання почесного громадянина м. Харкова.

Наукове видання

НАУКОВІ ШКОЛИ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

Колективна монографія

За загальною редакцією
академіка НАПН України І.Ф. Прокопенка

Відповідальний за випуск – О. А. Олексенко
Комп'ютерна верстка – О.О. Іванов

Підписано до друку 02.06.2014 р. Формат 60х84 1/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 20,25 Обл. -вид. арк. 23,14.
Зам. № 272. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди.

Видавництво «Мітра»
Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія ДК №1635
від 25.12.03. Ліцензія №1413900866
т.: +380675765437, e-mail: mitra_izdat@meta.ua